International Science Group

ISG-KONF.COM

IX

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL
CONFERENCE "INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN SCIENCE
AND EDUCATION"**

Jerusalem, Israel

March 04 - 06

ISBN 978-1-63732-147-8

DOI 10.46299/ISG.2021.I.IX

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN SCIENCE AND EDUCATION

Abstracts of IX International Scientific and Practical Conference

Jerusalem, Israel
March 04 – 06, 2021

Library of Congress Cataloging-in-Publication Data

UDC 01.1

The IX International Science Conference « Innovative technologies in science and education», March 04 – 06, 2021, Jerusalem, Israel. 332 p.

ISBN - 978-1-63732-147-8

DOI - 10.46299/ISG.2021.I.IX

EDITORIAL BOARD

<u>Pluzhnik Elena</u>	Professor of the Department of Criminal Law and Criminology Odessa State University of Internal Affairs Candidate of Law, Associate Professor
<u>Liubchych Anna</u>	Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine, Scientific secretary of Institute
<u>Liudmyla Polyvana</u>	Department of Accounting and Auditing Kharkiv National Technical University of Agriculture named after Petr Vasilenko, Ukraine
<u>Mushenyk Iryna</u>	Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Mathematical Disciplines , Informatics and Modeling. Podolsk State Agrarian Technical University
<u>Oleksandra Kovalevska</u>	Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs Dnipro, Ukraine
<u>Prudka Liudmyla</u>	Odessa State University of Internal Affairs, Associate Professor of Criminology and Psychology Department
<u>Slabkyi Hennadii</u>	Doctor of Medical Sciences, Head of the Department of Health Sciences, Uzhhorod National University.
<u>Marchenko Dmytro</u>	Ph.D. in Machine Friction and Wear (Tribology), Associate Professor of Department of Tractors and Agricultural Machines, Maintenance and Servicing, Lecturer, Deputy dean on academic affairs of Engineering and Energy Faculty of Mykolayiv National Agrarian University (MNAU), Mykolayiv, Ukraine
<u>Harchenko Roman</u>	Candidate of Technical Sciences, specialty 05.22.20 - operation and repair of vehicles.

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES		
1.	Liubych V. BAKING PROPERTIES OF SPELT WHEAT	12
2.	Борисенко В.В., Грабчак Б.В., Пустовіт О.С. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ГІБРИДІВ СОНЯШНИКА В УМОВАХ ПРАВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ	15
3.	Станкевич С.В. ПІВДЕННОАМЕРИКАНСЬКА ТОМАТНА МІЛЬ (TUTA ABSOLUTA (MEYRICK)) В УКРАЇНІ	18
ARCHITECTURE, CONSTRUCTION		
4.	Fomina I., Fomin V. SPATIAL STABILITY OF REINFORCED CONCRETE COLUMN UNDER ACTION OF LONGITUDINAL FORCE AND TORQUE MOMENT IN AGGRESSIVE ENVIRONMENT CONDITIONS	22
5.	Kononenko H., Semyakin G. THE ROLE OF LIGHT IN METRO SPACE	28
6.	Лусь В.І., Вотінов М.А., Солнцев А.Г. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ АРХІТЕКТУРНО-ЛАНДШАФТНОГО ФОРМУВАННЯ МАЛОГО САДУ БІЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ	31
ART HISTORY		
7.	Дихнич Л.П. ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ І ВІРТУАЛЬНІ КОНЦЕПТИ: ІННОВАЦІЇ ФЕШН ІНДУСТРІЇ	34
8.	Мухіна Л. ВИКОНАВСЬКА ТВОРЧІСТЬ МОДЕСТА МЕНЦИНСЬКОГО Й ІТАЛІЙСЬКА ОПЕРНА КУЛЬТУРА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ВИКОНАННЯ РОЛЕЙ ВЕРДІВСЬКОГО РЕПЕРТУАРУ	39

BIOLOGICAL SCIENCES		
9.	Yorkina N., Cherniak Y. ENVIRONMENTAL PROBLEMS OF UKRAINIAN CITIES (ON THE EXAMPLE OF MELITOPOL)	43
10.	Риженко Д.І. ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ВМІСТУ НГ, СД, РВ У СИСТЕМІ «ГРУНТ-РОСЛИНА» НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ГОЛОСІЇВСЬКИЙ»	46
CHEMICAL SCIENCES		
11.	Ivanets Y., Fesych I. DETERMINATION OF ALLANTOIN IN COMFREY ROOT TINCTURE BY LC / MS METHOD	51
ECONOMIC SCIENCES		
12.	Malinoshevska K. TRENDS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF AGRICULTURE OF REGIONS	54
13.	Ramanauskas J., Zinovchuk V. THE PARTICULARITIES OF FARMER COOPERATIVES' CAPITALIZATION	56
14.	Zhigir A. DEVELOPMENT OF A FUNDING PLAN IN PROJECT MANAGEMENT	60
15.	Атаманчук З.А., Свіргун А.Р. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ В УКРАЇНІ	63
16.	Степаненко О.І. КОНЦЕПЦІЇ ТА ПРИНЦИПИ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЗАСТОСУВАННЯ МСФЗ	66
17.	Трушкина Н.В., Шкригун Ю.О. ЭФФЕКТИВНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ: ОПЫТ ИЗРАИЛЯ	72

GEOGRAPHICAL SCIENCE		
18.	Butkaliuk K., Bulycheva T., Hryniuk T. THE LABOR MARKET OF UKRAINIAN WOMEN IN THE CONTEXT OF GENDER DISPARITIES	78
LEGAL SCIENCES		
19.	Lypets L. THE RIGHT TO A NAME: SOME ASPECTS OF LEGAL REGULATION AND THEIR APPLICATION	82
20.	Кулаксіз Ц.С. ПРЕЦЕДЕНТНА СИСТЕМА У РОЗРІЗІ ДЖЕРЕЛ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА УКРАЇНИ	87
21.	Романова А.С. СВОБОДА ЛЮДИНИ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ COVID-19	90
MANAGEMENT, MARKETING		
22.	Rangra N. ECOLOGICAL MANGEMENT IN MODERN CONDITIONS	92
23.	Залізна А.Д., Вартанян В.М. АЛЬТЕРНАТИВНИЙ ВІБІР ЗАХОДІВ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	96
24.	Кобзев І.В., Лук'янова В.А., Петров К.Е. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ДОСВІДУ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ НА ПРИКЛАДІ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ	101
25.	Кучмєєв О.О. ОСОБЛИВОСТІ КОМПЛЕКСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ОПТОВОЇ ТОРГІВЛІ	106
26.	Мірошник Р., Гвоздь М.Я., Kisiólek A. КЛЮЧОВА РОЛЬ СОЦАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА МАРКЕТИНГОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	110

MEDICAL SCIENCES		
27.	Barannyk S., Chukhrienko A., Chabanenko G. GASTRO-INTESTINAL BLEEDING AND COMPENSATORY CAPABILITIES OF THE HUMAN ORGANISM	114
28.	Lastivka I., Antsupova V., Brisevac L. MODERN APPROACHES TO PRENATAL DIAGNOSIS OF CONGENITAL MALFORMATIONS OF THE URINARY SYSTEM. LITERATURE REVIEW	117
29.	Жернов О.А., Козинець Г.П., Фейта О.Р. РЕКОНСТРУКЦІЯ ПІСЛЯОПКОВИХ ДЕФОРМАЦІЙ ГРУДНОЇ КЛІТКИ З ВИКОРИСТАННЯМ КОМБІНОВАНИХ РОЗТЯГНУТИХ КЛАПТІВ	121
30.	Кожокару А.А., Огороднійчук І.В., Недільська Н.С. СПРОМОЖНОСТІ МОБІЛЬНОЇ ЛАБОРАТОРІЇ МЕДИЧНОЇ У ДІАГНОСТИЦІ ІНФЕКЦІЙНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ В ПОЛЬОВИХ УМОВАХ	125
31.	Песоцкая Л.А., Ковтун Н.С., Яроцкая Т.В. КЛИНИКО-ГЕМАТОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИДЕОПАТИЧЕСКОГО МИЕЛОФИБРОЗА	128
32.	Плехова О.А., Благовещенский Р.Е. СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ДИАГНОСТИКИ И ЛЕЧЕНИ НАРУШЕНИЙ МЕНСТРУАЛЬНОЙ ФУНКЦИИ У ЖЕНЩИН РЕПРОДУКТИВНОГО ВОЗРАСТА	133
33.	Трофимов Н.В., Чухриенко А.В. ХИРУРГИЧЕСКАЯ ТАКТИКА ПРИ ЛЕЧЕНИИ ЖЕЛУДОЧНО-КИШЕЧНЫХ КРОВОТЕЧЕНИЙ ЯЗВЕННОЙ ЭТИОЛОГИИ У БОЛЬНЫХ С КАРДИОВАСКУЛЯРНОЙ ПАТОЛОГИЕЙ	135
34.	Тучкіна І.О., Кебашвілі С.В. ГОСТРИЙ ЖИВІТ ПРИ ПУХЛИНОПОДІБНИХ УТВОРЕННЯХ ДОДАТКІВ МАТКИ У ВІКОВОМУ АСПЕКТІ	138
35.	Улукбекова А.О., Ерданова Г.С., Махова О.Г. РЕАБИЛИТАЦИЯ ПАЦИЕНТОВ С ПСИХОСОМАТИЧЕСКИМИ НАРУШЕНИЯМИ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ РЕЛАКСАЦИИ	140

36.	Херсонська Т.Б. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ЛІКУВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З УШКОДЖЕННЯМИ ЩЕЛЕПНО-ЛИЦЕВОЇ ДІЛЯНКИ Т.Б. ХЕРСОНСЬКА	145
37.	Юрко Е.В., Соломенник А.О., Винокурова О.Н. ДИАГНОСТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРОЛАКТИНА В СЫВОРОТКЕ КРОВИ МУЖЧИН, БОЛЬНЫХ ХРОНИЧЕСКИМ ГЕПАТИТОМ С	147
PEDAGOGICAL SCIENCES		
38.	Махсуютов А. DEVELOPMENT AND FUNCTIONING OF EXTRACURRICULAR EDUCATION DURING THE USSR	151
39.	Satova A., Kalinichenko Y. HUMANISTIC STYLE OF VOCATIONAL EDUCATION	154
40.	Барановська О.В. ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ: ЗДОБУТКИ, ТРУДНОЩІ, ПЕРСПЕКТИВИ	159
41.	Бацман О.С., М'якушко Н.С. ІНТЕГРАЦІЯ СТУДЕНТІВ З ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ ОБМЕЖЕННЯМИ ЗДОРОВ'Я В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ	164
42.	Богач О.І. ТЕХНОЛОГІЧНА ОСВІТА У ШКОЛІ: БУТИ ЧИ НЕ БУТИ?	168
43.	Глоба О.Ф., Вавілова К.О. МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	171
44.	Горденко А.П., Мельник Т.А., Паламарчук С.І. ІННОВАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ	175
45.	Гусак Л.Є., Мартіросян Л.А. СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ УНІВЕРСИТЕТІВ СВІТОВОГО КЛАСУ	180

46.	Зелінська-Любченко К.О., Кравченко А.І., Кравченко І.В. «СПЕЦІАЛЬНА ОСВІТА (ЛОГОПЕДІЯ)» – НАПРЯМОК НАВЧАННЯ В СУМСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ А. С. МАКАРЕНКА	185
47.	Котелевець О.О. РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ	189
48.	Крикуненко Ю.О. ОСОБЛИВОСТІ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ З АУТИСТИЧНИМ СПЕКТРОМ	191
49.	Шелестова Л.В. ГОТОВНІСТЬ УЧИТЕЛІВ ДО ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ	193
50.	Мельник Л. М. НОВА ГАРМОТНІСТЬ ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОСВІТІ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА	197
51.	Мороз Л.В., Стахова Л.Л. ЗНАЧЕННЯ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВОЇ СКЛАДОВОЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ-ДЕФЕКТОЛОГА	203
52.	Нестеренко Н.А. АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ЗМАГАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАСКЕТБОЛІСТІВ 15-16 РОКІВ	206
53.	Распутіна А.Ю. ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В РОБОТІ З НЕМОВЛЕННЄВИМИ ДІТЬМИ З АУТИЗМОМ	211
54.	Тюріна В.О., Данченко І.О. СКЛАДОВІ СУЧАСНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	215
55.	Фесенко Н.С. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ	218

56.	Шевченко І.Ю. МООС «EDERA» ТА «PROMETHEUS», ОСВІТНІ СЕРІАЛИ «ДІЯ. ЦИФРОВА ОСВІТА» ЯК КРЕАТИВНІ ЕЛЕМЕНТИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	224
57.	Шиман Олександра Іванівна ЦИФРОВІЗАЦІЯ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ПОЧАТКОВІЙ ЛАНЦІ ОСВІТИ	226
58.	Юсупов К.А., Худайназаров М.К. ИЗУЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА АДЕНБАЯ ТАЖИМУРАТОВА В АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ	226
59.	Юсупов К.А., Мырзанбетов Д.П. ИЗУЧЕНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ПИСАТЕЛЯ В АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ	238
60.	Юсупов К.А., Алламбергенова М. ИЗУЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА КАЛИ ЖУМАНИЯЗОВА В АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ	244
PHILOLOGICAL SCIENCES		
61.	Рахимбаева Г.К., Төлеу Ә. НЕСІПБЕК АЙТҰЛЫНЫҢ АҚЫНДЫҚ ШЕБЕРЛІГІ	249
62.	Тітова О.Б. МЕТОДИ АКТИВІЗАЦІЇ ПАМ'ЯТІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	253
63.	Юсупов К.А. ИЗУЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА КОНЫСБАЙ КАМАЛОВА В АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ	255
64.	Юсупов К.А., Оразбаев З.Ж. ИЗУЧЕНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ МАМБЕТАЛЫ КАЙЫПОВА В АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ	262
PHILOSOPHICAL SCIENCES		

65.	Rusko N. THE ROLE OF THE PRIEST IN A HUMAN LIFE: PHILOSOPHICAL AND THEOLOGICAL ASPECT	269
PSYCHOLOGICAL SCIENCES		
66.	Bocheliuk V., Pozdniakova O. FEATURES OF MODERN EDUCATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS	272
67.	Panov M., Pozdniakova-Kyrbatiieva E. FEATURES OF THE SOCIAL-PSYCHOLOGICAL MANIFESTATION OF THE ALTRUISTIC-SELFISH POSITION OF THE MODERN PERSONALITY	276
68.	Slobodianiuk H. FORMATION OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCE AS A KEY COMPONENT OF PSYCHOLOGICAL TRAINING OF FUTURE MATHEMATICS TEACHERS	279
69.	Пономарьова В.Л., Захарченко В.В. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	282
70.	Терлецька Ю.М. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ВИВЧЕННЯ ДЕПРИВАЦІЇ ТА ПСИХІЧНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ В ЧЕТВЕРТИЙ – ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ПЕРІОД	287
71.	Тлустенко А.П. ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ	291
SOCIOLOGICAL SCIENCES		
72.	Алмашій А.О. СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ВИЩІЙ ШКОЛІ	297
73.	Пікуль Г.О. ЗАГАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЯВИЩА ІМІГРАЦІЇ: СТИСЛИЙ ОГЛЯД	301

74.	Чубіна Т.Д., Коротяєва Л.М. ПРОБЛЕМИ ДЕЗАДАПТИВНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ	304
TECHNICAL SCIENCES		
75.	Bushmanov V., Kohut V., Khmelnyuk M. THE FILTER ON THE BASIS OF THE EJECTOR OF THE HEAT EXCHANGER FOR PURIFICATION OF HARMFUL SUBSTANCES FROM FLUE GASES USING HEAT EXCHANGER AS COMBUSTION GAS FILTER	308
76.	Bushmanov V., Kohut V., Zhykhareva N. DEVICE FOR CLEANING FLUE GASES OF SHIP POWER PLANTS	311
77.	Olkhovskiy I., Fursov A. HIGHLY STABLE MICROWAVE GENERATOR FOR TELECOMMUNICATIONS SYSTEMS	313
78.	Pitsenko I., Muradian L. MODEL OF THE RISK OF FAILURE OF AXLE BOXES OF FREIGHT CARS	315
79.	Shchukin O. SELECTION OF OPTIMAL PARAMETERS OF ION-PLASMA COATING ON THE SURFACE OF MOTOR GRADER BLADES	318
80.	Мірзак В.Я., Сіса О.Ф., Пух Є.В. УДОСКОНАЛЕННЯ КОМПЕНСАТОРА ПОХИБОК СИСТЕМИ «ПРЕС-ШТАМП»	321
TOURISM		
81.	Дорожко В., Чуб А., Пшенична Є. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ В УКРАЇНІ	327
VETERINARY SCIENCES		
82.	Грищенко В., Білокур Д. ОРГАНОЛЕПТИЧНІ, ФІЗИЧНІ ТА БІОХІМІЧНІ ПОКАЗНИКИ СЕЧІ ЗА БАБЕЗІОЗУ СОБАК	330

BAKING PROPERTIES OF SPELT WHEAT

Liubych Vitalii

Doctor of Agricultural Sciences, Professor
Uman National University of Horticulture

Wheat is an important and extensively-used cereal in human and animal diets worldwide. Optimising grain yield and food quality are crucial for wheat crop competitiveness. Improvements may be feasible based upon the selection of adapted cultivars and adequate management practices [1]. Compared to common wheat, spelt has a higher mineral and protein content [2]. Additionally, this crop is characterized by a higher amount of protein, higher gluten content, and higher falling number, however, gluten quality and sedimentation index are lower. Spelt gluten has strong softening properties. The protein content of spelt grain ranges from 13.0 to 16.5% [3]. The content and composition of gluten proteins are the main factors influencing its technological quality [4]. Gliadins and glutenins are storage proteins with the latter being more important than gliadins for obtaining good dough properties [5]. Both fractions are rich in glutamic acid, proline, and hydrophobic amino acids, while gliadins have a relatively low content of lysine, histidine, threonine, and tryptophan. It is thus thought that the nutritional value of gliadins and glutenins is lower than that of albumins and globulins. The quality parameters of grain are a dynamic feature and can be improved with proper agricultural engineering procedures [6]. The rheological properties of bread depend mainly on the method of wheat cultivation [7, 8], with nitrogen fertilization being the most important factor influencing the content and quality of cereal grain protein [9, 10].

Aims. To study the question of the baking properties of spelt wheat grain depending on the variety and line.

Research methods. The experimental part of the work was carried out in the laboratory of Department of Technology of Storage and Processing of Grain at Uman National University of Horticulture during 2013–2014. Spelt varieties were used obtained by selection from local varieties – Schwabenkorn, NSS 6/01, Frankenkorn, Shvedskaya 1, Avstraliiskaya 1 and hybrids obtained by hybridization of *Triticum aestivum* / *Triticum spelta* – LPP 3218, LPP 1305, NAK 44/12–2, NAK 34/12–2, NAK 22/12, LPP 3132, LPP 3124, LPP 1197, LPP 3435, LPP 4113, LPP 1224, LPP 3131, LPP 3117, LPP 1304 which were grown in the conditions of Right Bank Forest-Steppe of Ukraine. Control (standard) was regionalized spelt variety Zoria of Ukraine in this zone.

Results. The article presents the results of studying of gluten deformation index, the flour strength on the stability of the dough ball in water, the falling number and the gas retaining quality of spelt wheat flour. Of the 16 studied varieties and lines of spelt wheat, four had a satisfactorily weak gluten, and the rest were unsatisfactorily weak. Close to the indicator of satisfactorily weak gluten were the grain of the Shvedska 1

variety (101 instrument units) and the LPP 3132 line (101 instrument units). The NAK34/12-2 line had a very high flour strength, with an index of 248 min. Indicators of 121, 129 and 132 min were observed, respectively, in the Schwabenkorn variety and LPP 3117, P 3 lines, which were characterized by a high flour strength. The average values had LPP 1224, LPP 3373, LPP 3132 lines and the Zoria Ukrainy spelt variety – the indicators of which varied from 62 to 97 min. The low flour strength of the rest of the studied numbers was 40–57 min, which is less than the standard by 41–59%. The maximum value of the gas retaining quality of dough was after 90 minutes of fermentation. Thus, the very high gas forming quality was found in the Zoria Ukrainy variety and LPP 3132, NAK34/12-2 lines. High value – 450 cm³/100 g in the NSS 6/01 line. Average values (404–420 cm³/100 g) were observed in seven lines. The Shvedska 1 and LPP 3373 and TV 1100 lines had a gas retaining quality of 369 and 348 cm³/100 g, respectively. The lowest fermentation time (287 and 321 cm³/100 g) was in the LPP 1304 and LPP 1221 lines. However, after fermentation of the dough for 120 min in the NAK34/12-2-line gas retaining quality was the highest and amounted to 513 cm³/100 g.

Conclusions. The gluten deformation index of varieties and lines of spelt wheat varies from satisfactorily weak (97 instrument units) to unsatisfactorily weak (116 instrument units). The falling number is from 389 to 416 s, which indicates low amylase activity. The baking properties of spelt wheat grain differ significantly from soft wheat, as the maximum gas retaining quality of spelt wheat flour dough occurs after 60–90 min of fermentation. After that it decreases rapidly. The dough obtained from Zoria Ukrainy flour, NSS 6/01 and NAK34/12-2 line has the highest stability during fermentation.

References:

1. Silva RR, Benin G, Almeida JL, Batista Fonseca IC, Zucareli C. Grain yield and baking quality of wheat under different sowing dates. *Acta Sci Agronomy*. 2014; 36(2): 201–210.
2. Capouchová I. Technological quality of spelt (*Triticum spelta* L.) from ecological growing system. *Scientia Agriculturae Bohemica*. 2001; 32: 307–322.
3. Mikos M, Podolska G. Bread-making quality of old common bread (*Triticum aestivum* ssp. *vulgare* L.) and spelt (*Triticum aestivum* ssp. *spelta* L.) wheat cultivars. *Journal of Food, Agriculture and Environment*. 2012; 10 (3–4): 221–224.
4. Uthayakumaran S, Stoddard FL, Gras PW, Bekes F. Effects of incorporated glutenins on functional properties of wheat dough. *Cereal Chem*. 2000; 7: 737–743.
5. Zhang P, He Z, Chen D, Zhanga Y, Larroquee OR, Xia X. Contribution of common wheat protein fractions to dough properties and quality of northern-style Chinese steamed bread. *J Cereal Sci*. 2007; 46: 1–10.
6. Podolska, G, Aleksandrowicz, E, Szafrńska A. Bread making potential of *Triticum aestivum* and *Triticum spelta* species. *Open Life Sci*. 2020; 15: 30–40.
7. Liubych V., Oliynyk O. Output of flattened cereals from emmer wheat after the radiation with high-frequency field. Theoretical and scientific bases of development of scientific thought. Abstracts of V International Scientific and Practical Conference. Rome, Italy, 2020. 21–23.

8. Liubych V., Oliinyk O. Application of electromagnetic field to produce flattened cereals from spelt wheat grains. Trends and directions of development of scientific approaches and prospects of integration of Internet technologies into society. Abstracts of VI International Scientific and Practical Conference. Stockholm, Sweden 2021. 20–22.

9. Liubych V., Stratutsa Y. The importance of triticales in diversification of grain production. Science and practice, problems and innovations. Abstracts of VII International Scientific and Practical Conference. Ottawa, Canada 2021. 10–12.

10. Liubych V., Stratutsa Y. The importance of triticales in the production of groats. Problems and tasks of modernity and approaches to their solution. Abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference. Tokyo, Japan 2021. 11–13.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ГІБРИДІВ СОНЯШНИКА В УМОВАХ ПРАВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Борисенко Віталій Володимирович

кандидат сільськогосподарських наук,
старший викладач кафедри загального землеробства
Уманський національний університет садівництва

Грабчак Богдан Віталійович

студент 11 м-а групи
Уманський національний університет садівництва

Пустовіт Ольга Сергіївна

студентка 11 мб-а групи
Уманський національний університет садівництва

Збільшення виробництва сільськогосподарської продукції впродовж останніх років досягається за рахунок інтенсифікації агротехнологій. Надмірне інтенсивне та не завжди науково обґрунтоване використання землі зумовило низку проблем, пов'язаних з деградацією ґрунтового покриву, забруднення навколишнього середовища, зниження якості продукції, що призводить до погіршення здоров'я населення.

Серед важливих завдань сучасної сільськогосподарської науки є науково обґрунтоване ведення землеробства, підвищення рентабельності і стійкості агрофітоценозів, отримання сталих врожаїв та продукції високої якості.

Сучасні гібриди соняшника, відрізняються, як морфологічними особливостями, так і адаптацією до зміни умов вирощування залежно від ґрунтово-кліматичних умов та агротехнічних факторів [1].

Важливими в цьому плані є ширина міжрядь і густина посіву. Дослідження проведені у різних регіонах вирощування соняшника показали, що збільшення густоти стояння рослин на ділянках супроводжувалась зменшенням площі листової поверхні в перерахунку на одну рослину, але площа листової поверхні збільшувалась пропорційно зростанню рівня густоти посіву.

При цьому, збільшення густоти посіву на одиниці площі активно впливає на морфологічні та врожайні показники. Із зменшенням густоти діаметр кошика, площа листової поверхні, діаметр стебла у основи збільшується, а висота рослин зменшується. А при збільшенні густоти посіву кількість листя на рослині зменшується. У зв'язку з цим, збільшення густоти посіву більше 90 тис./га призводить до погіршення продуктивних та якісних показників рослин, а використання густоти посіву менше 50 тис./га різко знижує урожайність і вихід олії з одиниці площі. Густина рослин прямолінійно впливає на такі показники, як

маса 1000 шт. насінин, маса насіння з одного кошика і загальна продуктивність посіву [2].

Забур'яненість посіву соняшника є головною проблемою, яка негативно впливає на його врожайність і якість насіння. Вплив цього негативного фактора є особливо помітним в зв'язку з розширенням площ соняшника і погіршенням сівозмінного чинника. Але завдяки правильному і своєчасному використанню необхідних елементів агротехніки для нових гібридів це питання вирішується.

Умови середовища і агротехнічні фактори відносять до умов, які також впливають на формування врожаю соняшника, в першу чергу, через зміну конкретних ситуацій в посівах, які в значній мірі залежать від густоти стояння рослин та рівномірності їх розподілу на площі. Густота стояння змінювалась від 50-90 тис. шт./га. Для кожного генотипу встановлена критична межа загушення. Найбільш варіабельним показником була висота рослин і площа листової поверхні. Абіотичні фактори визначають взаємовплив рослин і їх конкуренцію за світло, воду, засвоєння сполук азоту, фосфору, калію та інших факторів росту і розвитку. При чому, це має місце навіть у тих ґрунтово-кліматичних районах, які є сприятливими для вирощування даної культури.

Площа живлення це чинник, що дуже впливає на взаємовідношення рослин в агроценозі. У розрідженому стеблестой створюються більш сприятливі умови для розвитку кожної рослини, повніше реалізується їх потенційна продуктивність: більше закладається квіток у кошику, менша пустозерність, більші за розміром сім'янки. Проте максимального урожаю посіву неможливо досягти лише за найкращого задоволення потреб і повної реалізації потенційної продуктивності кожної рослини.

Дослідження показують, що в міру зменшення густоти посіву соняшника освітленість їх зростає, але знижується коефіцієнт використання світла посівом, те ж саме спостерігається при зміні забезпеченості рослин вологою та рештою інших факторів навколишнього середовища, окрім температури. Але цілком очевидно, що для сільськогосподарського виробництва незрівнянно більш важливим завданням є одержання високої врожайності з одиниці площі (з гектара ріллі), ніж реалізація потенційної врожайності.

За надмірного загушення посіву врожайність соняшника знижується у зв'язку з посиленням конкуренції між рослинами. Чим густіший посів, тим більша частина запасів вологи витрачається до настання генеративного періоду.

За рівномірного розміщення рослин на площі їх взаємне пригнічення починається пізніше. Встановлено також, що при звуженні міжрядь і в густіших посівах взаємне пригнічення рослин починає негативно впливати на формування вегетативної маси агроценозу тільки з фази бутонізації.

Отже, певне взаємне пригнічення рослин унаслідок конкуренції та недорозвинення частини елементів структури урожаю має місце також у високопродуктивних посівах соняшника.

Конкуренція за фактори життя в агроценозі великою мірою зумовлюються ґрунтово-кліматичними умовами району вирощування. Конкурують рослини, насамперед, за фактор, який знаходиться в найбільшому мінімумі та в найбільшій мірі лімітує ріст. Так фактором мінімуму для соняшника в південній

частині Лісостепу є насамперед, ґрунтова волога, а в північній частині — інтенсивність і кількість світла та родючість ґрунтів. Але навіть в найбільш сприятливих районах для вирощування соняшника потреби кожної рослини в посіві не задовольняються повністю, оскільки це можливо в розріджених посівах, а вони менш продуктивні [3].

Тому структура агрофітоценозу і агротехніка повинні забезпечувати максимальну ефективність використання факторів навколишнього середовища фотосинтезуючою системою посіву в цілому, а не кожною окремою рослиною. За таких умов з одиниці площі посіву збирають найвищий урожай насіння.

При цьому велике значення має підбір гібридів, що за своїми еколого-біологічними особливостями в найбільшій мірі відповідають кліматичним особливостям зони вирощування. Оптимізація просторового і кількісного розміщення рослин в агроценозах у системі технології вирощування соняшника є одним із вирішальних факторів підвищення врожайності культури.

Список літератури:

1. Пузік В.К., Свиридов А.М., Олійник О.В. Технології і витрати на вирощування польових сільськогосподарських культур в умовах Лісостепу України: посібник. Х.: ХНАУ, 2010. 213 с.
2. Щербаков В.Я., Яковенко Т.В., Когут І.О. Роль олійних культур у підвищенні ефективності аграрного виробництва. Пропозиція. 2009. № 6. С. 64–66.
3. Ткаліч І.Д., Кабан В.М. Вплив обробітку ґрунту, добрив, строків сівби на забур'яненість, урожайність соняшнику. Бюлетень Інституту зернового господарства УААН. Дніпропетровськ, 2007. № 31–32. С. 82–85.

ПІВДЕННОАМЕРИКАНСЬКА ТОМАТНА МІЛЬ (*TUTA ABSOLUTA* (MEYRICK)) В УКРАЇНІ

Станкевич Сергій Володимирович

кандидат сільськогосподарських наук, доцент
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Південноамериканська томатна міль (*Tuta absoluta* (Meyrick) = *Gnorimoschema absoluta* (Meyrick) Clarke, *Phthorimaea absoluta* (Meyrick), *Scrobipalpula absoluta* (Meyrick) Povolny, *Scrobipalpuloides absoluta* (Meyrick) Povolny) належить до класу Insecta (Комахи) ряду Lepidoptera (Лускокрилі, або метелики), родини Gelechiidae (Виїмчастокрилі молі).

Основною кормовою рослиною південноамериканської томатної молі є томат. Менш важливою є картопля. За відсутності основних і другорядних живителів оселяється на інших рослинах з родини пасльонових (*Solanaceae*), серед яких дурман звичайний, тютюн сизий, паслін лінійнолистий, паслін чорний.

У Латинській Америці *T. absoluta* – один з головних шкідників томатів, і в полі, і під час зберігання. Ушкоджені плоди погано зберігаються, загнивають і втрачають товарну якість. Є повідомлення про втрати 50–100 % урожаю томатів. На картоплі пошкоджує переважно листки.

Природний ареал шкідника – Південна Америка. У Європі вперше його було виявлено в Іспанії у 2006 р., після чого міль стрімко розселилася по Середземноморському регіону. Сьогодні вона поширена в багатьох регіонах світу: Європа (Албанія, Австрія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Великобританія, Греція, Іспанія, Італія, Кіпр, Литва, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Португалія, Росія, Румунія, Сербія, Словенія, Угорщина, Україна, Франція, Хорватія, Чехія, Чорногорія, Швейцарія), Азія (Бангладеш, Грузія, Ємен, Йорданія, Ізраїль, Індія, Ірак, Іран, Катар, Киргизстан, Кувейт, Ліван, Непал, ОАЕ, Саудівська Аравія, Сирія, Таджикистан, Туреччина, Узбекистан), Африка (Алжир, Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Гана, Ефіопія, Єгипет, Замбія, Зімбабве, Кабо-Верде, Камерун, Кенія, Лесото, Лівія, Майотта, Малаві, Марокко, Мозамбік, Намібія, Нігер, Нігерія, Руанда, Сенегал, Сейшельські о-ви, ПАР, Судан, Танзанія, Туніс, Уганда), Центральна Америка і країни Карибського басейну (Коста-Рика, Гаїті, Панама), Південна Америка (Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Еквадор, Колумбія, Парагвай, Перу, Уругвай, Чилі) (рис. 1).

В Україні перші осередки шкідника було виявлено у 2010 р. в Криму та Одеській області. Зараз він поширений у Волинській, Миколаївській, Одеській, Херсонській, Запорізькій, Черкаській областях.

Рис. 1. Світовий ареал *Tuta absoluta* Meyr.

Рис. 2. Південноамериканська томатна міль:

А) яйця; Б) гусениця; В) лялечка; Г) метелик; Д) мінування листка;
Е) пошкодження плода

Зимують у стадії імаго, лялечок та гусениць, мають факультативну діапаузу. За рік у Південній Америці можливий розвиток 10–12 генерацій *T. absoluta*. Тривалість розвитку однієї генерації визначається температурним режимом, за температури 14 °C розвиток триває 76,3 доби, 19,7 °C – 39,8 доби, 27,1 °C – 23,8 доби. Масовий літ імаго спостерігають у нічні години, а вдень метелики ховаються у листках кормових рослин. Самки живуть 10–15 діб, самці 6–7 діб. Міль має високу репродуктивну здатність. У середньому самка відкладає близько 260 яєць на поверхню листків і пагонів рослин, переважно з нижнього боку. Гусениці відроджуються за 4–5 днів та вгризаються в плоди, виїдаючи всередині ходи чи мінують листки і стебла томатів. Гусениці за 13–15 днів тричі линяють і проходять 4 віки. Заляльковуються в коконах на поверхні листків чи мін, у ґрунті (в останньому випадку кокон відсутній). Гусениці доволі холодостійкі, за температури 4 °C вони залишаються живими протягом кількох тижнів. Нижній температурний поріг для яєць, личинок і лялечок становить відповідно $6,9 \pm 0,5$; $7,6 \pm 0,1$ та $9,2 \pm 1,0$ °C.

Рис. 3. Геніталій самця *Ph. operculella* (А) та *T. absoluta* (Б)

Імаго: невеликий метелик, розмах крил 7–10 мм. Крила вкриті сріблястими та сріблясто-сірими лусками, на передніх крилах є темні плями і штрихи без смуг (рис. 2, Г). Надійне визначення виду можливе за будовою генітального апарату самця (рис. 3, Б).

Яйце: розміром $0,36 \times 0,22$ мм, циліндричне, молочно-біле до жовтого кольору (рис. 2, А).

Гусениця: вершково-біла з темною головою, згодом стає світло-салатовою, гусениця 3–4 віків рожева. Гусениці першого віку завдовжки 0,9 мм, четвертого – 7,5 мм (рис. 2, Б).

Лялечка: коричнева, циліндрична, завдовжки 5–6 мм (рис. 2, В). Іноді залялькування відбувається в коконах.

Гусениці, які відродилися, проникають у плоди, листки, стебла томатів, де

живляться і розвиваються, утворюючи «міни» (рис. 2, Д, Е). За ними можна швидко встановити місце локалізації молі. Повністю сформовані плоди також ушкоджуються, і в галереях, зроблених гусеницями, оселяються патогенні грибки; дуже швидко такі плоди загнивають. На картоплі заселяє лише надземні частини рослин (стебла, листки), бульби не пошкоджує.

Розповсюджується з розсадою і плодами томатів у всіх фазах розвитку. Поширення шкідника з бульбами картоплі малоімовірне.

Найбільш ефективним є візуальне виявлення пошкоджених рослин і гусениць у них та використання феромонних пасток з розрахунку 1 пастка на 2 га, відстань між пастками 100–150 м, розміщують на висоті куща томата.

Розсада і плоди томатів повинні надходити із зон вільних від південноамериканської томатної молі.

SPATIAL STABILITY OF REINFORCED CONCRETE COLUMN UNDER ACTION OF LONGITUDINAL FORCE AND TORQUE MOMENT IN AGGRESSIVE ENVIRONMENT CONDITIONS

Fomina Inna

Senior lecturer,

Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture

Fomin Vladimir

Doctor of Science, Professor,

Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture

Abstract. When investigating the spatial stability of frames, it is necessary to take into account not only the action of the compressive longitudinal forces on the structural elements, but also the torques. Problems of loss of stability of the rods under the action of torques, as well as under the combined action of longitudinal forces and torques, were considered earlier, however, only cases of constant cross sections along the length have been considered, i.e. cases with constant bending stiffnesses. When considering the influence of an aggressive medium, it is necessary to consider cases of variable cross sections, what considerably complicates the solution of the problem. One of the methods of solutions is the transition from the study of the stability of a rod with a continuous variable stiffness along the length of the rod to the study of stability under the action of the longitudinal force and the torque of the rod with piecewise constant stiffness (that is, the stepped rod). With the help of this method, the stability of an RC column under the influence of an aggressive medium has been studied [1].

General problem statement and its connection with important scientific and practical tasks

According to data obtained from surveys of buildings and structures, it is found that up to 75% of them are subjected to the destructive effects of corrosive environment. The great damage from corrosion, especially for plants with aggressive work space, necessitates the consideration of corrosion of reinforced concrete in the design of buildings and structures and their elements. In this paper, we consider the problem of accounting for corrosion when designing a reinforced concrete column of a frame building for spatial stability. The depth of the damaged zone is determined by the formula [2, 3]

$$h(x, t) = h_0 e^{-\beta v_0 / [l_0(t) - x]} . \quad (1)$$

Here $l_0(t) = v_0 t$ — the length of the corroded segment (t is the exploitation time of the column in years). Values of the parameters h_0, β and v_0 depend on the type and intensity of the aggressive medium.

So there arises the problem of studying the stability of a reinforced concrete rod (column) with variable cross-section under the action of compressive longitudinal force and torque.

Objects and methods of research.

The stability of a reinforced concrete column with rectangular cross-section, hinged at the ends, is investigated, which is undergoing corrosion of the lower parts of adjacent lateral faces (Fig. 1). The column is affected by the vertical compressive force P and the torque M applied to the upper end of the column. It is assumed that there is an additional support in the hinge O , which prevents the rod from rotating about its own axis [4].

Equivalent cross-sectional area:

$$F_{eq}(x, t) = (d_1 - h(x, t))(d_2 - h(x, t)) + n_a \pi r^2 \gamma_a / \gamma_b$$

(n_a is the quantity of reinforcement rods, r is the radius of the rod, γ_a is the volume density of the material of the reinforcement, γ_b is the volume density of the concrete). Static moments of the cross-section relative to the y and z axes are calculated as follows [5, 6]:

$$S_y(x, t) = \frac{1}{2}(d_1 - h(x, t))(d_2 - h(x, t))^2, S_z(x, t) = \frac{1}{2}(d_1 - h(x, t))^2(d_2 - h(x, t))$$

(the static moments of the reinforcement due to its symmetrical arrangement with respect to the y and z axes are equal to zero).

Fig. 1 View of the column with the segment damaged by corrosion

Fig. 2 Cross section of the column on the segment damaged by corrosion

Coordinates of the center of gravity of the cross-section:

$$z_c(x, t) = S_z(x, t) / F_{eq}(x, t), y_c = S_y(x, t) / F_{eq}(x, t). \quad (2)$$

The reduced moments of inertia of the section with respect to the axes y_1 and z_1 :

$$J_{y_1}(x, t) = \frac{1}{12}(d_1 - h(x, t))(d_2 - h(x, t))^3 + (d_1 - h(x, t))(d_2 - h(x, t))\left[z_c - \frac{d_2 + h(x, t)}{2}\right]^2 + \pi r^2 \left(\sum_{k=1}^{n_a} z_k^2 + n_a z_c^2\right) \frac{E_a}{E_b},$$

$$J_{z_1}(x, t) = \frac{1}{12}(d_1 - h(x, t))^3(d_2 - h(x, t)) + (d_1 - h(x, t))(d_2 - h(x, t))\left[y_c - \frac{d_1 + h(x, t)}{2}\right]^2 +$$

$$+ \pi r^2 \left(\sum_{k=1}^{n_a} y_k^2 + n_a y_c^2 \right) \frac{E_a}{E_b}.$$

Here y_k and z_k — coordinates y and z of the center of gravity of the cross-section of the k -th rod of the reinforcement, E_a and E_b are moduli of elasticity of reinforcement and concrete.

In the Fig. 3 the deformed state of the rod with loss of stability is shown. In this paper, we consider the case of a variable rectangular cross-section. By projecting the vector $\mathbf{M}$ to the principal central axes y_1 and z_1 of the rod section in the deformed state, we obtain additional bending moments with respect to these axes, caused by the action of the moment $\mathbf{M}$. As a result, we get the following differential equations:

$$\begin{aligned} (EJ_z(x)y(x))'' &= -Mz(x)' - Py(x), \\ (EJ_y(x)z(x))'' &= My(x)' - Pz(x). \end{aligned} \quad (3)$$

If the cross-section of the rod does not vary along the length, then equations (3) are simplified:

$$\begin{aligned} EJ_z y(x)'' &= -Mz(x)' - Py(x), \\ EJ_y z(x)'' &= My(x)' - Pz(x). \end{aligned} \quad (4)$$

Let us proceed to find the general solution of eqs. (4). We introduce the notation:

$$p_1^2 = \frac{P}{EJ_z}, p_2^2 = \frac{P}{EJ_y}, m_1 = \frac{M}{EJ_z}, m_2 = \frac{M}{EJ_y}. \quad (5)$$

Then the equations (4) can be written as:

$$\begin{aligned} y'' + p_1^2 y + m_1 z' &= 0, \\ z'' + p_2^2 z - m_2 y' &= 0. \end{aligned} \quad (6)$$

From the equation (6) we find:

$$z' = -\frac{1}{m_1} y'' - \frac{p_1^2}{m_1} y. \quad (7)$$

Fig. 3 Scheme of the column deformation in case stability loss

Differentiating this equation twice, we obtain:

$$z''' = -\frac{1}{m_1} y^{(iv)} - \frac{p_1^2}{m_1} y''. \quad (8)$$

From the second equation (6) it follows that:

$$z''' + p_2^2 z' - m_2 y'' = 0. \quad (9)$$

Substituting here the expressions for z' and z''' from (7) and of (8), we arrive to the following differential equation:

$$y^{(iv)} + (p_1^2 + p_2^2 + m_1 m_2) y'' + p_1^2 p_2^2 y = 0. \quad (10)$$

Let's construct the characteristic equation:

$$\lambda^4 + a\lambda^2 + b = 0$$

Here $a = (p_1^2 + p_2^2 + m_1 m_2)\lambda^2$, $b = p_1^2 p_2^2$. This is a biquadratic equation. The squares of its roots:

$$\mu_{1,2} = -\frac{a}{2} \pm \sqrt{\frac{a^2}{4} - b}.$$

It is easy to certain that the radicand is positive. It follows that the quadrates of the roots of the equation are negative, and therefore

$$\lambda_{1,2} = +ir_{1,2}, \lambda_{3,4} = -ir_{1,2}, r_{1,2} = \sqrt{|\mu_{1,2}|}. \quad (11)$$

Hence the general solution of equation (10) has the following form:

$$y = C_1 \sin r_1 x + C_2 \cos r_1 x + C_3 \sin r_2 x + C_4 \cos r_2 x. \quad (12)$$

In the same way we get the equation:

$$z^{(IV)} + (p_1^2 + p_2^2 + m_1 m_2)z'' + p_1^2 p_2^2 z = 0, \quad (13)$$

the general solution of which is analogous to (12):

$$z = C_5 \sin r_1 x + C_6 \cos r_1 x + C_7 \sin r_2 x + C_8 \cos r_2 x. \quad (14)$$

There is a dependence between the coefficients of the solutions (12) and (14). We substitute expression (12) into the second equation of system (6). As a result, we obtain an inhomogeneous differential equation:

$$z'' + p_2^2 z = m_2 (C_1 r_1 \cos r_1 x - C_2 r_1 \sin r_1 x + C_3 r_2 \cos r_2 x - C_4 r_2 \sin r_2 x),$$

the general solution of which has the following form:

$$z = C_9 \sin p_2 x + C_{10} \cos p_2 x + D_1 C_1 \cos r_1 x - D_1 C_2 \sin r_1 x + D_2 C_3 \cos r_2 x - D_2 C_4 \sin r_2 x \quad (15)$$

Here: $D_1 = m_2 r_1 / (p_2^2 - r_1^2)$, $D_2 = m_2 r_2 / (p_2^2 - r_2^2)$.

Fig. 4. Column section by plane xOz

Fig. 5. Column section by plane xOy

Figures 6 and 7 show the projections of the deformed column axis on these planes.

Fig. 6 Projection of the deformed axis of the column onto the plane xOz

Fig. 7 Projection of the deformed axis of the column onto the plane xOy

The differential equations of bending look like the next:

$$\begin{aligned} (E_b J_{z_1}(x) y(x))'' &= -M z(x)' - P y(x) + R_1(l - x), \\ (E_b J_{y_1}(x) z(x))'' &= M y(x)' - P z(x) + R_2(l - x). \end{aligned} \quad (16)$$

(R_1 and R_2 are reactions of rods supporting the hinge at the top of the column; their occurrence is caused by the appearance of eccentricity in the force P).

We will solve equations (16) as follows: split the corroded section into n segments with length l_0/n , within each of which the cross-section remains constant, in this case $J_{z_1,k} = J_{z_1}(L_{k-1})$, $J_{y_1,k} = J_{y_1}(L_{k-1})$ (k is the number of the segment, $L_{k-1} = (k-1)\frac{l_0}{n}$; $k = 1, 2, \dots, n$). The uncorroded segment receives the number $n+1$, its length $l_{n+1} = l - l_0$. On each of the segments equations (17) take the following form:

$$\left. \begin{aligned} E_b J_{z_1,k} y_k(x)'' &= -M z_k(x)' - P y_k(x) + R_1(l - x) \\ E_b J_{y_1,k} z_k(x)'' &= M y_k(x)' - P z_k(x) + R_2(l - x) \end{aligned} \right\} k = 1, 2, \dots, n+1$$

Let's introduce notations:

$$y_{0,k} = y_k - y_{C,k}, \quad z_{0,k} = z_k - z_{C,k}$$

($y_{C,k} = y_C(L_{k-1}, t)$, $z_{C,k} = z_C(L_{k-1}, t)$). Then the equations (17) will be written so:

$$\left. \begin{aligned} E_b J_{z_1,k} y_{0,k}(x)'' + P y_{0,k}(x) + M z_{0,k}(x)' &= R_1(l - x) \\ E_b J_{y_1,k} z_{0,k}(x)'' + P z_{0,k}(x) - M y_{0,k}(x)' &= R_2(l - x) \end{aligned} \right\} k = 1, 2, \dots, n+1$$

The problem of investigating stability reduces to determining the existence of a nonzero solution for the systems of equations:

$$\left. \begin{aligned} E_b J_{z_1,k} y_{0,k}(x)'' + P y_{0,k}(x) + M z_{0,k}(x)' &= 0 \\ E_b J_{y_1,k} z_{0,k}(x)'' + P z_{0,k}(x) - M y_{0,k}(x)' &= 0 \end{aligned} \right\} k = 1, 2, \dots, n+1 \quad (17)$$

These equations are identical to equations (4) and therefore the general solution of them has the next form:

$$\begin{aligned} y_{0,k} &= C_{1,k} \sin r_{1,k} x + C_{2,k} \cos r_{1,k} x + C_{3,k} \sin r_{2,k} x + C_{4,k} \cos r_{2,k} x, \\ z_{0,k} &= D_{1,k} C_{1,k} \cos r_{1,k} x - D_{1,k} C_{2,k} \sin r_{1,k} x + D_{2,k} C_{3,k} \cos r_{2,k} x - D_{2,k} C_{4,k} \sin r_{2,k} x, \end{aligned} \quad (18)$$

Here: $D_{1,k} = m_{2,k} r_{1,k} / (p_{2,k}^2 - r_{1,k}^2)$, $D_{2,k} = m_{2,k} r_{2,k} / (p_{2,k}^2 - r_{2,k}^2)$. Values $p_{1,k}^2$, $p_{2,k}^2$, $m_{1,k}$ and $m_{2,k}$ are determined by formulas (5) with $E = E_b$, $J_y = J_{y_1,k}$, $J_z = J_{z_1,k}$, and $r_{1,k}$, $r_{2,k}$ by (11) with $p_1^2 = p_{1,k}^2$, $p_2^2 = p_{2,k}^2$, $m_1 = m_{1,k}$, $m_2 = m_{2,k}$.

The boundary conditions for equations (17) are determined by the conditions of support. In addition, at the points of junction of the segments, both the solutions of the system of equations and their derivatives must be continuous. Assuming that a local coordinate system is chosen for each of the segments, these conditions can be written as follows:

$$y_{0,1}(0) = 0, \quad z_{0,1}(0) = 0,$$

$$\left. \begin{aligned} y_{0,k}(l_k) &= y_{0,k+1}(0), \\ y'_{0,k}(l_k) &= y'_{0,k+1}(0), \\ z_{0,k}(l_k) &= z_{0,k+1}(0), \\ z'_{0,k}(l_k) &= z'_{0,k+1}(0), \end{aligned} \right\} k = 1, 2, \dots, n \quad (19)$$

$$y_{0,n+1}(l_{n+1}) = 0, \quad z_{0,n+1}(l_{n+1}) = 0.$$

Here l_k is the length of k -th segment: $l_k = l_0 / n$ ($k = 1, 2, \dots, n$), $l_{n+1} = l - l_0$.

Substituting expressions (18) into relations (19), we obtain a homogeneous system of linear equations with respect to 4 ($n + 1$) unknowns $C_{i,k}$ ($i = 1, 2, 3, 4$; $k = 1, 2, n$)

References

1. Volmir A.S. "Ustoychivost deformiruemih system.Nauka", p. 984, 1967.
2. Fomina I.P. "Utochnensy metod isledovaniya ustoychivosti betonoy koloni s uchedom vozdeystviya agressivnoy sredi", Visnik ODABA, vol. 51, pp. 265-273, Odessa, 2013.
3. Setkov V.U., Shibanova I.S., Riseva O.P. "Deystvie uglekislogo gaza na gelezobetonie balki I pliti promishlenih zdaniy I soorugeni", Stroitelstvo i arhitektura, vol. 12, pp. 1- 4, 1984.
4. Golihev A.B., Bachinskiy V.A., Polischuk V.P. "Zelezobetonie konstruccii", Kiev, 2001.
5. Gots V.I. "Betoni I budivelni rozchini", KNUBA, 2003.
6. Bliarskiy Z.Y. "Zalizobetonni konstrukcii v agresivnomu seredovischi za dii navantazeniya ta ih pidsileniya", Lviv, 2011.

THE ROLE OF LIGHT IN METRO SPACE

Kononenko Hanna

Senior Lecturer

Departments of architectural constructions
Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture

Semyakin Gleb

Assistant

Departments of architectural constructions
Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture

Underground space is an environment uncharacteristic of human existence. There is no natural light here - it is a closed space in which a person's gaze rests on some obstacle or blackness of the tunnel. Hence a number of tasks related to the creation of a comfortable and safe environment, with the architectural organization of the entire space of the station.

The relevance of this work is due to the fact that today the concept of subway lighting has changed, which increasingly reveals the architectural and artistic features of the stations and provides a high degree of comfort for passengers and staff.

The novelty of the study is that there are new reflectors and scattering materials and technologies, a variety of steel shapes and sizes of lamps. This allows you to find more energy efficient and cost-effective solutions, increase the lighting of stations taking into account all the requirements and make the lighting more expressive.

General light plays a huge role in underground structures, as it helps to overcome the natural resistance of man and the feeling of fear of absolute darkness. With the right lighting, you can neutralize the negative effects of an enclosed space, "take off" the pressure of the multi-meter layer of earth that separates us from sunlight and is perceived somewhere on a subconscious level. As you know, brightly lit ceilings and walls help to visually expand the boundaries of any space, so at subway stations it is recommended to provide sufficient lighting not only at floor level, but also at wall and ceiling level. This will help avoid feelings of psychological discomfort.

For lighting of average and platform halls it is recommended to use mainly reflected and reflected light, directing lamps on walls and a ceiling vault. Such lighting provides a high degree of comfort and significantly increases the level of illumination without unnecessary energy costs. The use of reflected light in the area of the platform allows train drivers entering the station to adapt more quickly to the light after a dark tunnel.

Another, more modern solution that meets the requirements of the norms is the use of a large number of low-power LED light sources. This technique allows you to implement quite effective and expressive projects, while providing a high level of

lighting and comfort. However, such a lighting system consumes little energy, does not require operating costs, is more reliable and durable. You design in the design.

For illumination of platform and average halls fixtures establish in eaves of an arch, caissons. When open, the luminaires must have matt diffusers that prevent drivers from being blinded. It is not allowed to place lamps above escalators and stair treads, above track rails and at a height of more than 5 m.

Traditional floor lamps, which have undergone some changes, are most often used to illuminate escalators. To increase the level of illumination of the steps, the lamps are raised to a greater height than before. It also helps prevent damage and sticking to the ceiling with flyers. Light sources can be both fluorescent and more efficient LED.

Constant improvement of light sources, emergence of new materials and optics allows to find more effective decisions for lighting of an escalator cloth. So some modern stations already use built-in LED lights installed in the side and top fixed parts of escalators. In the first case, the luminaires are built in at the level of the steps, in the second - they shine upwards, providing the required level of illumination with comfortable light reflected from the arch of the escalator tunnel. In both cases, the most important requirement is met - the invisibility of the light source and the exclusion of the effect of blinding passengers.

Massive chandeliers become style-forming elements in the architectural ensemble of stations, creating the necessary atmosphere and color, hidden (zakarniza) illumination emphasizes architectural features and design elements in registration

Newly designed and reconstructed metro stations use LED spotlights to illuminate the edge of the platform and alert the train: a line of hotspots indicates a safe distance for passengers on the platform in the absence of the train, and when it approaches begins to fade. After a complete stop of the train, the line disappears and lights up again after the train leaves the platform.

Subway equipment must have an increased reliability, as any blown lamp is associated with the need to obtain a special permit for replacement and operation of technical services at night. In addition, it must be energy efficient and economical, because the work of the subway is associated with the consumption of a huge amount of electricity. Luminaires for street crossings must be protected and vandal-proof.

Another important requirement is convenience and ease of operation. As paradoxical as it may sound, the insufficient level of illumination at many stations of the metropolitan subway is due to shortcomings in the operation of lighting fixtures. The luminous flux of lamps is often "eaten" by dust deposited on the walls of lamps and reflectors, and it is not uncommon for burnt-out lamps to be replaced, as access to the light source is difficult or even impossible without dismantling.

In the subway, artificial lighting, apparently by the passenger, is unique and static; accordingly, the architectural form in the metro is fixed in a constant state, and its perception varies only in the movement of passengers and trains. The meanings of the artistic and lighting solution of the station also become fixed. That is why when building a metro station, the most important moment is the inclusion of regular lighting: only then the form finds a permanent form, and the space - its compositional content.

Thus, we can conclude that the metro station is not only a transport object, it is also a public space. Light and lighting methods through the perception of traffic

organization and metro tectonics affect the representation of stations, underground stations, as a "multi-layered" universal urban space. General light plays a huge role in underground structures, as it helps to overcome the natural resistance and fear of absolute darkness.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ АРХІТЕКТУРНО-ЛАНДШАФТНОГО ФОРМУВАННЯ МАЛОГО САДУ БІЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ

Лусь Володимир Іванович,

к.т.н., доцент, професор
Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова, Україна

Вотінов Максим Алекович,

канд. архіт., доцент
Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова, Україна

Солнцев Артем Геннадійович,

старший викладач
Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова, Україна

В умовах сучасного світу з негативним впливом міського середовища, з великою кількістю новітніх технологій, сучасних технічних досягнень людиною, що живе в єдиному ритмі з часом, все сильніше відчувається прагнення до природного, прекрасного, так як найбільш комфортно вона відчуває себе в місцях зіткнення з живою природою, де може відчувати емоційне і естетичне задоволення. Таким місцем може служити малий сад біля індивідуального житлового будинку підвищеної комфортності (вілла, особняк, котедж).

Елітний малий сад являє собою відкритий архітектурно-ландшафтний простір, сформований з використанням засобів ландшафтного дизайну з високим рівнем комфортності, призначений для рекреаційної діяльності людини.

Вибір території земельної ділянки для елітного малого саду і його подальше архітектурно-ландшафтне формування здійснюється в два етапи. На першому етапі враховуються такі критерії:

- раціональне розміщення земельної ділянки з наявністю транспортних комунікацій;
- екологічно комфортні показники середовища (шум, загазованість, інсоляція, вітровий режим);
- оптимальна площа земельної ділянки з наявністю природних елементів середовища (річка, озеро, ліс, тощо);
- соціальна однорідність навколишнього середовища.

На другому етапі після вибору ділянки для розміщення малого саду по викладеним вище критеріям здійснюється розробка дизайн-проекту, який враховує:

- відповідність організації малого саду рекреаційним потребам мешканців будинку (облік демографічних чинників);

- наявність оригінальної дизайн-концепції формування малого саду з урахуванням демографічного складу сім'ї;
- необхідність формування індивідуального художнього образу малого саду з урахуванням природних факторів;
- застосування сучасних матеріалів і технологій у формуванні архітектурно-ландшафтного середовища.

Дизайн-концепція визначається з урахуванням факторів, які впливають на вибір історичної чи сучасної стилістики малого саду.

Велике значення у формуванні елітного малого саду мають вигідне місцезнаходження ділянки і рівень його комфортності, від яких залежить характер формування його архітектурно-ландшафтного середовища.

Найбільш перспективними для розміщення елітного малого саду є земельні ділянки на околицях міста та за його межами, а так само вільні території, призначені для нового будівництва з наявністю зручних транспортних зв'язків та інженерних комунікацій. Головною гідністю даних територій є їх високі екологічні характеристики: сприятливі мікрокліматичні умови, невисоке шумове навантаження, низький рівень загазованості та ін. Таке середовище позитивно впливає на психофізичний і емоційний стан людини. Зонування території малого саду, що відповідає сучасним вимогам, має бути чітким. Чітке функціональне зонування малого саду з виділенням великої кількості різноманітних зон здатне задовольнити потреби будь-якої людини. Малий сад, розміщений в місцях постійного перебування людини, створює певну комфортну психологічну атмосферу.

Основою планувального рішення, що впливає на формування художнього образу малого саду, є природно-ландшафтні компоненти – рельєф, вода і рослинність, грамотне використання яких дозволяє надати ділянці індивідуальний вигляд. Створення максимально зручних і комфортних умов для відпочинку, органічне поєднання зовнішнього і внутрішнього просторів, використання нових будівельних матеріалів і сучасних технологій є головними завданнями при проектуванні малого саду.

Включення існуючих на даній території природних компонентів середовища в структуру малого саду підвищує його естетичні характеристики і рівень комфортності. Створення унікального рекреаційного середовища досягається шляхом застосування індивідуального дизайн-проекту, який не тільки формує певний образ елітного малого саду, але і сприяє комфортному перебуванню в ньому.

Розширення меж малого саду, а також застосування сучасних матеріалів і технологій сприяє формуванню композиційного взаємозв'язку архітектурного та природного середовищ завдяки включенню в структуру будівлі навколишнього ландшафту. Таке органічне об'єднання обсягу будівлі та малого саду необхідно здійснювати при розробці його планувальної структури.

Формування планувальної структури малого саду зумовлено функціональним зонуванням території та визначенням планувальних елементів по зонах. Основні завдання формування малого саду – ізоляція від навколишньої забудови, організація підходів і під'їздів до основної будівлі, розміщення

майданчиків відпочинку, створення пішохідних маршрутів, трасування головних і другорядних алей та ін.

При розробці планувального рішення малого саду всі ці основні завдання повинні бути вирішені. Найбільш складним завданням є виявлення художнього образу малого саду. Різноманітне поєднання рельєфу, води і рослинності створюють базу для формування численних ландшафтних композицій з високим емоційним впливом. У кожному конкретному випадку один з елементів ландшафту виступає як ведучий. Для виявлення художнього образу малого саду може бути використаний багатий історичний досвід. Малий сад може повністю формуватися з урахуванням певної історичної стилістики або включати в свою структуру невеликі зони з характерними структуроформуючими елементами, або сучасної стилістики. Його планувальне рішення може бути *регулярним, ландшафтним і змішаним*. В даний час все більшого поширення набуває сучасна стилістика малого саду або його органічний зв'язок з навколишнім природним середовищем. У всіх типах малих садів з історичною стилістикою художній образ малого саду створюється за рахунок формування певних видових картин з відповідними структуроформуючими елементами. У перспективі такі малі сади будуть набувати все більшого поширення. Вони будуть створюватися з урахуванням певних вимог до проєктування і певних завдань формування.

Елітний малий сад повинен мати чітке функціональне зонування, визначальне його предметно-просторове наповнення. Його художній образ може вирішуватися з використанням історичної та сучасної стилістики. Планувальне завдання зводиться до компоновання кімнат та інших приміщень будинку в єдиний просторовий організм для створення житлового середовища підвищеної комфортності. Сьогодні актуально поділ будинків за рівнем комфорту на: 1) високоякісні (призначені для заможних верств населення); 2) комфортабельні (для сімей з середнім достатком); 3) соціальні (для малозабезпечених сімей). Будинки підвищеної комфортності створюються для заможних верств населення і для сімей з середнім достатком. До таких домів слід віднести віллу, особняк, котедж.

Список літератури:

1. Крижановська Н. Я. Основи ландшафтної архітектури та дизайну. Підручник / Н. Я. Крижановська, М. А. Вотінов, О. В. Смірнова ; Харків. нац. ун-т міськ. гос-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. – 348 с.

ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ І ВІРТУАЛЬНІ КОНЦЕПТИ: ІННОВАЦІЇ ФЕШН ІНДУСТРІЇ

Дихнич Людмила Петрівна,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри фешн та шоу-бізнесу

Київський національний університет культури і мистецтв

Індустрія моди є однією з провідних сфер із застосування цифрових технологій. Завдяки таким властивостям, як необмежені креативні рішення та інтерактивність, будинки моди та бренди активно впроваджують нові технології.

Насамперед варто розглянути стан ринку моди на початок 2021 року. Минулий рік увійде в історію як один з найскладніших для індустрії моди: він відзначається зниженням продажів, зміною поведінки споживачів та порушенням ланцюгів постачання. Події 2020 року негативно вплинули на індустрію моди, прогнози на 2021 рік також не вселяють надію. При цьому дослідження експертів [1] показує, що близько третини респондентів (лідери модних компаній) очікують погіршення ситуації на фешн-ринку. Економічний прибуток фешн-індустрії знизився на 93% у 2020 році після зростання на 4% у 2019 році (рис.1).

Рис.1. Коливання економічного прибутку фешн-індустрії (2010-2020 рр.)

Аналіз показує ознаки повільного відновлення, отже компанії починають пристосовуватися до нових реалій та перезавантажують свої стратегічні амбіції. Інвестори довіряють інтернет-магазинам, компаніям, які мають офлайнві майданчики для продажу (рис 2.).

Рис. 2. Коливання ринку інтернет торгівлі (грудень 2019 р.- жовтень 2020 р.)

Прогнозується повернення індустрії моди в 2022 році до показників 2019 року. Рівень продажу в сфері фешн-індустрії в 2019 р. склав 16%, в 2020 р. він досяг 29% (у порівнянні з 2018 р.)[1].

Однак, незважаючи на те, що спостерігається негативний економічний ефект і невизначені перспективи, пандемія виявила і позитивні рухи: за кілька місяців пандемії фешн-гравці просунулись на п'ять років вперед у використанні цифрових технологій. Пандемія посилила попит всього цифрового, що, у свою чергу, дозволило впровадити інновації, масштабувати ефективність нових шляхів для бізнесу.

З прискореною цифровізацією все більше і більше процесів переходять до цифрового формату - для індустрії моди це можуть бути документальні фільми про створення колекції, музичні відео та подкасти або експерименти у віртуальній та доповненій реальності.

Розглянемо найбільш яскраві приклади використання цифрових технологій у фешн-середовищі, а саме - використання віртуальної, доповненої реальності, веб-технологій. Перш за все технології застосовуються в проведенні фешн-шоу, перформансах, показах мод, презентаціях, віртуальних бутіках, примірюваннях готового одягу, інших фешн-заходах.

Одним із яскравих прикладів повного показу модного шоу у віртуальному форматі є Circular Fashion Summit [2], який відбувся на початку жовтня 2020 року. Захід відбувся на платформі AltSpace VR (віртуальна реальність) і був пов'язаний з проведенням чотирьох тижнів моди в цей період. Circular Fashion Summit прагне до сталого розвитку та збереження навколишнього середовища у своїй діяльності, і неодноразово наполягала на тому, щоб такі заходи проводились з мінімальною шкодою для навколишнього середовища. В рамках жовтневого саміту проведено семінари та лекції з питань збереження природи та зменшення на неї впливу індустрії моди. VR дозволив користувачам спілкуватися як у реальному житті: обмінюватися думками та брати участь в дискусіях, що набагато ефективніше, ніж проведення регулярних конференцій та самітів у форматі онлайн-трансляції.

«Пориньте у блиск модних вражень!» - закликає модний будинок Fabeco Breen. Під час демонстрації віртуального шоу (рис.3) з колекцією, реалістично виготовлені манекени дефілювали футуристичною сценою під музику Л.В. Бетховена [3].

Рис.3 Віртуальна форма. Знімальний кадр в матричній кімнаті (серія 04).

Зовсім інший досвід представив люксовий будинок мод Balmain [4]. Вивчення інформації сприяло виробленню власної концепції подорожі, зокрема, сформувалось бачення, що віртуальна реальність - не лише засіб спілкування (рис.4), а своєрідний інструмент розповіді. Для запуску нової концепції створено віртуальний інтер'єр бутику з його багатими матеріалами та класичними штрихами, що містить безліч натяків на паризьку спадщину будинку.

Рис.4. "Моє місто вогнів", новий досвід використання інструментів VR.

Створення колекцій - це завжди творчий і незвичний процес. В рамках свого VR-досвіду будинок мод представив унікальний досвід віртуальної реальності під назвою «Моє місто вогнів», що пропонує відвідувачам приєднатися до візуально захоплюючої подорожі до кожної колекції Balmain.

Крім того, віртуальна реальність дозволяє також показувати нові колекції в дуже хорошій якості, всі образи представлено на манекенах і вішалках, що надає

можливість споживачу самому обирати потрібний колір і фасон костюма. (рис.5).

Рис.5. Експерименти з віртуальною реальністю: досвід віртуального магазину.

Подібне рішення зроблено більш вражаючим за допомогою технології volumetric зйомки, з об'ємним захопленням фігури людини і подальшою обробкою спецефектами, що реалізовано в культурному проєкті «Уроки Аушвіца», який став Best of the best на світовому фестивалі дизайну Red Dot [5].

У процесі наукових досліджень, присвячених вивченню застосування цифрових технологій в індустрії моди є незвичайний приклад VR-досвіду в рамках Українського тижня моди (рис.6).. В 2018 році українські представники моди почали звертатися до сучасних технологій для надання незвичайного досвіду взаємодії з моделями [6].

Рис.6. Віртуальна реальність для індустрії моди.
Український тижень моди 2018.

Однією з основних заporук успішного проведення фешн-шоу є використання VR інструментів, що блискуче впроваджено також в рамках Нью-Йоркського і Токійського тижнів моди.

Актуальність подібних рішень тільки збільшується в зв'язку з новими вимогами до безпеки проведення заходів. Було вирішено використовувати Gear VR для найкращого виступу на Ukrainian Fashion Show. Крім того, представлено проект VR у рамках Українського тижня моди, в рамках якого була створена віртуальна 3D сцена з моделями в одязі дизайнерів.

Огляд інформаційних джерел уможливило виявити яскраві приклади того, як індустрія мод розвивається у застосуванні цифрових технологій, і як вони входять не тільки для залучення уваги до бренду, але і для підвищення продажів. Розглянуте застосування віртуальної та доповненої реальності, веб-технологій та рішень в фешн-індустрії підтверджує, що світові бренди акцентують увагу на нестандартних інструментах взаємодії з аудиторією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Fashion Players Focused on Digital Asia and Luxury May Have an Edge./The State of Fashion 2021. -P.109-115. URL.: <https://www.mckinsey.com/media/McKinsey/Industries/Retail/The-State-of-Fashion-2021-vF.pdf> (дата звернення 04.02.2021)
2. Cosco A. Attending the circular fashion summit in virtual reality URL.:<https://electricrunway.com/attending-the-circular-fashion-summit-in-virtual-reality> (дата звернення 02.02.2021)
3. Fabeo Breen URL.:<https://www.facebook.com/fabeeobreen/videos/1301371063570572> (дата звернення 22.02.2021)
4. "My city of lights" the new virtual reality experience URL.:https://www.youtube.com/watch?v=hXTuqLMOP8I&feature=emb_logo (дата звернення 24.02.2021)
5. SHOWin3D - VR visualization for Fashion Industry URL.:https://www.youtube.com/watch?v=y9HNHCrrymo&feature=emb_logo (дата звернення 27.02.2021)
6. Virtual Reality for the Fashion Industry – Ukrainian Fashion Week 2018 https://www.youtube.com/watch?v=7NLkBvPAYnk&feature=emb_logo(дата звернення 25.02.2021)

ВИКОНАВСЬКА ТВОРЧІСТЬ МОДЕСТА МЕНЦИНСЬКОГО Й ІТАЛІЙСЬКА ОПЕРНА КУЛЬТУРА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ВИКОНАННЯ РОЛЕЙ ВЕРДІВСЬКОГО РЕПЕРТУАРУ

Мухіна Лариса

аспірант Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка; викладач-методист сольного та хорового співу Сумської дитячої музичної школи №2; викладач сольного співу кафедри хорового диригування, вокалу та методики музичного навчання Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка; соліст-вокаліст Сумської обласної філармонії

Науковий розгляд зазначеного питання є вельми актуальним. Постать Модеста Менцинського належить до плеяди непересічних виконавців, котрі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. розповсюджували свій вокальний дар серед європейських слухачів. Як стверджують сучасні дослідники, у голосі М.Менцинського «відбилася співучість і музикальність нашого народу, його одвічне прагнення до краси і довершеності» [8, с. 5]. Особливо актуальним і все ще недостатньо дослідженим є вердівський репертуар Модеста Менцинського і його порівняльний аналіз з іншими виконавцями зазначеного репертуару.

Вокальний талант та інші риси творчості М.Менцинського постійно знаходилися у сфері інтересу авторів-музикознавців. У монографічному виданні в упорядкуванні М.Головаценка [8] наводяться мемуари про співака, рецензії у світовій періодиці на виступи М.Менцинського, а також його епістолярний доробок. Життєпис виконавця розкривається у розвідці І.Деркача [2], а особливості виконавської майстерності – у дослідженнях С.Максимюка [5] й Р.Савицького.-мол. [10]. Творчій постаті М.Менцинського присвячене дисертаційне дослідження Д.Оленюк [9] й статті О.Бобечко [1], І. Кліш [3], Л. Маркуляк [6].

Значна частина розвідок відносно творчого спадку М.Менцинського стосується його всесвітньо відомої ролі вагнерівського тенора. Водночас до дослідницьких лакун мусимо віднести виконання М.Менцинським вердівського репертуару.

Звертаючись до вердівського спадку в історії світового оперного мистецтва, слід вказати, що видатний італійський композитор Дж. Верді започаткував в Італії та Європі у цілому традицію драматичного співу, яка перейняла естафету у співочого стилю бельканто. Він традиційно орієнтувався на співаків, що мали потужні голоси і були здатні висловити драматизм ролі, а також емоційне вираження ходу виконання.

Дж Верді вимагав драматичної правди від співаків, він був нетерпимий до будь-якого прояву фальші на сцені, не виправданої драматичною дією. Останні

опери композитора були написані на шекспірівські сюжети, зокрема «Отелло». Партії у цій опері на рубежі XIX – XX століть виконували такі знамениті артисти, як Ф.Таманьо, В.Морель, Р.Панталеоне й ін. Зокрема, одним із кращих тенорів в історії оперного театру був Ф.Таманьо, котрий володів феноменальним за силою звуку голосом світлого й прозорого тембру. Крім того, Ф.Таманьо, виконуючи партію Отелло, мав легкий верхній регістр і щільні, насичені середній і нижній регістри, могутній подих і бездоганну дикцію. Сценічний талант, виразність рухів успішно поєднувалися у Ф.Таманьо з його вокальною майстерністю у ході виконання героїко-драматичних тенорових партій в операх Дж.Верді.

Початок виконання Модестом Менцинським репертуару творів Дж.Верді відбувся у Франкфурті (Німеччина), де він співає в ораторії «Реквієм» Верді. За підсумками виконання у «Реквіємі» німецька преса наголошувала на «великому звучному голосі і добрій школі» М.Менцинського [2, с.14].

У жовтні 1903 року співак одержав телеграму від дирекції Королівської опери Швеції із пропозицією виступити у партіях низки опер. Наслідком цього став вигідний контракт. Виконання М.Менцинським партій в операх Дж.Верді («Травіата» – роль Альфреда, «Аїда» – роль Радамеса, «Трубадур» – роль Манріко, «Отелло» – роль Отелло) підкорило усю музичну громадськість Швеції, піднесло його на особливе місце з-поміж видатних музичних діячів усієї світової музичної культури. Вивчивши шведську мову, він виконує цією мовою головну партію в опері «Отелло» Верді [2, с. 27].

Закономірним продовженням цього успіху були гастролі у лондонському «Конвент Гардені», Кельнській опері [11, с. 93]. Із Кельнською оперою був укладений контракт, яким М.Менцинському надавалося право на виступи у Берліні, Відні, Гамбурзі, Дрездені, Мюнхені, а також у містах на західноукраїнських землях – Львові, Перемишлі, Станіславі тощо. Відчуваючи ностальгію по своїй батьківщині, оперний виконавець зазначав: «Моя професія, постійна праця в театрі, вся родина відволікають щоденну увагу від думок про рідну землю, яку я покинув і до якої не так часто можу повертатися» [8, с. 28]. У Львові в 1909 році М.Менцинський виконує твори європейської класики, зокрема арію з другої дії вердіївського «Отелло» [2, с.41],

У період з 1911 до 1926 років М.Менцинський співав у Копенгагені, Амстердамі, Лондоні, а також містах Франції й Італії. У Німеччині М.Менцинського у статусі виконавця вердіївського репертуару порівнюють з Енріко Карузо [3, с. 102]. Зокрема, на думку критиків, М.Менцинський у ролі Отелло перевершив усіх своїх попередників [9].

Сильними рисами українського вокаліста М.Менцинського порівняно з іншими виконавцями вердіївського репертуара, у т.ч. Ф.Таманьо, були:

- сполучення вокальної й акторської майстерності;
- використання широкого звуковисотного діапазону;
- рівність та однорідність звучання голосу;
- створення змішаного регістру;
- ліризм у голосовому колориті, а також схильність до «заокруглених ліній» й витончених мелодичних прикрас;

- вокальна орнаментика, без відчутних втрат у контексті драматичної пластики [9, с. 9, 11];
- вміння класично виявляти пристрасні почуття, проявляти безпосередність, використовувати кантилену і декламації[2, с. 53];
- вміння «загальновідомі, виспівані партії піднести слухачеві в новій інтерпретації, надати їм... глибшої психологічної виразності, енергійнішого драматичного змісту і таким чином поставити їх на ще вищий мистецький рівень» [2, с. 52]. Тобто вердіївський репертуар виконували багато європейських талантів, однак саме М.Менцинський надав йому «сильніших контурів та рис»[2, с. 52].

Голос оперного співака був однаково здатним як до сильних драматичних акцентів, так і ніжних ліричних відтінків. Вказане органічно поєднувалося з ідеальною дикцією М.Менцинського різними мовами, якими він співав. Необхідно також підкреслити постійне прагнення оперного співака зберегти шляхетний стиль у виконанні кожного музичного твору вердіївського репертуару, а також його природні дані й благородну пластику рухів. Голос М.Менцинського був потужний у діапазоні, яскравий від верхнього до нижнього регістру, а також звучав шляхетно і повнозвучно, не баритонально й не занадто світло за тембром.

Саме цими якостями український співак вигідно відрізнявся від інших виконавців вердіївського репертуару на межі XIX – XX століть. Модест Менцинський у ході виступів у вердіївських операх «Травіата» (роль – Альфред), «Аїда» (роль – Радамес), «Отелло» (роль – Отелло), «Трубадур» (роль – Манріко) був митцем-універсалом із величезною працездатністю та виключним талантом вокаліста. Виконання вердіївського репертуару значною мірою вплинуло на формування власної приватної школи співу М.Менцинського у Стокгольмі[7, с.101], де він мав достатню кількість учнів, серед яких найбільш видатним був один із фундаторів шведської вокальної школи Арне Суннегорд. Також відомим учнем і послідовником Менцинського був композитор Станіслав Людкевич.

Література

1. Бобечко О., Куропась А. Модест Менцинський – штрихи до творчого портрета (за матеріалами епістолярної спадщини). *Молодь і ринок*. 2019. № 7. С. 98-103.
2. Деркач І. Модест Менцинський. Львів, 1969. 83 с.
3. Кліш І. Й. Модест Менцинський - співак світової слави. *Молодь і ринок*. 2011. № 8(79). С. 100-104.
4. Лист Модеста Менцинського до Соломії Крушельницької від 24 червня 1898 року. *Модест Менцинський. Спогади. Матеріали. Листування*. Авт.-упор. М. Головащенко. Київ, 1995. С. 261-264.
5. Максимюк С. З історії українського звукозапису та дискографії. Львів-Вашингтон, 2003. 287 с.
6. Маркуляк Л. Мистецькі взаємини Миколи Лисенка та Модеста Менцинського крізь призму епістолярію [Електронний ресурс]. URL: <https://doi.org/10.24061/2411-6181.3.2017.88>.

7. Михайличенко О.В. Музично-педагогічна діяльність українських композиторів і виконавців другої половини XIX – початку XX ст.: історичні нариси. Суми: Видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1», 2005. 102 с.
8. Модест Менцинський. Спогади. Матеріали. Листування. Авт.-упор. М. Головащенко. Київ, 1995. 462 с.
9. Оленюк Д. В. Творчість М. О. Менцинського у контексті європейського оперного мистецтва [Текст]: автореф. дис. ...канд. мистецтвознав. : 26.00.01. Київ, 2011. 16 с.
10. Савицький Р.-мол. Дискографія Модеста Менцинського. *Модест Менцинський. Спогади. Матеріали. Листування*. Авт.-упор. М. Головащенко. Київ, 1995. С. 240-243.
11. Щурик Б. Модест Менцинський – один з найвидатніших тенорів світу. *Молодь і ринок*. 2014. № 4. С. 92-94.

ENVIRONMENTAL PROBLEMS OF UKRAINIAN CITIES (ON THE EXAMPLE OF MELITOPOL)

Yorkina Nadiia,

PhD, Associate Professor

Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Cherniak Yevheniia,

PhD, Associate Professor

Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

In the south of the Zaporozhye region there is a city of regional significance – Melitopol (46° 50', 35° 22'). Its total area is 49.69 km². In terms of its physical and geographical position, the city is located in the south-west of the East European Plain on the border of the middle-steppe and dry-steppe subzones of the steppe zone. Part of the territory belongs to the Black Sea-Azov dry-steppe province, the Sivash-Azov region. The largest watercourse is the Molochnaya River. The population is over 140 thousand people. The infrastructure includes multi-storey buildings, cultural centers, kindergartens, educational institutions, hospitals. Near the city there is a world famous landmark - the National Historical and Archaeological Reserve "Kamennaya Mogila" [5].

The ecological situation in the city is ambiguous. Potential environmental pollutants - a meat processing plant, factories for the production of turbochargers and tractor hydraulic units, enterprises that specialize in the production of castings. As a result of the vigorous activity of metalworking and machine-building plants, hazardous oxides and metals are released into the air of Melitopol, and water resources are polluted with highly toxic wastewater substances. The main harm of the city's enterprises is that most of them are located near residential areas, only some of them have sanitary protection zones. In most cases, residential areas that are exposed to pollution begin behind the fence of the enterprise [1, 4, 5, 7].

According to research data, the content of nitrogen dioxide in the atmosphere exceeds the MPC by 2-3 times, and the accumulation of heavy metals is recorded in the soil. In the northwestern part of the city, in the adjacent residential areas, and in its lower part (the Molochnaya River valley), the concentration of chromium significantly exceeds the MPC. Lead anomalies were recorded in the central, lower and southern parts of the city [2, 9].

In recent years, an increase in diseases of the respiratory, cardiovascular and endocrine systems has been noted in Melitopol. The incidence of children and adolescents is growing [1, 6, 7].

The increased traffic load negatively affects the state of the atmosphere. Car exhaust fumes are a source of toxic hydrocarbons, nitrogen dioxide and carbon. Almost

70% of air pollution is from road transport. For the construction of infrastructure facilities, trees are cut down and green areas of the city are destroyed – a source of natural air filtration [1, 5, 9].

Industrial effluents adversely affect the ecological state of surface watercourses and groundwater. Thus, the bacterial pollution of the Molochnaya River in some periods is 7-8 MPC [3, 5].

Waste disposal problem has not been solved. In Melitopol, uncontrolled spontaneous dumps often appear, streets and adjacent territories are littered. The amount of unsorted garbage waste is increasing, poisoning the environment. This is due to the low ecological culture of the population, improper sorting of garbage, and the lack of a sufficient number of containers [8].

Another urgent ecological problem in Melitopol is the large number of stray animals. Packs of feral dogs pose a threat to the city's population. The attacks of mad dogs on people are increasingly recorded, and the existing shelters are overcrowded. In addition, stray animals are carriers of dangerous infectious diseases [7].

Mass buildings, domestic and industrial wastewaters can lead to the death of habitats of the Red Data Book plants and rare animals. Cultivation of monocultures, introduced flora and fauna threaten the biodiversity of the region, and the species typical of this territory are disappearing [10].

But the point of no return has not yet been passed. Possible solutions to the problems are the introduction of local taxes, fines and prosecution of offenders, environmental education. Thus, the ecological well-being of the city is in the hands of each of its inhabitants.

References

1. Ёркина Н.В. Здоровье населения в контексте экологического мониторинга воздушной среды урбосистемы / Н.В. Ёркина // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Симферополь, 2012. – Т. 26 (64). - № 1. – С. 75-83.
2. Ёркина Н. В. Почвы как репрезентативный компонент экологического мониторинга урбосистемы / Н. В. Ёркина // Біологічний вісник МДПУ. – 2011. – № 3. – С. 6-12.
3. Ёркина Н.В., Жуков О.В. Малакоіндикаційна оцінка стану поверхневих водотоків міста Мелітополь/ Н.В. Ёркина, О.В. Жуков // Питання біоіндикації та екології. – Запоріжжя, 2017. – Вип. 22. - № 1. – С. 143-159 с.
4. Ёркина Н. В. Комплексний екологічний моніторинг і принципи його організації в урбосистемі / Н. В. Ёркина // Збірник матеріалів VII Міжнародної наукової конференції «Фальцфейнівські читання». – Херсон : ПП Вишемирський. – 2011. – С. 51-52.
5. Ёркина Н. В. Екотоксикологічна та біоіндикаційна оцінка стану урбосистеми міста Мелітополь : автореф. дис. канд. біол. наук : 03.00.16 / Ёркина Надія Володимирівна; Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління. – Київ, 2017. – 20 с.
6. Черняк С.Б., Ёркина Н.В. Education during a pandemic crisis: problems and prospects. 3.1. Psychosocial aspects of maintaining health and ensuring the safety of

teachers and students during the quarantine period. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020. – pp.124-130.

7. Yorkina N., Cherniak Ye. Medical and biological monitoring as an important condition for genetic safety of the population / The V International Science Conference Theoretical and scientific bases of development of scientific thought. – Rome, 2021. – P. 70-72.

8. Yorkina N., Cherniak Ye., Yorkin V. Current problems of medical waste disposal in the context of reducing anthropogenic impact on the ecosystem / The I International Science Conference on Multidisciplinary Research. – Berlin, 2021. – P. 129-131.

9. Yorkina N.V. Impact of technogenic pollution of urban environment on indicators of vitality of urban biota (mollusk fauna, soil mesofauna, epiphytic lichens) / Moscow University Biological Sciences Bulletin. *Seriya 16. Biologiya*. 2016;(3):73-80.

10. Yorkina N.V., Podorozhniy, S. M., Velcheva, L. G., Honcharenko, Y. V., Zhukov, O. V. Applying plant disturbance indicators to reveal the hemeroby of soil macrofauna species. *Biosystems Diversity*, 28(2), (2020). P. 181-194. doi:10.15421/012024.

11. Yorkina N.V., Umerova A. K., Samoilova M. M., Gavrish I. Yu. Biodiagnostics of urban soils of Melitopol urbosystem on the basis of the analysis of the ecomorphic mesofauna structure // Питання біоіндикації та екології. Problems of bioindications and ecology / Запоріжжя : ЗНУ, 2019. – Вип. 23 – № 2. – С. 113-133.

12. Yorkina N., Zhukov O., Chromysheva O. Potential possibilities of soil mesofauna usage of soil contamination by heavy metals / *Ekológia (Bratislava)*, Vol. 38, 1, 2019, P. 1-10 indexed in Scopus. DOI:10.2478/eko-2019-0001.

ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ВМІСТУ Hg, Cd, Pb У СИСТЕМІ «ГРУНТ-РОСЛИНА» НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ГОЛОСІЇВСЬКИЙ»

Риженко Дмитро Ігорович,

учень 11-А класу

Київський Природничо-науковий ліцей №145

Токсичні метали являють собою небезпечну загрозу як для водних, так і для наземних екосистем. Після викиду з антропогенних джерел метали забруднюють природні водойми та ґрунти, надходячи далі за біогеохімічними циклами до інших ланок трофічного ланцюга – рослини, тварини, людини. Особливої уваги заслуговують метали першого та другого класу небезпечності, зокрема, ртуть, кадмій та свинець. Оскільки метали є стійкими політантами у навколишньому середовищі, вони акумулюються в біоті, вимиваються у підземні води, надходячи зрештою до організму людини. Відтак важливим прикладним екологічним завданням є оцінити не тільки ступінь забруднення металами системи «ґрунт-рослина» але і їх біодоступність, особливо у екосистемах зелених зон міста, типовим представником якого є Національний природний парк «Голосіївський» у Києві. Природні комплекси та об'єкти Київського Полісся та північної частини Лісостепу, які охороняються у парку, мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне, освітнє, рекреаційне та оздоровче значення та поліпшують екологічний стан міста Києва [1, 2].

Проби ґрунту та рослин (*Urtica dioica* L., *Impatiens parviflora* DC, *Arctium lappa* L., *Plantago media* L., *Iris pseudacorus* L., *Achillea millefolium* L., *Erigeron annuus* L., *Cichorium intybus* L.) відбирали у липні-серпні 2019-2020 рр. на території Національного природного парку (НПП) «Голосіївський»: Дидорівська та Горіхуватська балкові системи. Визначення свинцю, кадмію і ртуті в ґрунті і рослинах проводили методом атомно-абсорбційної спектрофотометрії. Коефіцієнт біоаккумуляції (КБ) у системі «ґрунт-рослина» розраховували таким чином [3-6]:

$$КБ = C_p / C_g, \quad (1),$$

де C_p – концентрація металу у рослині, мг/кг сухої речовини,

C_g – концентрація металу у ґрунті, мг/кг.

Статистичний аналіз даних проводився згідно загально прийнятих методик.

Виявлено, що валовий вміст ртуті на досліджуваних ділянках парку не перевищував показник ГДК за нормами України та чинними стандартами Європейських країн. Найбільшим абсолютним значенням концентрації ртуті характеризувались зразки донних відкладів та ґрунту нижніх частин схилів, що свідчить про здатність до низхідної вертикальної міграції Hg у ландшафті. Аналіз вмісту свинцю та кадмію у системі «ґрунт-рослина» НПП «Голосіївський» показав, що серед усіх досліджуваних металів

перевищення нормативу ГДК у ґрунті (0-20 см) виявлено тільки для свинцю (рис. 1).

Рисунок 1 – Вміст Hg, Cd, Pb у ґрунті (0-20 см) рекреаційних ландшафтів НПП «Голосіївський»

Загалом, свинець характеризувався найбільшою концентрацією у ґрунті серед досліджуваних металів, що дає підставу рекомендувати цей метал як індикаторний забрудник при контролі вмісту токсичних металів рекреаційних ландшафтів парку.

Найбільшим вмістом меркурію у загальній фітомасі характеризувалась кропива дводомна (*Urtica dioica* L.), а найменшим – півники болотні (*Iris pseudacorus* L.). Встановлено ряд за вмістом металу у фітомасі таких рослин: Кропива дводомна (*Urtica dioica* L.) > Розрив-трава дрібноквіткова (*Impatiens parviflora* DC) > Подорожник середній (*Plantago media* L.) = Деревій звичайний (*Achillea millefolium* L.) > Лопух великий (*Arctium lappa* L.) = Злинка однорічна (*Erigeron annuus* L.) > Півники болотні (*Iris pseudacorus* L.). Оскільки немає ГДК для лікарських (дикорослих рослин), ми у нашій роботі орієнтувалися на значення 0,02 мг/кг сухої речовини, яке встановлене як гігієнічний норматив для овочів, картоплі, фруктів, винограду та ягід. Виявлено, що вміст меркурію у досліджуваних рослинах не перевищував вище зазначений встановлений показник. Проте виявлено перевищення нормативу для кадмію та свинцю (аналогічно спираючись на значення ГДК для овочів виду *Brassica*) у певних видах дикорослих рослин, що дозволило рекомендувати провадити екологічний контроль та моніторинг токсичних металів саме за кадмієм та свинцем.

Найбільшим вмістом Hg, Cd, Pb характеризувалися такі види рослин: Кропива дводомна (*Urtica dioica* L.), Розрив-трава дрібноквіткова (*Impatiens parviflora* DC), Подорожник середній (*Plantago media* L.), що дає можливість рекомендувати ці види для біотестування забруднення екосистем токсичними металами, а також використовувати вище зазначенні види для фітореMediaції (рис. 2).

Рисунок 2 – Вміст Hg, Cd, Pb у фітомасі деяких видів рослин рекреаційних ландшафтів НПП «Голосіївський»

Найбільшим коефіцієнтом біоаккумуляції (Кб) меркурію характеризувалась кропива дводомна (*Urtica dioica* L.), найменшим відповідно – півники болотні (*Iris pseudacorus* L.). Встановлено ряд інтенсивності біоаккумуляції за вмістом металу у фітомасі таких рослин: Кропива дводомна (*Urtica dioica* L.) > Подорожник середній (*Plantago media* L.) > Розрив-трава дрібноквіткова (*Impatiens parviflora* DC) = Лопух великий (*Arctium lappa* L.) = Злинка однорічна (*Erigeron annuus* L.) > Деревій звичайний (*Achillea millefolium* L.) > Півники болотні (*Iris pseudacorus* L.). Найбільшим коефіцієнтом біоаккумуляції (Кб) Hg, Cd, Pb характеризувалися такі види рослин: Кропива дводомна (*Urtica dioica* L.), Розрив-трава дрібноквіткова (*Impatiens parviflora* DC), Подорожник середній (*Plantago media* L.), що дає можливість рекомендувати ці види для біотестування забруднення екосистем токсичними металами, а також використовувати вище зазначенні види для фітореMediaції (рис. 3).

Рисунок 3 – Коефіцієнти біоаккумуляції (Кб) Hg, Cd, Pb у системі «грунт-рослина» для деяких видів рослин

Відтак, перевищення у ґрунті (0-20 см) ГДК валової форм меркурію на досліджуваній території не виявлено. Серед усіх досліджуваних металів (Hg, Cd, Pb) перевищення нормативу ГДК у ґрунті (0-20 см) є тільки для свинцю. У зв'язку з цим доцільним є рекомендувати свинець як індикаторний забрудник при контролі вмісту токсичних металів рекреаційних ландшафтів парку. Найбільшим вмістом меркурію у загальній фітомасі характеризувалась кропива дводомна (*Urtica dioica* L.), а найменшим – півники болотні (*Iris pseudacorus* L.). Найбільшим вмістом Hg, Cd, Pb характеризувалися такі види рослин: Кропива дводомна (*Urtica dioica* L.), Розрив-трава дрібноквіткова (*Impatiens parviflora* DC), Подорожник середній (*Plantago media* L.). Оскільки лікарські рослини є широкоживаними, доцільно для них розробити нормативи стосовно токсичних металів. Найбільшим коефіцієнтом біоаккумуляції Hg характеризувалась кропива дводомна (*Urtica dioica* L.), найменшим відповідно – півники болотні (*Iris pseudacorus* L.). Найбільшим коефіцієнтом біоаккумуляції Hg, Cd, Pb характеризувалися такі види рослин: Кропива дводомна (*Urtica dioica* L.), Розрив-трава дрібноквіткова (*Impatiens parviflora* DC), Подорожник середній (*Plantago media* L.), що дає можливість рекомендувати ці види для біотестування забруднення екосистем токсичними металами, а також використовувати вище зазначенні види для фіторе mediaції.

Перелік літератури

1. Azrat A., Ezzat K., Ikram I. Environmental Chemistry and Ecotoxicology of Hazardous Heavy Metals: Environmental Persistence, Toxicity, and Bioaccumulation. *Hindawi Journal of Chemistry*. 2019. Vol. 2019. Pp 1-14.

2. Риженко Н.О., Риженко Д.І., Ястребцова Н.І. Екологічна оцінка вмісту Hg у системі «грунт-рослина» екосистем національного природного парку «Голосіївський». *Екологічні науки*. 2020. № 4(31). С.179-183.

3. Ryzhenko N., Yastrebtsova N., Ryzhenko D. Cd and Pb in the “soil-plant” system of Holosiyiv green park area in Kyiv. *Polish journal of soil science*. 2020. Vol. VOL. LIII/2. pp. 199-210.

4. Dimitrijevic, V., Krstić, N., Stanković, M., Arsić, I., Nikolić, R. Biometal and heavy metal content in the soil-nettle (*Urtica dioica* L.) system from different localities in Serbia. *Advanced Technologies*. 2016. Vol. 5(1). Pp. 17–22.

5. Gill, M.,. Heavy metal stress in plants: A review. *International Journal of Advanced Research*. 2014. Vol. 2(6). Pp.1043–1055.

6. Bertrand, P., Muhammad, S., Camille, D., Peter, W., Eric, P.. Lead uptake, toxicity, and detoxification in plants. *Reviews of Environmental Contamination and Toxicology*. 2011. Vol. 213. Pp. 113–136

DETERMINATION OF ALLANTOIN IN COMFREY ROOT TINCTURE BY LC / MS METHOD

Ivanets Yuliia,

student,

National University of Food Technology

Fesych Igor,

Associate Professor, Candidate of Chemical Sciences,

National University of Food Technology

Introduction. *Symphytum officinale* (comfrey) is a medicinal plant which is commonly used for treatment of various illnesses. Comfrey contains 0.6-0.8% of allantoin which is the main pharmacologically active ingredient of this plant [1]. Cosmetic properties of allantoin and its determination by LC / MS are considered in this paper.

Materials and methods. A sample of a cosmetic additive - allantoin powder of plant origin and comfrey root tincture were used for the experiment. Identification of cosmetic additive was performed by FTIR spectroscopy. Analysis of the powder and tincture was performed by liquid chromatography - mass spectrometry.

Results. Allantoin (Fig.1) is a low molecular weight heterocyclic compound synthesized by most plant species and has important adaptive value. Its pharmacological action is based on the stimulation of proliferation and regeneration of connective tissue, antimicrobial, anti-inflammatory and antioxidant properties, which makes it an indispensable component of cosmetics that are used for skin treatment. Non-toxic, effective in low concentrations cosmetics containing allantoin have moisturizing properties, show keratolytic and anti-irritant effects, enhance the desquamation of the upper layers of dead skin cells and increase skin smoothness. Also, this compound protects the skin from the negative effects caused by external environment, for example, significant difference of the air temperature during the day, water deficiency, ultraviolet radiation, soil contamination with heavy metals and others. [2-3]

Figure 1. Structural formula of allantoin.

Identification of cosmetic additive was performed by FTIR spectroscopy. The obtained results of IR spectroscopic analysis indicate (Fig.1): 1) valence oscillations (ν , cm^{-1}): 3438 (NH_2 asymmetric), 3343 (NH ring), 3191 (NH), 3068 (NH_2 symmetric), 2948 (CH), 1780 and 1719 ($\text{C} = \text{O}$ ring), 1667 ($\text{C} = \text{O}$ amide); 2) deformation oscillations (δ , cm^{-1}): 1603 (NH_2), 1532 (NH imide), 1432 (NH ring). Experimental data coincides with the literature, which confirms that the purchased cosmetic supplement is allantoin.

Figure 2. FT-IR spectrum of allantoin.

In this work, a sample of cosmetic allantoin powder was firstly dissolved in dimethyl sulfoxide and then transferred to the chromatographic column. Allantoin was detected in the positive ion mode as $[\text{M} + \text{H}]^+$, $m/z = 159$ (Fig.3). The obtained results show that the purchased cosmetic additive has a high level of purity and does not contain impurities. Furthermore, a tincture of comfrey roots (in 55% ethanol) was analyzed by LC/MS. Allantoin under the experimental conditions was detected predominantly as a parent ion $[\text{M} + \text{H}]^+$ at m/z 159 with a positive mode of electrospray ionization. Ions with m/z 145 and 105/106, which may be fragmentary ions of the allantoin molecule, were also detected on the mass spectrum (Fig.4).

Figure 3. Electrospray ionization mass spectrum (positive mode) of allantoin.

Figure 4. Electrospray ionization mass spectrum (positive mode) of tincture of comfrey roots.

Conclusion. Due to its beneficial properties, allantoin is widely used in cosmetics for various purposes, so it is extremely important to control its quality in products. The LC / MS method allows to identify impurities in allantoin or its improper quality and receive accurate results.

References

1. In vivo wound healing effects of *Symphytum officinale* L. leaves extract in different topical formulations. [Araujo L.U., Reis P.G., Barbosa L.C.O., et al] // *Pharmazie*. – 2012. – v. 67. – P. 355–360.
2. Тамахина А. Я. Динамика накопления аллантиина в подземной фитомассе видов семейства Boraginaceae и его роль в адаптации растений к неблагоприятным экологическим факторам / А. Я. Тамахина, А. А. Ахкубекова, А. Б. Иттиев. // *Юг России: экология, развитие*. – 2019. – №1. – С. 126–136.
3. Final Report of the Safety Assessment of Allantoin and Its Related Complexes / [L. C. Becker, W. F. Bergfeld, D. V. Belsito та ін.]. // *International Journal of Toxicology*. – 2010. – №29. – P. 84–9

TRENDS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF AGRICULTURE OF REGIONS

Kateryna Malinoshevska

PhD.,

Financial Director of «Highline Media» Ltd., Ukraine

The agro-industrial complex plays an important role in the development of the economy as a whole and performs a social function, ensures food security of regions and employment of people living in rural areas, so the quality of life of the population depends on the formation of economic development.

Agricultural production provides self-employment, increases the income of the population in rural areas, promotes the development of small farms, small businesses, consumer cooperation, ie plays not only an economic role.

Land resources, grain production, provision of rural lands are important and main strategic factors of the agro-industrial complex of the regions. Demand for agricultural products increases the consumption of products, creates incentives for the development of processing and manufacturing industries. In the agricultural sector, there are a number of problems that need to be addressed: the use of outdated technologies, wear and tear of equipment, low quality of production and development of processing and sale of finished products, unadjusted insurance mechanism. By applying the latest technologies in the food industry, crop production and animal husbandry, it is possible to ensure food security in agriculture.

The concept of strategic development of the agricultural sector of agro-industrial regions is provided by a reliable analysis and forecasts of economic development and requires the implementation of programs: preservation of production, use of modernized technologies in this production, food security with improved processing efficiency. The programs are aimed at increasing the production of meat, milk and fish, taking into account the demand of the population for these products in compliance with quality standards at the lowest labor and food costs and require state support of agricultural producers of all forms of ownership.

Directions for rural development should be aimed at creating favorable economic, legal, administrative conditions for rural development and create conditions for expanding the labor market for the rural population, to ensure the attractiveness of regions and encouraging the prestige of living in rural areas. The main task of the development of the regions of rural agro-industrial complex is to improve medical services, living conditions, level and level of education to modern requirements, expansion of consulting services in the village with the use of the latest technologies.

In order to strengthen the rural way of life, the development of the agro-industrial complex should be accompanied by the appropriate development of the social rural environment: improving the living conditions of rural residents, increasing the level of rural settlements with engineering, social and transport infrastructure. Therefore, in the

long run, along with support measures aimed at the development of the rural economy and its industrialization, it is necessary to implement social measures.

Таким чином, при комунікаційній взаємодії держави, комерційних підприємств, страхових та наукових інститутів визначається специфіка АПК регіону. Для впровадження інновацій у сільськогосподарські підприємства потрібні значні інвестиції, адже ряд підприємств не можуть їх обробовувати без сформованої методики та грошових коштів. Ефективність діяльності АПК регіонів залежить від своєчасної реалізації підходів на основі побудови моделей інноваційного розвитку.

References:

1. Goncharov S. M., Kushnir N. B. (2009). Interpretatyvnyi slovnyk ekonomista [Interpretative dictionary of the economist]. Kyiv : Centre of educational literature (in Ukrainian).
2. Kondratenko N. O. (2010) Startehiia resursozberezhennia rehionalnykh ekonomichnykh system [The resource-saving strategy of the regional economic systems]. Kharkiv: NTM (in Ukrainian).
3. Mazaraki A.A. (2014) Osnovu menedzmentu: a textbook for students of higher educational institutions / A.A. Mazaraki, O.Y. Kuzmin, O.G. Melnik and others; for order. A.A. Mazaraki. - Kharkiv: Folio, 2014. - 846 p (in Ukrainian).
4. Sotnyk I. M. Melnyk L. H., Shapochka M. K., et. al. (2006) Resursozberezhennia ta ekonomichni rozvytok Ukrainy. Formuvannia mekhanizmiv perekhodu subiektiv hospodariuvannia Ukrainy do ekonomichnoho rozvytku na bazi resursozberihaiuchykh tekhnolohii [Resource-saving and economic development of Ukraine: the formation of the transition mechanisms for business entities of Ukraine to the economic development on the basis of resource-saving technologies]. Sumy: Universytetska knyha (in Ukrainian).
5. The statistical publication (2015) Zovnishnia torhivlia Ukrainy tovaramy ta posluhamy u 2010-2014 rokakh [External trade of Ukraine in 2010-2014] Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accesse 01 February 2021).

THE PARTICULARITIES OF FARMER COOPERATIVES' CAPITALIZATION

Ramanauskas Julius,

Dr. (Sociology), Professor (hab.)
Klaipeda University, Lithuania

Zinovchuk Vitaly,

Dr. of Sc. (Economics), Professor
Polissia National University, Ukraine

A key feature of a farmers' cooperative as an enterprise is that its owners are at the same time its clients. From this follows the understanding of the cooperative as an enterprise of a special economic nature, in which the emphasis of profitable motivation is transferred from the enterprise itself directly to its client-owners. Consequently, cooperatives have a special procedure for creating equity, its replenishment and accumulation. The equity of a farming cooperative is formed and accumulated through membership fees of its members, income and deductions from profits (for cooperatives with profit-oriented status) from economic activities, other income not prohibited by law, as well as through borrowing capital. The equity of a cooperative may be indivisible or distributed (in whole or in part) among the members of the cooperative.

Taking into account the costs of creation, the founders of the cooperative determine the amount of the entrance fee for members, the procedure and conditions of its payment. Cooperative members usually do not have enough money to create a cooperative, so the entrance fee is usually small. Typically, this is a token fee that does not cover the basic need for capital, and should be sufficient only to reimburse the initial costs (development of constituent documents, transport, communications, planning, etc.).

The next stage in the capitalization of a farmers' cooperative involves the creation of its share capital on the basis of the individual contributions of its members. All the funds necessary for the establishment and operation of the cooperative (buildings, transport, equipment, etc.) are taken into account to determine the size of the individual share. Then the total amount of funds is distributed among the members (preferably in proportion to their future turnover with the cooperative). A significant part of the down payment can be in-kind contributions – buildings, equipment, agricultural machinery and other assets needed by the cooperative.

The meeting of the cooperative members confirms the need for contributions in kind, the procedure for their evaluation and transfer to the cooperative. A commission is usually set up to assess the contribution in kind and to determine the contribution period (15-30 days recommended). Registration of the initial share contribution to the assets means that it becomes the property of the cooperative as the equity of the cooperative. The more down payments are accumulated, the less money you need to borrow, the lower the cost of interest on the loan.

Cooperative members pay annual dues as needed. Their size and terms of payment are provided by the statute of the cooperative or other documents approved by the general meeting of the cooperative. It is most convenient to calculate annual contributions as a percentage of the total share of each member. Also, the capital of the enterprise can be replenished by contributions from operating profit. The main part of the operating profit of a cooperative enterprise is distributed among the members in proportion to their turnover with the cooperative. It is possible to form and increase members' contributions from profits of the economic activities, i.e. part of the retained earnings (income) of the cooperative is converted into its equity. Such reinvestment of the cooperative's profit (income) into its economic activity allows to accumulate equity, increasing the value of the property of the member-owners (shareholders) and reducing the share of borrowed capital in the overall ownership structure.

However, the contributions of members are often insufficient for the functioning of the cooperative. The lack of own funds is compensated by borrowed assets, i.e. the cooperative is forced to attract funds from other sources. The source of borrowed capital can be short-term, medium-term and long-term loans from banks, credit unions, loans from the cooperative members, loans from financial cooperatives, leasing, mortgages [1]. When borrowing bank funds, the cooperative's share in borrowed capital (loans) must be guaranteed by its own assets. Lithuanian cooperatives have recently gained access to the Loan Guarantee Fund.

Some cooperatives provide in their charter for additional liability of members to cover the losses of the cooperative in the event of bankruptcy. In most cases, this is a limited amount that does not exceed the amount of one estimated share size per member of the cooperative. This amount of liability is an additional guarantee (collateral) for obtaining bank loans. In many countries, loans from members of cooperatives are very popular for raising capital. For them, a member of the cooperative receives a fixed amount of interest. Funds borrowed by members are allocated for the development of the cooperative. The obvious benefit is also provided to the member who receives interest for the money invested, and the cooperative can use cheaper loans than from commercial banks.

Cooperatives can receive financial support from the state and the structural funds of the European Union. In order to create favourable conditions and promote the development of cooperatives of agricultural producers in districts and the country as a whole, increase their ability to compete in domestic and foreign markets, increase the efficiency of their farms and incomes, strengthen the viability of agriculture and logistics, create new jobs, increasing the employment of rural residents The Order of the Minister of Agriculture of Lithuania approves the rules of targeted funding for the development of cooperation, which are implemented through the Rural Support Program. They are performed by the National Payment Agency under the Ministry of Agriculture and the Chamber of Agriculture.

Since 2001, the European Union has also started allocating funds to the Lithuanian agricultural sector under the SAPARD program. According to the established rules, priority was given to projects based on group actions. The required level of profitability for farmers and companies was set at least 3-4%, the requirements for cooperatives applying for financial support were much lower. In particular, this figure should have

been at least 0.01%, or the average return on assets should have been at least 0.01%. These requirements did not apply to non-commercial cooperatives at all. Since 2004, the use of the structural funds of the European Union has been started. In accordance with the established procedure, cooperatives are provided with preferential conditions to receive this support.

In a cooperative it is very important to choose and plan the size of an individual share for each of its members. The most common methods are:

1. Equal size of shares, i.e. when it is the same for all members of the cooperative. This method is suitable only for those cooperatives where the individual turnover of members fluctuates insignificantly.

2. Proportional share depending on the size of the farm or its production capacity. These parameters do not show the intensity of member participation in the activities of the cooperative. Therefore, the size of the farm or its production capacity should be taken into account only when setting the entrance fee required to cover the costs of establishing a cooperative.

3. Proportional share depending on the planned volume of work (turnover) with the cooperative. This method of calculation best corresponds to the fundamental principles of cooperation, as turnover is a measure of the contribution of each member to the end result of cooperative activities [2].

The creation of cooperatives is often hampered by the fact that they are reluctant to be joined by owners of more economically developed farms (or agricultural companies) with larger volumes of business that are able to have a much larger turnover with the cooperative than the average member. In the event of a significant difference in the contribution to the activities of the cooperative, such members are offered certain incentives. Otherwise, large members will have to pay the lion's share of the total funding of cooperatives. This does not benefit them, because the fundamental principles of cooperation limit the individual share in the capital of the enterprise, and hence in the distribution of profits. The amount of the incentive should be determined by the general interests of the cooperative, among which the replenishment of capital is vital. The shortage of own capital is recognized as critical for the survival of the cooperative in crisis situations [3]. It is possible to help not only those who have a high turnover with the cooperative or groups of members, but also those who make a significant contribution to the creation of the cooperative. Hypothetically, various forms of motivation can be used: to distribute most of the profits according to the contributed capital, to provide more votes, to reduce the relative size of the share.

The distribution of profits according to the capital invested in cooperatives is justified when all or part of the capital of the cooperative consists of initial unregulated contributions. That is, when capital is accumulated in the same way as in joint stock companies. Such cooperatives seek higher profits, lower prices for products supplied to the cooperative members, and increase the cost of services provided, thereby reducing the interest of small members in participating in the cooperative's activities. The number of votes for a greater contribution to the cooperative's profits may increase, and efforts may be made to make the cooperative more attractive to large farmers. In general, the appropriateness of income differentiation largely depends on the difference

in the economic capacity of members. The greater the turnover of members, the greater the benefits of differentiation.

Conclusions

Farmers' cooperatives, like other enterprises, need certain capital to carry out their statutory activities. To preserve economic independence, the cooperative ideology orients the processes of raising capital to the own capabilities of the members of the cooperative. However, these opportunities are, for the most part, too limited. Of course, it is ideal to finance a cooperative business by its members in the process of profiting from joint actions, but this opportunity is either unrealistic or very slow to obtain.

Therefore, there are actually three other sources of capitalization of farmers' cooperatives. The first is obtaining bank loans, the second is state financial assistance and assistance from European Union programs, and the third is the creation of favorable conditions for attracting representatives of larger and higher-efficiency agrarian businesses to cooperatives. The third possibility is the simplest and most acceptable, but requires the liberalization of the cooperative paradigm or even the abandonment of certain fundamental principles of cooperation. Thus, the cooperative movement faces a dilemma - either the preservation of cooperative principles, and with them the low-effective motivation to invest in cooperative business, or the transition to new, more efficient investment models with the loss of certain features of cooperative identity.

References

1. Perilleux, Anaïs ; Nyssens, Marthe. Understanding Cooperative Finance as a New Common. IRESDiscussion Papers ; 2016-2 (2016) 29 p. URL: <http://hdl.handle.net/2078.1/169571> [23.01.2016].
2. Boland, Michael, and David Barton, "Overview of Research on Cooperative Finance." Journal of Cooperatives 27 (2013): 1–14 URL: <https://accc.k-state.edu/ncera210/jocpdfs/v27/boland.pdf> [01.02. 2021].
3. Fulton, Murray E. & Hueth, Brent, 2009. "Cooperative Conversions, Failures and Restructurings: An Overview," Journal of Cooperatives, NCERA-210, vol. 23, pages 1-12. URL: <https://www.researchgate.net/publication/46534127> [12.02.2021].

DEVELOPMENT OF A FUNDING PLAN IN PROJECT MANAGEMENT

Zhigir Anatolii

Peter the Great St. Petersburg Polytechnic University

Various textbooks on the preparation of feasibility studies for investment in projects or on the development of business plans use the concept of "financial planning" and "financial plan." It is emphasized everywhere that this is the most important section of the relevant documents (feasibility study or business plan), based on all previous estimates and calculations. However, the boundaries of this section are not very clearly defined in the corresponding works, so its composition varies to a certain extent among different authors.

Most often, the main elements of this section are always called:

- 1) planned statement of project profit and loss;
- 2) planned balance of the project;
- 3) cashflow plan.

At the same time, the most important element of the section for assessing the commercial viability of the project is the cash flow plan. This document, in turn, consists of three sections:

- cash flows from production activities;
- cash flows from investment activities;
- cash flows from financial activities.

The cash flow plan allows you to clearly "highlight" the bottlenecks in the implementation of the project, the shortage of financial resources at certain stages of work. The corresponding deficit should be eliminated by attracting additional resources from all available sources. Practice shows that in the vast majority of cases the deficit arises only in the investment phase; accordingly, the need for raised resources can often be identified without complex projections of project cash flows as the difference between the estimated cost of the project and the amount of projected domestic resources.[1, 2]

In fact, the project estimate can be used as a basis for drawing up a very simple but important document - a project financing plan. The project financing plan is nothing more than the project estimate in terms of the main sources of financing for the project implementation in the investment phase.

The main sections of the funding plan are:

- 1) internal resources of the enterprise (primarily in the form of profit and depreciation deductions);
- 2) resources raised.

The second section may include items such as:

- bank loans;
- other borrowings;
- Budget earmarked funding;

- investments in the form of shares in the authorized capital and funds from the sale of shares;
- grants, subsidies of parent holding structures, etc.

When developing a financing plan, it is necessary to take into account the specifics of a particular source of financing - not only in terms of financial conditions (return, irretrievable; if recoverability, then for what terms and under what percent and what providing, etc.), but also in terms of conditions of target use of means.

Therefore, in the in-depth development of the funding plan, it is worth indicating not only the overall funding figures from each source, but also specifying (at least in the form of enlarged items) for which purchases the funds of each source are supposed to be used (machinery, equipment, materials, construction, installation and commissioning, consulting, training, etc.). [3,4]

The specificity of the funding plan is often expedient by the time parameter. It is often necessary to determine at what point a particular amount of funds is to be received from the relevant source (especially if the project is extended for several years). The project funding plan in a temporary context is the project budget in terms of individual funding sources.

The funding plan (instead of the "financial plan") appears at the end of the pre-project phase: (abstract resource deficits calculated on the basis of the forecast of cash flows should already be closed by specific sources - without this, the investment phase of the project cannot begin). According to status, a "financial plan" is no more than a forecast drawn up by the project initiator or his consultant. In contrast, a financing plan is born on the basis of negotiations (at least previous) between the initiator of the project and potential participants in the financing and the achievement of some agreements and the issuance of certain obligations (at least moral, in the form of letters, decisions, protocols). In the event that it is planned to attract several participants in the financing, the financing plan is formed during the negotiations. Finally, after the participants of financing make full-fledged decisions (for example, the decision of the joint-stock meeting of the enterprise) and sign the relevant legal agreements (loan agreements, investment agreements, etc.), the financing plan becomes one of the most important official documents determining the implementation of the project.

Of course, during the implementation of the project, circumstances may arise that affect the conditions for financing the project and require adjustment of the financing plan. Compared to the project estimates and budget, the funding plan is perhaps the toughest document, because in order to make certain corrections to the financing plan, the customer needs to consult and negotiate with the participants in the financing, and often sign corrections, changes and/or additions to previously signed contracts and agreements.

The tightening of control over the project financing plan is especially strengthened if it is implemented on the terms of project financing (PF): any deviation from the plan poses a threat to the project, and therefore to the participants in the financing (since PFs belong to the category of high-risk financing).

The analysis of the main methodological and methodological issues of content, functions, procedures for the preparation and approval of estimates, budget, funding

plan in the framework of project activities shows their close relationship and interdependence, and also suggests that they are, in fact, the "framework" of all financial project documents.

References:

1. Жигирь А.А. Реализация кластерных проектов Санкт-Петербурга, как необходимая составляющая эффективности региональной экономики. Вестник академии знаний.-2020. - № 36(1). С.83-87. DOI: 10.24411/2304-6139-2020-10015
2. Жигирь А.А. Финансово-кредитные инструменты активизации инновационного предпринимательства в строительной отрасли. Wielokierunkowosc Jako Gwarancja Postepu Naukowego kolekcja prac naukowych «ЛОГОЗ» z materialami Miedzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji (T.1), 21 lutego 2020 r. Warszawa, Polska: Europejska platforma naukowa. С. 56-59. DOI 10.36074/21.02.2020.v1.16
3. Zhigir A. A. Anti-crisis measures at the enterprise aimed at Improving profitability. International conference 2020 - International Scientific and Practical Conference «Le tendenze e modelli di sviluppo della ricerche scientifici». (T.1) 13.03.2020. Rome, Italy. pp.7-10. DOI: 10.36074/13.03.2020.v1.01
4. Zhigir A.A. Financial planning for environmental activities. The XI th International scientific and practical conference « Theoretical foundations of modern science and practice» (06-07 April 2020) Melbourne, Australia.2020. P.128-130. 518 p. ISBN 978-1-64871-910-3

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ В УКРАЇНІ

Атаманчук З.А.,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Свіргун А.Р.,

студент СО «Бакалавр»,
Донецький національний університет імені Василя Стуса

У сучасному світі глобальна мережа Інтернет стрімко інтегрується в усі галузі господарської діяльності, забезпечуючи реалізацію бізнес-процесів суб'єктів у глобальному електронному середовищі. Інтернет вважається «четвертим каналом», що зв'язує людей між собою (після особистого спілкування, телефону і пошти). Інтернет поступово заміщує інші канали зв'язку, витісняючи стандартні методи просування продукції компаній.

Інтенсивність використання засобів електронного маркетингу, який в Україні розвивається стрімкими темпами, корелює з таким показником, як кількість інтернет-користувачів. Україна займає не останні позиції у рейтингу країн за швидкістю проникнення Інтернет-технологій. За даними Інтернет Асоціації, в Україні користуються Інтернетом 22,96 млн користувачів, серед яких найбільш активними є такі категорії: школярі/студенти, власники або директори великого й середнього бізнесу та військовослужбовці [1]. Подібне нарощування кількості активних користувачів мережі Інтернет (рис. 1) призводить до зростання оборотів Інтернет-маркетингу, так як різні суб'єкти сприймають мережу як природне середовище існування, де, відповідно, задовольняються будь-які потреби [1].

Рис. 1. Кількість Інтернет-користувачів в Україні, у % до загальної кількості населення [1]

Не можна не зважати на загальну тенденцію українського ринку до переходу на стратегію омніканальності (зростання кількості типів пристроїв, з яких можливий доступ до мережі Інтернет у користувачів). Так, крім

використання стаціонарних комп'ютерів та ноутбуків, де можна звернутись до повноцінної версії сайтів, все більше споживачів використовують мобільні телефони і смартфони (46 %) та планшети (17 %). Завдяки цим факторам лише за період 2017-2019 рр. обсяг витрат на рекламу зріс у 2,25 рази (рис. 2).

Рис. 2. Обсяг витрат на рекламу за період 2017-2019 рр., млрд грн [2]

Зважаючи на те, що електронний маркетинг постійно змінює свої форми та сутність, покращуючи ефективність, український електронний маркетинг також постійно урізноманітнює свій арсенал засобів інтернет-реклами, зазвичай, наслідуючи передові західні тенденції. Наразі найбільш популярними засобами у електронному маркетингу є [3]: SEO (Оптимізація пошукових систем) – покращення відвідуваності веб-сторінки при здійсненні пошуку популярними системами (Google, Yandex, Bing); партнерська програма – дуже схожа на пошукову рекламу, проте функціонує за іншою методикою: компанія нараховує кошти людині або сайту, який привів до неї людину; блогінг – ведення блогу, що дозволяє публікувати інформацію про компанію та її продукцію, є зручним методом отримання зворотнього зв'язку від споживачів; подкаст – аудіо чи відеофайл, який публікується і має змогу вільно поширюватись мережею, дозволяючи донести інформацію до майбутнього покупця; контекстна реклама, що базується на аналізі діяльності Інтернет-користувача і дозволяє підібрати відповідну рекламу залежно від віку, географічного розташування, інтересів; e-mail маркетинг – розсилка електронних листів потенційним клієнтам; подієвий маркетинг – просування продукції компанії на онлайн-форумах та семінарах; банерна реклама – текстове або графічне повідомлення на сайті; рор-уп («спливаюча») реклама – умовний підвид банерної реклами, що являє собою вікно, яке з'являється і закриває собою певну частину екрану, привертаючи цим увагу; відео-реклама – відеоролики у мережі Інтернет, які транслюються покупцеві, переконуючи його придбати той чи інший товар та ін.

Основні тенденції на українському ринку Інтернет-реклами за 2017-2019 рр. систематизовано в табл. 1.

Таблиця 1. Обсяг ринку Інтернет-реклами України за 2017-2019 рр. [4; 5; 6]

Напрямок (згідно з класифікацією IAB)	2017 рік, млн грн	2018 рік, млн грн	2019 рік, млн грн	Відсоток зміни 2018/2017, %	Відсоток зміни 2019/2018, %	Відсоток зміни 2019/2017, %
Банерна реклама	825,0	951,0	2915,0	15,27	206,52	253,33
Спонсорство	181,0	210,0	180,0	16,02	-14,29	-0,55
Цифрове відео, включаючи Youtube	713,0	1359,0	2645,0	90,60	94,63	270,97
Всього Інтернет-медіа	1689,0	2520,0	5700,0	49,20	126,19	237,48
Пошукові системи	1800,0	6500,0	8100,0	261,11	24,62	350,00
Інший digital	400,0	520,0	676,0	30,00	30,00	69,00
Всього Інтернет-ринки	3919,0	9540,0	14516,0	143,43	52,16	270,40

Основними засобами реклами в українському електронному маркетингу є банерна реклама, цифрове відео (включаючи Youtube) та пошукові системи, тенденція до збільшення обсягу яких зберігатиметься й надалі. Згідно з дослідженням Інтернет Асоціації України за 2019 рік, найбільше коштів було інвестовано у банерну рекламу (34,6 %) та стримінгові відео (39,5 %) [2].

Таким чином, Інтернет-маркетинг є перспективним засобом просування продукції компаній в Україні. На вітчизняному ринку електронної реклами домінують наступні Інтернет-маркетингові засоби: банери, відео реклама та оптимізація пошукових систем. Україна активно переймає глобальні тенденції розвитку Інтернет-маркетингу. На перспективу асортимент реклами, що використовується буде значно ширшим та більш ефективним.

Список літератури

1. Дослідження Інтернет-проникнення в Україні III квартал 2019 року. URL: https://inau.ua/sites/default/files/file/1910/dani_ustanovchih_doslidzen_iii_kvartal_2019_roku.pdf (дата звернення: 01.03.2021)
2. Обсяг ринку Інтернет-реклами у 2019 році в Україні склав 12,6 мільярдів гривень, що перевищує результати 2018 року на 35 %. URL: <https://inau.ua/news/obsyag-rynku-internet-reklamy-u-2019-roci-v-ukrayini-sklav-126-milyardiv-griven-shcho> (дата звернення: 01.03.2021)
3. Юдін А. Найбільш популярні інструменти Інтернет-маркетингу. URL: <https://marketer.ua/ua/10-naibolee-populyarnyh-instrumentov-internet-marketinga/> (дата звернення: 28.02.2021)
4. Підсумки року 2017. URL: Офіційний сайт Всеукраїнської рекламної коаліції. URL: https://vrk.org.ua/docs/AnnualRep2017_All-Ukrainian%20Advertising%20Coalition.pdf (дата звернення: 27.02.2021)
5. Підсумки року 2018: Офіційний сайт Всеукраїнської рекламної коаліції. URL: <https://vrk.org.ua/images/VRKAnnualReport2018.pdf> (дата звернення: 01.03.2021)
6. 2019 з Всеукраїнською рекламною коаліцією. Офіційний сайт Всеукраїнської рекламної коаліції. URL: https://vrk.org.ua/images/VRK_Annual_Report_2019.pdf (дата звернення: 01.03.2021)

КОНЦЕПЦІЇ ТА ПРИНЦИПИ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЗАСТОСУВАННЯ МСФЗ

Степаненко Оксана Іванівна

к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку та консалтингу,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Суб'єкти малого та мікропідприємництва займають особливий сектор економіки будь-якої країни, оскільки сприяють забезпеченню зайнятості населення, виступають важливим фактором соціальної стабільності та економічного зростання. В умовах нестабільного функціонування міжнародних ринків товарів, капіталу основні надії на забезпечення економічного зростання та досягнення стратегічних цілей багатьох розвинутих держав пов'язані з ефективним функціонуванням таких суб'єктів підприємницької діяльності, як малі та середні підприємства [1, с. 293]. У Європейському Союзі найбільшу частку займають мікро- та малі підприємства – 98,7 %, в яких зайнято більше 49,2% населення, а додана вартість яких складає 39,4 % [2, с. 234]. Мале підприємство утворює ядро – міцну основу для подальшого розвитку середніх та великих підприємств. Наявність міжнародних, міждержавних та національних нормативних документів, що регламентують форму і склад фінансової звітності суб'єктів малого та мікропідприємництва вимагає порівняння, детального аналізу особливостей їх застосування, відмінностей та спільних рис для визначення напрямів гармонізації обліку і звітності в сучасних умовах посиленої економічної інтеграції.

Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ) спочатку розроблялись та затверджувались з метою забезпечення всіх зацікавлених користувачів (у тому числі інвесторів) нейтральною та об'єктивною інформацією про діяльність компаній. Як свідчить зарубіжний досвід, практичне застосування та дотримання вимог МСФЗ забезпечує: зменшення ризику для кредиторів та інвесторів; зниження витрат кожної країни на розробку власних стандартів; поглиблення міжнародної кооперації в сфері бухгалтерського обліку; однозначне розуміння фінансової звітності та зростання довіри до її показників у всьому світі. В контексті економічної інтеграції України в світову спільноту, все більшого значення набувають Міжнародні стандарти фінансової звітності. Процес впровадження МСФЗ в Україні відбувався паралельно з реформування системи бухгалтерського обліку та аудиту, становленням системи державних регуляторів, які є частиною інституційного середовища економіки країни.

У міжнародній практиці складання звітності суб'єктів малого підприємництва контролює Міжнародний стандарт фінансової звітності для малих та середніх підприємств (*МСФЗ для МСП*) [3]. Його застосування має певні переваги:

1) фінансово-кредитні установи в процесі прийняття рішень щодо надання кредиту, визначення умов та відсоткових ставок, здійснення моніторингу

наданих кредитів перш за все віддають перевагу тим підприємствам, фінансова звітність яких складена згідно з вимогами МСФЗ, що забезпечує її надійність, прозорість та порівнянність;

2) підвищення надійності висновків, які побудовані на основі звітності, яка складена згідно з вимогами МСФЗ, що забезпечує прозору та чітку роботу з постачальниками й покупцями, які хочуть оцінити фінансовий стан підприємства та перспективи ділових стосунків;

3) отримання власниками та інвесторами, які не беруть участь у постійному управлінні та контролі підприємством, але хочуть володіти необхідною інформацією, мати можливості порівнювати показники, які подані у звітності різних суб'єктів господарювання на зіставній основі.

На рис. 1 наведено переваги практичного застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності як для великих так і для середніх та малих підприємств.

Рис. 1. Переваги практичного застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності

Джерело: побудовано за інформацією [2, с. 48-49]

Перехід на міжнародні стандарти надає значні переваги як для кожного окремого суб'єкта господарювання, так і для країни загалом. Складання звітності відповідно до вимог Міжнародного стандарту фінансової звітності для малих та середніх підприємств дає можливість в першу чергу порівнювати власні результати роботи з показниками інших підприємств, що може використовуватись керівниками при прийнятті управлінських рішень стосовно покращення конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта.

Даним стандартом встановлено, що малими та середніми підприємствами є суб'єкти господарювання, які не є: підзвітними громадськості (тобто, не є учасниками фондового ринку, інвестиційними та кредитними установами, страховими компаніями, брокерами цінних паперів, або мають на відповідальному зберіганні активи великої групи сторонніх осіб) та оприлюднюють фінансові звіти загального призначення для зовнішніх користувачів (для власників, потенційних кредиторів, рейтингових агентств).

На рис. 2 проілюстровано основні концепції та базові принципи, на яких ґрунтуються фінансові звіти малих підприємств відповідно до норм МСФЗ для МСП.

Рис. 2. Концепції та принципи, на яких ґрунтуються фінансові звіти малих підприємств складених за МСФЗ для МСП

Джерело: побудовано за інформацією [3]

За МСФЗ для МСП передбачено повний комплект фінансових звітів для малих підприємств, який включає:

- 1) звіт про фінансовий стан на дату звітності;
- 2) одне із двох – єдиний звіт про сукупний дохід за звітний період або окремий звіт про прибутки та збитки і окремий звіт про сукупний дохід;
- 3) звіт про зміни у власному капіталі за звітний період;
- 4) звіт про рух грошових коштів за звітний період;
- 5) примітки, що містять стисле викладення облікової політики та іншу пояснювальну інформацію.

Однак, МСФЗ для МСП не регламентує форми фінансових звітів, а визначає лише їх зміст та деякі критерії групування статей, при цьому стандарт містить

суворі вимоги щодо обов'язкової наявності певних статей у звітах і заборони на включення окремих статей до звітів. Цей стандарт є єдиним стандартом, який визначає мету, принципи, склад фінансової звітності та методикку відображення в обліку інформації про активи, капітал, зобов'язання та господарські операції малих і середніх підприємств. Тобто, суб'єкти господарювання, які підпадають під дію даного документу, не користуються іншими МСБО або МСФЗ.

Проаналізувавши досвід інших країн, які використовують МСФЗ можна виокремити все те позитивне, що вони здатні змінити в українській системі формування фінансової звітності, а саме: не витрачатимуться кошти бюджету на розроблення нових концепцій; максимум довіри до вітчизняного виробника на світовому ринку; мінімум ризикованих угод для іноземних партнерів.

Якщо подивитися на ситуацію з іншої сторони та взяти до уваги дослідження вітчизняних науковців, слід виділити і певні недоліки та аргументи "проти" застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності:

1) неможливість достовірно гарантувати, що підприємства, які складають звітність за міжнародними стандартами, можуть розраховувати на закордонних бізнес-партнерів, залучати додаткові кошти із-за кордону;

2) відсутність уніфікації та регламентації формування показників звітності, велика кількість альтернатив, і як наслідок порівнянність звітних даних стає складною та кропіткою роботою, тобто бухгалтеру потрібно знати сотні, а іноді тисячі правил про те, як обліковувати та чи іншу господарську операцію, що робить їх більш складними для розуміння;

3) інформація, яка закладається в стандарти, повинна виникнути не із надуманих схем, а із реального економічного життя та його потреб, їх (стандарти) не можна штучно, а тим більш примусово, без врахування національних особливостей нав'язати суспільству, адже кожна країна має власні економічні умови та менталітет;

4) процес впровадження міжнародних стандартів несе за собою значні витрати, хоча, як стверджують прихильники ці витрати покриваються підвищенням інвестиційної привабливості, яке вони не гарантують.

Для більш детального розуміння концепції побудови фінансових звітів згідно з МСФЗ для МСП, слід звернутись до якісних характеристик інформації, що в них наводиться:

1) *зрозумілість* – інформація має надаватись таким чином, щоб бути зрозумілою для користувачів, які мають відповідні знання з бізнесу, економічної діяльності та бухгалтерського обліку і прагнуть вивчати цю інформацію з достатньою ретельністю. Проте необхідність надання зрозумілої інформації не дає права вилучати інформацію на тій підставі, що певним користувачам може бути важко її зрозуміти;

2) *доречність* – інформація є доречною, якщо вона здатна вплинути на економічні рішення користувачів, допомагаючи їм оцінити минулі, теперішні чи майбутні події або підтверджуючи чи виправдовуючи їхні минулі оцінки;

3) *суттєвість* – залежить від розміру статті чи помилки, який оцінюється за конкретних обставин пропуску чи викривлення інформації. Проте некоректно робити або залишати не виправленими несуттєві відхилення від МСФЗ для МСП

для того, щоб досягти певної картини фінансового стану, результатів діяльності чи руху грошових коштів підприємства;

4) *достовірність* – інформація є достовірною, коли в ній немає суттєвих помилок та упередженості і вона правдиво відображає те, що зазначається або те, що можна обґрунтовано очікувати. Фінансові звіти є упередженими (тобто не нейтральними), якщо, через відбір інформації чи спосіб її подання, вони навмисно впливають на прийняття рішення чи судження для того, щоб досягти наперед визначеного результату;

5) *превалювання сутності над формою* – операції, інші події та умови слід обліковувати та відображати згідно з їхньою сутністю, а не лише виходячи з їхньої юридичної форми. Це підвищує достовірність фінансових звітів;

6) *обачність* – прояв певної міри обережності під час формування необхідних за умов невизначеності суджень, таким чином, щоб не завищувати активи чи дохід і не занижувати зобов'язання чи витрати. Проте дотримання обачності не дає права навмисно занижувати активи чи дохід або навмисно завищувати зобов'язання чи витрати. Обачність не може бути підставою для упередженості;

7) *повнота* – для того, щоб бути достовірною, інформація у фінансових звітах має бути повною в межах суттєвості та витрат. Неповна інформація може призвести до надання неправдивої або оманливої інформації, а отже недостовірної та недоречної;

8) *зіставність* – користувачі повинні мати змогу порівняти фінансові звіти підприємства за різні періоди для того, щоб визначати тенденції у його фінансовому стані та результатах діяльності. Користувачі повинні мати також змогу порівняти фінансові звіти різних підприємств, щоб оцінити їхній відносний фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів. Отже, вимір та відображення фінансового впливу подібних операцій та інших подій і умов слід здійснювати послідовно в межах підприємства в різні проміжки часу по відношенню до цього підприємства і також послідовно по відношенню до декількох підприємств. Крім того, користувачів слід ознайомити з обліковою політикою, яка застосовується під час складання фінансових звітів, і з будь-якими змінами цієї політики та впливами цих змін;

9) *своєчасність* – для того, щоб бути доречною, фінансова інформація має бути здатною впливати на економічні рішення користувачів. Своєчасність передбачає надання інформації в межах часу, необхідного для прийняття рішень. Якщо інформація надається з надмірною затримкою, то вона може втратити свою доречність. В управлінського персоналу може виникнути необхідність знайти оптимальне співвідношення між відносними перевагами надання своєчасної інформації та забезпеченнями її достовірності. Для досягнення оптимального співвідношення між доречністю та достовірністю передусім потрібно керуватися необхідністю задовольняти потреби користувачів, які приймають економічні рішення;

10) *співвідношення вигід та витрат* – отримані від інформації вигоди повинні перевищувати витрати на її надання. Оцінка вигід та витрат є значною мірою суб'єктивною. Більш того, витрати не обов'язково несуть ті користувачі, які отримують вигоди, і часто вигоди від інформації отримуються широким

колом зовнішніх користувачів.

З метою гармонізації національного законодавства з Міжнародним стандартом фінансової звітності для малих та середніх підприємств України потрібно привести у відповідність різні законодавчі акти й нормативно-правові документи, що визначають порядок функціонування суб'єктів малого бізнесу, порядок ведення їх обліку та формування звітності. Впровадження *МСФЗ для МСП* надасть можливість усунути економічні й торговельні бар'єри для вітчизняного малого бізнесу, активізувати надходження додаткового іноземного фінансування, сформувати внутрішнє конкурентоспроможне ринкове середовище.

МСФЗ для МСП може використовуватись невеликими суб'єктами господарювання з метою отримання кредитів в зарубіжних банках, а також в якості основи для побудови системи управлінського обліку за умови, що витрати на складання звітності не перевищать вигоди для бізнесу від її використання. Для підвищення привабливості цього стандарту для українських підприємств є важливим його подальше спрощення та розробка механізму використання на законодавчому рівні.

Інформація у фінансових звітах допомагає тим, хто надає капітал, приймати кращі рішення, і в результаті цього забезпечує більш ефективне функціонування ринків капіталу та зменшення вартості капіталу для економіки в цілому. Окремі підприємства також отримують вигоди, у тому числі більш легкий доступ до ринків капіталу, покращення відносин з громадськістю та, можливо, зменшення вартості капіталу. Серед вигід також може бути підвищення ефективності управлінських рішень, оскільки внутрішня фінансова інформація на підприємстві часто, хоча б частково, ґрунтується на інформації, яка підготовлена для складання фінансових звітів загального призначення.

Список літератури:

1. Небильцова О.В., Король В.І. Особливості застосування міжнародного стандарту фінансової звітності для малих та середніх підприємств у Європейському Союзі та Україні. *Економічний аналіз*. 2015. Том 21. С. 292-297.
2. Мединська Т.О., Слюсар Р.А. Альтернативні системи оподаткування малого бізнесу у зарубіжних країнах: досвід для України. *Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Серія: Економіка і управління*. 2014. Вип. 30. С. 231-244.
3. Міжнародний стандарт фінансової звітності для малих та середніх підприємств, в редакції від 01.01.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 19.02.2021).

ЭФФЕКТИВНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ: ОПЫТ ИЗРАИЛЯ

Трушкина Наталья Валерьевна

К.Э.Н.

Шкригун Юлия Олеговна

аспирантка

Институт экономики промышленности НАН Украины (г. Киев)

Израиль является перспективным рынком электронной коммерции, который можно охарактеризовать как зрелый и стремительно растущий. В настоящее время в стране в последнее время наблюдается высокий уровень проникновения Интернета. В 2020 г. увеличение объёма израильского рынка электронной коммерции на 30% привело к мировым темпам роста в 26 % [1].

Израиль имеет 34-й по величине рынок электронной коммерции с доходом в 2020 г. в размере 5 млрд долл. Он находится впереди Нигерии и позади Аргентины. Как и во многих европейских странах, в Израиле наблюдается активизация развития электронной коммерции как одной из составляющих электронного бизнеса и эффективных форм организации логистической деятельности компаний с применением цифровых технологий и информационных систем [2-10].

В последние годы на израильском рынке электронной коммерции наблюдается динамичный рост. Согласно портала Statista выручка от электронной коммерции составила в 2019 г. 3,8 млрд долл. США при ежегодном росте 13,4%. Прогнозируется, что к 2023 г. доходы от электронной коммерции будут расти примерно на 10,4% в год [11]. При этом совокупные ежегодные темпы роста (CAGR 20-24) в течение следующих четырёх лет составят 14% [1].

Крупнейшим сегментом электронной коммерции на рынке является мода, объем рынка которой составил в 2020 г. 1,22 млн долл. США [12]. Мода составляет 30% общих доходов от электронной коммерции в Израиле (*рис. 1*).

Самым крупным игроком на израильском рынке электронной коммерции является Amazon.com. В 2020 г. выручка магазина составила 143 млн долл. США. За ним следует ksp.co.il с выручкой в 111 млн долл. США и next.co.il – в 58 млн долл. США (*рис. 2*).

Один из самых быстрорастущих магазинов на израильском рынке – zabilo.com. В 2020 г. объёмы продаж магазина составляли около 6,6 млн долл. США. Рост выручки – 72 %.

Рис. 1. Сегменты рынка электронной коммерции в 2020 г., %
(построен по данным [1])

Рис. 2. Крупнейшие магазины рынка электронной коммерции в 2020 г.,
млн долл. США (построен по данным [1])

Израиль имеет прекрасную возможность для иностранных продавцов потребительских товаров ввиду высоких розничных цен и отсутствия внутренних конкурентов электронной коммерции. Средний класс страны ищет качественные, менее дорогие товары и готов покупать у иностранных продавцов.

Израиль известен инновациями и современными технологиями, но локальные потребительские товары часто уступают по качеству и стоимости товарам, произведённым в зарубежных странах. Крупнейшая китайская компания электронной коммерции «Alibaba» является популярной среди израильских потребителей. Кроме того, эта компания инвестировала в несколько израильских технологических стартапов. Активное присутствие сегмента международной электронной коммерции в Израиле создало более конкурентоспособную локальную среду и подтолкнуло израильских игроков предлагать эквивалентные услуги и продукты для сохранения своих позиций на местном рынке.

В 2017 г. правительство Израиля изменило правила для того, чтобы иностранные компании облагались налогом на добавленную стоимость в размере 17% (НДС) на цифровые услуги и товары.

Израильский закон об интеллектуальной собственности (ИС) написан в соответствии с соглашением TRIPS. Таким образом, таможенный департамент Израиля уполномочен следить за любыми нарушениями в области ИС, товарных знаков и авторских прав, вызванными импортируемыми продуктами [12].

В январе 2021 г. в Израиле было 7,68 млн интернет-пользователей. За 2020 г. количество интернет-пользователей в Израиле увеличилось на 485 тыс. Прирост составил 6,7%. Проникновение Интернета составило в январе 2021 г. 88 %. В Израиле около 6,81 млн пользователей социальных сетей. Это эквивалентно 78,1% от общей численности населения. Количество пользователей социальных сетей в Израиле увеличилось на 320 тыс. (прирост 5 %). В январе 2021 г. в Израиле было 10,2 млн мобильных подключений, с годовым приростом на 126 тыс. пользователей (1,3 %) Количество мобильных подключений в Израиле было эквивалентно 116,9% общей численности населения [13].

При этом следует отметить, что почта в Израиле (Israel Post) является наиболее часто используемым способом доставки среди интернет-магазинов (34% опрошенных представителей) (рис. 3). E-Post и UPS выбирают 11% и 9% опрошенных представителей, соответственно [1].

К популярным локальным логистическим провайдерам относят: TNT, Chita Delivery, Aramex Aqaba. Самыми распространёнными способами оплаты являются: кредитные и дебетовые карты, PayPal, электронный кошелек [2].

Последствия пандемии COVID-19 в контексте значительного увеличения объёмов электронной торговли способствовали обострению необходимости формализации отношений между израильскими потребителями и иностранными сайтами электронной коммерции со стороны Министерства юстиции Израиля с целью повышения юридической защищённости пользователей в случае возникновения конфликтных ситуаций [14].

Рис. 3. Популярные поставщики логистических услуг в 2020 г., %
(построен по данным [1])

Таким образом, исходя из вышеизложенного можно прийти к такому выводу. Израиль является экономически и технологически высокоразвитой страной, что определяет конъюнктуру внутреннего рынка и потребительского поведения. Страна характеризуется высоким процентом городского населения и проникновения Интернета. Это, в свою очередь, обуславливает широкое распространение электронной торговли.

Ввиду особенностей локального ценообразования и высоких требований внутреннего потребителя, большим спросом пользуются международные торговые площадки. Это непосредственно влияет на необходимость рассмотрения соответствующих юридических поправок со стороны правительства Израиля, направленных на повышение уровня безопасности потребителя и конкурентоспособности внутреннего продавца.

К эффективным инструментам электронной коммерции в Израиле можно отнести широкое присутствие как международных, так и локальных логистических провайдеров, и хорошо развитую систему электронных платежей, которая также влияет на оперативность доведения заказов и услуг до конечного потребителя.

Специфическими особенностями рынка являются широкое использование иврита как предпочтительного языка взаимодействия. Это, с одной стороны, способствует активизации перспективного направления для международных площадок. С другой стороны, для локальных площадок добавление английского интерфейса может также позволить увеличить интеграцию.

В дальнейших научных исследованиях планируется обобщить европейский опыт развития электронной коммерции и разработать предложения о возможностях его применения в Украине.

Список литературы:

1. EcommerceDB. The eCommerce market in Israel. URL: <https://ecommercedb.com/en/markets/il/all>.
2. Tryfonova O., Trushkina N. E-commerce as an effective form of organization of logistics activities of enterprises. *Modern Technologies in Economy and Management*: collective scientific monograph / Edited by O. Nestorenko, T. Pokusa; The Academy of Management and Administration in Opole. Opole: Publishing House WSZiA w Opole, 2019. P. 397-406.
3. Kwilinski A., Trushkina N. Development of digital marketing in conditions of transformational change. *Research and Innovations*: collection of scientific articles. Yonona Publishing, New York, USA, 2019. P. 170-173.
4. Tryfonova O., Trushkina N. Application of information technologies in logistic activities of enterprises. *Conceptual aspects management of competitiveness the economic entities*: collective monograph / Edited by M. Bezpartochnyi, I. Britchenko. In 2 Vol. / Higher School of Social and Economic. Przeworsk: WSSG, 2019. Vol. 1. P. 161-172.
5. Zaloznova Yu., Trushkina N. Management of logistic activities as a mechanism for providing sustainable development of enterprises in the digital economy. *Virtual Economics*. 2019. Vol. 2. No 1. P. 63-80. [https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.01\(4\)](https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.01(4)).
6. Kwilinski A., Trushkina N. Features of digital marketing in the context of informational economy. *Modern innovative and information technologies in the development of society*: monograph / Edited by M. Ekkert, O. Nestorenko, M. Szynek; Katowice School of Technology. Katowice: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach, 2019. P. 158-165.
7. Місюкевич В. І., Трушкіна Н. В., Шкригун Ю. О. Електронна комерція у глобальному цифровому просторі: нові виклики та напрями. *Формування системи внутрішньої торгівлі України: теорія, практика, інновації*: колективна монографія / за ред. В. В. Лісци, В. І. Місюкевич, О. М. Михайленко. Полтава: ПУЕТ, 2020. С. 150-162.
8. Trushkina N., Bezpartochnyi M., Shkrygun Yu. E-commerce in the conditions of digitalization of business processes. *Strategies, models and technologies of economic systems management in the context of international economic integration*: scientific monograph / edited by M. Bezpartochnyi, V. Riashchenko, N. Linde. 2nd ed. Riga: Institute of Economics of the Latvian Academy of Sciences, 2020. P. 245-256.
9. Trushkina N., Bezpartochna O., Shkrygun Yu. Priority directions for development of digital marketing in the conditions of globalization. *Pandemic Economic Crisis: Changes and New Challenges to Society*: scientific monograph / edited by M. Bezpartochnyi; VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. Sofia: VUZF Publishing House "St. Grigorii Bogoslov", 2020. P. 227-238.
10. Трушкіна Н. В., Сергєєва О. Р., Шкригун Ю. О. Концептуальні підходи до визначення поняття «електронна комерція». *Проблеми економіки*. 2020. № 4. С. 231-240. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-4-231-240>.
11. International Shipping. Israel Shipping & Selling eCommerce Guide. URL: <https://www.easyship.com/blog/shipping-to-israel>.

12. Official Website of the International Trade Administration. Israel – Country Commercial Guide. <https://www.trade.gov/knowledge-product/israel-ecommerce>.
13. Datareportal. Digital 2021: Israel. <https://datareportal.com/reports/digital-2021-israel>.
14. Kabir O. Ctech. Analysis. Israel is lagging behind the rest of the world when it comes to e-commerce regulations. 2021. 24 February. <https://www.calcalistech.com/ctech/articles/0,7340,L-3895393,00.html>.

THE LABOR MARKET OF UKRAINIAN WOMEN IN THE CONTEXT OF GENDER DISPARITIES

Butkaliuk Kateryna

Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor,
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine

Bulycheva Tamara

Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor,
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine

Hryniuk Tatyana

Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor,
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine

Formulation of the problem. The interdisciplinary scientific plane is formed by research areas that respond in a timely manner to the new needs of society and the challenges of time. These include studies of gender aspects of society in the context of growing external and internal threats (COVID-19). Ensuring gender equality in all spheres of public life is an integral part of Ukraine's development as a state that adheres to democratic principles and respects human rights. Equality of rights for women and men is one of the fundamental principles of the Charter of the United Nations. The formation and improvement of public understanding of the objectives of public policy in the direction of gender equality contributes to the achievement of the Global Sustainable Development Goals proclaimed by the UN. The interdisciplinary scientific plane is formed by research areas that respond in a timely manner to the new needs of society and the challenges of time. These include studies of the gender aspects of society's development in the context of growing external and internal threats (COVID-19). At the same time, against the background of global and domestic dangers, gender disparities in women's development and self-realization, access to dream occupations in the labor market, leisure planning (secondary workload), fair redistribution of economic benefits and financial rewards according to real contributions are growing.

Presenting main material. Gender disparities in social development in Ukraine are caused by a number of objective demographic and socio-economic preconditions. Existing gender gaps in the demographic structure of the country's population are highlighted. Their exacerbation during the pandemic indicates a serious danger in the situation of women, their social activity, initiative in labor markets. The trend of spreading the disease among women is growing, as their number predominates in the age group 65+. The analysis of socio-economic gaps represents that in the context of the economic crisis caused by the introduction of restrictive measures, women become more vulnerable than men. They make up the majority of those working in the public

sector, whose funding can be significantly reduced in terms of budget savings. The wage gap between women and men is 22.8%. This leads to a gap in pension provision - 30% [2,5]. Thus, women have limited opportunities for savings and savings, which leads to their vulnerability during the economic crisis. Among recipients of social services and social assistance, the share of women is about 67%, and in times of crisis, social protection measures and certain social services can also be reduced. This proves the "sensuality" and sharpness of the issue and formulates a number of tasks for modern Ukrainian society to improve the situation.

In line with the existing threats of socio-economic impact and the spread of the pandemic, the consequences for women, the outbreak of COVID-19 "deepens existing inequalities, identifying vulnerabilities in social, political and economic systems, which in turn exacerbates the effects of the pandemic" [4]. The Operational Gender Assessment of the Status and Needs of Women in the Context of the Situation with COVID-19 in Ukraine is periodically supported by international organizations, including the United Nations Unit for Gender Equality and Women's Empowerment (UN Women). The purpose of such contextual research is to provide the results of gender observations in social development on the differentiated needs and impact of the spread of threats (pandemics) on the lives of women in Ukraine. This is especially true for those categories of the population who represent vulnerable groups and face various forms of discrimination. This logic of action in the aftermath of the 2020 crisis will help empower women, in particular in line with the 2030 Sustainable Development Goals.

As you know, the number of women in Ukraine exceeds the number of men, especially in the older age group. In 2019, there were about 22.5 million women and 19.5 million men in Ukraine, ie 1,158 women per 1,000 men. The share of women is 54%, men - 46%. The situation is somewhat different by region. The largest share of women - 55% is observed in Donetsk and Chernihiv regions, the smallest - 52% - in Rivne and Zakarpattia regions. In Ukraine, two-thirds of people over the age of 65 are women. According to the State Statistical Service of Ukraine, the share of women of the "third age" in 2019 was 66%, men - 34% [3,5]. The gender disparity in the elderly contingent is growing rapidly with age: among people who have reached the threshold of longevity (80 years), the number of women is 2.5 times higher than the number of men. The largest share of women over the age of 65 - 68% - is observed in Chernihiv, Zhytomyr, Dnipropetrovsk, Zaporizhia and Kyiv regions, the smallest - in the Transcarpathian region with a traditionally younger average age. A significant proportion of older women compared to men is due to the shorter life expectancy of men. In Ukraine, men live on average 10 years less than women. In 2019, the life expectancy of men is 66.7 years, women - 76.7 years. Only the coming years will represent how life expectancy will change as a result of morbidity in the critical year of 2020.

Another important challenge during the pandemic is the return of interstate migrants to Ukraine from other countries, including those who periodically have a worse epidemiological situation. These include, in particular, Italy, Spain, France and even Germany. In general, the migration activity of men is higher than that of women. Among workers from European countries returning to Ukraine, the share of women is

higher than the share of men. Women in Ukraine have lower employment rates than men, receive lower wages and pensions, and are more dependent on state social assistance. Therefore, they have fewer real opportunities to save. Because of this, in the context of the economic crisis caused by COVID-19, they are more vulnerable. The employment of women of working age is lower compared to the employment rate of men of the corresponding age. Indicators of employment and economic activity of women of working age in Ukraine are lower than in the corresponding age group of men. In 2019, the level of economic activity of women of working age was about 56.8%. At the same time, the economic activity of men of working age was higher and its level was 69.0% in the same year [3,5]. According to the State Statistical Service of Ukraine, 45.8% of economically inactive women of working age explain the reason for lack of economic activity by the fact that they are busy with household chores. At the same time, the share of "self-employed" was higher among women than among men (74.6% vs. 70.1%), as well as in rural areas compared to urban (91.0% vs. 42.2%) [5].

In Ukraine, there is a vertical segregation of labor, which is manifested in "a much smaller number of women in management positions. The overall ratio of men and women among heads of organizations and entrepreneurs is 60% versus 40%. At the same time, only 30% of corporate executives are women. A significant number of women are involved in microbusiness - 28.7%, medium-sized businesses - 27.4%, women small business owners - 22.7% and 22.7% of large business owners. There are few strategic managers among women: in small business - 16%, in large - 18.4%, on average - 24.9%, most - in microbusiness - 26.8% [3,5].

Another important trend of Ukrainian modernity: there is a tendency of women to employment in the public sector, where wages are much lower, which leads to horizontal segregation of employment. Thus, during 2019, the vast majority of women were observed in the field of health care and social assistance (83.1% of the registered number of full-time employees), in the field of education (78.0%), financial and insurance sector (71.9%); in the field of art, sports, entertainment and recreation (68.0%); in the field of public administration and defense, compulsory social insurance (67.5%); in the field of temporary accommodation and catering (67.3%), in professional and scientific and technical activities (54.3%) in the field of wholesale and retail trade (53.5%) "[3]. Most of these areas are low-income economic activities. Under the new socio-economic reality, the importance of the institution of decent work for all subjects of social and labor interaction - the state, employers, employees and including women [3].

Conclusions. Vertical and horizontal segregation of employment in Ukraine may deepen during the crisis, as women, mostly in the public sector, may experience delays in pay and reductions. The existence of structural disparities and gender gaps in employment, which are deepening during the economic crisis (caused by restrictive measures on COVID-19) can contribute to the deepening of poverty, limited access to resources and services, social insecurity of women. The consequence should be the formation of gender-oriented social measures of the state for the purpose of prevention both at the level of individual territorial communities and the state as a whole.

References

1. Mezenczeva N. Gender i` geografi`ya v Ukrayini`: Monografi`ya / Natali`ya Mezenczeva, Ol`ga Krivecz`. – K.: Ni`ka-Centr, 2013. – 194s.
2. Nyemecz` L.M. Genderni` problemi suchasnoyi Ukrayini: soczi`al`no-ekonomi`chni` aspekti / Lyudmila Nyemecz`, Olena Tkachenko // Chasopis soczi`al`no-ekonomi`chnoyi geografi`yi. – 2008. – Vip.5(2). – S.156-160.
3. Zhi`nki i` cholovi`ki. Statistichnij zbi`rnik, Derzhavna sluzhba statistiki Ukrayini, Kiyiv, 2019 ri`k. [Elektronnij resurs] / Rezhim dostupu: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publzhahist_u.h
4. Konceptual`na zapiska General`nogo sekretarya OON «Vpliv COVID 19 na zhi`nok», 9 kvi`tnya 2020 roku. [Elektronnij resurs]/Rezhim dostupu: <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/04/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women>
5. Soczi`al`nij zakhist naselennya Ukrayini. Statistichnij zbi`rnik, Derzhavna sluzhba statistiki Ukrayini, Kiyiv, 2019 ri`k. [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publzhahist_u.htm
6. Kolot A., Gerasimenko O., Yarmolyuk-Kr`ok K. Sfera praczi` v umovakh global`noyi soczi`oekonomi`chnoyi real`nosti` 2020: vikliki dlya Ukrayini.[Elektronnij resurs] / Rezhim dostupu: <http://www.fes.kiev.ua>

THE RIGHT TO A NAME: SOME ASPECTS OF LEGAL REGULATION AND THEIR APPLICATION

Lypets Lyudmyla

PhD in Law,

Head of the Department of Legal and Expert Work of Central Committee
of employees Trade union in science and education in Ukraine

Professor, lecturer of the course

Regulatory aspects of marriage and family relations
in Ukraine and worldwide at

The institute of Postgraduate Studies of
Taras Shevchenko National University of Kyiv

The Civil Code of Ukraine enshrines one of the most important rights of an individual that ensures his or her social existence; it is the right to a name. Its importance is determined by the specifics of the object, which derives from this right and consists in providing an individual with the opportunity to individualize himself or herself in the society.

The name of an individual is the object of these rights, which, being a personal non-property benefit (the Civil Code of Ukraine, Section I, Art. 201), enables an individual to acquire the rights and create civil obligations for himself/herself and exercise these rights and perform civil obligations under this name (the Civil Code of Ukraine, Section I, Art. 28). There is a general rule according to which, a natural person's name is composed of his/her family name, (a surname), a name (own name) and a patronymic (a patriarchal name). In some cases, a person may not apply all components of his/her name, for example, in the case of omission of such a component as a patronymic (which is typical for the westernized use of names) or the use of initials (which is more typical in cases of intellectual property rights attribution). However, in such cases, the use of an incomplete name may not provide the right of the name to perform its main function, which is the individualization of the subject. Therefore, for such cases, it is advisable either to use the name and patronymic in full or list other identifying signs of the individual.

Unfortunately, the commented article does not define the range of powers that constitutes the content of this right. However, the analysis of the current legislation makes us to conclude that the right of an individual to a name, as a personal non-property right includes the following powers: (a) the right to possess, use and dispose his/her name; b) the right to require other persons to address the person in accordance with his/her name; c) the right to use a pseudonym; d) the right to require to stop the illegal use of his/her name, as well as any other violations thereto.

Possession of one's own name as a kind of authority includes stipulated by the law statutory possibility of an individual to be the bearer of the corresponding surname,

name and patronymic. However, the right to own name shall not be identified with the right to name an individual. The difference between them lies primarily in the fact that the right to be named is only a prerequisite of the powers to a name, which is carried out by giving a name to a person for the first time.

The right to be named is exercised by parents (adoptive parents), guardians, and in cases stipulated by law, guardianship bodies or by the court. Thus, according to the current legislation, parents are obliged to immediately but not later than one month from the birth of a child, register the birth of the child at the state bodies for registration of civil status acts and at the same time assign the child a surname, name and patronymic (Art.144 of the Civil Code of Ukraine).

When assigning a name to a new born child, the following rules shall be observed:

a) the surname of the child is determined by the surname of the parents. In the case when the mother and the father have different surnames, the name of the child is determined by their mutual consent. In this case, the parents who have different surnames can assign the child a double surname formed by combining their surnames, for example, Karpenko-Kary, Nechuy-Levytskyi, Tugan-Baranovskyi, Skladovska-Curie, Fedoseeva-Shukshina and etc. (Art.145 of the Civil Code of Ukraine). However, we should take into consideration that legislation establishes certain restrictions on the use of this method of surnames creating. At the same time, according to Art.35 of the Civil Code of Ukraine, in case of marriage, the drawing up of more than two surnames is not allowed, unless otherwise is derived from the custom of the national minority to which either the bride or groom belongs. If at the time of registration of the marriage the surname of the bride and the groom is already double, either she or he has the right to replace one of the parts of his/her surname with the name of the other spouse.

b) the name of the child is as well determined with the consent of both parents. The name of the child born by a woman not officially married and, in case of absence of voluntary acknowledgment of paternity, is determined by the mother of the child. At the same time, the child may be given no more than two names unless otherwise is derived from the custom of the national minority to which the mother and (or) father belong (Art.146 of the Civil Code of Ukraine). When assigning the name parents have the right to use a name provided by the directory of proper names or unforeseen by the directory of proper names and guided only by common sense. However, when parents express a desire to assign a certain “exotic” name to a child, such as Osama bin Laden, Dazdraperma (abbreviated from Russian “Long live the first of May!”) and etc., in our opinion, either the custody and guardianship authorities or the court shall use the reasonableness criterion (Art.3 of the Civil Code of Ukraine) and guided by the interests of the child refuse the parents to register this name.

c) the child’s patronymic is determined by the name of the father. In the case, when the child was born by a woman out of wedlock, provided that paternity against the child is not recognized, the patronymic of the person the mother called father is applied (Art. 147 of the Civil Code of Ukraine). In accordance with Art.12 of the Law of Ukraine “On national minorities in Ukraine”, it is allowed for citizens who follow national traditions and do not have the custom to record a “patronymic” to write only the child’s surname and name in the child’s passport.

In case the parents did not reach consent regarding the surname, name and patronymic of the child, this dispute can be resolved by either custody, guardianship authority or at the court.

The Civil Code of Ukraine also provides for the right of an individual to a transcribed record of his/her surname and name in accordance with his/her national tradition. The record of the surname and name of an individual carried out by accurately transmitting the sounds of a particular language using the letters of the Ukrainian language regardless of spelling norms shall be considered as transcribed. For example, the correct spelling of the name of an outstanding actress Sophie Loren shall be Sophie Loren and not Sophiya Loren, the name of writer John Green shall be John and not Iivan Zelenyi, the name of singer Anne Veski shall not be specified as Ganna Veski and etc. Individuals in Ukraine use their right to a transcribed name spelling rather often, which leads to an increase of such names as Alyona, Yekaterina, Vladimir, Nikita, etc.

As for such powers as the use and disposal of an individual's name, they are specified in more detail in comments in compliance with Art. 295 and Art. 296 of the Civil Code of Ukraine.

The right of an individual to require others to address him/her in accordance with his/her name is rather specific. Thus, Section 3 of the mentioned article has the guarantees for ensuring this right, in particular, no one has the right to arbitrary distortion in the spelling or pronunciation of the name, since the presumption is introduced, according to which any distortion, for example, by distorting the name is a violation of the right to the name. Name distortion or twisting, in our opinion, can occur not only by permutation, not use, or adding some letters to the person's name but also by stress misplacement and/or other intonation distortions. Therefore, in our opinion, an individual, when her/his name is written down in the relevant documents has the right to require to indicate the correct accent in her/his name and in such a way to prevent the possible violation of her/his right to his/her name by other persons.

In order to ensure this right, legislators provide that in case of distortion of the name of an individual, the name shall be corrected. When the name is distorted in the document, such document shall be replaced, and if the distortion of the name is carried out in the media, it shall be corrected in the same media.

Another additional power included in the structure of the right to name is the ability of an individual to use a pseudonym, that is, a fictitious name chosen by an author or performer to indicate his/her authorship. However, this right is provided only in Art. 14 of the Law of Ukraine "On copyright and related rights", which specifies that the author of the work has the right to choose a pseudonym and indicate and require the use of the pseudonym instead of the author's real name in the work and its copies and during any of its public use. However, it should be noted, that pseudonyms must be subject to all types of protection of the official author's name. After all, a pseudonym, as well as the name is a means of individualization of a person but only in a certain area of activity. In view of this, pseudonyms perform the same functions as a name and then its adequate legal protection, in terms of the legal field must be ensured. Moreover, in our opinion, it is necessary to set certain limits on the use of pseudonyms to protect against abuse, for example:

- a) pseudonyms shall actually individualize the individual;
- b) pseudonyms shall not be used with the real name of the person;
- (c) the use of pseudonyms shall not be prohibited by law;
- d) pseudonyms shall not coincide with the official name of a third party, if this person is engaged in the same type of activity as the bearer of the pseudonym as it will lead to confusion in identifying of different people.

The right to a name also includes the right to demand to stop the illegal use of the person's name. The concept of "an illegal use of a name" shall be treated as any use of the name of the individual, to which the person who makes such use does not have the appropriate authorization. One of the forms of protection of a name from illegal use by another person is to carry out own identification by presenting a passport or any other identity card (a driver's license, disabled person card, participant in hostilities card, etc.) as an identification document.

Close, but not the same to the right to a name is the right of an individual to sign. However, although both of these rights are aimed at identifying a person, we believe that, unlike a name, a signature can only identify in relations performed in a written or equated form, and as well in some cases, the right to signature may have clearly defined proprietary aspects, such as an autograph, for example. The legislation distinguishes the following types of signatures:

- a) a handwritten signature of an individual placed by an individual to certificate his presence when drawing up a document, agreeing to its terms, etc.;

- b) a signature on behalf of another person who has the legal right of a handwritten signature, if the individual, due to a physical disability, illness or other valid reasons, cannot sign the document personally and another individual has put his signature to testify the will of the first individual, on his behalf and in his/her presence and in the presence of a notary or other official who performs notarial acts;

- c) an electronic signature - data in electronic form added to other electronic data or logically related to it and intended to identify the signer of this data. An electronic digital signature is a kind of an electronic signature obtained as a result of cryptographic transformation of a set of electronic data added to this set or logically combined with it and, which allows to confirm its integrity and identify the signer. An electronic digital signature is created with a private key and verified with a public key. At the same time, an electronic digital signature as to the legal status is equated to the handwritten signature (seal) in the following cases:

- 1) an electronic digital signature is confirmed by an enhanced key certificate and by using reliable means of digital signature; 2) the enhanced key certificate valid at the time of putting the electronic digital signature is used during the verification; 3) the signer's private key corresponds to the public key specified in the Law of Ukraine "On electronic digital signature").

- e) a facsimile copy of the signature is a reproduction of the signature of an individual with the help of mechanical means of facsimile. It can be equal to a handwritten signature of an individual only in cases when provided by the law or in case of agreement between the parties.

List of References

1. The Civil Code of Ukraine: as of 01.01.2021 / The Verkhovna Rada of Ukraine ('Supreme Council of Ukraine'. – the document became the basis for the change - 942-IX:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>;
2. The United Nations Convention on the Rights of the Child dated September 8, 2020, ratified by Ukraine on February 27, 1991;
3. The Family Code of Ukraine (Vedomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) – the official printed publication (normative bulletin) of he Verkhovna Rada of Ukraine, 2002, issues 21-22, p. 135).

ПРЕЦЕДЕНТНА СИСТЕМА У РОЗРІЗІ ДЖЕРЕЛ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Кулаксіз Цветеліна Сергіївна,
студентка групи Пр-304
Національного авіаційного університету

Науковий керівник:
Мілімко Л.В.,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри
господарського, повітряного та космічного права,
Київ, Україна

Вступ. Актуальність проблеми. Створення правової системи та системи джерел права в Україні відбувається у відповідності до проблем сьогодення та подій, що відбуваються навколо. Так як, система права – це явище, яке існує у суспільстві та яке ним же і використовується, то зовсім логічно, що система права залежить від сучасних тенденцій та суспільних потреб. Система джерел права або певні її частини можуть формуватися або набувати певних змін під впливом відносин, що відбуваються навколо.

Дослідження прецедентної системи, як джерела господарського права в Україні, в наш час є дуже актуальним, оскільки у науковому просторі господарського права значний проміжок часу відбувається обговорення необхідності поглиблення та реформування джерел господарського права. Дана потреба зумовлена тим, що суспільні відносини у сфері господарського права дуже багатогранні, а сучасне законодавство не в змозі швидко реагувати та прогнозувати події та ситуації, які складаються у даній сфері.

Актуальність даного дослідження зумовлена, також, тим, що в даний час відбувається реформування судочинства України у відповідності до затвердженої Президентом України Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки. Саме вказані умови створили простір для залучення в правову систему України сучасних тенденцій щодо важливості прецедентної системи та її місце у сфері господарського права.

Прецедентну систему права як джерело господарського права вивчали різні вчені та науковці, оскільки, це питання, яке впливає на суспільні процеси. Вагомий внесок у розвиток та дослідження даного питання внесли значна кількість вітчизняних та закордонних науковців та професорів, серед яких: Хорошковська Д. Ю., Гураленко Н. А., Марченко А. А., Слотвінська Н. Д., Толкачова Н. Е, Прилуцький Б, Малишев Б. В., Гайворонський В. М.

Описова частина. Судова практика на сьогоднішній час є базисом загального простору у сфері господарського права конкретної країни або декількох країни. Відповідно до цього важливо враховувати особливості практики суду. Для усунення недоліків законодавства та редакції прогалин

необхідно застосовувати судову практику у вигляді рішень як одного з складових джерел права. Доречно вказати, що досконалих нормативно-правових актів не існує, але джерела господарського права потребують реформування.

Назва «правовий прецедент» є загальною і включає в себе судовий прецедент та адміністративний прецедент. Під судовим прецедентом розглядають рішення, яке прийняте вищим судовим органом по конкретній справі, яке вважається обов'язковим для інших судів при розгляді аналогічних справ. Розглядаючи питання місця судового прецеденту як джерела національного права, слід вказати, що це не будь-які рішення судових органів, а лише ті, які містять нормативні приписи, зокрема рішення Конституційного суду України; нормативні тлумачення Пленуму Верховного Суду України та Вищих спеціалізованих судів, рішення судів загальної юрисдикції, що скасовують дію нормативних актів; рішення Європейського суду з прав людини [1, с. 13].

Також, для розуміння реалізації джерел права за допомогою системи прецеденту, потрібно конкретизувати поняття джерел права. Як зазначає Богдановська І. Ю. джерела права, являють собою єдине місце «перебування» юридичних норм. Джерелами права за різних обставин можуть бути не тільки нормативно-правові акти, прийняті державними органами, але й інші форми вираження правових норм які, по-перше, можуть породжувати певні відносини, по-друге, - регулювати і, по-третє, бути достатнім мірилом і підставою для врегулювання у встановленому порядку будь-якого спору, що виник із таких відносин [2, с. 6].

В сучасних реаліях головним джерелом господарського права в Україні є нормативно-правовий акт, який не досить чітко та швидко регулює різноманітні суспільні процеси, відповідно з чим суду необхідно визначати напрямки регулювання за допомогою нормотворення. Основою забезпечення документами судочинства характеристик нормативності є потреба надання тотожності практики суду, реалізації базисних принципів законності при забезпеченні правосуддя, дотримання та недопущення порушення прав і свобод людини і громадянина, забезпечення положень законів як норм прямого впливу, усунення прогалин та колізій, що відбуваються у законному регулюванні ситуацій у суспільстві.

Вплив рішень у сфері судочинства на нормотворчу базу господарського права помітний протягом усієї історії незалежної України. Поміж історичних причин реалізації нормативності рішень господарського судочинства виділяються: потреба забезпечувати звичаї, що виносяться у судових актах, централізація державної влади, чітка регламентація рівнів судової системи та прозорість судової влади.

Велику роль судових актів у господарському праві відіграють судові інтерпретаційні акти, тобто акти офіційного тлумачення, що приймаються особливими державними органами – органами правосуддя (господарськими судами). До цих актів відносяться: ухвали про роз'яснення рішення (ухвали), що виносяться господарським судом; рекомендації роз'яснення Вищого господарського суду України спеціалізованим судам нижчого рівня з питань застосування законодавства щодо вирішення справ господарської юрисдикції;

роз'яснення рекомендаційного характеру, що їх дає Пленум Вищого господарського суду України за результатами узагальнення судової практики з питань застосування спеціалізованими судами законодавства під час вирішення справ відповідної судової юрисдикції; прийняті раніше постанови Пленуму Верховного Суду України [3, с. 8].

Висновок. Підсумовуючи вищезазначене, потрібно вказати, що наявність різноманітних судових прецедентів, що могли б розширювати чинні закони сучасного законодавства, надало б системі джерел господарського права більш високого рівня пристосовуваності до суспільних процесів. Судові прецеденти не мають такої нормативного поширення в ролі однієї з форм вираження джерел права, але в останній час у нормативній базі нашої держави просліджується тенденція щодо посилення значення судової практики під час закладення основ господарського права. Цей процес зумовлений тим, що господарські суди останнім часом дуже часто звертаються до практики вирішення аналогічних справ вищими інстанціями.

Останнім часом одним з основних і значущих джерел господарського права стає судова практика. Зумовлено це тим, що за своїм характером та за допомогою свого швидкого реагування на різноманітні суспільні процеси, судова практика допомагає пристосовуватися до сучасних реалій і тим самим розширити положення господарського права відповідно до проблем сьогодення, що є важливим елементом для покращення якості господарського права.

Список літератури:

1. Луць Л.А. Перспективи становлення судового прецеденту як джерела права України. *Вісник центру суддівський студій*. 2006. № 6. С. 9-15
2. Богдановська І. Ю. Судовий прецедент - джерело права? *Держава і право*. Випуск № 12. 2002. С. 5-10;
3. Кот О. В. Судові акти в господарському процесі України: автореф. дис. спец. 12.00.04 «господарське право; господарсько-процесуальне право». Київ, 2011. 21 с.

СВОБОДА ЛЮДИНИ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ COVID-19

Романова Альона Сергіївна,

доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри Теорії, історії та філософії права
Інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Психологічне розуміння і визначення свободи в наукових підходах і концепціях найчастіше дається з позиції «зовнішнього спостерігача». Попри наявність окремих спроб феноменологічного й топологічного розуміння окремих аспектів внутрішньої свободи, вона лишається не вивченою в ракурсі суб'єктивного, внутрішнього переживання особистістю, зокрема і в умовах, окреслених тематикою нашого дослідження. Тому важливим є питання про те, чим є свобода для самої особистості, яким чином і через які внутрішні переживання і сенси вона сприймається, розуміється та проживається нею, як впливають смислові процеси, в яких відбивається це переживання, на її ставлення до себе й інших та на її життєві відносини. Дослідження повинно ґрунтуватися на феноменологічному витлумаченні внутрішньої свободи і бути спрямованим на вивчення її в тих проявах, у яких вона відображена в досвіді самої особистості та репрезентована в її смисловій системі. При цьому будучи внутрішньою, вона не є певною інтраіндивідною властивістю, що характеризує особистість лише «зсередини». Навпаки, вона «втілює» в собі особливі смислові відтінки відношення «Я – світ», а тому характеризує особистість, яка здатна творчо протистояти світу, будувати власне життя на основі свідомого й відповідального самовизначення, підтримувати рівні та вільні від залежності стосунки з іншими людьми [1].

Розуміючи усі вищенаведені аспекти свободи людини, зваживши усі «ризики» для попередження розповсюдження коронавірусної хвороби Уряд України планує запровадити більш жорсткі заходи безпеки на період карантину – до 24 квітня 2020 року.

Відповідні зміни з одноденним доопрацюванням запропоновано до постанови №211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» на засіданні Кабінету Міністрів [2].

Навіть після одужання від коронавіруса багато пацієнтів страждають від важких ускладнень. Це явище отримало назву "постковідний синдром". Психічні розлади, апатія і суїцидальні думки – одні з таких ускладнень. Звідки вони беруться і що з ними робити? Є дані про те, як люди, що перенесли коронавірус, місяцями – і не завжди успішно – намагаються повернути собі колишнє життя.

Допомога може надаватися на початку, під час пандемії коронавірусної інфекції і після самоізоляції. Психологічна реабілітація є різновидом психологічної допомоги в тій частині, в якій вона спрямовується на відновлення втрачених (порушених) психологічних можливостей і здоров'я. Це діяльність, що

здійснюється суб'єктами психологічної роботи, спрямована на відновлення психологічних функцій, особистісних властивостей і системи взаємовідносин осіб, що дозволяють успішно долати психологічні кризи пов'язані з вимушеною самоізоляцією і з коронавірусною хворобою та функціонувати в мирному соціумі. Тобто її об'єктом є особи, які отримали певну психологічну травму, яка проявляється гостро або відстрочена в часі.

В умовах поширення пандемії COVID-19 та з початком введення карантинних заходів українське суспільство постало перед низкою організаційних, освітніх, професійних, економічних і соціальних викликів. Гостро і дещо неочікувано постала проблема швидко перебудовувати звичний спосіб життя, вчитися контролювати і в нормувувати свої емоційні реакції, коригувати економічну і споживацьку поведінку, шукати нові способи вирішення нагальних проблем (пошук джерела прибутку, організація навчального робочого процесу, ускладнення у соціальній комунікації) та адаптації до умов, що склалися [3].

Дотримуватися принципу гідності. Ставитись до людей із повагою та відповідно до їхніх культурних і соціальних норм. Забезпечити надання допомоги людям справедливо, без проявів дискримінації. Допомогати людям у захисті їхніх прав та доступі до наявної підтримки. Під час надання допомоги, керуватися лише інтересами постраждалої особи. Брати до уваги ці принципи під час всіх дій та щодо будь якої особи, незалежно від віку, статі або етнічної приналежності людини. Зважайте і на те, яке значення ці принципи мають у контексті культури.

Список літератури

1. Чернобровкіна В. А. Внутрішня свобода особистості: досвід психологічного дослідження. *Наукові записки*. Том 175. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. 2015.
2. Уряд затвердив нові обмежувальні заходи у боротьбі з коронавірусом URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-posilyuye-zahodi-bezpeki-dlya-borotbi-z-koronavirusom>
3. Губеладзе І. Г. Особливості організації груп психологічної підтримки для фахівців допоміжних професій URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/Static/dosvid_onl-sem_23-04-20_and_15-05-20_ncov19.pdf

ECOLOGICAL MANGEMENT IN MODERN CONDITIONS

Nishant Rangra

PhD Management Student

Poltava University of Economics and Trade

Abstract: Ecological management is the approach that focuses on enhancing and maintaining the natural and original values of land for conserving biological diversity. Ecological evaluation is required for restoration, NRDA, and remediation and is the foundation for several management practices. Ecological management includes the evaluation of trends and status of physical, radiological or chemical, or biological conditions. The history of ecological management holds the convention of biological diversity. The core idea behind ecological management lies in the fact that diversified biological organisms do not meet their necessities and live without any fear of getting extinct and exploited for human needs and greed. The present implication of proper ecological management cans simply a better future and a safe and secure place to live in. Several trends have been developed by existing practitioners of ecological management. Human activities have both negative and positive impacts and influence on ecological management. The recent practitioners of ecological management comprise customers, people of various organizations, social and community workers. Organizations for maintaining the state of balance within the ecology often incorporate effective practices of ecological management to prove their sustainability.

Keywords: Ecological Management, Management, Enviornment, Sustainability

Introduction

Ecological management is the approach that focuses on enhancing and maintaining the natural and original values of land for conserving biological diversity (Apanasyuk et al. 2019)[1]. Ecological evaluation is required for restoration, NRDA (National Resource Damage assessment), and remediation and is the foundation for several management practices. On a similar note, this study attempts to highlight the attributes of ecological management. It also highlights the history regarding the topic of study along with the current implication and current practitioner of this ecological management. It also highlights the future of environmental management and its significance for the community in consideration of sustainability. Ecological management includes the evaluation of trends and status of physical, radiological or chemical, or biological conditions. This is possible through assessments of environmental impact (Bahorka, 2019)[2]. It is observed that ecological evaluations range from general ecological risk assessments to inventories of local animals and plants, the extent of contaminants within organisms, levels, and kind of effects components of reproductive success of specific species. The history of ecological management holds the convention of biological diversity. Besides, the core idea behind ecological management lies in the fact that diversified biological organisms do not

meet their necessities and live without any fear of getting extinct and exploited for human needs and greed.

Present implication

The present implication of proper ecological management can simply a better future and a safe and secure place to live in. Several trends have been developed by existing practitioners of ecological management (Cherdymova et al. 2018)[3]. One of such includes microbial ecology which is emerging as a relevant approach for better management and understanding of invasions. However, it is necessary to validate the study with thorough research and an in-depth understanding of how the management of ecology can change the overall environment and bring about the trends of sustainability within the region (Cherenkevych, 2020)[4]. The current implications for managing ecology can lead to better sustainability of the environment and ecosystem. Moreover, risks of invasion of the ecology are getting shifted consistently due to the expansion of transportation networks, landscape transformation, climate change, geopolitical events, and technological advancements. It is necessary to prioritize the significance of ecological management and evaluate the present implications due to the gap in managing ecology. However, human activities have both negative and positive impacts and influence on ecological management. For instance, cutting down trees and peeling off the skin of animals have a negative implication on the ecology. On the other hand, developing eco-based programs and policies can result in positive implications over the entire ecosystem. Clearing seas and prohibiting any harm to endangered species lead to positive implications on the ecology. Besides, there are other scientific approaches such as genomic modifications through ecology (Kolokoltsev et al. 2017)[5]. For instance, autocidal control and gene drive for recombining genetics are better ways to maintain sustainability in ecology and ecosystem. Conservation is the key goal behind ecological management. Since ecology comprises scientific terms and related strategies for improvement, present implications include progression and ecological development on the ground of science. For instance, the application of EDNA, which is a genetic material collected from environmental sources, helps researchers and ecologists with knowledge on the presence of species without direct observations or capture. Thus present implications and modern management of ecology indulge in improvement and advancement. However, the process of EDNA also makes way for uncertainties in managing and protecting the ecology. It is expected that widespread deployment, automation, the rapid growth of this process in the coming decades can bring progression from within. However, there is a fallacy with the approach of eDNA. This strategy cannot help if the individual to be examined is dead. Moreover, it can capture signals and cannot detect individuals whether they are alive or dead. It can also detect signals related to contamination of ecology and ecosystem (Miroshkin et al. 2019)[6].

The recent practitioners of ecological management comprise customers, people of various organizations, social and community workers. They are accountable for any complications and confusion faced during managing ecology. Organizations for maintaining the state of balance within the ecology often incorporate effective practices of ecological management to prove their sustainability. The greater effort on the part of ecologists can help to restore the ecology for an overall improvement (Novikova et

al. 2019)[7]. Besides, the other most prominent practitioners include ecologists who are accountable to invest their efforts in predicting global events; thus shaping future invasion of ecology.

Future of environmental management

A better approach to environmental indulges in brightening the future. In consideration of sustainability, environmental management is positioned in the topmost ranking and frames positive and peaceful surroundings (Novikova et al. 2019)[7]. Moreover, changes in agricultural practices are a better way to transit the future. There lies a crucial significance in the matter of sustainability that cannot be avoided. Thus, future environments are supposed to be on the correct hand, if the factor of sustainability is concerned. Although there are several trends such as the introduction of the Eurasian field, pennycress hampers the quality and quantity of farm production. Besides, sustainable practices such as going paperless and cutting down the level of carbon footprints can promote the approach of sustainability (Miroshkin et al. 2019)[6]. It is required to fix the goal and strategies actions accordingly. Some other processes can direct ecological management towards sustainable practices. They are maintaining the balance of nutrients in farming crops and limiting the use of harmful insecticides and pesticides (Novikova et al. 2019)[7]. Ecological management not only implies preserving species of flora but also retaining the quantity and quality of fauna. In the context of the plant kingdom, one innovative trend comprises making a significant investment in commercial agribusiness for rearing and seeking soil fungi and bacteria; eventually facilitating crop production. This management of the environment and ecology will let future generations make a better and progressive future. They do not have to compromise while acquiring advantages and benefits. The sustainable approach towards environmental management also helps in getting a better assessment of modern business activities. Every criteria and component need to be taken under consideration. The future of managing the environment has a huge scope and for improvements owing to technological innovation and advancement.

The needs of the future generation should be taken into consideration to ensure the sustenance of ecological balance and for improving the degree to which operational activities may be undertaken (Kolokoltsev et al. 2017)[5]. It is also important to understand the importance of sustainability and realize the degree to which the future generations depend on present generations for future activities.

Conclusion

From the above study, it can be observed that there has been increasing debate as to how sustainability across nations can be improved. The world is slowly moving towards a paperless digital economy to ensure the reduction in the volume of trees that are cut at present. It is also important to understand the factors which help ensure a high degree of synchronization between operations and sustainability. The study can also be used to highlight the components which involve an understanding of the importance of the environment and its benefits to future generations in the upcoming years. The role of the scientists and government nations towards ensuring the provision of sustainable clean energy can help to understand the demand for clean energy across the market. It would also be helpful to understand the factors such as the degree to which sustainability across nations can be harnessed to improve the efficiency in

business operations. Apart from this, organizations across the globe should also be encouraged towards making use of smooth sustainable energy to reduce the emission of SPM and undertake a high degree of sustainable operations. The concept of environmental management has deep-rooted application and finds immense significance in understanding its application in modern business scenarios and practices. The component of sustainability also plays an important role in ensuring due compliance with corporate governance principles and practices. This can enable an organization to build a better brand image in the long term course of its operations.

Reference List

1. Apanasyuk, L.A., Lisitzina, T.B., Zakirova, C.S., Baranova, N.V., Nizamutdinova, G.F., Torkunova, J.V., Kurdyumov, V.I. and Buslaev, S.I., 2019. Factors and conditions of student environmental culture forming in the system of ecological education. *Ekoloji*, 28(107), pp.191-198.
2. Bahorka, M., 2019. Formation of the ecological-economical management of ecologization of agrarian production. *Agricultural and resource economics: international scientific e-journal*, (5, № 1), pp.5-18.
3. Cherdymova, E.I., Afanasjeva, S.A., Parkhomenko, A.G., Ponyavina, M.B., Yulova, E.S., Nesmeianova, I.A. and Skutelnik, O.A., 2018. Student ecological consciousness as determining component of ecological-oriented activity. *EurAsian Journal of BioSciences*, 12(2), pp.167-174.
4. Cherenkevych, O.S., 2020. Statistical Modeling of the Ecological Risks as a Factor of the Ecological Safety. *Statistics of Ukraine*, 89(2-3), pp.59-67.
5. Kolokoltsev, V.M., Vdovin, K.N., Maiorova, T.V. and Ponomareva, O.S., 2017. Ecological indicators in the system of non-financial reporting at industrial enterprises. *CIS Iron and Steel Review*, 13, pp.4-10.
6. Miroshkin, D.V., Grinenko, A.V., Tkhuho, M.M., Mizonova, O.V., Kochetkov, I.G., Kazakova, S.N. and Miloradova, N.G., 2019. Psychology of ecological consciousness. *Ekoloji*, 28(107), pp.593-599.
7. Novikova, G.P., Kaptelinina, E.A., Pashentsev, D.A., Chernogor, N.N., Osipova, N.V., Spirina, E.V., Putilina, E.S. and Ruzakova, O.A., 2019. Personality Ecological Culture: Universals of Ethical Principles of Human-Environment Interaction. *Ekoloji Dergisi*, (107).

АЛЬТЕРНАТИВНИЙ ВІБІР ЗАХОДІВ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Залізна Анастасія Давідіна

студентка

Національний аерокосмічний університет «ХАІ» імені М.Є. Жуковського,
м. Харків, Україна

Вартанян Василь Михайлович,

д.т.н., професор,

Національний аерокосмічний університет «ХАІ» імені М.Є. Жуковського,
м. Харків, Україна,

Після проведення аналізу зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, виявлення змісту сильних і слабких сторін, а також загроз і можливостей необхідно встановити зв'язки, тобто комбінації між цими факторами [1, 2]. Для встановлення таких зв'язків складають матрицю, яка отримала назву «матриця SWOT».

На рис.1 зображена частина матриці SWOT «Сильні сторони – Можливості».

Поле С і М (сила і можливість) допускає стратегії, які використовують сильні сторони підприємства для реалізації можливостей, що з'явилися у зовнішньому середовищі.

Проаналізуємо деякі попарні комбінації поля СіМ.

1. ВФК + Залучення інвестицій = Покращення інфраструктури, закріплення позиції на ринку (5).
2. ВФК + Автоматизація виробництва = Покращення роботи працівників (5).
3. ВФК + Застосування інновацій у способах продажу товарів = Збільшення об'ємів продажів (5).
4. ВФК + Покращення кваліфікації кадрів = Покращення якості надання послуг (4).
5. ВФК + Застосування інновацій менеджменту та маркетингу = Збільшення об'ємів продажів, збільшення попиту (5).
6. ВФК + Збільшення чисельності населення регіону = Збільшення об'ємів продажів (5).
7. ВФК + Розширення збуту = Збільшення об'ємів продажів та прибутку (5).
8. ВФК + Зменшення конкурентного тиску = Збільшення об'ємів продажів (5).
9. ВФК + Збільшення купівельної спроможності населення = Збільшення об'ємів продажів (5).
10. ВФК + Збільшення розмірів ринку = Збільшення об'ємів продажів (5).

<div>Зовнішнє середовище</div> <div>Внутрішнє середовище</div>		Оцінка	3 3 3 3 2 3 3 3 3 3
		Можливості	1. Збільшення розмірів ринку 2. залучення інвестицій 3. Автоматизація виробництва 4. Застосування інновацій у способах продажу товарів 5. Покращення кваліфікації кадрів 6. Застосування інновацій менеджменту та маркетингу 7. Збільшення чисельності населення регіону 8. Розширення збуту 9. Зменшення конкурентного тиску 10. Збільшення купівельної спроможності населення
Сильні сторони		Поле С і М	
1. Високий фінансовий потенціал (ВФК)	2		
2. Високий імідж підприємства (ВІП)	2		
3. Висока кваліфікація персоналу (ВКП)	3		
4. Висока компетенція спеціалістів і керівників (ВКСіК)	3		
5. Наявність трудових технологій і сучасного обладнання (НТТіСО)	2		
6. Переваги у якості товару (ПЯТ)	3		
7. Висока ефективність діяльності підприємства (ВЕДП)	2		
8. Ефективна організація товароруку і збуту (ЕОТіЗ)	2		
9. Лідируючі позиції на ринку (ЛП)	2		

Рисунок 1. Матриця SWOT «Сильні сторони – Можливості»

13. Високий імідж підприємства + Автоматизація виробництва = закріплення іміджу (5).
 14. ВІП + Застосування інновацій у способах продажу товарів = Покращення якості обслуговування, збільшення попиту (5).
 15. ВІП + Покращення кваліфікації кадрів = Покращення якості обслуговування (4).

16. ВІП + Застосування інновацій менеджменту та маркетингу = Покращення якості обслуговування (5).
17. ВІП + Збільшення чисельності населення регіону = Збільшення ринку збуту (5).
18. ВІП + Розширення збуту = Збільшення об'ємів продажу (5).
19. ВІП + Зменшення конкурентного тиску = Збільшення об'ємів продажу (5);
20. ВІП + Збільшення купівельної спроможності населення = Розширення ринку збуту (5).

21. ВКП + Збільшення розмірів ринку = Збільшення об'ємів продажу, покращення іміджу підприємства (6).
22. ВКП + Залучення інвестицій = Розширення якості послуг (6).
23. ВКП + Автоматизація виробництва = Оптимізація надання послуг (6).
24. ВКП + Застосування інновацій у способах продажу товарів = Покращення якості послуг (6).
25. ВКП + Покращення кваліфікації кадрів = Покращення якості послуг, покращення іміджу (5).
26. ВКП + Застосування інновацій менеджменту та маркетингу = Розширення ринків збуту, покращення іміджу (6).
27. ВКП + Збільшення чисельності населення регіону = Розширення ринків збуту, збільшення об'ємів продажу (6).
28. ВКП + Розширення збуту = Збільшення об'ємів продажу (6).
29. ВКП + Зменшення конкурентного тиску = Збільшення ринку збуту (6).
30. ВКП + Збільшення купівельної спроможності населення = Збільшення ринку збуту (6).

31. ВКСіК + Збільшення розмірів ринку = Збільшення ринку збуту (6).
32. ВКСіК + Залучення інвестицій = Розширення ринків збуту, покращення іміджу (6).
33. ВКСіК + Автоматизація виробництва = Оптимізація продажів, збільшення об'ємів продажів (6).
34. ВКСіК + Застосування інновацій у способах продажу товарів = Покращення іміджу (6).
35. ВКСіК + Покращення кваліфікації кадрів = Покращення іміджу (5).
36. ВКСіК + Застосування інновацій менеджменту та маркетингу = Покращення іміджу (6).
37. ВКСіК + Збільшення чисельності населення регіону = Збільшення ринків збуту (6).
38. ВКСіК + Розширення збуту = Збільшення об'ємів продажу (6).
39. ВКСіК + Зменшення конкурентного тиску = Збільшення об'ємів продажу (6).
40. ВКСіК + Збільшення купівельної спроможності населення = Збільшення попиту (6).

41. НТТіСО + Збільшення розмірів ринку = Збільшення об'ємів продажу (5).
42. НТТіСО + Залучення інвестицій = Збільшення об'ємів продажу (5).
43. НТТіСО + Автоматизація виробництва = Збільшення об'ємів продажу (5)
44. НТТіСО + Застосування інновацій у способах продажу товарів = Збільшення об'ємів продажу (5).
45. НТТіСО + Покращення кваліфікації кадрів = Покращення іміджу компанії (4).
46. НТТіСО + Застосування інновацій менеджменту та маркетингу = Оптимізація процесів продажу (5)
47. НТТіСО + Збільшення чисельності населення регіону = Збільшення ринку збуту та об'ємів продажу (5).
48. НТТіСО + Розширення збуту = Збільшення об'ємів продажу (5).
49. НТТіСО + Зменшення конкурентного тиску = Збільшення об'ємів продажу (5).
50. НТТіСО + Збільшення купівельної спроможності населення = Збільшення ринку збуту (5).

.....

Візуалізація матриці SWOT «Сильні сторони – Можливості» в координатах: Сильні сторони (Y) – Можливості (X) – Експертна оцінка реалізації стратегії (Z) наведена на рисунку 2.

Рисунок 2. Візуалізація матриці SWOT «Сильні сторони – Можливості»

В результаті проведення SWOT-аналізу встановлено, що на підприємство досить сильно впливає нестабільність політичного стану в державі та світі, на зменшення прибутку впливають рівень податків та об'єм продажів, а на підвищення прибутку впливає покращення просування товарів, та послуг. Після проведення оцінки можливостей підприємства виявлено, що можливість задовольнити вимоги і потреби користувачів досить сильна. Постачальники мають досить стабільний фінансовий стан і можуть забезпечити підприємству стабільність поставок.

Проведений аналіз внутрішнього стану підприємства дозволяє зробити висновок, що фінансовий стан з кожним роком покращується, підприємство притримується інтенсивного шляху економічного розвитку, імідж середній, рівень ризику середній, текучість кадрів немає, рівень освіти працівників досить високий.

Результатом проведених досліджень є прийняття рішення щодо розробки диверсифікації і захоплення незайнятих просторів як стратегії подальшого розвитку підприємства. Для покращення товарообігу, а, відповідно і прибутку підприємства необхідно ввести пропозиції на нові послуги, що також вплине на розширення ринку збуту.

Література:

1. Томпсон А.А. Стратегический менеджмент, искусство разработки и реализации стратегии / А.А. Томпсон, А.Дж. Стрикленд – М.: Банки и биржи, 1998 – 552 с.
2. Вартамян, В.М. Неопределенность в экономических процессах: факторы возникновения и методы описания [Текст] / В.М. Вартамян, Д.С. Ревенко, В.А. Лыба // Экономика и управление предприятиями машиностроительной отрасли: проблемы теории и практики: сб. науч. тр. – Вып. 2. – Х., 2009. – С. 4 – 12.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ДОСВІДУ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ НА ПРИКЛАДІ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Кобзев Ігор Володимирович

доцент, кандидат технічних наук,
Харківській регіональний інститут Національної академії державного
управління при Президентові України

Лук'янова Вікторія Анатоліївна

доцент, кандидат педагогічних наук
Харківський національний університет радіоелектроніки

Петров Костянтин Едуардович

професор, доктор технічних наук
Харківський національний університет радіоелектроніки

Електронний уряд - це система взаємодії влади і суспільства на основі поєднання внутрішньої урядовою і зовнішньої громадської інфраструктури через владні Інтернет-представництва (портали), що розширює доступність державно-управлінських послуг в мережі Інтернет і скорочує терміни їх надання [1].

Багато держав, спираючись на потреби та вподобання людей, трансформують системи надання послуг за допомогою впровадження цифрового уряду, що має на увазі їх перепроєктування за рахунок новітніх технологій і даних. Тільки їх системне застосування в процесах прийняття рішень, в тому числі при формуванні всеосяжних стратегій і програм реформування державного сектора, є передумовою підвищення добробуту суспільства [2].

Базовою передумовою цифрової трансформації урядів є створення початкового державного фінансування, що сприяє мобілізації інвестицій приватного бізнесу. У Великобританії розвиток держсектора здійснюється за допомогою стимулювання і впровадження наукових досліджень і розробок, що фінансуються через державно-приватне партнерство і держзакупівлі, включаючи платформу для високотехнологічного малого бізнесу - Digital Marketplace, ініціативу Small Business Research і інші можливості для пропозиції підприємцями своїх товарів або послуг державного сектора [3].

Домагатися значної економії коштів, підвищувати оперативність і ефективність роботи уряду можуть починаючи з оцифровки найбільш затребуваних послуг або трудомістких операційних процесів, на які припадає більша частина витрат. Так, у Великій Британії стартувала програма з переведення в е-формат 25 базових послуг, таких як реєстрація для голосування і постановка автомобілів на облік. Оцифровка базових процедур дозволяє урядам переходити до більш складних процесів, включаючи фінансові, кадрові та інші,

забезпечувати тим самим безпеку і прозорість реєстрацій і транзакцій, а також давати більш точні прогнози і приймати зважені рішення, виходячи з аналізу великих обсягів даних і прогнозової аналітики в області оборони, соціального забезпечення, громадської безпеки, охорони здоров'я та ін.

Секретаріат кабінету міністрів Великобританії спільно з урядовою цифровою службою (Government Digital Service, GDS) опублікували Стратегію трансформації уряду до 2020 року, спрямовану на підвищення швидкості, зручності і якості надання держпослуг.

У передмові до документа генеральний підскарбій і міністр кабінету Бен Гаммер (Ben Gummer) зазначає, що «повільне і важковагове» уряд має змінитися, щоб адекватно «служити людям». Трансформація можлива за допомогою цифрових технологій.

У документі стверджується, і не в перший раз, що Британія є однією з провідних «цифрових націй» в світі, і що багато відомств вже почали міняти свій підхід до надання послуг. Це вдосконалив призначений для користувача досвід отримання ряду держпослуг, однак не змінило загальні методи доставки послуг - організації, які не надають загальнодоступних сервісів, не отримали бонусів від «цифрової трансформації».

Стратегія покликана виправити ситуацію. Вона складається з трьох основних компонентів:

1. Трансформація всіх загальнодоступних сервісів - з метою подальшого підвищення їх зручності для громадян, бізнесу та користувачів держсектора.

2. Повна трансформація департаментів - призведе до гнучкого виконання цільових завдань, поліпшить крос-канальне надання послуг, підвищить ефективність.

3. Внутрішня трансформація уряду, яка не обов'язково зовні вплине на публічні сервіси, але життєво необхідна для кращої взаємодії частин держапарату і для здійснення «цифрових» перетворень.

Стратегія розрахована на те, що користувачі отримають послуги, що відповідають їх вимогам; уряд зможе «моментально» реагувати на запити і потреби громадян, доставляючи інформацію і сервіси швидше; вартість і час розробки, зміни та запуску сервісів зменшаться; довіру громадян до уряду в частині зберігання і розпорядження їх персональними даними підвищиться, а робота влади стане більш прозорою; будуть побудовані системи, безпечні «за замовчуванням», стійкі до кіберзагроз на будь-якому етапі цифрової трансформації, йдеться в документі.

Завдання уряду Великобританії для досягнення цих цілей наступні:

- продовжувати надавати електронні послуги «світового рівня» і модернізувати методи своєї роботи;

- розвивати необхідні навички і культуру населення, фокусуючись на кінцевому результаті надання послуг для громадян;

- розробляти поліпшені інструменти для держслужбовців, що дозволяють їм працювати ефективно - включно із залученням сторонніх ресурсів, модернізацію робочих місць і ПЗ та ін.;

- ефективніше використовувати дані;
- створювати, використовувати, впроваджувати єдині платформи і відкриті стандарти.

По кожній з п'яти завдань в документі описані загальні результати, яких необхідно досягти. Наприклад, що стосується використання даних, потрібно зробити відкритою всю можливу державну інформацію за допомогою API; призначити нового відповідального за дані (Chief Data Officer); підвищити аналітичні потужності уряду, щоб приймати правильні рішення на основі наявних даних; побудувати національну інформаційну інфраструктуру реєстрів (раніше доступних лише для внутрішнього користування) і переконатися, що вона адекватно захищена, і т.д.

У частині побудови єдиних платформ слід відмовитися від великого єдиного постачальника і багаторічних ІТ-контрактів; розробити і опублікувати стандарти і керівництва по компонентам, платформ і технічним можливостям; зняти бар'єри для вивчення і використання державних платформ і їх компонентів зовнішніми розробниками; підвищити залученість громадян в використання системи, що забезпечує їх єдиної обліковим записом для доступу до електронних держпослуг (до 2021 року кількість користувачів системи має досягти 25 мільйонів), і вивчити можливість запровадження ідентифікаційних сервісів для бізнес-структур і посередників; вивчати міжнародний досвід і ділитися своїм; провести ревізію застарілого контенту тощо.

Як додаток до Стратегії, GDS опублікувала також документи, що дають уявлення про історію питання, що описують бачення трансформації уряду після 2020 року, докладніше розповідають про завдання, що містять довідкові матеріали тощо.

Уряд Великобританії опублікувало офіційний документ, що регламентує функціонування систем цифрової ідентифікації. У ньому викладено правила щодо того, яким чином постачальники послуг, підприємства та інші організації отримують право використовувати цифрові посвідчення своїх клієнтів.

У тексті докладно описуються принципи, процедури і стандарти, що регулюють використання оцифрованих персональних даних, з метою перевірки особи або особистих даних. Розроблений документ забезпечить дотримання єдиного державного стандарту, а також підвищить довіру громадськості, пояснили в Департаменті цифрових технологій Великобританії (DCMS).

Крім того, особливістю прийнятої норми стане дозвіл на використання т.зв. «Доручення», коли довірені особи, такі як лікарі або вчителі, зможуть поручитися або іншим способом підтвердити особистість знайомого їм людини. Ця альтернатива була розроблена в якості вирішення тих ситуацій, коли громадянин не має можливості пред'явити такі документи, як паспорт або водійське посвідчення [4].

Аналіз зарубіжного досвіду показує, що формування стратегії переходу до цифрового уряду, орієнтованого на громадян, - базова умова найбільш повної реалізації можливостей, які надає цифрова трансформація державного управління та суспільства в цілому. При цьому вона вимагає впровадження

нових форм взаємодії, навичок, багатопланового використання великих масивів даних.

В Україні на даний час помітно істотний прогрес в створенні інфраструктури і сервісів електронного уряду. Ці успіхи обумовлені рядом причин: від прискореного розвитку сфери інформаційних послуг в цілому до спеціальних зусиль держави в цьому напрямі — таких як програми розвитку інформаційного суспільства. Критерієм розвитку є позиції України в рейтингу по індексу готовності до електронного уряду (за методикою ООН)

Так, у 2020 році Україна зайняла 69-е місце у рейтингу країн із найбільш розвиненим електронним урядуванням, що на 13 позицій вище, ніж у 2018. Рейтинг був створений на основі дослідження Організації Об'єднаних Націй "E-Government Survey 2020". Дослідження узагальнює показники держав щодо розвитку електронного урядування за період з 2018 до 2020 року [5].

Кабінет Міністрів ухвалив оновлену програму діяльності, в якій цифровізація країни визначена, як один із пріоритетів Уряду.

Пріоритетними напрямками є цифровізація галузей митниці, податкової, містобудування, земельних відносин, охорони здоров'я, освіти, соціального захисту та пенсійного забезпечення, судочинства та захисту інформації.

Для громадян трансформуємо електронні послуги, пов'язані із народженням дитини, записом до дитячого садочка або школи, зміною місця проживання, вступу та навчання в університеті, реалізацією виборчих прав, шлюбу, працевлаштування та призначення пенсії.

Для бізнесу запроваджується отримання ліцензій та дозволів онлайн.

Для цього в міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади, обласних держадміністраціях призначають CDTO (Chief Digital Transformation Officer) – відповідальних за цифровізацію, електронні реєстри, процеси та послуги.

Створення цифрової держави – потреба часу, яка має вивести Україну у світові лідери із залучення інвестицій, протидії корупції та непотрібної бюрократії, а найголовніше – зручності та комфорту взаємодії людини із державою [6]

Для збереження і подальшого зміцнення своїх позицій не обходимо активно розвивати державне управління з урахуванням національних інтересів та світового досвіду. Цей процес вимагає комплексного підходу, спрямованого на вдосконалення державних онлайн-послуг, розвиток і використання проривних технологій, таких як штучний інтелект і блокчейн, створення персоналізованих послуг, забезпечення кібербезпеки, на формування цифрових навичок і розробку ефективних стимулюючих інструментів для держслужбовців, а також на управління даними. Перехід до цифрового уряду вимагатимуть істотної опрацювання нормативно-правової бази, яка регламентує питання доступу до даних, їх конфіденційності і захисту, оцінки можливостей застосування інтелектуальних технологій, що забезпечують обробку і аналіз даних, а також створення належних умов для формування ринку даних.

Список літератури:

1. Серенок А. О. Механізми взаємодії органів влади з громадянами в системі електронного уряду: автореф. дис. канд. держ. упр : спец. 25.00.02 “Механізми державного управління” / А. О. Серенок; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; Харк. регіон. ін-т держ. упр. – Х., 2011. – 21 с
2. Going Digital in a Multilateral World: OECD (2018), OECD Publishing, Paris // <https://www.oecd.org/going-digital/C-MIN-2018-6-EN.pdf>
3. Sell goods or services to the public sector: GOV.UK // <https://www.gov.uk/tendering-for-public-sector-contracts>
4. Правительство Великобритании приняло единый стандарт оцифровки персональных данных [Електронний ресурс] // UAZMI - Новости Украины. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://uazmi.net/news/post/fJ1YDbpHsOGw1WV2JSCvoU>.
5. UN E-Government Survey 2020 [Електронний ресурс] // United Nations. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine>.
6. Цифрова трансформація – один з пріоритетів Уряду [Електронний ресурс] // Міністерство та Комітет цифрової трансформації України – Режим доступу до ресурсу: <https://thedigital.gov.ua/news/tsifrova-transformatsiya-odin-z-prioritetiv-uryadu>.

ОСОБЛИВОСТІ КОМПЛЕКСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ОПТОВОЇ ТОРГІВЛІ

Кучмєєв Олександр Олександрович

кандидат психологічних наук, доцент
старший викладач кафедри управління та адміністрування
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «УКРАЇНА»
м. Київ, Україна

Будь-яке підприємство оптової торгівлі є відкритою системою, що являє собою сукупність взаємопов'язаних бізнес-процесів, кінцевою метою яких є збут продукції та отримання прибутку. Як правило, серед основних бізнес-процесів виокремлюють наступні:

- планування товароруху;
- ресурсний процес (доставка матеріалів від постачальників);
- організація складських процесів та облік продукції на складах;
- процес збуту продукції;
- виконання функцій сервісної логістики [1, с. 258].

Враховуючи важливість перелічених бізнес-процесів у діяльності підприємств оптової торгівлі, однією з ключових задач для них має стати саме оптимізація системи управління цими процесами. Особливості функціонування підприємств оптової торгівлі дозволяють визначити певні принципи, які й визначають специфіку процесу оптимізації:

1. Принцип інформаційної забезпеченості, згідно з яким оптимізація бізнес-процесів можлива лише за умови забезпечення координації та формування єдиного інформаційного простору, що сприятиме проектуванню оптимальної логістичної системи.

2. Принцип інтеграції, що визначає необхідність проектування ланцюгів поставок, які забезпечують підвищення рівня внутрішньої та зовнішньої логістичної інтеграції за рахунок формування стабільного та довгострокового взаємозв'язку між елементами логістичного ланцюга.

3. Принцип інноваційності, відповідно до якого передбачається залучення до співпраці якнайбільшої кількості інноваційних організацій, посилення виробничого потенціалу підприємства та підвищення конкурентоспроможності.

4. Принцип забезпечення стратегічної взаємодії, згідно з яким забезпечується розширення довгострокової економічної співпраці між учасниками логістичного ланцюга.

5. Принцип забезпечення розвитку логістичної інфраструктури, що передбачає залучення та розвиток ділової активності всіх учасників логістичного ланцюга [2, с. 67].

Таким чином, процес оптимізації системи управління бізнес-процесами передбачає отримання наступних результатів: зниження витрат, підвищення

швидкості та якості прийняття управлінських рішень, а також розширення сфери діяльності підприємства.

Також варто зазначити, що відповідно до висновків та проведених досліджень в сфері впровадження ефективних підходів на підприємствах оптової торгівлі, можна запропонувати п'ять етапів процесу оптимізації бізнес-процесів.

На першому етапі зазначеного процесу має відбуватись опис бізнес-процесів в режимі реального часу, тобто повністю відтворюються всі операції та зв'язки між ними у відповідності до того, як вони фактично виконуються на підприємстві оптової торгівлі.

У ході відтворення відповідальні особи мають зібрати та дослідити наступну інформацію:

- перелік та порядок виконання всіх операцій;
- перелік осіб, що виконують операції або приймають в них участь;
- опис методів контролю виконання операцій;
- статистична інформація щодо операційних збоїв та причин їх виникнення;
- інформація щодо внутрішніх та зовнішніх норм, правил, що фактично застосовуються, та внутрішньокорпоративні документи.

На другому етапі має відбуватись аналіз описаних бізнес-процесів та вироблення певних рішень щодо їх оптимізації, тобто аналізуються операційні невідповідності та «вузькі місця», які й призвели до неефективності фактичної моделі.

На третьому етапі розробляється оптимізована модель бізнес-процесів у тому вигляді, в якому вона буде впроваджуватись у діяльність підприємства. Така модель має включати в себе:

- декомпоновані графічні схеми бізнес-процесів;
- операційні стандарти підприємства;
- функціональні інструкції;
- організаційну структуру підприємства;
- показники виміру ефективності кожного процесу;
- форми та стандарти звітності;
- документацію, що регламентує процеси.

На наступному, четвертому, етапі необхідно впровадити розроблену оптимізовану модель. Для реалізації цього етапу важливим заходом є розробка детального плану дій.

Останнім етапом процесу оптимізації бізнес-процесів є етап власне впровадження оптимізованої моделі.

Цей етап є найголовнішим та найскладнішим, відповідно до якого необхідно:

- організувати теоретичне та практичне навчання співробітників новим бізнес-процесам;
- провести за необхідності кадрові зміни;
- впровадити систему виміру ефективності бізнес-процесів;
- автоматизувати операції, якщо існує така можливість;
- постійно проводити моніторинг результатів впровадження та контролювати показники підприємства оптової торгівлі [3].

Як вже зазначалось, вкрай важливим у процесі оптимізації бізнес процесів є контроль результатів цієї оптимізації.

Тому необхідною умовою функціонування підприємств оптової торгівлі сьогодні є впровадження системи контролінгу, яка покликана здійснювати інформаційно-аналітичну підтримку у прийнятті управлінських рішень.

Задачі, на вирішення яких спрямований контролінг, зможуть забезпечити керівництво підприємства не тільки інформацією про поточний стан справ, а й допоможуть спрогнозувати наслідки змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі (табл. 1)

Таблиця 1

Основні задачі контролінгу бізнес-процесів на підприємствах оптової торгівлі

Види контролінгу	Задачі, що вирішуються
Контролінг в системі управління	Мета стратегічного контролінгу – забезпечення довгострокового функціонування підприємства. Основана мета оперативного контролінгу – забезпечення методичною, інформаційною та інструментальною підтримкою керівництва підприємства
Фінансовий контролінг	Підтримка рентабельності та забезпечення ліквідності підприємства
Контролінг на виробництві	Інформаційне забезпечення процесів виробництва та управління ними
Контролінг маркетингу	Інформаційна підтримка ефективного менеджменту у сфері задоволення потреб споживачів
Контролінг забезпечення ресурсами	Інформаційне забезпечення процесу придбання виробничих ресурсів, аналіз закупівель ресурсів, розрахунок ефективності роботи відділу постачання
Контролінг в сфері логістики	Поточний контроль економічності процесів складування та транспортування матеріальних ресурсів, а також руху інформації та фінансів
Контролінг в SCM	Контроль оптимізації ланцюгів постачання та аналіз надійності елементів SCM

Варто зазначити, що сьогодні світовою тенденцією у сфері логістики є саме створення безпечних, надійних та ефективних ланцюгів постачання. Дана проблема залишається однією з ключових в системі управління бізнес-процесами [4, с. 112].

Таким чином, сучасним українським підприємствам оптової торгівлі необхідно переймати цей досвід, адаптуючи його відповідно до специфіки своєї діяльності та умов ринку.

Висновки. Отже, на сьогоднішній день дуже гостро постає питання ефективності діяльності вітчизняних підприємств оптової торгівлі. Сучасна

економіка вимагає не лише вдосконалення технології виробництва продукції та розширення її асортименту, а й використання нових підходів до управління бізнес-процесами. Запропонована класифікація принципів процесу оптимізації системи управління бізнес-процесами та власне систем оптимізації дозволяє враховувати важливі особливості середовища підприємств оптової торгівлі, специфіку руху матеріальних та нематеріальних потоків, а також важливість отримання досвіду від аналогічних підприємств та його адаптації у власній діяльності.

Список використаних джерел:

1. Виноградський М.Д. Менеджмент в організації: навчальний посібник / М.Д. Виноградський, А.М. Виноградська, О.М. Шкапова – К.: Кондор, 2012. – 654 с.
2. Крикавський Є.В. Логістика: компендіум і практикум / Є.В. Крикавський, Н.І. Чухрай, Н.В. Чернописька – К.: Кондор, 2016. – 340 с.
3. Офіційний сайт білоруської компанії Apply Logistic Consulting // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.logist.by/>
4. Федулова Л.І. Інноваційна економіка: підручник / Л.І. Федулова – К.:Либідь, 2016. – 480 с.
5. Офіційний сайт американської Асоціації операційного менеджменту APICS // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apics.org/>.

КЛЮЧОВА РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА МАРКЕТИНГОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Мірошник Роман,

к.е.н., доц. каф. менеджменту організацій
НУ «Львівська політехніка»

Гвоздь Мар'яна,

к.е.н., доц. каф. менеджменту організацій
НУ «Львівська політехніка»

Kisiolek Artur

Ph.D., Professor, Head of the Department of Economics,
The Great Poland University of Social and Economics in Środa Wlkp

В сучасному інформаційному середовищі соціальні мережі відіграють надзвичайно велику роль: допомагають комунікувати між собою користувачам, обмінюватися фото та відео, розповсюджувати інформацію, дізнаватися новини з офіційних джерел тощо. Актуальність використання соціальних мереж зросло із поширення захворювання COVID-19 та запровадження карантину в цілій низці країн світу, в тому числі і в Україні.

Практична цінність соціальних мереж в тому, що за допомогою Інтернету можна досить швидко знайти практично будь-яку людину, якщо вміти його правильно використовувати. Соціальні мережі мають велику кількість унікальних властивостей: оперативний обмін інформацією між однодумцями; встановлення нових зв'язків; неформальне спілкування (наприклад, керівники-підлеглі, фахівці-новачки) [1].

На сьогоднішній час користувачами соціальних мереж є не тільки прості громадяни, але й державні органи влади, провідні компанії світу, суб'єкти малого та середнього бізнесу, благодійні організації, релігійні організації, начальні заклади тощо. В соціальних мережах бізнес-компанії, державні органи влади, інші суб'єкти можуть поширювати актуальну інформацію про події, товари та послуги, здійснювати спілкування із клієнтами чи відвідувачами тощо.

Не винятком є й українські заклади вищої освіти, які в своїх соціальних профілях діляться інформацією зі студентами та абітурієнтами, потенційними вступниками та громадськістю. Зокрема, це інформація про навчальний процес та про студентське життя, проведення конференцій та семінарів, проведення круглих столів та днів Відкритих дверей, здійснення благодійної діяльності закладами вищої освіти тощо. Українські заклади вищої освіти посилили свою інформаційну діяльність в соціальних мережах із запровадженням загальнодержавного карантину та запровадженням дистанційного навчання для студентів.

Соціальні мережі є хорошим засобом маркетингової діяльності, що дозволяє просувати бренд закладу вищої освіти, збільшувати його впізнаваність на ринку освітніх послуг, інформувати та переконувати потенційних вступників у виборі місця навчання, формувати позитивний імідж навчального закладу. Проте не всі українські заклади вищої освіти активно використовують можливості та потенціал відомих та популярних соціальних мереж.

Найбільш популярними мережами в Україні залишаються Facebook (користується попитом у різній віковій категорії) та Instagram (користується попитом в молоді). За допомогою цих соціальних мереж компанії можуть рекламувати свою діяльність, товари чи послуги.

Розглянемо результати дослідження щодо використання соціальної мережі Facebook у ТОП-10 ЗВО України (за результатами проведеного Академічного рейтингу вишів «Топ-200 Україна 2020») [3], що наведено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Рейтинг ТОП-10 сторінок Facebook закладів вищої освіти за кількістю вподобань (станом на 25.02.21) *

№ п/п	Заклад вищої освіти	Кількість вподобань сторінки	Кількість відміток на сторінці	Останній пост у Facebook
1	КНУ ім. Тараса Шевченка	21539	14102	8.02.2021
2	НУ «Києво-Могилянська академія»	17988	33057	25.02.2021
3	ЛНУ ім. Івана Франка	17670	3769	25.02.2021
4	ХНУ ім. В.Н. Каразіна	17135	14659	25.02.2021
5	ЧНУ ім. Юрія Федьковича	15996	4069	25.02.2021
6	НУ «Львівська політехніка»	13800	2540	25.02.2021
7	ТНЕУ	12630	11678	24.02.2021
8	НТУ КПП ім. Ігоря Сікорського	6452	2621	25.02.2021
9	Ужгородський національний університет	5154	5129	24.02.2021
10	НТУ «ХП»	4800	470	25.02.2021

*Сформовано авторами

Як можна простежити з таблиці 1 лідером за кількістю вподобань сторінки є Київський національний університет імені Тараса Шевченка, що має 21539 вподобань, хоча останній пост датований 8.02.2021 р. На другому місці є

Національний університет «Києво-Могилянська академія», що має 17988 вподобань сторінки. Трійку лідерів замикає Львівський національний університет ім. Івана Франка, що має 17670 вподобань сторінки.

Щодо кількості відміток на сторінці, то лідером є Національний університет «Києво-Могилянська академія», що має 33057 позначок. Це можна пояснити тим, що даний заклад вищої освіти є одним із найстаріших в Україні, розташований в Києві, користується попитом у туристів. Крім того, даний навчальний заклад проводить багато різноманітних заходів та активно це висвітлює в засобах масової інформації.

Можна зробити висновок, що заклади вищої освіти активно дописують в соціальній мережі Facebook, проте їм потрібно активніше працювати зі студентами та випускниками з метою просування своїх корпоративних сторінок, наповнювати сторінки цікавою інформацією та контентом, при можливості рекламувати сторінки.

Розглянемо результати дослідження щодо використання соціальної мережі а Instagram у ТОП-10 ЗВО України (за результатами проведеного Академічного рейтингу вишів «Топ-200 Україна 2020») [2], що наведено в таблиці 2.

Таблиця 2.

Рейтинг ТОП-10 сторінок Instagram закладів вищої освіти за кількістю підписників (станом на 25.02.21) *

№ п/п	Заклад вищої освіти	Кількість підписників	Кількість публікацій	Останній пост у Instagram
1	ХНУ радіоелектроніки	18379	276	24.02.2021
2	ХНУ ім. В.Н. Каразіна	18079	1353	23.02.2021
3	НУ «Львівська політехніка»	11143	1653	25.02.2021
4	НТУ КПІ ім. Ігоря Сікорського	9240	583	25.02.2021
5	ЛНУ ім. Івана Франка	8988	211	24.02.2021
6	ТНЕУ	6924	376	24.02.2021
7	КНУ ім. Тараса Шевченка	6654	254	24.02.2021
8	НТУ ХПІ	5898	776	23.02.2021
9	ЧНУ ім. Юрія Федьковича	4514	861	23.02.2021
10	Сумський державний університет	4239	889	25.02.2021

*Сформовано авторами

З таблиці 2 бачимо, що заклади вищої освіти активно постять різний контент в соціальній мережі Instagram, активно постять різний контент, з переважно спрямований на молодь та студентство. Лідерами за кількістю підписників є Харківський національний університет електроніки, що має 18379 підписників. На другому місці є Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, що має 18079 підписників. Трійку лідерів замикає Національний університет «Львівська політехніка», що має 11143 підписників. Щодо кількості публікацій, то тут однозначно є Національний університет «Львівська політехніка», що має 1653 публікацій на своїй сторінці в Instagram.

Можна підсумувати, що в сучасному суспільстві, з стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, соціальні мережі відіграють ключову роль у маркетинговій діяльності українських закладів вищої освіти, оскільки активно використовуються для просування своїх освітніх послуг, популяризації власного бренду та залучення нових вступників.

Список літератури:

1. Щербаков О.В. Соціальна мережа для підтримки навчального процесу ВНЗ / О.В. Щербаков, Г.А. Щербина // Системи обробки інформації. – 2012. – Вип. 8 (106). – С. 159-162.
2. Академічний рейтинг вишів «Топ-200 Україна 2020» [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <https://pon.org.ua/novyny/8040-akademchniy-reyting-vishv-top-200-ukrayina-2020.html>

GASTRO-INTESTINAL BLEEDING AND COMPENSATORY CAPABILITIES OF THE HUMAN ORGANISM

Barannyk Serhiy

professor of the department of general surgery
Dnipropetrovsk Medical Academy of the Ministry of Health of Ukraine

Chukhrienko Alla

assistant of the department of general surgery
Dnipropetrovsk Medical Academy of the Ministry of Health of Ukraine

Chabanenko Galina

Surgeon
NCP "Dnieper Clinical Association of Ambulance"
Dnipro, Ukraine

It is known that blood is not just a transport medium that combines various organs and tissues into a single organism. In addition to transporting gases, bioactive substances, which are quanta of information and control, the blood performs many compensatory functions, provides immune protection and more. Like all organs and systems of the body, blood is genetically specific, its cellular and biochemical composition is constantly self-healing. Therefore, the blood is the same "native" and irreplaceable foreign body system of the body, as well as all its other systems and organs. Blood, like other vital organs and systems, is multifunctional. Because of it during its damage, reduction of its volume there can be no isolated damage of any one of functions of blood. Thus, the artificial normalization of only the gas transport function of the blood can not be compared with the full compensation of all its functions.

Like other body systems, blood has its own mechanisms of autocompensation, as well as compensatory mechanisms that are related to other systems. Damage or decrease in volume of blood if will not be compensated by its own mechanisms, leads to insufficiency of function of cardiovascular system, disturbance of a metabolism, etc., directed on compensation of blood loss. Primary reactions of an organism to acute blood loss depend both on speed with which the volume of blood decreases, and on volume of blood loss, and on an ascending condition of an organism.

The compensatory reactions arising in the conditions of autoregulation are intended to restore volume and quality of blood immediately. Compensatory mechanisms begin simultaneously in all functional systems of the body, starting with the blood system itself. The amount of reserves of compensatory capabilities of each organism in response to blood loss differs in individual features, which depend not only on the

previous functional state of systems and organs, but also on constitutionally determined and which should be taken into account when providing care.

In our work we tried to study the constitutionally determined compensatory capabilities of the body in response to blood loss due to gastrointestinal bleeding in 120 patients who were treated in the hospital "Dnieper Clinical Association of Ambulance" during 2018-2020. Among them were men 80 people, women - 40 people. The age of patients ranged from 17 to 83 years. The fact of bleeding was confirmed clinically and in the laboratory, the source - fibrogastroduodenoscopy. All patients after endoscopic removal of bleeding underwent conservative treatment according to the protocols to restore blood loss, including blood transfusions according to the indications. Among the causes of gastrointestinal bleeding gastric ulcer was 16 cases, duodenal ulcer - 80 cases, bleeding of unknown origin - 24 cases. The obtained data testified to the predominance of duodenal ulcer in the structure of the causes.

Analysis of the ratio of causes of gastrointestinal bleeding by sex showed that in men whose overall incidence of this pathology was 2 times greater than the incidence in women, duodenal ulcer was 50 cases (62.5%), gastrointestinal non-ulcer bleeding genesis was 18 cases (22.5%), gastric ulcer - 12 cases (15%). In women, the same trend persisted, but clearly prevailed duodenal ulcer, accounting for 30 cases (75%), gastrointestinal bleeding of non-ulcer origin - 6 (15%), gastric ulcer - 4 (10%).

Estimation of the number of cases of gastrointestinal bleeding among men and women showed that in women the number of cases has a gradual increase with age from 40 years with a maximum number at the age of 60 to 80 years. Among men, cases of gastrointestinal bleeding were noted in increased numbers in the age group from 21 to 30 years and from 41 to 80 years.

The frequency of gastrointestinal bleeding depending on the group and Rh-affiliation of the blood was as follows. Thus, in men, the risk group includes people with blood group O (I) Rh (+), O (I) Rh (-), A (II) Rh (+), A (II) Rh (-). In women - people with blood group O (I) Rh (+) and B (III) Rh (+). But it should be noted that it is impossible to clearly determine the dependence of the frequency of gastrointestinal bleeding on the Rh factor of the blood.

Compensatory reserves of blood loss recovery in patients with gastrointestinal bleeding were analyzed by the rate of recovery of the main indicators for calculating the severity of blood loss and qualitative changes in blood cell composition. Her cases of duodenal ulcer and non-ulcer bleeding were also analyzed. Thus, the recovery period of the main indicators in men with I degree of severity of blood loss lagged behind that in women by an average of 30%, with II degree of severity ahead by 19%, and with III degree of severity - again lagged behind by 19%. Among patients with gastrointestinal bleeding of non-ulcer etiology, this figure in men lagged in the range from 41 to 45% for all degrees of severity of blood loss.

Qualitative assessment of blood depending on the severity of blood loss and age of patients showed that signs of "aging" of cell composition and a decrease in the number of young and immature forms of red and white sprouts decreased significantly with age in both sexes and virtually disappeared after 60 years of age. indicates a decrease in the mobilization capacity of the bone marrow in response to blood loss.

Conclusions. Gastrointestinal bleeding causes deviations in the patient's homeostasis and causes a certain tension of compensatory mechanisms, the severity of which depends on the severity of blood loss. Constitutionally determined features of immunity affect the course of compensatory mechanisms, and it is possible to identify risk groups with a reduced level of compensation. In men, the risk group includes people with blood group O (I) Rh (+), O (I) Rh (-), A (II) Rh (+), A (II) Rh (-). In women - people with blood group O (I) Rh (+) and B (III) Rh (+). However, it should be noted that it is not possible to clearly determine the dependence of the frequency of gastrointestinal bleeding on blood Rh factor. There are gender differences in the rate of recovery of the main indicators of impaired blood composition (in men it is slower than in women). Compensatory reserves of bone marrow after the age of 60 are significantly reduced and can not quickly compensate for the cellular composition of the blood due to young and immature forms during the first 3-4 days.

List of references:

1. Barannik S., Chkhrienko A., Lyachenko P. Possibilites compensatoires constitutionnellement determines de l'organisme en reponse au saignement gastro-intestinal. *The IV th International scientific and practical conference «Integration of scientific bases into practice» (October 12-16, 2020). Stockholm, Sweden 2020. 523 p. P. 203-206.*
2. Мунтян С.А., Баранник С.И., Хапатьяк Г.Е., Бессмертный И.В. Конституционно обусловленные варианты компенсации гастроинтестинальной кровопотери. *Харківська хірургічна школа. 2003. №1. С. 83-84.*
3. Околоков А.Н. Диагностика болезней внутренних органов. Т. 5. Диагностика болезней системы крови. *Диагностика болезней почек. М.: Мед. лит., 2001. 512 с.*
4. Трофимов Н.В. Особенности эндоскопической тактики у больных с язвенными желудочно-кишечными кровотечениями. *Український журнал малоінвазивної та ендоскопічної хірургії. 2013. №2(V.17). С. 61-62.*

MODERN APPROACHES TO PRENATAL DIAGNOSIS OF CONGENITAL MALFORMATIONS OF THE URINARY SYSTEM. LITERATURE REVIEW

Lastivka Iryna,

PhD, Associate Professor
Bukovinian State Medical University

Antsupova Vita,

PhD, Associate Professor,
Bogomolets National Medical University

Brisevac Ljudmila,

Assistant Professor
Shupyk National Medical Academy
of Postgraduate Education

Diagnosis of congenital malformations (CM) before the birth of a child is an important aspect of modern prenatal medicine. Disorders of the urinary system among all antenatally diagnosed defects is 27%. Qualitative diagnosis of the fetus can significantly increase the reliability of medical and genetic prognosis, and reduce the likelihood of birth of children with severe incurable US. Recent studies show that the formation of complications of fetal development occurs within 12 weeks. Therefore, the first screening at 11-14 weeks of gestation is optimal for the diagnosis of most lethal and disabling US and chromosomal abnormalities [1-4].

For the first trimester of gestation, the manifest ultrasound marker of CM urinary system is Megacystis syndrome (MS). MS is an increase in the size of the bladder of the fetus more than 10 mm in the first trimester of pregnancy. The frequency of detection of MS in the first trimester of pregnancy is 0.02-0.19%. In the second and third trimesters of gestation it is possible to diagnose the symptom of "keyhole", pathognomonic for valvular obstruction of the urethra; intestinal dilatation, which indicates in favor of megacystis-megaureter-microcolon syndrome; thinning of the anterior abdominal wall, characteristic of Prun-Bella syndrome. Detection of these signs at a later date complicates the prognosis [1, 4-6].

The most unfavorable consequence of the obstructive condition of the bladder is the formation of cystic dysplasia of the renal parenchyma and is the cause of renal decompensation. The complexity of prognostic decisions in the diagnosis of MS in early gestation is hampered by the lack of such an important feature as dehydration, because by the time of functioning of the fetal urinary system amniotic fluid is the result of amniotic membrane production. Only from 14 weeks the process of formation and excretion of urine by the fetus begins, which gradually becomes a priority in the formation of amniotic fluid [1, 2, 4].

Given that MS in 25-40% of cases is combined with chromosomal pathology, a significant role in deciding whether to prolong or terminate a pregnancy is played by the results of genetic research, karyotyping of fertile material. If the enlargement of the bladder is caused by obstruction, the fetuses are more common trisomies on 13, 18, 21 chromosomes, monosomy 21 chromosomes, deletion of chromosome 13, translocation [1, 4, 6].

Recommendations of management of the pregnant woman are defined by the sizes of a bladder: at the sizes of 7-15 mm in all cases karyotyping of a fruitful material in connection with existence of high percent of the combined pathology is carried out. If the test for trisomy is positive, abortion is recommended. With a normal karyotype, it is reasonable to monitor the pregnancy to determine the size of the bladder. With the normalization of the latter, the pregnancy is prolonged. When increasing the size of the bladder from 15 to 30 mm, this situation is treated as an obstructive condition of anatomical or functional nature and abortion is performed, followed by karyotyping of fetal material, which is important for predicting the next pregnancy. Indications for prolongation or termination of pregnancy in the presence of MS in the fetus require active discussion, analysis of pregnancies, the development of clear prenatal objective criteria that confirm the prognosis, which will justify the unity of tactics in solving this problem at the antenatal stage [2-6].

The reasons for the development of MS are: 1) urethral abnormalities; 2) syndrome of posterior urethral valves (SPUV); 3) vesicoureteral reflux (VCR); 4) prune belly syndrome (PBS); 5) megacystis-microcolon-interstitial hypoperistaltic syndrome (MMIHS). Obstructive are the valves of the posterior urethra, functional – PBS, MMIHS. The most common cause is SPUV, MMIHS, as a rule, occurs in females, and PBS and obstructive conditions – in males [1, 2, 5].

SPUV – violation of urethral patency with retrograde changes of urinary system. SPUV accounts for 38% of all obstructive uropathies at a low level and is observed in males. Very rarely is in females, a similar pattern can be caused by agenesis/atresia of the urethra. During prenatal ultrasound in SPUV there is a stable dilatation of the bladder, which does not take place in the dynamics. The walls of the bladder are thickened to 2 mm, may be calcified. There is an expansion of the proximal urethra, with the progression of the process – the expansion of the higher departments of the urinary system. Urinary ascites, urine may be observed. Dehydration (50-60%) worsens the prognosis because it leads to pulmonary hypoplasia. Vesico-amniotic shunting allows to achieve survival of 70% of fetuses. Prognostic ultrasound criteria are the amount of amniotic fluid, the timing of detection of severe dehydration, duration and severity of renal impairment. Before shunting, prenatal karyotyping should be performed [1, 2, 4].

PBS – hypotension or complete absence of muscles of the anterior abdominal wall, megacystis with wall hypertrophy in combination with megaureter and hydronephrosis and bilateral cryptorchidism in males. Frequency – 1: 35-50 thousand babies. The type of inheritance is unknown. It is 20 times more common in boys. Gradual accumulation of urine in the abdominal cavity from 7-8 weeks of fetal development, leads to the development of the syndrome. Almost all patients have prostate hypoplasia, which probably triggers a chain of disorders. A swollen bladder prevents the testicles from

sinking, prevents the intestines from turning, and can constrict the iliac arteries, inhibiting the development of the lower extremities. Cystic degeneration of the kidneys can occur due to high urine pressure in the urinary system [1, 3-5].

Because the fetus does not excrete urine into amniotic fluid, dehydration develops, which entails a complex of consequences – Potter's syndrome. Severe obstruction of the urethra is incompatible with life, fetal death can occur in the II-III trimester of pregnancy. Urine can flow through the open urethra (urachus) or through a rupture in the valve of the bladder or ureter. When the pressure in the abdominal cavity drops, the stretched anterior abdominal wall falls and gathers in folds ("plum belly"). Most babies die after birth due to severe kidney damage. Survivors are operated on to restore urine flow and prevent infectious complications. The probability of rebirth of a sick child depends on the cause of the obstruction. Prenatal diagnosis is made at 10 weeks of pregnancy, when a distended bladder is detected. At the beginning of the second trimester of pregnancy the main ultrasound sign is megacystis, in the second-third – a sharply enlarged bladder with hypertrophy of its walls and thinning of the anterior abdominal wall. At the expressed process the bilateral megaureter, hydronephrosis and dehydration, urinary ascites join. Prenatal examination should include karyotyping and thorough ultrasound to examine the anatomy of the face and internal organs of the fetus. In case of death of the fetus or newborn, a pathological examination is indicated. At detection of PBS which is combined with the expressed low water, it is necessary to terminate pregnancy in connection with seriousness of the forecast. Urethral obstruction leads to the development of severe dehydration and pulmonary hypoplasia. Antenatal death occurs in 20%, 50% of children die in the first two years of life. The success of surgical correction depends on the degree of involvement in the pathological process of organs and systems. Intrauterine decompression of the bladder can prevent the development of a detailed clinical picture of the syndrome [1, 3, 5].

MMIHS - consists of incomplete bowel rotation, functional intestinal obstruction, distal microcolon and dilated non-obstructive bladder. About 200 cases have been described in the literature. Autosomal recessive type of inheritance should be excluded during medical and genetic counseling. The cause of the disease is an immune inflammatory process with damage to the gastrointestinal tract, which leads to the deposition of fibrous connective tissue between the muscular layers with the destruction of intramural nerve plexuses, manifested by hypoperistalsis. Such changes that develop in the bladder are manifested by its overstretching, the development of secondary retention disorders in the upper urinary tract. The prognosis is disappointing – life expectancy does not exceed several months. The main cause of mortality is the complication of total parenteral nutrition. Prenatal MMIHS is diagnosed by identifying non-obstructive urinary excretory tract dilatation: bladder dilation, renal hydronephrosis in a female fetus with normal or mild enlargement of amniotic fluid. Bowel changes are diagnosed prenatally in about 19% of cases and more often in the third trimester. Polyhydramnios is not expressed and occurs in 50% [1, 5-7].

Thus, visualization of the kidneys and bladder of the fetus is possible and necessary, given the unfavorable prognosis for life, from early pregnancy. Differential diagnosis of obstructive and non-obstructive nature of the lesion and dynamic observation are required in the detection of urinary system. Due to the fact that early

screening does not allow to determine the likelihood of the presence in the fetus of CM urinary system, the risk group should be formed on the basis of the diagnosis of increased longitudinal size of the bladder. MS – is the basis of severe obstructive disorders of urodynamics and renal dysplasia with a serious prognosis. The set of diagnostic procedures to clarify the prognosis should include karyotyping of fetal material (chorionic villi). Genetic studies should be performed in all cases of detection of MS of the first trimester of gestation. Decide to terminate a pregnancy in the presence of combined genetic pathology and continue fetal monitoring in the absence of such in the hope of spontaneous self-resolution of the process or detection of additional diagnostic markers of urinary system pathology, determine decision-making tactics.

References:

1. Kenneth L. Jones. Hereditary syndromes according to David Smith. Atlas-reference, 2011: 746-747.
2. Bonilla Musoles F., Raga F., Bonilla F.Jr., Machado L.E., Osborn N., Ruiz F., Castillo Jc. Prune-belly Syndrome versus Posterior Urethral Valve. Donald School Journal of Ultrasound in Obstetrics and Gynecology, 2010; 4(4): 405-417
3. Спахи О.В., Лятуринская О.В., Макарова М.А. Врожденные пороки развития передней брюшной стенки (синдром внешних деформаций). Омфалоцеле. Гастрошизис. Синдром Вильяма-Ослера. Запорожье, 2016: 70.
4. Toshihiko Nakamura. Isolated congenital megacystis with spontaneous resolution: a case report. Fukushima J. Med.Sci., 2017; 63(2): 116-120
5. Gloor, J.M., Torres V.E. Reflux and Obstructive Nephropathy. Atlas of diseases of the kidney, 2008; 2(8).
6. Manop Jr., Chamnanvanakij S., Wattanasarn Ch. Megacystis Microcolon Intestinal Hypoperistalsis Syndrome (MMIHS): a case report in Thailand. J Med Assoc Thai 2004; 87(11): 1385-8
7. Halim D., Hofstra R., Signorile L. et al . Alves, ACTG2 variants impair actin polymerization in sporadic Megacystis Microcolon Intestinal Hypoperistalsis Syndrome Human Molecular Genetics, 2016; 25(3): 571–583

РЕКОНСТРУКЦІЯ ПІСЛЯОПІКОВИХ ДЕФОРМАЦІЙ ГРУДНОЇ КЛІТКИ З ВИКОРИСТАННЯМ КОМБІНОВАНИХ РОЗТЯГНУТИХ КЛАПТІВ

Жернов Олександр Андрійович

д.мед.н., професор, с.н.с. кафедри комбустіології та пластичної хірургії
Національний університет охорони здоров'я України ім. П.Л. Шупика

Козинець Георгій Павлович

д.мед.н., професор, завідувач кафедри комбустіології та пластичної хірургії
Національний університет охорони здоров'я України ім. П.Л. Шупика

Фейта Олег Русланович

Аспірант кафедри комбустіології та пластичної хірургії
Національний університет охорони здоров'я України ім. П.Л. Шупика

Вступ. Опіки грудної клітки призводять до рубцевих деформацій та контрактур. Деформації грудної клітки викликають функціональні обмеження, розлади зовнішнього дихання, ураження молочних залоз, деформації хребта [1, 2]. Хірургічне лікування являє собою єдиний засіб корекції функціональних та естетичних порушень [1]. Для вирішення цих проблем використовують різні методи оперативних втручань, починаючи з простого висічення рубців до застосування складних комплексів тканин [3]. Однак, при значних ураженнях існує дефіцит здорової шкіри і застосування розтягування неушкоджених тканин стає методом вибору. Застосування розтягування тканин у традиційному виконанні часто призводить до ішемічних розладів та некрозу клаптів. Для запобігання таких ускладнень застосовуються клапті з власним кровообігом. Останнім часом для реконструкції шкірних дефектів використовуються перфорантні клапті в різних комбінаціях. Однак, такі клапті мають обмежені розміри для закриття великих дефектів [4].

Мета – удосконалення та розробка нових технологій хірургічного лікування хворих з післяопіковими деформаціями грудної клітки шляхом використання комбінованих розтягнутих клаптів на основі осьових та перфорантних судин.

Матеріал та методи.

Під наглядом знаходилось 14 хворих з ураженнями грудної клітки з яких 8 мали двосторонні ураження, а 6 – односторонні (22 випадки). У 9 випадках для усунення деформацій використали комбіновані розтягнуті клапті на бічній артерії грудної клітки з включенням судинної мережі V-VII середніх перфорантів міжреберних артерій. У 9 випадках формували клапті на основі задньогрудної артерії. У двох випадках застосували клапті на основі VI-VII передніх перфорантів міжреберних артерій та у двох випадках використали двостороннє розтягування клаптів на основі акроміально-грудних артерій.

Передопераційне планування.

Доплерівським скануванням визначали напрямок та розташування домінантних осьових чи перфорантних судин комбінованих клаптів, а також перфорантних судин прилеглих тканин з глибокої фасції чи м'язів.

Додаткові території тканин, що живляться цими перфорантами включали до комбінованого клаптя уздовж його осі. Таким чином, до комбінованого клаптя приєднували прилеглі перфорантні території і форма такого клаптя залежала від кількості судинних мереж перфорантних клаптів, що включалися.

Техніка операції

При формуванні кишені для розширювача дисекцію клаптів на прямих перфорантах, які розташовуються субфасціалью, здійснювали разом з фасцією із збереженням надфасціальної судинної мережі основного клаптя та прилеглих тканин.

Після розміщення розширювача у створеній кишені і рану зашивали пошарово, наглухо. У зовнішній порт розширювача вводили 1/5 частину від його загального об'єму 0,9% розчин NaCl. Після адаптації країв рани і видалення вакуум-дренажу на 4-5 добу починали введення 0,9% розчину NaCl тричі на тиждень в обсязі 1/5 частини у тиждень від загального об'єму. Таким чином, досягали повного заповнення розширювача за 4-5 тижнів.

Переміщення клаптів здійснювали на судинній ніжці шляхом транспозиції. Окремої дисекції судинної ніжки не потребується. В основі клаптя залишали місток шкіри з шаром клітковини і власної фасції, що запобігало спазму живлячих судин, внутрішньосудинного тромбозу та набряку.

Результати

При висіченні рубцевих дефектів утворювались ранові поверхні площею без донорської ділянки складала $178,6 \pm 14,6$ (124,3; 219,4) cm^2 .

Середня площа сформованих розтягнутих комбінованих клаптів складала $291,8 \pm 18,5$ (178,6; 351,5) cm^2 . Більша площа самих клаптів ніж ранова поверхня і їхнє переміщення на судинній основі дозволяло більш повно використовувати корисну площу приросту.

Результати лікування хворих з рубцевими деформаціями грудної клітки були вивчені у найближчий та віддалений періоди у строки від 6 місяців до 1,5 років. Основними критеріями оцінки найближчих результатів лікування було приживлення клаптів та найбільш повне видалення рубців.

Добрий результат відмічали у 16(72,7%) випадках. Виникнення підклаптевих сером (3), некрозу дистального відділу клаптя (1) та розходження швів (2) розцінили як задовільний результат лікування (6(27,3%)). Незадовільних результатів не було.

При оцінці віддалених результатів добрими вважали ті, при яких відновлювались контури сегменту та донорської ділянки, післяопераційні рубці були мало виражені, задовільними – при яких зберігалась нерівномірність контурів сегменту чи донорської ділянки, гіпертрофія післяопераційних рубців. Віддалені результати вивчені у 6 пацієнтів (10 локалізацій). Добрий результат отримали у 4 хворих (6(60,0%) локалізацій), задовільний – у 2 (4(40,0% локалізацій)). В останніх випадках відбулося скорочення клаптів з утворенням

гіпертрофічних післяопераційних рубців та збереглись попередні рубцеві тканини.

Обговорення

Частина опікових ран грудної клітки завжди заживає самостійно, а пересаджені трансплантати зазнають дегенеративних змін, що призводить до виникнення тотальних рубцевих трансформацій шкірних покривів, зниження їхньої рухомості, виникнення контрактур. Традиційні методи не дають тривалого ефекту, використовується для тимчасового усунення важких контрактур. Для подолання дефіциту повноцінних тканин використовують метод тканинного розширення. Однак, висока кількість ішемічних ускладнень призводить до рецидивів деформацій та обмежує використання методу.

Великі ділянки можуть бути відновлені з використанням попередньо розтягнутих клаптів. Розтягування клаптів широко використовують при лікуванні рубцевих уражень різних ділянок тіла.

Останнім часом для реконструкції шкірних дефектів використовуються перфорантні клапті в різних комбінаціях. Однак, клапті на основі перфорантних судин мають обмежені розміри для закриття великих дефектів.

В результаті проведених попередніх досліджень [1, 5] та даних літератури визначено, що під час розтягування тканин судинне русло зазнає суттєвої реконструкції, що проявляється однонаправним кровотоком, перебудовою несправжніх анастомозів, з'єднанням судинних мереж прилеглих перфорантних судин, артеріогенезом [6, 7]. Така система нової судинної мережі здатна підтримувати виживання комбінованих клаптів і попереднє розтягування є бажаним процесом для отримання додаткового пластичного матеріалу із стійким кровообігом.

В нашому дослідженні показана можливість утворення великих розтягнутих клаптів, що об'єднують до 5 перфорасомних ділянок шкіри, з живленням від однієї домінантної судини за рахунок реконструкції судинного русла та гемодінаміки тканин. Об'єднання таких клаптів в один із загальним кровообігом дозволило формувати клапті різних конфігурацій з необхідним об'ємом тканин.

Висновки

Формування комбінованих розтягнутих клаптів на основі осьових чи перфорантних судин та судинної мережі перфорантних судин прилеглих тканин дозволяє отримати достатню кількість життєздатного пластичного матеріалу з аналогічними до дефекту текстуральними властивостями.

Застосування комбінованих розтягнутих клаптів дозволили отримати добрі (72,7%) та задовільні (27,3%) результати у найближчий та добрі (60,0%) та задовільні (40,0%) результати у віддалений період спостережень.

Список літератури

1. Zhernov O.A. Zhernov A.O. Postburn reconstruction of mammary gland in children and adolescents // Pediatric surgery in Ukraine. (Rus). – 2010. – Т.VII. №1(26). – Р.12-14.

2. Savolyuk S.I., Savchyn V.S., Rybchynskyy G.O. Complex treatment in patients with breast burn defects, scars and deformation // *Surgery of Ukraine*. (Ukr). – 2016. – №4. – P.94-99.
3. Angrigiani C., Rancati A., Escudero E. et al. Extended thoracodorsal artery perforator flap for breast reconstruction // *Gland Surgery*. – 2015. Vol.4, №6. – P.519-527. doi:10.3978/j.issn.2227-684X.2015.04.20
4. Granzow J.W., Levine J.L., Chiu E.S. et al. Breast Reconstruction with Perforator Flaps // *Plastic and Reconstructive Surgery*. – 2007. – Vol.120, №1. – P.1-12. DOI: 10.1097/01.prs.0000256044.66107.a6
5. Zhernov O.A., Kozinets G.P., Kitri M., Guz O.O. Rekonstruktsiya sudinnogo rusla tkanin dlya otrimannya ob'ednanikh roztyagnutikh klaptiv na osnovi perforantnykh sudin v eksperimenti // *Khirurgiya Ukraïni*. (Ukr) —2018.— № 1.— С. 56—63.
6. Saint-Cyr M., Wong C., Schaverien M. et al. The perforasome theory: vascular anatomy and clinical implications // *Plast. Reconstr. Surg.* – 2009. – Vol.124, №5. – P.1529-1544. doi: 10.1097/PRS.0b013e3181b98a6c.
7. Taylor G.I., Palmer J.H. The vascular territories (angiosomes) of the body: experimental study and clinical applications // *Br. J. Plast. Surg.* – 1987.- Vol.40. – P.113–141. PMID: 3567445.

СПРОМОЖНОСТІ МОБІЛЬНОЇ ЛАБОРАТОРІЇ МЕДИЧНОЇ У ДІАГНОСТИЦІ ІНФЕКЦІЙНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ В ПОЛЬОВИХ УМОВАХ

Кожокару Адріян Андрійович

доктор медичних наук, професор,
начальник кафедри військово-профілактичної медицини
Українська військово-медична академія, м.Київ, Україна

Огороднійчук Ірина Володимирівна

доктор медичних наук, доцент,
професор кафедри військово-профілактичної медицини
Українська військово-медична академія, м.Київ, Україна

Недільська Наталія Святославівна

слухач факультету підготовки військових лікарів
Українська військово-медична академія, м.Київ, Україна

Вступ. Інфекційні хвороби залишаються найбільш розповсюдженими серед всіх захворювань, а швидкість діагностики є важливим фактором попередження спалахів. Своєчасне виконання санітарно-епідеміологічною службою Міністерства оборони України санітарно-гігієнічних та протиепідемічних заходів в районах дислокації військ, в тому числі в зоні проведення Операції об'єднаних сил (далі – ООС) мінімізує наслідки надзвичайних ситуацій різного характеру та забезпечує санітарно-епідеміологічне благополуччя військ та населення. Підрозділи Служби превентивної медицини Командування Медичних сил Збройних Сил України отримали від уряду США за Програмою зменшення біологічної загрози у 2017 році три сучасні мобільні медичні лабораторії (далі - МЛМ), які здатні проводити полімеразну ланцюгову реакцію (далі - ПЛР) у польових умовах.

Полімеразна ланцюгова реакція (далі - ПЛР) – це найбільш сучасний метод ідентифікації видової приналежності мікроорганізмів, який використовується у провідних наукових та медичних закладах США та Європи, а також медичними службами Збройних сил країн НАТО.

Метою дослідження було визначення спроможностей мобільної лабораторії медичної у польових умовах для забезпечення належного рівня боєготовності, боєздатності та функціональної надійності військ (сил) в умовах відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях.

Матеріали та методи. Було проаналізовано та опрацьовано звіти санітарно-епідеміологічного управління Командування Медичних сил Збройних Сил України та дані галузевої статистичної звітності Міністерства оборони України.

В якості методів дослідження використовувались бібліографічний аналіз та методи ПЛР діагностики.

Результати дослідження. ПЛР використовують як експрес-метод діагностики інфекційних хвороб, індикації патогенних біологічних агентів (далі –ПБА) в організмі людини, пробах з об'єктів довкілля для визначення епідемічної значимості збудника на підставі виявлення генетичних маркерів вірулентності, визначення молекулярних механізмів резистентності мікроорганізмів до антимікробних засобів, для здійснення епідеміологічного нагляду за інфекційними хворобами, для верифікації сумнівних результатів діагностичних досліджень іншими методами.

ПЛР – метод багаторазового вибіркового копіювання певної ділянки ДНК за допомогою ферментів в умовах *in vitro*. ПЛР дозволяє виявляти фрагменти геному бактеріальних, мікотичних і вірусних патогенних біологічних агентів, в тому числі зі зміненими фенотиповими властивостями, що важко культивуються чи не культивуються тощо. ПЛР відрізняється високою чутливістю – 110-110 м.к./мл і специфічністю. Для проведення аналізу за допомогою даного підходу не потрібно попереднє культивування досліджуваного матеріалу.

В МЛМ використовують ПЛР з флуоресцентною детекцією у режимі «реального часу» (Real-TimePCR), у тому числі ПЛР в реальному часі із зворотною транскрипцією, з метою виявлення генетичного матеріалу широкого спектру збудників інфекційних хвороб та детекції флуоресценції. Усі етапи ПЛР-дослідження здійснюються в одному приміщенні (по типу «openspace»), але з передбаченим умовним зонуванням МЛМ з використанням відповідних первинних бар'єрів:

- для підготовки зразків та виділення нуклеїнових кислот застосовується шафа біологічної безпеки (далі –ШББ) II класу тип А2;
- приготування реакційної суміші та внесення виділених нуклеїнових кислот здійснюється в ПЛР-боксі;
- ампліфікація та детекція продуктів ампліфікації здійснюється методом ПЛР в режимі реального часу.

МЛМ комплектується медичним та лабораторним майном і обладнанням в залежності від задач, що потребують вирішення. У випадку укомплектування відповідним майном та апаратурою МЛМ забезпечує виконання досліджень методом ПЛР в реальному часі від 1 до 100 зразків за добу. Час розгортання МЛМ з можливістю повноцінно функціонувати за призначенням – до 3 год. Час згортання та приведення до похідного положення – до 4 год. Лабораторія здатна виконувати свої функції цілодобово в зонах помірного клімату незалежно від пори року. МЛМ обладнана системами обігріву, вентиляції, кондиціонування для підтримання внутрішнього мікроклімату в заданих умовах експлуатації з метою забезпечення норм життєдіяльності екіпажу, відповідно кузов (контейнер) МЛМ є теплоізованим. Системи життєзабезпечення забезпечують комфортні умови особовому складу в середині функціональних відділень МЛМ та кабіні водія у діапазоні температур навколишнього середовища від -20°C до +40°C.

Проведення досліджень методом ПЛР вимагає дотримання вимог біологічної безпеки та біологічного захисту, а також вимог належної лабораторної практики

при організації і проведенні досліджень з метою запобігання контамінації досліджуваних проб нуклеїновими кислотами та продуктами ампліфікації і отримання, в наслідок цього, хибнопозитивних або хибнонегативних результатів. Весь перелік робіт з біологічним матеріалом II-IV груп небезпеки виконується з дотриманням принципу парності (не менше двох осіб, один з яких – лікар). Термін безперервної роботи з досліджуванним біологічним матеріалом обмежується до 4-х годин, після чого встановлюються 30-60 хвилинну перерву.

Висновок. МЛМ – це можливість виконувати необхідні дослідження на якісно новому технологічному рівні в польових умовах з здатністю працювати в автономному режимі. Лабораторія є унікальною, аналогів якої на даний час не має на теренах України. У процесі експлуатації продовжується її дослідження з метою удосконалення для подальшого оснащення мобільних епідеміологічних відділень Служби превентивної медицини.

КЛИНИКО-ГЕМАТОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИДЕОПАТИЧЕСКОГО МИЕЛОФИБРОЗА

Песоцкая Людмила Анатольевна

д.мед.н., доцент, кафедра внутренней медицины 3
ГУ "Днепропетровская медицинская академия МОЗ Украины"

Ковтун Надежда Сергеевна

Студентка 6 курса
ГУ "Днепропетровская медицинская академия МОЗ Украины"

Яроцкая Татьяна Владимировна

Студентка 6 курса
ГУ "Днепропетровская медицинская академия МОЗ Украины"

Миелофиброз (ПМФ, хронический идиопатический миелофиброз, миелоидная метаплазия, миелосклероз с миелоидной метаплазией, сублейкемический миелоз, хронический гранулоцитарномегакариоцитарный миелоз) — это заболевание, при котором фиброзная ткань замещает кроветворные клетки в костном мозге, что приводит к появлению эритроцитов аномальной формы, анемии, лейкоэритробластозу в периферической крови, лейкемической прогрессии, эссенциальной тромбоцитемии и увеличению селезенки. Частота возникновения этого заболевания составляет 0,5–1,5 случаев на 100 тысяч населения в год, относится к группе злокачественных гематологических заболеваний под общим названием хронические миелопролиферативные новообразования (ХМН) [1].

Патогенез миелопролиферативных новообразований ассоциирован с химерным геном BCR-ABL1 или одной из «драйверных мутаций» генов JAK2, MPL и CALR (Calreticulin) [2, 3, 5, 6].

JAK2 относится к группе ферментов тирозинкиназы и участвует в передаче сигнала для эритропоэтина, тромбопоэтина и колониестимулирующего фактора гранулоцитов (G-CSF). Размножение опухолевого клона в костном мозге при ПМФ сопровождается выработкой аномально большого количества цитокинов, что вызывает «цитокиновый пожар» — своего рода воспаление костного мозга, ведущее к изменениям стромы и ее замещению соединительнотканнвыми волокнами. Избыточная продукция цитокинов также влияет на синтез остеоида и постепенно приводит к остеосклерозу [10].

Сочетание мутаций генов BCR-ABL1, JAK2 и CALR среди больных ХМЛ, получавших препараты ингибиторы тирозинкиназы (ИТК), составила 1,23 % (7/567). Из них в 0,88 % (5/567) случаев было выявлено сочетание BCR-ABL1 с JAK2V617F и в 0,35 % (2/567) случаев — сочетание BCR-ABL1 с мутациями гена CALR [3].

Образование мутаций может быть связано с соприкосновением с ионизирующим излучением или некоторыми химикатами (бензол и толуол) в

прошлом. МФ не является наследственным заболеванием, однако в некоторых семьях хронические миелопролиферативные опухоли встречаются чаще.

Морфологически выделяют префиброзную/раннюю стадию и фиброзную стадию заболевания. Дифференциальная диагностика между ними должна проводиться на основании гистологического исследования трепанобиоптата костного мозга.

При окраске трепанобиоптата костного мозга гематоксилином и эозином на префибротической стадии наблюдается гиперклеточность его с трехростковой гиперплазией; эритроидный росток в виде «рассыпающихся» кластеров эритрокариоцитов на всех этапах дифференцировки с выраженными признаками омоложения, присутствуют мегалобластоподобные формы; клетки гранулоцитарного ростка. Мегакарициты полиморфны по размерам и морфологии, располагаются разрозненно и в виде единичных рыхлых кластеров.

При переходе заболевания в фибротическую стадию первоначально обнаруживаются единичные волокна ретикулинового фиброза, впоследствии увеличивающиеся в количестве, организующиеся в тяжи, разделяющие гемопоэтическую ткань. С нарастанием миелофиброза преобладает сухой пунктат, происходит формирование очагов коллагенового фиброза, утолщение костных балок с замещением деятельного костного мозга различной степени тяжести вплоть до остеомиелосклероза [8, 9, 12].

Главный гистологический признак диагноза ПМФ – фиброз при исследовании трепанобиоптатов, для стандартизации оценки которого разработана и используется шкала Европейского консенсуса патоморфологов [13].

Клиническое течение первичного миелофиброза проявляется в двух стадиях: хронической и бластном кризе (бластной трансформации). Критерием бластной трансформации (криза) является доля бластов в миелограмме или клиническом анализе крови 20 % и более.

Наиболее частыми первоначальными симптомами при ПМФ являются: усталость, бледность, снижение аппетита, потеря веса и ощущение тяжести в левом подреберье. Общее состояние изменяется примерно у 40 % больных.

В клинко-лабораторной картине наиболее характерными признаками наряду с выраженной спленомегалией являются изменения клинического анализа крови в виде миелофтиза: в гемограмме умеренный лейкоцитоз, анемия, гипертромбоцитоз, постепенный незначительный сдвиг в нейтрофильном (единичные мета- и миелоциты) и эритроидном ряду до молодых форм (нормоциты), эритроциты каплевидные (teardrop), в исходе ПМФ наблюдается бластная трансформация; прогрессирующее увеличение размеров печени и селезенки, наличие симптомов опухолевой интоксикации (лихорадка, потеря веса, профузные ночные поты) [2, 4, 5].

Клинические проявления болезни формируются патогенетическими механизмами и морфологическими изменениями. Первоначально происходит постепенное нарастание опухолевой массы за счёт пролиферации патологических клеток, не проявляющееся никакими симптомами, в последующем отмечается развитие гепато- и спленомегалии. Тромботические осложнения возникают как за счёт увеличения клеточной массы, так и

вследствие прокоагулянтного влияния цитокинов на эндотелий, тромбоциты и систему плазменного гемостаза. В дальнейшем прогрессивно нарастает портальная гипертензия.

Печень и селезенка увеличиваются за счет пролиферации клеток крови, однако, с неэффективным гемопоэзом. Селезенка со временем достигает гигантских размеров, занимает всю левую и часть правой половины живота, отличается повышенной плотностью и бугристостью. Гепатоспленомегалия может вызывать боль в брюшной полости и аномально повышенное артериальное давление в определенных венах (портальная гипертензия), кровотечение из варикозно расширенных вен пищевода. Портальная гипертония осложняет течение хронического идиопатического миелофиброза в 6—8 %, из них в 70 % она является результатом гиперкинетического тока крови и в 30 % — внутрипеченочных блоков. При осложнении тромбозом надпеченочных вен болевой синдром имеет различную выраженность, но может и отсутствовать; формируется массивный, резистентный к лечению асцит и нередко желтуха [9].

Причиной развития асцита может оказаться не только портальная гипертензия, но и имплантация очагов кроветворения на брюшине и сальнике. В таких случаях в асцитической жидкости обнаруживают мегакариоциты и гранулоциты. Плевральный и абдоминальный выпот часто носит геморрагический характер. Эта и другие атипичные локализации миелоидной метаплазии: могут быть в лимфатических узлах со сдавлением спинного мозга, тонком кишечнике, средостении, почках, легких, других висцеральных органах.

Для установления диагноза ПМФ международной рабочей группой экспертов ВОЗ в 2007 г. были разработаны диагностические критерии. В 2016 г. была проведена модернизация диагностических критериев на основе вновь полученной информации о значении мутаций генов CALR и MPL. В ныне действующей редакции диагностические критерии ПМФ отдельно представлены для префибротической стадии ПМФ и развернутой (фиброзной) стадии заболевания [5].

Для подтверждения диагноза «префибротическая стадия ПМФ» потребуется соответствие трем большим критериям и как минимум одному малому критерию. Большие критерии:

1. Гистологическая картина костного мозга с повышением клеточности более возрастной нормы, пролиферацией гранулоцитов, мегакариоцитов с характеристиками атипии; признаки фиброза не более первой стадии (МФ-1), может отмечаться снижение эритропоэза.

2. Отсутствие диагноза хронического миелолейкоза, эссенциальной тромбоцитемии, истинной полицитемии, миелодиспластического синдрома или других миелопролиферативных новообразований в соответствии с диагностическими критериями ВОЗ.

3. Мутации в генах JAK2, CALR или MPL, в случае отсутствия этих мутаций обнаружение других маркеров клональности (ASXL1, EZH2, TET2, IDH1/2, SRSF2, SF3B1) или отсутствие признаков фиброза минимальной степени МФ-1 реактивного генеза.

Малые критерии – один или более признаков, выявленных в двух повторных определениях:

- а) анемия, не обусловленная сопутствующей патологией;
- б) уровень лейкоцитов более $11 \times 10^9 / \text{л}$;
- в) увеличение селезенки, определяемое при пальпаторном исследовании;
- г) уровень ЛДГ выше нормы.

Диагноз «развернутая (фиброзная) стадия ПМФ» также устанавливается с помощью критериев. Для верификации необходимо соответствие трем большим и одному или более малым критериям.

Большие критерии:

1. Гистологическая картина костного мозга с гиперплазией и атипией мегакариоцитарного ростка, сопровождающаяся ретикулиновым или коллагеновым фиброзом МФ-2 или МФ-3. 2 и 3 – те же.

К малым диагностическим критериям добавлено наличие лейкоэритробластоza в крови [1, 11].

Продолжительность жизни больных ПМФ на 31% меньше, чем в популяции у людей того же пола и возраста. Средняя продолжительность жизни составляет 5 лет, хотя более молодые пациенты могут жить дольше. При постановке диагноза и в процессе лечения больных с ПМФ необходимо учитывать прогностические факторы, определяющие длительность жизни и прогноз течения заболевания [14, 15].

Список использованной литературы:

1. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29 липня 2016 року N 797
2. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25913509/>
Turk J Haematol. İpek Yönel 1, Aynur Dağlar-Aday, Başak Akadam-Teker, Ceylan Yılmaz, Meliha Nalçacı, Akif Selim Yavuz, Fatma Deniz Sargın Impact of JAK2V617F Mutational Status on Phenotypic Features in Essential Thrombocythemia and Primary Myelofibrosis 2016 Jun
3. <https://www.htjournal.ru/jour/article/view/230> Абдуллаев А.О., Степанова Е.А., Макарик Т.В., Никулина Е.Е., Треглазова С.А., Горячева С.Р., Шухов О.А., Быкова А.В., Трацевская Ж.В., Меликян А.Л., Ковригина А.М., Туркина А.Г., Сударииков А.Б. Частота сочетания и кинетика уровня транскрипта BCR-ABL1 и аллельной нагрузки мутаций JAK2V617F+ и CALR тип-1, -2 у больных хроническим миелолейкозом. Гематология и трансфузиология. 2020;65(3):253-280.
4. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16919893/>
Pathol Biol (Paris) J J Michiels, Z Bernema, D Van Bockstaele, H De Raeve, W Schroyens Current diagnostic criteria for the chronic myeloproliferative disorders (MPD) essential thrombocythemia (ET), polycythemia vera (PV) and chronic idiopathic myelofibrosis (CIMF), 2007 Mar.
5. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29776986/>
Blood Adv Jiajing Qiu, Mohamed E Salama, Cing Siang Hu, Yan Li , Xiaoli Wang, Ronald Hoffman The characteristics of vessel lining cells in normal spleens and their role in the pathobiology of myelofibrosis 2018 May.

6. Pagoni M., Garofalaki M., Tziotziou I. et al. Concurrent or Sequential BCRABL1 translocation and Calr gene or JAK2V617F mutation. 58th ASH Annual meeting. San Francisco. 6-9.12.2014.
7. Mughal T.I., Gotlib J., Mesa R. et al. Recent advances in the genomics and therapy of BCR/ABL1-positive and -negative chronic myeloproliferative neoplasms. *Leuk Res.* 2018; 67: 67-74. <https://doi.org/10.1016/j.leukres.2018.02.008>.
8. Tibes, R. Myeloproliferative neoplasms 5 years after discovery of JAK2V617F: what is the impact of JAK2 inhibitor therapy / R. Tibes, R.A. Mesa // *Leukemia & Lymphoma*. – 2011. – Vol. 52, №7. – P. 1178-1187.
9. Клинические рекомендации по диагностике и терапии Ph-негативных миелопролиферативных заболеваний (истинная полицитемия, эссенциальная тромбоцитемия, первичный миелофиброз) (редакция 2016 г.) / А.Л. Меликян, А.Г. Туркина, А.М. Ковригина и др. // *Гематология и трансфузиология*. – 2017. – Т. 62, №1, прил. №1. – С. 25- 60.
10. Tefferi, A. Pathogenesis of Myelofibrosis With Myeloid Metaplasia / A. Tefferi // *Journal of Clinical Oncology*. – 2005. – Vol. 23, №33. – P. 8520- 8530.\
11. The 2016 revision to the World Health Organization classification of myeloid neoplasms and acute leukemia / D.A. Arber, A. Orazi, R. Hasserjian et al. // *Blood*. – 2016. – Vol. 127, №20. – P. 2391-2405.
12. Philadelphia-Negative Classical Myeloproliferative Neoplasms: Critical Concepts and Management Recommendations From European LeukemiaNet / T. Barbui, G. Barosi, G. Birgegard et al. // *Journal of Clinical Oncology*. – 2011. – Vol. 29, №6. – P. 761-770.
13. European consensus on grading bone marrow fibrosis and assessment of cellularity / J. Thiele, H.M. Kvasnicka, F. Facchetti et al. // *Haematologica*. – 2005. – Vol. 90, №8. – P. 1128-1132.
14. Tefferi A., Huang J., Schwager S. et al. Validation and comparison of contemporary prognostic models in primary myelofibrosis: analysis based on 334 patients from a single institution. *Cancer* 2007; 109: 2083–8
15. Reilly T. et al. Guideline for diagnosis and management of myelofibrosis. *British Journal of Haematology*, 2012,158, 453-47.
16. Берчану Шт., Богданова А.Н., Григориу Г., Демидовой А.В., Иванова М.О., Мазурова В.И., Мунтяну Н., Agle D.P., Baldini M.G., Berceanu St., Feldman J.D., Harker L.A. https://meduniver.com/Medical/gematologia/klinika_xronicheskogo_idiopaticeskogo_mielofibroza.html MedUniver1

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ДИАГНОСТИКИ И ЛЕЧЕНИЯ НАРУШЕНИЙ МЕНСТРУАЛЬНОЙ ФУНКЦИИ У ЖЕНЩИН РЕПРОДУКТИВНОГО ВОЗРАСТА

**Плехова Олеся Александровна,
Благовещенский Роман Евгеньевич**

Харьковский национальный медицинский университет,
кафедра акушерства, гинекологии и детской гинекологии

Актуальность: Аномальное маточное кровотечение (АМК) - распространенная медицинская проблема, которая напрямую влияет на качество жизни женщин. В Украине число женщин с аномальными маточными кровотечениями растет с каждым годом. Аномальные маточные кровотечения - полиэтиологическое заболевание, возникающее вследствие вредного воздействия различных экзо- и эндогенных факторов как на центральные механизмы, регулирующие функции женской репродуктивной системы, так и непосредственно на гонады. Поэтому вопросы своевременной диагностики и лечения данного состояния сегодня актуальны и требуют дальнейших исследований.

Цель исследования: Определить эффективность применения современных методов диагностики и лечения у женщин молодого репродуктивного возраста с нарушением менструальной функции по типу аномальных маточных кровотечений.

Материалы и методы: Проведен ретроспективный и проспективный анализ 110 женщин 18-45 лет с аномальными маточными кровотечениями, которые находились на лечении на клинической базе кафедры акушерства, гинекологии и детской гинекологии Харьковского национального медицинского университета (зав. кафедрой проф. Тучкина И.А.) в течение 2016-2020 г. Всем пациенткам было проведено комплексное гинекологическое и лабораторное обследования.

Результаты: Обследование было проведено в соответствии с современной международной классификацией аномальных маточных кровотечений - PALM-COEN (2011), которая определяет полип матки (P), аденомиоз (A), лейомиому (L), предшествующие и злокачественные поражения тела матки (M), коагулопатии (C), овуляторную дисфункцию (O), дисфункцию эндометрия (E), ятрогенные (I) и еще не классифицированный (N) поражения. По данным эхографии у 75 (68%) женщин была диагностирована гиперплазия эндометрия, у 35 (32%) пациенток - полипы полости матки. Эхография была дополнена офисной гистероскопией с последующим морфологическим исследованием материала. Гистологически выявлено: аденофиброматозный полип эндометрия, железистая гиперплазия эндометрия, железисто-кистозная гиперплазия эндометрия, нетипичная комплексная гиперплазия эндометрия.

Выводы: Комплексное современное обследование, включающее ультразвуковое исследование и гистероскопию, в процессе верификации диагноза аномальных маточных кровотечений является оптимальным у женщин молодого репродуктивного возраста, у которых отмечается нарушение менструальной функции. Клинико-лабораторная диагностика таких больных при использовании гистероскопии позволяет не только оптимизировать дифференциально-диагностическую методологию, но и способствует лечению внутриматочных поражений, которые могут быть пропущены при традиционном выскабливании.

ХИРУРГИЧЕСКАЯ ТАКТИКА ПРИ ЛЕЧЕНИИ ЖЕЛУДОЧНО-КИШЕЧНЫХ КРОВОТЕЧЕНИЙ ЯЗВЕННОЙ ЭТИОЛОГИИ У БОЛЬНЫХ С КАРДИОВАСКУЛЯРНОЙ ПАТОЛОГИЕЙ

Трофимов Николай Владимирович

д. мед. н., доцент
ГУ «ДМА МОЗ Украины»

Чухриенко Алла Викторовна,

ассистент кафедры общей хирургии
ГУ «ДМА МОЗ Украины»

Язвенная болезнь желудка и двенадцатиперстной кишки на сегодняшний день является одной из актуальных проблем, особенно у пациентов с кардиоваскулярной патологией. В Европе – от 48 до 147 пациентов на 100 000 населения обращаются в стационар с признаками острых желудочно-кишечных кровотечений (ЖКК). При этом наблюдается рост числа пациентов пожилого возраста и составляет 30-35%. По данным Крышняя В.П., Трофимова Н.В. в Украине частота ЖКК возросла на 40%, каждый год число больных увеличивается на 40 000-50 000, послеоперационная летальность составляет 7-30%, особенно у пациентов с сердечно-сосудистой патологией. Что касается кардиоваскулярной патологии, особенно стенокардии и инфаркт миокарда, сравнительно с 1996 годом увеличился на 96,4% и 73,5% соответственно и продолжает расти. При этом, назначенная терапия, стандартная гипотензивная или «двойная» увеличивает риск развития кровотечений из верхних отделов желудочно-кишечного тракта в 3,9 раз [1,2,3].

Для анализа, в данном случае, выбрали 28 оперированных пациентов, которые были госпитализированы в Центр кровотечений г. Днепр. Данные распределили на две группы: 1 – оперированные пациенты с кардиоваскулярной патологией (n=16), 2 – группа контроля (n=12). Для оценки вероятности различий средних величин – критерий достоверности (p) по Стьюденту для несвязанных совокупностей, характеристика стандартного отклонения выборочного среднего освещена с помощью стандартной ошибки средней ($\pm m$). Для построения диаграмм использовано Microsoft Excel 2013.

Выделив группу пациентов с сопутствующей кардиоваскулярной патологией и группу сравнения, можно проследить следующее. Оперированная категория пациентов с патологией сердечно-сосудистой системы составляет 16 человек.

Объемы операций распределились следующим образом: резекционные методики применялись хирургами в 5 случаях (31,25 % $\pm$ 11,59 %), из них резекция желудка по Ру – 1 (6,25 % $\pm$ 6,05 %), резекция желудка по Б-П с локализацией язвенного дефекта в двенадцатиперстной кишке — 1 (6,25 % $\pm$ 6,05

%), резекция желудка по Б-П с локализацией язвы в желудке – 3 (18,75 %±9,76 %). Паллиативные операции наблюдались в 4 случаях (25 %±10,83 %). Гастротомия, прошивание язвенного дефекта – 3 (18,75 %±9,76), прошивание язвы гастроэнтероанастомоза – 1 (6,25 %±6,05 %).

Условно радикальные операции выполнены 7 пациентам (43,75 %±12,40 %). Иссечение язвенного дефекта с пилоропластикой по Финнею — 2 (12,5 %±8,27 %), иссечение язвенного дефекта с пилоропластикой по Гейнеке-Микуличу — 4 (25 %±10,83), антрумэктомия, СтВ — 1 (6,25 %±6,05 %).

Группа сравнения составляла 12 человек. У них резекционные операции применялись у 4 пациентов (33,33 %±13,61 %), из которых резекция желудка по Бильрот-II выполнена 3 пациентам (25 %±12,5 %), а субтотальная резекция желудка была выполнена 1 пациенту (8,33 %±7,98). Паллиативные методы оперативного лечения были использованы у 3 пациентов (25 %±12,5 %): гастротомия, прошивание кровоточащей язвы. Условно радикальные операции выполнены 5 пациентам (41,67 %±14,23 %), 2 из которых — пилоропластика по Гейнеке-Микуличу (16,67 %±10,76 %), 3 (25 %±12, %) – антрумэктомия, СтВ ($p>0,05$).

Исходя из вышеизложенного можно сказать о том, что в структуре оперативного лечения группы пациентов с сопутствующей патологией сердечно-сосудистой системы резекционные и паллиативные распределились следующим образом — 31,3 и 25 % соответственно. Тогда, как условно радикальные методы преобладают и составляют 43,8%. В группе сравнения, радикальные и условно радикальные распределили 33,3 и 41,7 % соответственно. Паллиативные методы — 25 %. Графически данные наблюдения можно изобразить следующим образом (рис. 1)

Рис 1. Распределение методик оперативного вмешательства у пациентов различных групп

Распределение типов операций в группах существенно не отличалось, но при остром инфаркте миокарда, стенокардиях в 100% случаев применялась паллиативная тактика. Послеоперационная летальность составляла $12,5\% \pm 8,27$ в группе пациентов с патологией сердечно-сосудистой системы, $8,33\% \pm 7,98$ - в группе контроля.

На сегодняшний день существует модифицированная методика способа хирургического лечения кровоточащей язвы пилоробульбарного отдела желудка (Патент № 139011 от 10.12.2019 Трофимова Н.В., Крышеня В.П., Чухриенко А.В.). Отличающим признаком есть то, что после определения локализации язвы и кратера с кровоточащим сосудом препарируют слизистую оболочку рядом с кратером с последующим наложением подслизисто-мышечных горизонтальных матрацных швов через кратер язвы, тем самым выполняя тампонаду, слизистую прикрепляют по периферии [4].

Используя этот способ хирургического лечения, сокращая длительность оперативного вмешательства, что немало важно у пожилых пациентов с кардиоваскулярной патологией.

Из всего вышеуказанного можно сделать вывод, что кардиоваскулярная патология играет решающую роль при выборе методы оперативного вмешательства. При этом побуждает искать методы хирургического лечения у пожилых пациентов, которые содержали бы в себе элементы радикализма, в то же время были щадящими, органосохраняющими по своей сути.

Литература

1. Е.Ю. Фролова-Романюк. Шлунково-кишкові кровотечі: діагностика і тактика лікування// Гастроентерологія. №3 – 4. – 2016. – С. 32 – 35.
2. М.В. Трофімов, В.П. Кришень. Хірургічне лікування виразки дванадцятипалої кишки, ускладненої кровотечею//Клінічна хірургія. № 10. – 2016. – С. 12 – 14.
3. І.Г. Палій, С.В. Заїка. Сучасні підходи до профілактики та лікування гастроентерологічних ускладнень антиагрегантної терапії// Гастроентерологія. Огляд. № 22 (371). – 2015. – С.47 – 48.
4. Патент на корисну модель №139011 України «Спосіб хірургічного лікування кровоточивої виразки пилоробульбарного відділу шлунка» /, М.В. Трофімов, В.П. Кришень, А.В. Чухрієнко. Заявка № u201906812; подана 08.06.2019; вид. 10.12.2019. Опубл. 10.12.2019, Бюл. №23.

ГОСТРИЙ ЖИВІТ ПРИ ПУХЛИНОПОДІБНИХ УТВОРЕННЯХ ДОДАТКІВ МАТКИ У ВІКОВОМУ АСПЕКТІ

Тучкіна Ірина Олексіївна

Доктор медичних наук, професор
Харківський національний медичний університет

Кєбашвілі Саломе Вахтангівна

Аспірант кафедри акушерства, гінекології та дитячої гінекології
Харківський національний медичний університет

Однією з найбільш частих причин абдомінального больового синдрому серед гінекологічних нозологій у дівчаток, підлітків і жінок молодого репродуктивного віку є пухлини та пухлиноподібні процеси додатків матки [1, 2]. Лідируюче місце серед них займають пухлиноподібні новоутворення яєчників (50-60% випадків), поступаються їм істинні доброякісні пухлини яєчників (40-50%). Злоякісні пухлини зустрічаються відносно рідко - до 1,5% [3].

Ускладнений перебіг пухлин та пухлиноподібних процесів додатків матки спостерігається в 10-30% випадків. При цьому одним з найбільш частих та грізних ускладнень є їх перекрут, що викликає картину гострого живота. Причинами останнього можуть бути надмірна довжина маткової труби, воронко-тазової зв'язки та власної зв'язки яєчника, звивистість і подовження судин мезосальпінксу, травма живота, гінекологічні операції в анамнезі, а також наявність гідросальпінксу або піосальпінксу. Так само слід враховувати анатомічні особливості внутрішніх статевих органів (малі розміри матки, відносно високе розташування яєчників в порожнині малого тазу), фізіологічні особливості (переповнення сечового міхура, юнацькі закрепи, бурхлива кишкова перистальтика), а також більш рухливий спосіб життя, властивий даній віковій групі [4].

Всі пацієнтки з новоутвореннями яєчника, що маніфестували гострими болями в животі, потребують екстрених диференційно-діагностичних заходів та хірургічного лікування, основним напрямком якого є проведення органозберігаючих операцій [5].

Мета дослідження. Вивчення частоти виникнення пухлиноподібних утворень яєчників та їх ускладненого перебігу у дітей, підлітків і молодих жінок, вдосконалення ранньої діагностики та розробка оптимальних шляхів органозберігаючої хірургічної тактики лікування даної патології.

Матеріал та методи дослідження. Робота виконана на кафедрі акушерства, гінекології та дитячої гінекології Харківського національного медичного університету (зав. каф. проф. Тучкіна І.О.) і є фрагментом кафедральної науково-дослідної роботи. Обстежено 60 дівчаток, підлітків і жінок молодого репродуктивного віку. Хворі були розділені на три групи. В 1 групу були

включені 30 молодих жінок, у 2 групу увійшли 19 дівчат-підлітків 13-17 років, 3 групу склали 11 дівчаток від 2 до 12 років. Діагностичний комплекс включав загальноклінічні, спеціальне гінекологічне, комплексне лабораторне, ультразвукове (в тому числі доплерометричне) дослідження, комп'ютерну і магнітно-резонансну томографію (за показаннями), вивчення гормонального профілю.

Результати дослідження та їх обговорення. Остаточний діагноз «Кіста яєчника» був верифікований у 37 пацієток з 60 (61,6%): в 1 групі - 26 з 30 (86,6%), у 2 групі - 10 з 19 (52,6%), в 3 групі - 1 з 11 (9,1%). Встановлено, що перекрут додатків матки було виявлено у 23 із 60 хворих: у 1 групі - 13,3% випадків (у 4 з 30 жінок молодого репродуктивного віку), у 2 групі - 47,3% (у 9 з 19 дівчат), в 3 групі - 90,9% (у 10 з 11 дівчаток). Виконано 46 оперативних втручань шляхом лапароскопії з максимальною органозберігаючою тактикою щодо яєчника, 2 лапаротомії з видаленням додатків за відсутності кровотоку і наявності ділянок некрозу. 12 пацієток проліковано консервативно із заключним діагнозом «Овуляторний синдром» і «Ретенційна кіста яєчника».

Висновки. Кіста яєчника, як причина абдомінального болювого синдрому, достовірно частіше діагностується у молодому репродуктивному віці, ніж у пацієток препубертатного і пубертатного віку. У дівчаток і дівчат-підлітків з явищами гострого живота достовірно частіше, ніж у дорослих хворих, зустрічається перекрут інтактних додатків матки, що обумовлено анатомічними особливостями внутрішніх статевих органів і більш рухливим способом життя, властивим даній віковій групі. Оптимальним лікуванням функціональних кіст яєчників є комплексна консервативна терапія. Оперативне лікування кіст яєчників у молодому віці проводиться за суворими показаннями, методом вибору є органозберігаюча лапароскопія.

Список літератури:

1. Stancovich Z., Sedlecky K., Savic D. et al. (2017). Ovarian preservation from tumors and torsions in girls: prospective diagnostic study. *J. Pediatr. Adolesc. Gynecol.*, vol. 30 (3), pp. 405-412.
2. Tuchkina I., Gnatenko O., Kiebashvili S. (2016). Perekrut pridatkov matki kak odna iz prichin abdominalnogo boleвого sindroma u devochek i devushek [Uterine adnexa torsion as the cause of abdominal pain in girls and young women]. *Zbirnyk naukovykh prats Asotsiatsii akusheriv-hinekolohiv Ukrainy - Scientific digest of Association of obstetricians and gynaecologists of Ukraine*, vol. 2 (38), pp. 372-376 [in Russian].
3. Batyrova Z.K., Chundokova M. A., Uvarova E. V. et al. (2017). Perekrut pridatkov matki. Organosohranyayuschaya taktika [Adnexal torsion. Organ-preserving tactics]. *Akusherstvo i ginekologiya - Obstetrics and Gynecology*, vol. 9, pp. 148-152 [in Russian].
4. Tuchkina I., Paschenko Y., Piontkovskaya O. et al. (2018). Urgent conditions in pediatric and adolescent gynecology. *Gynecological Endocrinology the 18th World Congress, Florence, Italy*, 239 p.
5. Stroiescu A., Byrne C., Hennebry J. et al. (2018). Ovarian torsion in children: case report and discussion. *Archives of Disease in Childhood*, p. 104, DOI: 10.1136/archdischild-2019-epa.470.

РЕАБИЛИТАЦИЯ ПАЦИЕНТОВ С ПСИХОСОМАТИЧЕСКИМИ НАРУШЕНИЯМИ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ РЕЛАКСАЦИИ

Улукбекова Айгуль Орынгалиевна

к.м.н., доцент, профессор КазАСТ
Казахская академия спорта и туризма, Казахстан

Ерданова Гульширын Серикбаевна

магистр, старший преподаватель
Казахская академия спорта и туризма, Казахстан

Махова Ольга Григорьевна

старший преподаватель
Казахская академия спорта и туризма, Казахстан

Актуальность. До настоящего времени психосоматические нарушения остаются острой медико-социальной проблемой не только в Казахстане, но и во всем мире. Даже, несмотря на хорошо отработанную методику лечебной гимнастики, а также медикаментозной терапии, частота осложнений не имеет тенденции к снижению на протяжении многих лет [1,2]. В этом плане наиболее актуальным представляется поиск новых специализированных программ в сочетании с разработкой тактики и рациональной схемы реабилитации современными средствами релаксации [3].

Более того, исследования, посвященные изучению комплексного влияния современных релаксационных практик, а также самостоятельных методов релаксации в движении на коррекцию функциональных изменений ЦНС, приобретают еще большую значимость в период пандемии COVID-19. О возможных психических последствиях пандемии COVID-19 можно говорить уже сейчас [4]. И они затронут не только людей, которые заболели сами или пережили болезнь близких. Как отмечает заведующая Центром комплексных исследований социальной политики НИУ ВШЭ Оксана Синявская, первые исследования, проведенные в Китае, продемонстрировали, что эпидемия коронавируса и связанные с ней карантинные меры привели к росту беспокойства, расстройству сна и депрессивным симптомам во всех группах населения. Об этом же говорят результаты исследования американского психолога Стивена Тэйлора, который даже ввёл новый термин «синдром COVID-стресса» (COVID stress syndrome). На сегодняшний день он проявился, по его данным, уже у 25% испытуемых. «Эти люди сталкиваются с сильными страхами подхватить инфекцию. Они беспокоятся по поводу социальных и экономических последствий COVID-19. Им снятся кошмары, связанные с коронавирусом. Они

постоянно мониторят новости на эту тему, что еще сильнее усиливает их тревожность» – рассказывает ученый [5].

С этих позиций, проведенное нами исследование, является весьма актуальным.

Результаты исследования. В ходе проведения практической части исследования, участники эксперимента были распределены в две группы – экспериментальную (ЭГ) и контрольную (КГ) по 14 человек в каждой, сопоставимых по возрасту и полу. Все испытуемые входили в возрастную категорию от 34 до 40 лет.

Для реабилитации современными методами релаксации был использован комплекс релаксационных занятий. Разработанный комплекс занятий состоял из методов пассивной гимнастики: МНУШИ, Нейрорелаксация, холистический палсинг, дыхательная гимнастика Оксисайз. Кроме того в него включены самостоятельные методы релаксации в движении: соматическое движение, свободное движение, свободный танец, миофасциальный релизинг (МФР).

Согласно полученным в ходе исследования данным статистического анализа по Т-критерию Вилкоксона, при $T_{кр} < 0.01$, выявлено $T_{эмп} = 1$, эмпирическое значение в зоне значимости, следовательно в экспериментальной группе (ЭГ) произошли значимые изменения до и после прохождения курса релаксации по параметру тестирования «Психосоматика» (Таблица 1).

Уровень невротизации снизился преимущественно до низких и средних показателей на 40% (от исходного значения). Поскольку контрольная группа не проходила курс занятий, то тестирование просто проводилось в одно и то же время вместе с экспериментальной группой. Чем выше значение по тесту, тем выше уровень невротизации и предрасположенность к психосоматическим нарушениям. Так, во втором измерении, при $T_{кр} > 0.05$, $T_{эмп} = 128$, эмпирическое значение было в зоне незначимости, следовательно, в контрольной группе (КГ) достоверных изменений при двух замерах, проводимых в одно и то же время вместе с экспериментальной группой по параметру тестирования «Психосоматика» не наблюдается.

Анализ динамики переменных данных экспериментальной и контрольной групп до и после прохождения занятий с исследованием результатов по методике определения стрессоустойчивости и социальной адаптации (Холмса-Раге) показал следующие изменения (Таблица 1). Необходимо отметить, что чем выше уровень значений по тесту, тем выше уровень невротизации стресса, вероятности психосоматических нарушений, а также ниже уровень стрессоустойчивости.

Таблица 1.

Влияние релаксационного комплекса на показатели невротизации, стрессоустойчивости и качества сна (по Т-критерию Вилкоксона)

Показатель	ЭГ (n = 14)	КГ (n = 14)
«Психосоматика» невротизация устойчивость к стрессу	До: $T_{ср} = 22,5$ После: $T_{ср} = 13,58$ $T_{эмп} = 1$ (Т-Вилкоксона) При $T_{кр} < 0.01$, значимо	До: $T_{ср} = 26,25$ После: $T_{ср} = 26,25$ $T_{эмп} = 128$ (Т-Вилкоксона) При $T_{кр} > 0.05$, незначимо

Метод Холмса и Раге (стрессоустойчивость)	До: Тср = 219,46 После: Тср=146,46 ТЭмп = 4,5 (Т-Вилкоксона) При Ткр <0.01, значимо.	До: Тср=260,71 После: Тср=257,38 ТЭмп = 149,5 (Т-Вилкоксона) При Ткр >0.05, незначимо
Анкета отношения ко сну (Рассказова)	До: Тср = 20,88 После: Тср=25,42 ТЭмп = 1 (Т-Вилкоксона) При Ткр <0.01, значимо	До: Тср=20,54 После: Тср=19,17 ТЭмп = 63 (Т-Вилкоксона) При Ткр <0.01, значимо
Анкета причин нарушения сна	До: Тср = 19,88 После: Тср=27,75 ТЭмп = 0 (Т-Вилкоксона) При Ткр <0.01, значимо	До: Тср=17,92 После: Тср=17,79 ТЭмп = 156 (Т-Вилкоксона) При Ткр >0.05, незначимо

Как видим из полученных средних значений в ЭГ, уровень невротизации в среднем значительно снизился, что согласно интерпретации методики, свидетельствует о низком уровне невротизации, более низком риске получить психосоматическое заболевание (менее 50% при значениях <150 согласно тесту) и более высоком уровне устойчивости к стрессу. Уровень переживания стресса снизился на 35%, а степень сопротивляемости стрессу у большинства перешла в разряд «Высокая».

Тогда как в КГ уровень невротизации Холмса-Раге несущественно изменился в сторону уменьшения, но в целом значение осталось достаточно высоким в зоне «пороговой» невротизации и устойчивости к стрессу, эти изменения статистически незначимы.

Что касается полученных средних значений, указанных также в таблице 1, то после проведенного комплекса занятий в экспериментальной группе уровень качества сна значительно повысился до значения, попадающего в разряд «здоровый сон» (от 22 до 30), т.е. на 20% от исходного значения. Также повысился уровень отношения ко сну на 40%. При этом уровень проблем со сном понизился на 50%.

В тоже время в контрольной группе показатели теста «Оценка ночного сна» в среднем несущественно изменились в сторону ухудшения, и в целом значение осталось в зоне пограничного отношения ко сну (от 19 до 22).

В таблице 2 представлены данные экспериментальной и контрольной групп до и после прохождения занятий по релаксационной программе с исследованием результатов опросника «Утомление-Монотония-Пресыщение-Стресс».

Здесь каждая шкала отдельно означает, соответственно, уровень утомления, а значит сниженной работоспособности, уровень монотонии, пресыщения. Последние два параметра имеют также обратную зависимость с уровнем работоспособности. И наконец, шкала переживания стресса. В данном случае, чем ниже уровень значений по анкете, тем ниже уровень соответствующих показателей.

Таблица 2.

Изменение показателей утомления, монотонии, пресыщения и стресса в процессе реабилитации (по Т-критерию Вилкоксона)

Показатель	ЭГ (n = 14)	КГ (n = 14)
Опросник «Утомление – Монотония – Пресыщение – Стресс» (Методика дифференцированной оценки состояний сниженной работоспособности)	Утомление До: $T_{\text{ср}} = 24,88$ После: $T_{\text{ср}} = 16,38$ $T_{\text{Эмп}} = 1$ (Т-Вилкоксона) При $T_{\text{кр}} < 0.01$	Утомление До: $T_{\text{ср}} = 25,88$ После: $T_{\text{ср}} = 25,46$ $T_{\text{Эмп}} = 146$ (Т-Вилкоксона) При $T_{\text{кр}} > 0.05$
	Монотония До: $T_{\text{ср}} = 26,13$ После: $T_{\text{ср}} = 20,71$ $T_{\text{Эмп}} = 3$ (Т-Вилкоксона) При $T_{\text{кр}} < 0.01$	Монотония До: $T_{\text{ср}} = 22,04$ После: $T_{\text{ср}} = 23,04$ $T_{\text{Эмп}} = 102$ (Т-Вилкоксона) При $T_{\text{кр}} > 0.05$
	Пресыщение До: $T_{\text{ср}} = 21,63$ После: $T_{\text{ср}} = 16,33$ $T_{\text{Эмп}} = 0$ (Т-Вилкоксона) При $T_{\text{кр}} < 0.01$	Пресыщение До: $T_{\text{ср}} = 22,54$ После: $T_{\text{ср}} = 22,79$ $T_{\text{Эмп}} = 147$ (Т-Вилкоксона) При $T_{\text{кр}} > 0.05$
	Стресс До: $T_{\text{ср}} = 22,71$ После: $T_{\text{ср}} = 15,00$ $T_{\text{Эмп}} = 1$ (Т-Вилкоксона) При $T_{\text{кр}} < 0.01$	Стресс До: $T_{\text{ср}} = 25,21$ После: $T_{\text{ср}} = 24,67$ $T_{\text{Эмп}} = 110,5$ (Т-Вилкоксона) При $T_{\text{кр}} > 0.05$

Как видно из представленных в таблице 2 данных, на фоне проведенного курса реабилитации у испытуемых экспериментальной группы средние значения уровней по шкалам «Утомление», «Монотония», «Пресыщение» и «Стресс» значительно снизились ($У - 35\%$, $М - 20\%$, $П - 25\%$, $С - 34\%$). В то время как в контрольной группе подобной тенденции не выявили. Здесь все значения по шкалам остались практически на том же самом уровне.

Сравнительный анализ функционального состояния пациентов с психосоматическими нарушениями в процессе использования современных методов релаксации с исследованием результатов опросника «Самочувствие-Активность-Настроение» продемонстрировал повышение уровня показателей по данным шкалам в экспериментальной группе в отличие от контрольной группы, где они остались практически без изменений.

Так, Самочувствие-Активность-Настроение в ЭГ приблизились к более высокому функциональному значению. При этом показатели САН повысились на: $С - 34\%$, $А - 27\%$, $Н - 34\%$.

Достаточно высокую эффективность разработанной методики подтверждает и повышение показателей работоспособности (проба Руфье-Диксона). Об этом свидетельствует его повышение в среднем на 25% от исходного значения у пациентов экспериментальной группы. Тогда как в контрольной группе за это же время не выявлено статистически значимых изменений по указанному показателю.

Таким образом, разработанная комплексная методика физической релаксационной реабилитации оказала благоприятное воздействие на показатели психофизического и функционального состояния пациентов с психосоматическими нарушениями. Критерием эффективности экспериментальной методики явилось повышение уровня наиболее значимых психофизиологических показателей.

Выводы:

1. Разработанный комплекс релаксационных воздействий, включающий в себя арсенал средств пассивной гимнастики, методики «Мнуши», Нейрорелаксации, соматических практик, свободного движения и др. техник позволил выявить выраженный оздоровительный эффект, который сопровождался повышением уровня наиболее значимых психофизиологических показателей у пациентов с психосоматическими нарушениями.

2. Установлено, что под воздействием экспериментальной методики понизились уровни невротизации (на 40%), переживания стресса (на 35%), повысился показатель качества сна (на 20%) и уровень ответственного отношения ко сну на 40%, в среднем понизились уровни проблем со сном (на 50%) и показателей Утомления-Монотонии-Пресыщения-Стресса на 35%, 20%, 25%, 34% соответственно. Показатели оценки функционального состояния САН приблизились к более высокому значению. Отмечено повышение общей работоспособности на 25%.

3. Выявленная положительная динамика изменений функционального состояния ЦНС и общей работоспособности в процессе реабилитационной работы с представленным комплексом релаксационных методик позволяет рекомендовать его для использования в широкой сети лечебно-профилактических учреждений.

Список использованных источников:

1. Мельник Е.В. Психосоматические заболевания: факторы риска, выявление, профилактика: учебное пособие. – Челябинск: Активист, 2016. – 123 с.

2. Кодочигова А.И., Оленко Е.С., Кучеров М.Г. Психосоматический подход в общей медицинской практике: дань моде или насущная необходимость? Саратов, – 2015, т.1. – 247 с.

3. Ильина И. В. Медицинская реабилитация. Практикум : учеб. пособие для СПО / И. В. Ильина. – М.: Издательство Юрайт, 2019. – 393 с.

4. Основные принципы реабилитации пневмонии, вызванной коронавирусной инфекцией / Дюсупова А.А., Жунусов Е.Т., Беляева Т.М. //Семей: НАО. «Медицинский университет Семей», 2020. – 46 с.

5. Как пандемия влияет на психику [Электронный ресурс] – Режим к доступу: <https://iq.hse.ru/news/366225935.html>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ЛІКУВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З УШКОДЖЕННЯМИ ЩЕЛЕПНО-ЛИЦЕВОЇ ДІЛЯНКИ Т.Б. ХЕРСОНСЬКА

Херсонська Тетяна Борисівна

кандидат медичних наук, ординатор пересувного стоматологічного відділення
Центральної стоматологічної поліклініки Міністерства оборони України,
м. Київ, Україна

Вступ. Досвід військових медиків збройних конфліктах ХХ–ХХІ ст., в тому числі, у антитерористичній операції/ операції Об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областей, свідчить, що хірургічна допомога пораненим здійснюється на фоні чіткої тенденції до збільшення частки щелепно-лицевих поранень в загальній структурі санітарних втрат [1, 2].

Серед цих поранень зростає частка важких та поєднаних, що пов'язують з збільшенням кількості мінно-вибухових бойових пошкоджень [3, 4].

Вказане, обумовлює актуальність вивчення особливостей організації спеціалізованого лікування військовослужбовців з ушкодженнями щелепно-лицевої ділянки, що і визначило мету даного дослідження.

Мета дослідження. Вивчення особливостей організації спеціалізованого лікування військовослужбовців з ушкодженнями щелепно-лицевої ділянки на основі особливостей функціонування системи лікувально-евакуаційного забезпечення Збройних Сил України при проведенні антитерористичної операції/ операції Об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областей.

Матеріал і методи дослідження. В ході роботи проводилося вивчення стану лікувально-евакуаційного забезпечення Збройних Сил України при проведенні антитерористичної операції/ операції Об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областей, дослідження показників роботи стоматологічної служби Збройних Сил України в умовах ведення збройного конфлікту. Використані методи системного аналізу, наукового узагальнення і метод статистичного аналізу.

Результати та їх обговорення. На основі особливостей функціонування системи лікувально-евакуаційного забезпечення Збройних Сил України при проведенні антитерористичної операції/ операції Об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областей встановлено, що в зоні бойових дій була налагоджена багаторівнева система надання медичної допомоги військовослужбовцям з бойовими ушкодженнями щелепно-лицевої ділянки. Основними принципами спеціалізованого лікування поранених з вогнепальними ушкодженнями щелепно-лицевої ділянки є: раннє, радикальне, одномоментне та вичерпне хірургічне втручання; стабілізація життєвоважливих функцій організму (дихання, кровообігу, травлення, тощо); інтенсивна комплексна

терапія, спрямована на відновлення порушених функцій організму пораненого та профілактику післяопераційних ускладнень; належний післяопераційний догляд та повноцінне збалансоване харчування поранених, що обумовлює необхідність наближення спеціалізованої медичної допомоги до поранених, скорочення проміжних етапів медичної евакуації (рівнів медичного забезпечення), евакуацію їх одразу на максимально можливий в умовах бойової та медико-тактичної обстановки рівень медичного забезпечення (заклад охорони здоров'я).

На підставі проведених досліджень організації лікувально-евакуаційних заходів в системі медичного забезпечення військ при проведенні антитерористичної операції/ операції Об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областях за рівнями медичного забезпечення, зокрема, особливостей надання спеціалізованої стоматологічної допомоги військовослужбовцям з ушкодженням щелепно-лицевої ділянки голови, виявлена невідповідність спроможності стоматологічної служби військового мобільного госпіталю обсягу та вимогам спеціалізованої медичної допомоги пораненим в щелепно-лицевої ділянки голови.

Висновки. Доведено актуальність наукового обґрунтування удосконалення надання спеціалізованої стоматологічної допомоги військовослужбовцям з ушкодженням щелепно-лицевої ділянки голови шляхом якісних змін в системі лікувально-евакуаційних заходів з урахуванням досвіду проведення антитерористичної операції/ операції Об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областях.

Ключові слова: лікувально-евакуаційного забезпечення, антитерористична операція, спеціалізована стоматологічна допомога, бойові ушкодження щелепно-лицевої ділянки.

Список літератури:

1. Коваленко В. В. Особливості організації стоматологічної допомоги в зоні проведення антитерористичної операції на Сході України / В. В. Коваленко, М. З. Лищишин // Новини стоматології. - 2016. - №4. - С. 101.
2. Коваленко В.В. Організація та обсяг стоматологічної допомоги військовослужбовцям в зоні проведення бойових дій (на досвіді проведення АТО) з урахуванням стандартів НАТО: методичні рекомендації./ В.В. Коваленко, М.З. Лищишин - К.: УВМА, 2017.- 26 с.
3. Лихота А.М. Сучасні принципи надання медичної допомоги та спеціалізованого лікування поранених в щелепно-лицьову ділянку / А.М. Лихота, В.В. Коваленко // Наука і практика. Міжвідомчий медичний журнал.- 2015.- №1-2 (5-6). - С.44-49.
4. Стан стоматологічної допомоги військовослужбовцям в зоні проведення антитерористичної операції на Сході України / [А.М. Лихота, В.В. Коваленко, М.З. Лищишин, І.В. Федірко] // Військ. медицина України. –2015. –Т. 15, №1. – С. 30-35.

ДИАГНОСТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРОЛАКТИНА В СЫВОРОТКЕ КРОВИ МУЖЧИН, БОЛЬНЫХ ХРОНИЧЕСКИМ ГЕПАТИТОМ С

Юрко Екатерина Владимировна

доктор медицинских наук, профессор,
заведующая кафедрой инфекционных болезней
Харьковский национальный медицинский университет

Соломенник Анна Олеговна

кандидат медицинских наук,
доцент кафедры инфекционных болезней
Харьковский национальный медицинский университет

Винокурова Ольга Николаевна

кандидат медицинских наук,
ассистент кафедры инфекционных болезней
Харьковский национальный медицинский университет

Хронический гепатит С является распространенным заболеванием с высоким риском перехода в цирроз печени и гепатоцеллюлярную карциному. По последним данным, вирусом гепатита С (HCV) в мире инфицировано более 180 млн. людей [1, 2]. Длительное влияние HCV-инфекции весьма вариабельно: от минимальных гистологических изменений до тяжелого фиброза и цирроза печени с или без гепатоцеллюлярной карциномы. Адекватная оценка состояния гепатобилиарной системы, в том числе стадии фиброза позволяет не только прогнозировать течение хронического вирусного гепатита, но и своевременно назначать этиотропное и патогенетическое лечение, проводить оценку его эффективности [3-6]. Поэтому диагностика фиброза с определением его стадии у каждого конкретного пациента является важной клинической задачей.

Достоверный метод оценки морфологических изменений в печени – пункционная биопсия с последующим гистологическим исследованием ткани. Этот метод считается «золотым» стандартом диагностики [7]. Вместе с тем, наряду с многочисленными преимуществами, он имеет целый ряд существенных недостатков: инвазивность процедуры, физический и психологический дискомфорт, риск осложнений, у том числе летальных, ограничения и противопоказания к выполнению этой манипуляции, невозможность всегда получать адекватный объем ткани, субъективный характер оценки гистологических данных, высокая стоимость, трудности динамического наблюдения [8-10].

Известно, что печень является объектом влияния различных гормонов и непосредственно принимает участие в их инактивации, а хроническое поражение печени может приводить к нарушению в системной организации эндокринной

сферы, одной из составляющих которой выступает пролактин – белковый гормон передней части гипофиза. Время его полужизни в плазме крови, за данными разных исследователей, составляет от 30–40 до 50–60 мин [11-13].

Учитывая, что метаболизм пролактина происходит в печени, есть все основания полагать, что колебания его содержания может отражать функциональное состояние печени и морфологические изменения в ней.

Цель исследования – оценить содержания пролактина в сыворотке крови мужчин, больных хроническими формами HCV-инфекции, в зависимости от степени воспалительно-некротических изменений и стадии фиброза печени.

Под наблюдением находилось 35 (100 %) пациентов мужского пола, из них: больных хроническим гепатитом С (ХГС) – 24 (68,57 %), больных с циррозом печени, ассоциированным с HCV, – 11 (31,43 %). Средний возраст пациентов составил $40,11 \pm 3,05$ лет. Кроме стандартных рутинных биохимических показателей, всем больным определяли содержание пролактина иммунохимическим методом с электрохемолуминисцентной детекцией на биохимическом анализаторе фирмы «Roche Diagnostics» (Швейцария) с помощью реактивов фирмы «Roche Diagnostics» (Швейцария) и проводили оценку воспалительно-некротических изменений и стадии фиброза печени по системе FibroMax, а также с использованием эластографии печени. Контрольную группу составил 21 здоровый донор. Для статистической обработки полученных данных применяли критерий t Стьюдента, коэффициент корреляции r, критерий согласия χ^2 Пирсона, в том числе для «малых выборок».

У больных ХГС среднее значение содержания пролактина в сыворотке крови не отличалось от контрольного значения ($p > 0,05$). У больных циррозом печени, ассоциированным с HCV, этот показатель был выше, чем в контроле ($p < 0,001$) и выше, чем у больных ХГС ($p < 0,001$) (табл.).

Таблица

Содержание пролактина в сыворотке крови обследованных больных, $M \pm m$

Показатель	Группы больных с хронической HCV-инфекцией		Контроль (n=21)
	Хронический гепатит (n=24)	Цирроз печени (n=11)	
Пролактин, нг/мл	$11,47 \pm 0,79$ $p_1 > 0,05, p_2 < 0,001$	$22,17 \pm 2,23$ $p_1 < 0,001$	$9,03 \pm 1,12$

Примечание: p_1 – различие по сравнению с контрольной группой; p_2 – различие между группами больных

Среди обследованных больных ХГС степень активности воспалительно-некротических изменений A0 выявлено у 6 (17,14 %), A1 – у 7 (20 %), A2 – у 14 (40 %), A3 – у 8 (22,86 %) пациентов. Стадию фиброза F0 диагностировано у 3 (8,57 %), F1 – у 6 (17,14 %), F2 – у 10 (28,57 %), F3 – у 5 (14,29 %), F4 – у 11 (31,43 %) лиц.

Проведение корреляционного анализа позволило установить наличие прямой сильной связи между содержанием пролактина в сыворотке крови обследованных больных и стадией фиброза печени ($r = 0,79$; $p < 0,001$).

Корреляционной связи между содержанием пролактина в сыворотке крови и степенью воспалительно-некротической активности ХГС не выявлено ($r=0,16$; $p>0,05$).

Анализ полученных данных по Пирсону с расчетом критерия согласия χ^2 доказал, что содержание пролактина в сыворотке крови мужчин, больных ХГС, которое равняется или является выше 17,71 нг/мл, свидетельствует о наличии у них цирроза печени ($\chi^2=10,05$; $p<0,001$).

Выводы. Содержание пролактина в сыворотке крови мужчин, больных хроническими формами HCV-инфекции, находится в пределах контрольных значений, однако наблюдается его снижение у пациентов со стадией фиброза печени F4, то есть у больных циррозом печени, ассоциированным с HCV ($p<0,001$), как по сравнению с контролем ($p<0,001$), так и по сравнению с группой больных ХГС без цирроза печени ($p<0,001$).

Содержание пролактина в сыворотке крови мужчин, больных хроническими формами HCV-инфекции, находится в прямой зависимости от стадии фиброза печени ($p<0,001$). Связи между содержанием пролактина в сыворотке крови мужчин, больных хроническими формами HCV-инфекции, и степенью воспалительно-некротической активности не установлено ($p>0,05$).

Таким образом, определение содержания пролактина в сыворотке крови мужчин, больных ХГС, может быть использовано для ранней диагностики у них цирроза печени как исхода хронического вирусного гепатита.

Литература:

1. Рекомендации EALS по лечению гепатита С. Журнал гепатологии. 2017. Том 66. С. 153–194.
2. Федорченко С. В. Коинфекция HCV/HBV: монография. К.: ВСИ «Медицина», 2018. 120 с.
3. Меланіч С. Л. Діагностична значимість сироваткових маркерів фіброзу печінки у хворих на HCV-інфекцію. Гастроентерологія. 2013. № 4(50). С. 43–49.
4. Christoph Sarrazin. Клиническое значение устойчивости вируса гепатита С к противовирусным препаратам прямого противовирусного действия. Journal of Hepatology. 2016. Vol. 64. P. 486–504.
5. Hepatic macrophages in liver fibrosis: pathogenesis and potential therapeutic targets / Li H., You H., Fan X., Jia J. BMJ Open Gastroenterol. 2016. № 3(1). P. 79.
6. Лобзин Д. Ю. Клиническая и иммуногистохимическая оценка скорости развития фиброза у больных хроническим гепатитом С: дисс. ...к-та мед. наук: 14.01.09 /Воен.-мед. академ. Санкт-Петербург, 2019. 112 с.
7. Особливості метаболізму білка гострої фази запалення гаптоглобіну у пацієнтів із хронічними формами HCV-інфекції / Е. В. Юрко, Г. О. Соломенник, О. Є. Бондар та ін. Международный медицинский журнал. 2020. Том 26, № 2(102). С. 70–76.
8. Шептулина А. Ф., Широкова Е. Н., Ивашкин В. Т. Неинвазивная диагностика фиброза печени: роль сывороточных маркеров. Рос. журн. гастроэнтерол., гепатол, колопроктол. 2015. № 2. С. 28–40.

9. Циммерман Я. С. Фиброз печени: патогенез, методы диагностики, перспективы лечения. Клиническая фармакология и терапия. 2017. № 1. С. 54–58.
10. Щёктова А. П., Невзорова М. С., Ермакова А. О. Современные методы лабораторной диагностики фиброза печени. Вестник науки и образования. 2018. № 17(53), Ч. 2. С. 54–59.
11. Дзеранова Л. К., Бармина И. И. Особенности диагностики и лечения гиперпролактинемического синдрома. Фармакотерапія. 2009. № 1. С. 1–7.
12. Лычкова А. Э., Пузиков А. М. Пролактин и серотонин. Вестник РАМН. 2014. Том 1, № 2. С. 38–45.
13. Лимар Л. Є., Лимар Н. А. Деякі аспекти патогенезу розладів менструальної функції при хронічних гепатитах. Актуальні питання педіатрії, акушерства та гінекології. 2015. № 1. С. 145–147.

DEVELOPMENT AND FUNCTIONING OF EXTRACURRICULAR EDUCATION DURING THE USSR

Maksyutov Andrey

Ph.D., Associate Professor

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

The development and functioning of extracurricular education in Soviet times were too bright, full of events and contradictions. Dozens of magazines were published, which regularly published scientific and pedagogical and methodological materials on extracurricular education, created more and more new organizational systems that helped involve children in active creative activities of interest, helped to spend leisure time and get the basics of professional skills. At that time he impressed with the variety of forms of out-of-school education and the attention given to them. There was an intensive development of the theory of education, where the leader is determined by a holistic approach to the personality of the pupil. It was during this period that the foundations of the theory of social education were laid, a theory which, according to A.S. Makarenko, proceeded from the fact that a person is not brought up in parts [5]. The first half of the XX century was the time when the system of out-of-school education was finally formed, which provided an opportunity to stimulate and develop children's abilities and interests in art, painting, technology, tourism, physical education and sports specialized and complex (multidisciplinary). The content and forms of work of the out-of-school educational institution were already constant. In our opinion, the out-of-school educational institution was a kind of community of children and adults, which is characterized by purposefulness, age composition of participants, autonomy of existence, cyclical functioning, diversity and freedom of choice. Formal and informal relations between children and adults, the ability of the child not to depend on the stereotype of thought that is inherent in others, the ability to act in a new social role [3].

The post-Soviet system of education has left us the principles of out-of-school education, which form the foundation and basics of modern out-of-school education: mass and public availability of classes based on voluntary association of children by interests; development of initiative and initiative of children and youth; civic - useful direction of creative associations; variety of forms of out-of-school education; taking into account the age and individual characteristics of children and youth.

The last years on the eve of the collapse of the USSR and the formation of a new independent state - Ukraine itself, became a period of the highest development of out-of-school educational institutions, which were an integral part of society. It was at this time that the main directions in the content of activities were determined and a unique system of work with children was formed, which had no analogues in the world and included clearly defined tasks, content and forms of educational work [1]. The content

of the main types of extracurricular activities was focused on taking into account the age and personality characteristics of children. A kind of industry for organizing leisure activities for children and youth was formed [4]. Out-of-school educational institutions were one of the main educational ones institutions of society, their methodological role in the dissemination of pedagogical knowledge, in the promotion of more active forms of educational influence at the place of residence, in the individualization of work with children in need of special attention of society. In addition, the role of out-of-school educational institutions in coordinating all educational work in society has significantly increased. During the existence of independent Ukraine, it became clear that for the further development of the out-of-school education system it is necessary to provide out-of-school educational institutions with financial and economic independence in solving vital issues in choosing meaningful activities; in the formation of the structure and staffing, in matters of remuneration. To solve the problems that arise, it is necessary to experimentally find ways and means to modernize the organizational - organic mechanism; establishment of optimal levels of development of out-of-school educational institutions, development of bases of documentary maintenance and establishment of a new legal status of out-of-school education [2].

These problematic aspects of the life of out-of-school educational institutions have become especially acute during the last eighteen years. And today they need an extremely urgent solution and a commitment to this process for all state and social institutions. Today, an out-of-school educational institution is a widely accessible educational institution that directs students to acquire knowledge, skills and abilities of interest, as well as provides the needs of the individual in creative self-realization and the organization of meaningful leisure. Extracurricular education and upbringing is a continuous process. It has no fixed completion dates and consistently moves from one stage to another (initial, basic, higher levels of education) from the conditions conducive to the creative activity of children and adolescents, to ensure their cooperation in the creative process and independent creativity, which forms the need of the individual for further creative perception of the world. The system of out-of-school education in Ukraine has made the "discovery of free time" as an important educational resource. The peculiarity of out-of-school education is that it is aimed at the needs of families, children and youth, society and society as a whole.

References:

1. Bereka V. E. Vplyv reform osvity na rozvytok pozashkilnykh zakladiv v Ukraini (60-70 ti roky KhKh stolittia) / E. V. Bereka // Naukovi zapysky Ternopilskoho derzh. ped. un-tu. – Ternopil, Serii: Pedahohika. – №1. – 2000. – S. 34-38
2. Verbytskyi V. V. Rozvytok pozashkilnoi ekoloho-naturalistychnoi osvity v Ukraini (1925-2000 roky). Dys.... dokt. ped. nauk : 13.00.01 / V. V. Verbytskyi. – K., 2004. – 496 s.
3. Pustovit H. P. Pozashkilna osvita i vykhovannia : teoretyko-dydaktychnyi aspekt : Monohrafiia / H. P. Pustovit. Knyha 1. – Mykolaiv : Vydavnytstvo MDU im. V. O. Sukhomlynskoho, 2010. – 379 s.
4. Sushchenko T. I. Pedahohichni protses u pozashkilnykh zakladykh / T. I. Sushchenko. – K., Radianska shkola, 1986. – 118 s.

5. Tsvirova T. D. Rozvytok pozashkilnykh zakladiv riznykh typiv v Ukraini (1920-1941 rr.) : dys.... kand. ped. nauk : 13.00.01 / T. D. Tsvirova. – K., 2004. – 236 s.

HUMANISTIC STYLE OF VOCATIONAL EDUCATION

Satova Akmaral

doctor of psychological Sciences, Professor,
Abai Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan

Kalinichenko Yelena

PhD student,
Abai Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan

One of the most important tasks of vocational education has always been to provide production with qualified workers. Most likely, it was an installation on the production itself, and not on the person. Today, the situation is changing: for the first time in the history of professional education, the state order for a highly professional, competent person coincided with the interests of the individual. It is no accident that today, in pedagogical practice; we observe the rapid development of new forms and methods of teaching and upbringing. Technological progress in the printing industry in modern conditions required the training of a new type of worker — a fully developed person with a heightened sense of personal responsibility for the best use of the latest technology, a qualitatively new, in moral and psychological terms, attitude to work.

Unfortunately, until recently, few or no students with special educational needs were included in the process of vocational education, which hindered the physical development of such children, instilled doubt and uncertainty in their own strength and abilities, and suppressed the natural inclinations of children.

The practice of teaching children with special needs in vocational schools, which existed in the middle of the XX century, had significant organizational and pedagogical problems: formalism in teaching and upbringing, strict (school) regime, overcrowding of groups and classes, authoritarian relations between teachers and students, loss of natural individuality of students, inflexible curricula and educational-thematic planning, often tactless characteristics and assessments of the mental abilities of students with special needs, and other forms of suppression of their dignity and civil sovereignty.

The humanization and democratization of schools and education in general, characteristic of the development of the entire world educational space at the end of the XX — beginning of the XXI century, was the basis for the reconstruction and improvement of the education system for children with special educational needs. Today, the processes of active implementation of inclusive education in the general system of secondary education, taking place in Kazakhstan, cannot but affect the system of secondary vocational education.

The development of humanistic professional education, in our opinion, should go by transforming it into a workshop of "self-actualizing personality". Such a college should focus on the student with special needs-the dominant learning and self-

education-and on the merits of the teacher's personality. Our current understanding of such education is not new. Even Ya. A. Komensky [1] called for turning the school into a "workshop of humanity". The system of humanistic education and training should help the student, in addition to acquiring knowledge, skills and abilities, to understand a person and his problems, to teach tolerant communication, to master the art of using the acquired knowledge and skills. And all this can be realized in a favorable environment that is more conducive to learning and disposes to the manifestations of the abilities and feelings of children with special needs. At the center of this environment is a humane teacher, without whom a humanistic school is impossible — a great personality with a high level of knowledge, a sense of pedagogical cooperation with the student, and managing the psychology of children's thinking and behavior.

A humanistic educational institution should be imbued with continuous care for students, which means recognizing and developing their unique traits, responding to their feelings and aspirations, helping them to determine "their" place in education, where they could be calm and confident in success, constantly caring for the development of students' democratic inclinations, giving them the right to vote, the right to independence of thought and judgment. Democracy in a professional college prepares a teenager with special needs for democracy in society.

Humanization of learning is its variability, maneuverability, continuity and selectivity in the selection of the content of general professional education, teaching any section of the curriculum. It is these principles that will help to use the abilities of teachers more effectively and provide a rich range of opportunities for students, taking into account their individual typological characteristics, professional and personal orientation, and contribute to the formation of character.

The emphasis in the process of humanizing learning should be placed on human relationships. We have seen the validity of this thesis for many years, from Jean-Jacques Rousseau [2] to Leo Tolstoy [3], who recommended that teaching should not be squeezed into the mandatory and tight framework of pre-set hours, that children should not be put in a "straitjacket", and that they should not be discouraged from studying by strict adherence to established rigid schedules.

An important principle of preparing students with special needs for independent life is not only their mental development, but also their emotional development. Accordingly, when organizing the educational process, it is necessary to select such methods of its implementation that would carry, along with the theoretical content, an effective charge of feelings. Not only to teach you to read and write, not only to teach you a profession, but also to teach you to feel and experience. Only in this case it is easier to avoid such evil as the release from the walls of professional educational institutions of callous, dispassionate, although proficient in the specialty, young people.

The advanced, creative teachers of the professional college, today put the personality of a student with special educational needs at the forefront of their training system. They actually help their students to express and reveal themselves, in order to feel free and sincere in expressing their "I", to be able to study and evaluate their advantages and disadvantages and overcome them.

Naturally, at the same time, the main impulse for imitating kindness and justice is the personality of the teacher himself, when the student is influenced not by the authority of the authorities, but by the power of authority. If the teacher-educator himself is an ordinary person, serving a "lesson", his attempts to influence the teacher the shields only do harm. Imitation of mediocrity generates moral degradation of adolescents. If there are no positive role models in the family, then we are talking about the fate of a significant part of today's generation of our society.

In the second place after the personality of the teacher, in our opinion, there are modern teaching tools that can provide the education of humanistic feelings and humanity. Only those means of teaching are rational and useful, which, along with knowledge and skills, have a significant charge of humanistic education. Our curricula and the textbooks and teaching aids based on them should not be limited to defining the content of the training, but should themselves become a means of learning. They should include those elements that contain the greatest potential for comprehensive, not just professional, development of students. At the same time, it is necessary to use material that generates positive moods, feelings and emotions in young people.

Today, the philosophical concepts of social alienation that were previously rejected by our academic pedagogy as bourgeois, self-actualization and personalization of the student, the development and self-expression of his individual values, personal responsibility and the desire not to remain unnoticed and ungrateful in the team, both morally and materially, have come to the fore.

Today, the philosophical concepts of social alienation, previously rejected by our academic pedagogy as bourgeois, self-actualization and personalization of the student, the development and self-expression of his individual values, personal responsibility and the desire not to remain unnoticed and ungrateful in the team, both morally and financially, have come to the fore.

Today's interpretation of the personality of a young person with special needs should emphasize its integrity and uniqueness; a personality that has an essential internal, innate, inherent nature. The model of such a personality is in the process of civil age and maturity as a person conscious, self-oriented future forward who appreciate the universal ideals, to defend its individualism and personal dedication for the benefit of others and for their own well-being. It is an active, active being, having the right of wide choice and full freedom and social protection [4].

There is no doubt that professional competence is very important, but not the only characteristic of a humanist teacher. Professional training, can not replace the general development and education, the ability to culture communication, rules, skills and beliefs of social and human equality, regardless of age, education of respect for the younger to the older and the older to the younger. Experienced teachers take their knowledge beyond the established program requirements; offer students their own images and ideas about the future profession and the usefulness of each of them in life and work [5]. Therefore, the humanization of education inextricably linked with its humanitarization, since the universals existing in history, literature, art, and natural sciences can help students better understand human psychology, internally recognize ethics and morality, and organically get used to aesthetics and culture in the family, at work, and in society.

The humanistic style of education ensures a psychologically healthy relationship between the teacher and the students, in a team of students, creates optimal conditions for learning. Relationships of mutual respect and mutual support eliminate psychological barriers to learning — uncertainty, fear of failure, alienation from peers and parents, and many other stressful conditions to which adolescents are predisposed.

Today, along with the lesson, seminars, discussions, lectures, "useful lessons", stories and information, in which the subjects of the educational process are students, are increasingly included in our teaching practice. Creative teachers do not play a pre-planned role. They are by nature enthusiasts and fanatics, in a healthy sense, in their hard-won teaching methods. It is this kind of sincere, open, creative behavior of the teacher in the society of his students that strengthens trust and on this basis creates the necessary discipline of teaching and its high results . This does not mean that the teacher should please the group or someone individually. At the same time, he is strict and demanding, and a sense of anger can also be available to him. But he does not take it out on students with special needs, realizing that in the current situation, his pedagogical responsibility is no less than that of a student who has irritated his teacher [6]. Respect for students causes them to have self-respect. Confidence in them breeds self-confidence in students. In order to understand the student, you must be able and willing to put yourself in his place, that is, to understand the student. Perceive what is happening as the student does.

All this makes up the concept of a "humanistic teacher", an integral part of which is a sincere, lasting love for his subject, and even more so for his student. In order to teach and educate effectively, advanced teachers-humane teachers believe in advance that their students are capable of learning, and start it with confidence in the success of their own and their students. Teachers who think they are not capable of teaching will avoid responsibility [7]. Teachers who believe that vocational colleges exist for the able and that classes with the laggards are a waste of time do very differently from teachers who see the goal of education in the improvement of young people who will work in the new century. Moreover, in the name of this, it is worth giving everything completely.

In conclusion, we note that today, more than ever before, the production process has become dependent not only on the ability of a person to do something with their hands, but also on the ability to extract, process and implement new information, to reproduce creative thought. Graduates of a vocational college should not only have solid professional knowledge and skills, but also the ability to flexibly and creatively apply them to solve various production tasks. The future young worker must certainly feel that this or that technical problem concerns him personally, and that he is able, with the support of teachers, to bring the conceived idea to a real implementation.

Thus, the educational value of professional activity in college is that students most successfully improve their qualifications, master the profession and join creative technical activities; their creative abilities have received the necessary development during the period of training and acquisition of the profession.

References:

1. Komensky Ya. A. Selected pedagogical works. Volume 1. The Great Didactics. [Djv-14.3 M] Translated from the Latin by D. N. Korolkov. Edited with a biographical sketch and notes by A. A. Krasnovsky. (Moscow: Uchpedgiz, 1939. - Series "Pedagogical Library").
2. Dvortsov A. T. Jean Jacques Rousseau. - M.: Nauka, 1980. - 112 p.
3. Goncharov N. K. "Pedagogical ideas and practice of L. N. Tolstoy in the book "Historical and pedagogical essays". M, 1963.
4. Popravko N. V. The world of youth: professional and communicative environment in the field of education // Mentality and communication environment in a transitive society / Edited by V. I. Kabrin and O. I. Muravyova. - Tomsk: Tomsk State University, Vladimir Dal, 2002. - 473 p.
5. Zinchenko V. P., Morgunov E. B. The developing person: Essays of Russian psychology. M., Trivola, 1994. p. 270.
6. Kuznetsova S. V. K voprosu o lichnostno-orientirovannom obrazovanii // Vestnik TSU. Problems of education. - 2003. - No. 277. - pp. 256-261.
7. Glukhachev V. V. Intellectual support and quality of education // Quality of education: Proceedings of the II International Scientific Method. conf. of young scientists. - Novosibirsk, 1999. - pp. 230-231.

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ: ЗДОБУТКИ, ТРУДНОЩІ, ПЕРСПЕКТИВИ

Барановська Олена Володимирівна,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник,
Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ

Важливість розвитку індивідуальності як основи для гармонійного розвитку людини як особистості-творця підкреслюється в усіх чинних документах про освіту. Більше десяти років тому в *Кронберзькій декларації* про перспективи процесів придбання і передавання знань на найближчі 25 років (Зустріч експертів ЮНЕСКО) наведено деякі прогнози, одними з яких були: зростання ролі учнів в процесі набуття і передавання знань, включаючи процеси створення і поширення контенту; ролі індивідуалізації навчання учнів [1]. В *Законі України «Про освіту»* (2017) визначається поняття «індивідуальна освітня траєкторія» – персональний шлях реалізації особистісного потенціалу здобувача освіти, що формується з урахуванням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду, ґрунтується на виборі ним видів, форм і темпу здобуття освіти, суб'єктів освітньої діяльності та запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін і рівня їх складності, методів і засобів навчання [2]. *Концепція «Нова українська школа»* пропонує формулу нової української школи, яка складається з дев'яти ключових компонентів, з яких можна виокремити такі: педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками; орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм; сучасне освітнє середовище, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів, освітян, батьків не лише в приміщенні навчального закладу [3].

Процес навчання та виховання з позицій дитиноцентризму та вільного розвитку дитини розглядали педагоги-просвітителі минулого. Так, *К. Ушинський* вважав, що для правильної організації навчального процесу треба систематизувати основні положення і принципи дидактики, ґрунтовно вивчити та узагальнити індивідуальні та психологічні особливості розвитку дітей різних вікових категорій, які він виводив із закономірностей процесу пізнання. Вчений вважав, що педагогіка може стати наукою та мистецтвом, якщо буде тісно пов'язана з життям, виражати потреби суспільства і спиратися на дані наук про людину. Знаковими є його слова, що коли педагогіка хоче виховувати людину у всіх відношеннях, то вона повинна взнати його теж у всіх відношеннях [4]. Неординарними за своїм дидактичним змістом і методикою є його підручники для початкового навчання «Дитячий світ» (1861), «Рідне слово» (1864), статті «Три елементи школи» (1867), «Недільні школи» (1861), «Про початкове викладання російської мови» (1864). Важливим здобутком для вільного розвитку дитини стала *вальдорфська педагогіка* (перша вальдорфська школа була заснована Рудольфом Штайнером у 1919 році для дітей робітників фабрики «Вальдорф-Асторія» в г. Штутгарті (Німеччина). В основу концепції

антропософії закладено ідею поступального і цілісного розвитку дитини. Метою вальдорфських навчальних закладів стало не накопичення знань дитиною, а виховання людини, орієнтованого на навколишній світ, чутливого до нового, здатного здійснювати усвідомлений вибір і брати на себе відповідальність за нього (світ добрий, прекрасний, правдивий). Три провідних положення характеризують сутність педагогічної теорії *М. Монтессорі*: 1) виховання повинно бути вільним; 2) виховання повинно бути індивідуальним; 3) виховання повинно спиратися на дані спостережень за дитиною. Марія Монтессорі реалізувала ідеї раннього розвитку і вільного виховання, виділила провідну роль духовного моменту: педагог повинен уміти звертатися до людини, яка дримає в душі дитини. Педагогічна система *Василя Сухомлинського* являла собою концептуальну основу особистісно зорієнтованого підходу, що знаходить відображення в компетентісно орієнтованій освіті. Ця авторська школа являла собою школу радості, спрямовану на виховання всебічно розвиненої особистості, школу співдружності поколінь. Головними суб'єктами цієї системи є учитель, учень та родина, метою - формування всебічно розвиненої особистості, складовими всебічно розвиненої особистості. Гуманістичними основами системи Василя Сухомлинського є: створення для дитини «радість буття»; формування культури бажань, культури почуттів; формування почуття власної гідності; створення атмосфери успіху; перевага позитивних стимулів і реакцій на поведінку дитини над негативними; взаємодія школи, сім'ї, громадськості тощо. Ця система є основою для багатьох гуманістичних систем, де головним є ставлення до дитини як до унікальної особистості, природовідповідність, культуровідповідність, формування радості пізнання тощо [5].

Доробок педагогів-гуманістів поступово вплинув на зміни підходів до навчання та виховання дітей і педагогічна наука підтвердила важливість гуманістичного підходу, де основним тезисом є те, що людина – головна цінність, мета і результат організації навчально-виховного процесу. Гуманістична парадигма навчання і виховання особистості перш за все містить індивідуальний підхід до неї, розглядає індивідуалізацію навчання як обов'язкову складову процесу навчання. В *сучасній психології* важливе місце займають концепції соціалізації та індивідуалізації, різноманітні трактовки поняття «індивідуалізація психічного розвитку», яке лежить в основі будь-якого визначення «індивідуалізація навчання». Відзначимо, що поняття індивідуалізації та диференціації навчання розкриваються у багатьох педагогічних дослідженнях, а також дослідженнях на стику педагогіки та психології: А. Кірсанов, І. Осмоловська, В. Паламарчук, Є. Рабунский, Ф. Рафікова, О. Савченко, М. Скаткін, І. Смирнова, І. Унт та ін. Важливість діагностики індивідуально-психологічних особливостей дітей, їхнє врахування в процесі формування розумових дій, мислення відзначав Л. Занков. Основними цілями навчання за Л. Занковим визначалося: загальний психічний розвиток особистості; створення основи для загального розвитку кожного школяра; цілісний розвиток дитини, її розуму, волі, почуттів, моральності, при збереженні

здоров'я [6]. Л. Виготський довів, що розвивальна мета індивідуального розвитку учнів – це формування і розвиток їхніх інтелектуальних, творчих здібностей, які мають спиратися на зону найближчого розвитку учня, яка в подальшому реалізується в реальному часі [7]. Вал. Паламарчук присвятила більше тридцяти років інноваційній діяльності в закладах різного типу, постійно підкреслювала пріоритетність ідеї плекання інтелектуальної особистості, її випереджального розвитку [8].

У сучасній науковій літературі виділяють такі різновиди індивідуальної форми роботи: індивідуальна, індивідуалізована та індивідуалізовано-групова. *Індивідуальну* форму роботи застосовують на всіх етапах процесу навчання. Вона передбачає самостійне виконання учнями однакових завдань у єдиному темпі. *Індивідуалізована* форма характеризується такою організацією роботи, при якій кожен учень виконує специфічне завдання з урахуванням його навчальних можливостей. *Індивідуалізовано-групова* форма є додатковою формою навчальної роботи, завдяки якій є можливість не допустити відставання у навчанні слабких і створити кращі умови для розвитку обдарованих учнів. Серед видів індивідуальної роботи науковці виділяють: діяльність окремого учня; виконання роботи учнем одночасно з іншими учнями класу, групи; різна тривалість виконання навчального завдання; виконання загальнокласної навчальної роботи; виконання окремого завдання. Індивідуальна форма роботи на уроці дає змогу враховувати темп навчання кожного учня, його підготовленість, створює можливості для диференціації завдань, контролю та оцінювання результатів, забезпечуючи відносну самостійність, але потребує значних затрат часу і зусиль учителя. В останні роки з'явилися терміни «індивідуалізація навчання», «індивідуалізоване навчання», «індивідуальне навчання». Ми розглядаємо *індивідуалізацію навчання як принцип здійснення індивідуального підходу до учнів у процесі навчання; як форму організації навчальної діяльності учнів на уроці; як освітню технологію, що ґрунтується на принципі індивідуалізації*. «Індивідуалізоване навчання – вид навчання, що здійснюється на засадах індивідуалізації із застосуванням відповідних технологій, метою якого є розвиток індивіда згідно з його здібностями і в притаманному для нього темпі [9].

Практика вчителів показала, що індивідуальна робота та робота у малих групах є ефективною під час роботи над проектами з різних предметів (українська література, історія України, біологія, географія, основи здоров'я, хімія, фізична культура). Наприклад, цікавими були проекти з хімії про біологічні добавки в продуктах харчування. Вивчалися питання; «Чому горять картопляні чіпси?»; «Що міститься у жувальних гумках?»; «Які цукерки ми їмо?»; «Що, крім м'яса, є у ковбасі?»; «Чи є корисними для нашого організму біологічні добавки?». Працюючи у малих групах, учні навчаються розподіляти обов'язки, планувати роботу та розраховувати час на виконання етапів проекту, створювати та проводити презентацію, захищаючи проект [10]. З основних проблем, що виникають під час експериментальної роботи, ми відзначали такі: у багатьох учителів відсутні достатні знання про шляхи здійснення диференційованого та індивідуального

підходу (30%); виникають труднощі у виборі оптимальних способів і засобів диференціації (30%); вчителі помиляються під час вибору варіанта навчальної діяльності учнів на різних етапах навчального процесу (15%); не використовують варіативність застосування форм навчальної діяльності учнів (40%); витрачають багато часу на власну підготовку до застосування складних форм організації навчально-виховного процесу та подальшу організацію навчальної діяльності учнів (80%); відсутність у деяких підручниках чіткого поділу завдань різного рівня (45%); швидкий темп навчання, перенасиченість зайвою інформацією (90%). Дослідження розподілу часу на уроці, який реально займає у середньому кожна з основних форм навчальної діяльності (фронтальна, групова та індивідуальна) показало, що основне місце на уроці посідає фронтальна форма, яка охоплює біля 60% уроку; груповій формі надається біля 25%; індивідуальній – 15% [11].

Отже, можна зробити висновок, що для успішного керування навчально-виховним процесом вчитель повинен: досконало вивчити кожного учня; поєднувати різні форми навчальної діяльності таким чином, щоб кожна наступна усувала недоліки попередньої, створювати потрібні їх комплекси; визначити етап, на якому потрібна диференціація, підготуватися до цього методично; здійснювати постійний зворотний зв'язок; уміло використовувати мотивацію діяльності; постійно здійснювати контроль і корекцію. Практика показала, що взаємозв'язок варіативності з диференціацією та індивідуалізацією навчання забезпечує організацію особистісно орієнтованого підходу до учнів.

Список літератури

- [1] Кронбергская декларация о будущем процессов приобретения и передачи знаний // Высшее образование сегодня, 2007, № 9, с. 74—79.
- [2] Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38–39. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- [3] Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczyia.html>
- [4] Ушинский К.Д. Педагогические сочинения [Текст] : в 6 т. / К.Д. Ушинский ; сост. С.Ф. Егоров. – М. : Педагогика, 1988. – Т. 1. – 414 с.
- [5] Сухомлинська О. Школа Сухомлинського у Павлиші – погляд крізь призму часу: наук.-популярне видання / Ольга Сухомлинська. – К.: Пед. думка, 2013. – 124 с.
- [6] Індивідуальні варіанти розвитку молодших школярів. Під. Ред. Л.В. Занкова і М.В. Звереві. М., 1973.
- [7] Выготский Л. С. Собрание сочинений. – в 5-ти т. – М., 1983.
- [8] Паламарчук В. Ф. Глобус інтелектус (методологія, програма, методика формування глобального інтелекту). Київ, 1999. 56 с.

[9] Барановська О. В. Дидактичні підходи до проблеми форм навчання в профільній школі // Профільне навчання: теорія і практика /За ред. канд. пед. наук. Липової Л.А. – К.: ВВП «Компас», 2007. – 192 с. – С. 35-45 [0,5]. (Співавт. Прутас. А.В.,Грищенко О.В.).

[10] Барановська О. В. Розвиток творчої особистості в умовах диференційованого навчання // Райдуга творчості: Практично зорієнтований посібник / Гол. ред.: В.І. Сафіюлін; наук. ред. проф. В.Ф. Паламарчук. – К.: Освіта України, 2010. – С. 53-60.

[11] Барановська О. В. Впровадження сучасних форм організації навчального процесу в умовах профільного навчання // Директор школи, ліцею, гімназії.- 2008. – № 5. – С. 44-47

ІНТЕГРАЦІЯ СТУДЕНТІВ З ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ ОБМЕЖЕННЯМИ ЗДОРОВ'Я В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Бацман Ольга Сергіївна,

доцент кафедри соціальної роботи та спеціальної освіти
Полтавського інституту економіки і права
ЗВО Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»

Мякушко Надія Семенівна,

кандидат політ. н., доцент кафедри
соціальної роботи та спеціальної освіти, директор
Полтавського інституту економіки і права
ЗВО Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»

Сьогодні суспільство вкрай стурбоване проблемою інвалідності, що має тенденцію до зростання особливо в молодіжному середовищі. Студентство у нашій країні становить вагомую частку суспільства. Так, за даними Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України у 2019/2020 н.р. загальна кількість студентів, які навчаються у закладах вищої освіти, становить близько 1 954,8 тис. осіб. З них близько 12 тис. є студентами з функціональними обмеженнями здоров'я, і це лише невелика частка загальної кількості цього контингенту, що пояснюється загальною непристосованістю навчальних закладів до їх особливих потреб.

Функціональні обмеження здоров'я молоді значно ускладнюють її контакти з довкіллям, обмежують участь у суспільному житті, позначаються на особистісному розвитку: викликають почуття неспокою, невпевненості у собі, формують комплекс неповноцінності, егоцентричні та асоціальні настрої. Як засвідчує практика, у студентів закладів вищої освіти з обмеженими можливостями здоров'я існують психологічні проблеми, зумовлені впливом хронічного захворювання; звідси порушення психічних пізнавальних функцій, зниження самооцінки та рівня досягнень, неадекватність взаємин з іншими студентами, викладачами тощо [1, с. 270].

Специфіку організації інклюзивного освітнього та соціального простору досліджували І. Актанов, Г. Давиденко, О. Дікова-Фаворська, Л. Проніна, П. Таланчук, А. Цимбалару, М. Чайковський, І. Чепуришкін, М. Якушкіна й ін.

Інтеграція – це універсальне поняття, пов'язане із розвитком, об'єднанням, регенерацією певної цілісності, її ядром є впорядкування неоднорідних складових в окрему систему, що має потенціал розвитку. На рівні малих груп поняття «інтеграція» є синонімом понять «згуртованість», «консолідація» і однією з характеристик групової динаміки; на рівні великих систем – ототожнюється з «соціальною єдністю соціальних систем» [2].

У термінологічно-понятійному словнику за редакцією М. Головатого термін «інтеграція» означає форму культурної адаптації, за якої індивіди здатні зберігати свою культурну ідентичність і звичаї, незважаючи на одночасну підтримку позитивних і продуктивних відносин.

Інтеграція осіб з функціональними обмеженнями здоров'я в суспільство має суттєве значення для їх соціалізації. Інтеграція впливає на соціальну реабілітацію, тобто залучення даної категорії осіб до соціальних структур, які роками були створені для здорових людей. Спілкування з широкою аудиторією, більший доступ до інформації, навчання, встановлення соціальних зв'язків та соціально-економічна незалежність, що є складовими інтеграції, і допомагають людині з функціональними обмеженнями здоров'я вести повноцінний спосіб життя та брати активну участь в основних сферах життєдіяльності (соціальній, економічній, політичній, культурній, спортивній).

Одним із найдієвіших механізмів інтеграції в суспільство молоді з функціональними обмеженнями здоров'я є освіта. Інтегроване навчання потребує індивідуального підходу до кожного конкретного студента залежно від особливостей і специфіки проблем його розвитку. Реалізуючи себе професійно і соціально, такі люди почувають себе в суспільстві більш впевнено і повноцінно.

Входження студента з функціональними обмеженнями здоров'я у заклад вищої освіти – це інтеграція. *Інтегроване навчання* передбачає включення молодої людини з особливими потребами в освітнє середовище навчального закладу, спільне навчання студентів з функціональними обмеженнями здоров'я з іншими студентами. Метою інтегрованого навчання є забезпечення рівного доступу до якісної освіти всіх студентів. Особливість навчання студентів з функціональними обмеженнями здоров'я в інтегрованій групі полягає в тому, що їх сприймають як рівних, до них висувають вимоги, як і до інших студентів. Інтеграція для молодих людей даної категорії стає головним завданням на перших курсах навчання. Їм потрібно інтегруватися в навчальний процес, в колектив однолітків та викладачів, пристосувати свій організм до навчального ритму, але водночас бути працездатними та розкрити свої здібності і таланти.

Кожен заклад вищої освіти повинен відповідати потребам будь-якого студента та забезпечити включення молоді з різними порушеннями в систему відносин «студент – студент» та «студент – викладач».

Потреби молодих людей з функціональними обмеженнями здоров'я можна умовно розділити на дві групи:

- 1) загальні, тобто аналогічні потребам здорової молоді;
- 2) специфічні (особливі), тобто потреби, викликані тією або іншою хворобою. Найбільш типовими з «особливих» потреб молоді з обмеженими можливостями є наступні: у відновленні (компенсації) порушених здібностей до різних видів діяльності; у пересуванні; у спілкуванні; у вільному доступі до об'єктів соціально-побутової, культурної сфери; у матеріальній підтримці; у працевлаштуванні; у комфортних побутових умовах, проте головними в житті молодої людини є потреби в отримуванні знань та у соціально-психологічній адаптації в конкретному колективі і суспільстві взагалі.

Аналізуючи адаптаційний аспект інтеграції студентів з функціональними обмеженнями здоров'я, ми виявили ряд бар'єрів, що ускладнюють процес соціалізації.

- *Просторовий бар'єр*. Навіть у тих випадках, коли особа з фізичними обмеженнями має засоби пересування (протез, крісло-коляска, спеціально обладнаний автомобіль), сама організація житлового середовища і транспорту не є поки дружньою до інваліда. Бракує устаткування і пристосувань для побутових процесів, самообслуговування, вільного пересування. Це обмеження спричиняє багато наслідків, що ускладнює становище студента даної категорії і вимагає вживання спеціальних заходів, які усувають просторову, транспортну, побутову ізоляцію студента даної категорії.

- *Інформаційний бар'єр*, який відмежовує суспільство від молодої людини з особливими потребами: особам з обмеженими можливостями набагато складніше презентувати свої погляди і позиції, донести до суспільства або навчальної групи свої нестатки й інтереси. Тому можуть виникати перекручені уявлення про потреби студентів даної категорії, особливості їхньої особистості. На основі таких перекручених уявлень виникають забобони і фобії, що утруднює комунікації між молодого людиною з особливими потребами, навчальною групою і соціумом в цілому.

- *Комунікативний бар'єр*. Розлад спілкування, одна з найбільш важких соціальних проблем молоді з обмеженими можливостями, що є наслідком емоційної захисної самоізоляції, випадання з навчальної групи і дефіциту звичної інформації. Тому закономірно, що відновлення нормальних для віку і соціального статусу комунікацій є однією з найбільш важких цілей студента даної категорії.

- *Бар'єр ділового спілкування* породжує проблеми пов'язані з особливостями і відмінностями здорових студентів та студентів з функціональними обмеженнями здоров'я.

- *Емоційний бар'єр* також є двостороннім, тобто він може складатися з емоційних реакцій студентів с особливими потребами – цікавості, глузування, незручності, почуття провини, гіперопіки, страху – і таких емоцій, як жалість до себе, очікування гіперопіки, прагнення обвинуватити когось у своєму дефекті, прагнення до ізоляції тощо [3]. Подібний комплекс бар'єрів ускладнює соціальні контакти в процесі взаємин студента з функціональними обмеженнями здоров'я, навчальної групи та соціального середовища. Таким чином, і сама особа з обмеженими можливостями, і його найближче оточення (навчальна група в університеті) мають потребу у тому, щоб емоційні взаємини були нормалізовані.

Отже, що стосується створення умов для ефективної адаптації студентів з інвалідністю до соціального середовища закладів вищої освіти, то незважаючи на наявні законодавчі акти, що регламентують отримання освіти молоддю з функціональними обмеженнями здоров'я, то ми маємо зазначити, що права осіб даної категорії ще далекі від їх повної реалізації в тій частині, що стосується їх повноцінної участі у соціальному житті та отриманні якісної вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Бацман О. С. «Пільговики» у вищому навчальному закладі: постановка проблеми. Вісник Львівського національного університету. Серія соціологічна. 2010. Вип. 4. С. 267-273
2. Соціалізація школярів і соціально-педагогічні технології / За ред. Трофімова Ю. Л. К. : Павел. 2000. 55 с.
3. Бацман О. С. «Пільговики» у вищому навчальному закладі: постановка проблеми. Вісник Львівського національного університету. Серія соціологічна. 2010. Вип. 4. С. 267-273

ТЕХНОЛОГІЧНА ОСВІТА У ШКОЛІ: БУТИ ЧИ НЕ БУТИ?

Богач Ольга Іванівна,

учитель трудового навчання Колодистенського ліцею,
заступник директора з навчально-виховної роботи

Сучасне суспільство живе в умовах науково-технологічного прогресу. До того ж він здатен охоплювати всі сторони життя суспільства. Інтенсивно впроваджуються нанотехнології, біотехнології, робототехнології. За рахунок науково-технологічного способу виробництва країни мають можливість забезпечувати високу якість життя своїх громадян, тоді як держави, що стоять на початку свого науково-технічного прогресу, помітно відстають у темпах розвитку.

Нині такий технологічний прорив, що відповідатиме сучасним світовим тенденціям технологічного розвитку, дає поштовх до формування науково-технологічного потенціалу в нашій країні. Суспільство розуміє, що для України наявність науково-дослідного потенціалу та високотехнологічних виробництв створює умови для забезпечення технологічного лідерства з низки найважливіших напрямків, зокрема в космічній та авіагалузі; для формування комплексу високотехнологічних галузей і розширення позицій на світових ринках наукоємної продукції; збільшення стратегічної присутності України на ринках високотехнологічної продукції та інтелектуальних послуг; модернізації традиційних галузей економіки та ін. Досягнення таких показників неможливо без посилення уваги до шкільної технологічної освіти, яка в подальшому допоможе створити потужний кадровий резерв у галузі технологій. Адже саме шкільна технологічна освіта реагує на соціальне замовлення суспільства, у якому особистість має можливість працювати в якісно нових умовах. Тому одним із пріоритетних напрямків удосконалення шкільної технологічної освіти є орієнтація учнів на творче вирішення дослідницьких завдань за умови інтеграції гуманітарних і природничо-наукових галузей знань, яка повинна бути адекватна сучасним технологічним можливостям, що підвищує ефективність процесу навчання.

Сьогодні засвідчує незаперечний факт, що в Україні спостерігається гостра нестача кваліфікованих кадрів у багатьох галузях промисловості (машинобудуванні, оборонно-промислового та ракетно-космічного комплексу, обробній і легкій промисловості та ін.). Ключову роль у вирішенні проблеми кадрового забезпечення галузі має відігравати предметна галузь «Технологія» в школі. Адже саме ця галузь дозволяє школярам розкрити свій творчий потенціал, застосувати на практиці знання в галузі проектування, конструювання та виготовлення виробів.

Зміни торкаються всіх сфер діяльності освітян. Зокрема, проблема кадрової складової педагогів технології нині знаходить вирішення через запровадження системи освіти впродовж усього життя, тому вважаємо необхідним вирішувати

пов'язані з кадрами завдання саме в аспекті «безперервного професійного розвитку вчителів». За рахунок цього роль системи підвищення кваліфікації вчителів технології зазнає деяких змін. Однією з її головних цілей стає створення необхідних умов для постійного саморозвитку вчителів. Для того щоб удосконалювати систему підвищення кваліфікації вчителів, необхідно також вирішувати низку методологічних, дидактико-методичних, організаційно-методичних питань.

Ні для кого не секрет, що в навчальний план старшокласників включена предметна галузь «Технологія», яка повинна була допомогти молодому поколінню отримати навички технологічної культури, а також підвищити їх кадрову конкурентоспроможність на внутрішньому і міжнародному ринках праці. Однак в останні роки в Україні питанням шкільної технологічної освіти не надають належного значення: скорочують години на вивчення, на місцях через відсутність фахівців замінюють іншими навчальними предметами або ж пропонують викладати технології іншим учителям-предметникам.

Поза всяким сумнівом, нині технології входять у фундаментальне ядро освіти і є обов'язковим для всіх загальноосвітніх організацій. Можливо, доречно було б запропонувати скласти на якомусь етапі вивчення державний іспит, результати якого б мала враховувати приймальна комісія того чи того закладу вищої освіти, де готують фахівців для відповідних галузей держави. У зв'язку з тим, що сучасні технології безперервно інтегруються в життя школярів, цю динаміку мають відображати повною мірою запитання до іспиту.

Зарубіжний досвід засвідчує, що технологія є важливим компонентом загальної освіти школярів, поряд з гуманітарною і природничо-науковою галузями знань. Технологічний компонент синтезує гуманітарні та природничо-наукові знання і в підсумку розкриває способи їх застосування на практиці.

Для того щоб розвивати творчий потенціал учнів, необхідно впроваджувати проектно-дослідницьку діяльність в освітній процес.

Однією з актуальних проблем шкільної технологічної освіти є вузький зміст предметної галузі. Тут необхідно розширювати технології, а не зводити їх до мінімуму (деревообробка, металообробка). Як пріоритети шкільної технологічної освіти можна виокремити:

- застосування інноваційних технологій;
- розвиток винахідницької ініціативи молоді;
- формування інженерного мислення конкурентоспроможного працівника, вільної і творчої особистості.

Для того щоб відповідати сучасним вимогам шкільної технологічної освіти, необхідна постійна модернізація змісту професійної підготовки педагогів технології, розвиток матеріально-технічної бази, інтеграція сучасних технологій, налагодження взаємодії з професійними освітніми організаціями. Наукове співтовариство вважає, що розвиток конкурентоспроможного кадрового резерву прискорить науково-технологічні процеси в суспільстві, але для цього необхідне створення безперервної технологічної освіти для дошкільних, шкільних, середніх і вищих навчальних закладів. Зокрема, О. Коберник та В. Сидоренко розробили Концепцію технологічної освіти учнів загальноосвітніх навчальних

закладів України, у якій обґрунтовують стратегічні напрями розвитку технологічної освіти, до яких належать: розробка наукових основ неперервної технологічної освіти на засадах здобутків вітчизняної та зарубіжної педагогічної науки і практики; виховання поколінь з новою технологічною культурою, новим технічним мисленням; поступове поетапне реформування змісту технологічної освіти; зміцнення матеріально-технічної бази; підготовка висококваліфікованих педагогічних кадрів; розвиток міжнародних зв'язків у галузі технологічної освіти та методики трудового навчання.

Як ми зауважували, на часі є питання формування навичок проєктної діяльності у школярів. Саме для освітньої галузі «Технологія» цей підхід буде найбільш актуальним, оскільки саме вона охоплює і гуманітарні, і природничо-наукові частини загальної освіти, які через проєктну роботу може сприяти творчому розвитку особистості учня. Плавний перехід від навчального завдання до навчальних і творчих проєктів буде найоптимальнішим для залучення школярів до творчої діяльності. Тому під творчим проєктом потрібно розуміти самостійну або колективну роботу, де вчитель виконує роль наставника. Проєктна діяльність формує у школярів такі навички та вміння:

- навчання плануванню;
- формування навичок збору та обробки інформації, матеріалів;
- уміння узагальнювати та аналізувати інформацію;
- уміння складати звітність про проведене дослідження;
- пізнавальна активність;
- самоконтроль.

Отже, окреслені проблеми дозволяють сформулювати напрямки вдосконалення шкільної технологічної освіти:

- упровадження державного іспиту з технології;
- розвиток матеріально-технічної бази;
- розвиток кадрового потенціалу;
- проведення всеукраїнської олімпіади школярів у галузі проєктної діяльності з технології;
- розширення шкільного змісту предметної галузі технології;
- застосування сучасних інноваційних технологій;
- створення системи безперервної технологічної освіти для дошкільних, шкільних, середніх і вищих навчальних закладів.

МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Глоба Ольга Федорівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри біології, методології і методики навчання,
ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди”, м. Переяслав, Київська обл., Україна

Вавілова Карина Олегівна
здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня,
ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди”,
м. Переяслав, Київська обл., Україна

Сьогодні важко уявити собі життя та навчання без сучасних технологій. Покоління дітей «Z» постійно в гаджетах, тому було б дивно не використовувати їх на уроках. Спеціалісти, які нещодавно закінчили навчання та прийшли на роботу в школу це розуміють, але тим спеціалістам, які вже мають стаж роботи 20 років та більше, нелегко усвідомити цю річ. Саме тому стало таким актуальним проводити тренінги з вчителями з приводу технологічного забезпечення та використання саме інтерактивних технологій, адже це найлегший спосіб сформувати пізнавальні інтереси учнів.

Науковці зазначають, що фундаментом для позитивного ставлення до навчання є пізнавальний інтерес, який може бути викликаний багатьма факторами. Проблему пізнавальних інтересів досліджували А. Маркова, В. Шуман, Н. Морозова, О. Попова, О. Іванова. Формування пізнавальних інтересів учнів використовуючи саме інтерактивні технології зараз є актуальним, проте ця тема потребує постійного вивчення, адже технології навчання не стоять на місці та оновлюються майже щодня.

На сьогодні існують окремі підходи до підготовки вчителів щодо розвитку пізнавальних інтересів учня у процесі навчання біології. Усі вони пов'язані із сучасними навчальними технологіями в середній школі. Проблема розвитку нових технологій полягає в розробці принципово нових підходів до організації та проведення навчального процесу. Сучасні технології навчання базуються на принципах оптимізації та перспективності, вони спрямовані на вдосконалення навчального процесу [1]. Одне з сучасних навчальних технологій є інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність. Сутність інтерактивного навчання полягає у тому, що освітній процес відбувається за

умови постійної, активної, позитивної взаємодії всіх учнів. Відбувається колективне, групове, індивідуальне навчання, що базується на співпраці у схемах «вчитель-учень» та «учень-учень». При цьому вчитель і учні є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання [3].

В освітній теорії і практиці виділяють активну, пасивну та інтерактивну моделі навчання, залежно від участі учнів у навчальній діяльності [4]. За «пасивної» моделі учень виступає в ролі «об'єкта» навчання, він повинен засвоїти й відтворити матеріал, переданий йому вчителем або вміщений у підручнику. Активний тип навчання передбачає застосування методів, які стимулюють пізнавальну активність і самостійність учнів. Учень виступає «суб'єктом» навчання, вступає в активний діалог з іншими учасниками навчального процесу. Інтерактивна модель навчання – форма організації пізнавальної діяльності учнів, яка має на меті створення комфортних умов навчання, за яких кожен учень відчуває свою інтелектуальну спроможність [5]. Під час інтерактивного навчання учень відчуває себе активним учасником подій і власної освіти та розвитку (що є особливо важливим). Це забезпечує внутрішню мотивацію навчання, сприяє його ефективності.

Дослідники О. Пометун та Л. Пироженко вважають, що методи інтерактивного навчання можна розділити на чотири групи, залежно від мети уроку та форм організації навчальної діяльності учнів: 1) інтерактивні методи кооперативного навчання – організація навчання у малих групах учнів, об'єднаних спільною навчальною метою: робота в парах («Один проти одного», «Думати, працювати в парі, обмінятися думками»), «Ротаційні (змінювані) трійки», «Два-чотири-всі разом», «Карусель», робота в малих групах («Діалог», «Синтез думок», «Спільний проект», «Пошук інформації», «Коло ідей», «Акваріум») тощо.

2) інтерактивні методи колективно-групового навчання – методи, що передбачають одночасну спільну (фронтальну) роботу всього класу: обговорення проблеми в загальному колі, «Мікрофон», «Незакінчені речення», «Мозковий штурм», «Навчаючи – учусь» (або «Кожен учить кожного», або «Броунівський рух»), «Ажурна пилка» («Мозаїка», «Джиг-соу»); аналіз ситуації; вирішення проблем («Дерево рішень»).

3) методи ситуативного моделювання – побудова процесу навчання за допомогою залучення учнів до гри, передусім, ігрове моделювання явищ, що вивчаються: симуляції або імітаційні ігри; спрощене судове слухання; громадські слухання; розігрування ситуацій за ролями («Рольова гра», «Програвання сценки», «Драматизація»).

4) методи опрацювання дискусійних питань – широке публічне обговорення якогось суперечливого питання: метод ПРЕС; «займи позицію»; «зміни позицію»; «неперервна шкала думок» («Континуум», «Нескінченний ланцюжок»); дискусія; дискусія в стилі телевізійного ток-шоу; оцінювальна дискусія; дебати [2].

Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблем на основі аналізу відповідної навчальної ситуації. Така взаємодія виключає домінування

одного учасника освітнього процесу над іншими, однієї думки над іншою. Під час інтерактивного навчання учні навчаються бути демократичними, спілкуватися з іншими людьми, критично мислити, приймати продумані рішення. Тому, таке навчання сприяє формуванню умінь і навичок, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії, дає змогу педагогові стати справжнім лідером учнівського колективу [6].

Також важливою умовою для реалізації моделі інтерактивного навчання є спеціальна організація навчального простору. Навчальний простір має бути побудований таким чином, щоб зробити легкою і природною співпрацю та комунікацію учнів. Усе, що знаходиться в класній кімнаті (обладнання, меблі тощо), може допомогти вчителю в організації інтерактивної діяльності учнів. Дидактичні матеріали, експонати, репродукції, прилади й устаткування, наочні посібники, саме приміщення, результати творчої праці учнів, матеріали занять допомагають створенню навчального простору. Цей простір можуть конструювати як педагоги, так і учні, використовуючи різні засоби, які забезпечують освітню діяльність або є її результатами (плакати програми з предмета, листи з результатами групової роботи або мозкового штурму, навчальні матеріали, зроблені педагогам). Коли учні потрапляють до кабінету, в якому багато створених ними на попередніх заняттях матеріалів, вони мовби «занурюються» у цей простір, поступово включаються у навчальну діяльність [7].

Викладене вище дослідження дає змогу стверджувати, що інтерактивні методи навчання можуть допомогти успішно сформуванню інтересу учнів до практичних аспектів знань. Варто звернути увагу на те, що вони відповідають критеріям підбору змісту навчального матеріалу: доступність, актуальність, здатність зацікавити учня тощо. Це дає підстави зробити висновок, що інтерактивні методи мають важливу методичну та дидактичну цінність, якою потрібно скористатися у освітньому процесі.

Література:

1. Решетнікова, Н. І. Технології SMART BOARD на допомогу вчителю: мультимедійні технології в навчанні. Біологія, 9. 2012. 2-7 с.
2. Пометун, О. І. Інтерактивні технології: теорія та методика: посібник для викладачів. Умань-Київ. 2014.
3. Пометун, О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ: СПД Кулінічев Б.М. 2013.
4. Комар О. Інтерактивні технології співпраці. Початкова школа. 2014. №9. 5-6 с.
5. Кремень В. Модернізація освіти – важливий чинник соціального, економічного і політичного розвитку України. Вісник НАН України. 2011. №3. 23 с.
6. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Науково-методичний посібник. Київ: А.С.К., 2014. 192 с.
7. Мельник, С. А. Методика застосування кейс-методу у процесі навчання біології у закладах загальної середньої освіти [Текст] : магістер. робота / С. А.

Мельник ; науковий керівник Л. П. Міронєць. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2020. 17 с.

ІННОВАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

**Горденко Алла Петрівна,
Мельник Тетяна Андріївна
Паламарчук Світлана Іванівна**
викладачі ВСП ТПФК ВНАУ
м. Вінниця

Серед пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку вищої освіти в контексті євроінтеграції України визначено проблему постійного підвищення якості освіти, модернізацію її змісту та форм організації навчально-виховного процесу; впровадження освітніх інновацій та інформаційних технологій [5]. За орієнтир береться теоретична модель “інноваційної людини”, випробувана у світі. Інноваційна людина – особа такого соціально–культурного розвитку, яка здатна творчо працювати, бути конкурентноспроможною в умовах сьогодення. Відповідно навчальний процес має бути трансформований у напрямі індивідуалізації освітньої взаємодії, навчання, формування творчого мислення і збільшення самостійної роботи студентів [3].

Одним із завдань, які вирішують сучасні навчальні заклади, зокрема заклади фахової перед вищої освіти, є формування духовно, інтелектуально, психологічно підготовленого до самостійного життя випускника. Сьогодення диктує, що суспільству потрібна професійно-компетентна молодь, яка вміє швидко адаптуватися в нестабільних умовах, здатна до ризику, самостійного вибору сфер діяльності, поведінки, орієнтованої на успіх, саморегуляцію. Життєвий успіх особистості – це результат стратегії й тактики, він твориться на основі системи цінностей, мотиваційної сфери та сформованого ідеалу свого майбутнього.

Тому сьогодні головне завдання навчального закладу – не вчити, а навчати вчитися, підготувати студента до неперервного навчання.

У системі професійної підготовки педагога важливим є процес формування професійної культури й компетентності.

Ознаки компетентності педагога:

- готовність педагога до інноваційної діяльності;
- здатність до подальшого само проектування, самовдосконалення.

Чинники, від яких залежить професіоналізм:

- особисті здібності;
- мотивація до роботи;
- зміст роботи;
- умови життя;
- вплив колективу тощо [4].

Сучасні вимоги до педагога на перше місце ставлять систематичну самостійну роботу з розвитку професійної компетентності, поглиблення його теоретичних знань і практичних умінь. Водночас актуальною є і проблема

підпорядкування індивідуальних творчих інтересів загальній творчій проблемі, над якою працює колектив. Тому одним із головних завдань своєї діяльності є розвиток професійних компетентностей педагога:

- самоосвітня компетентність;
- методологічна компетентність;
- продуктивна компетентність;
- інформаційна компетентність;
- функціональна компетентність;
- соціальна компетентність.

Шляхи формування та вдосконалення професійної компетентності педагога:

- самоосвітня діяльність;
- вивчення, апробація та впровадження інноваційних освітніх технологій;
- дослідницько-пошукова діяльність;
- практично-експериментальна робота;
- кооперативна проектна творча діяльність;
- науково-методична робота.

Освітні (педагогічні) інновації – це результат пошуку оригінальних, нестандартних рішень різноманітних педагогічних проблем [5]. Продуктом творчого пошуку можуть бути нові навчальні технології, оригінальні виховні ідеї, форми і методи виховання, нестандартні підходи в управлінні. Продуктом інновацій як процесу творчої діяльності є зростання педагогічної майстерності педагога, рівень його культури, мислення, світогляду. Творчий пошук також суттєво впливає й на особистість учня: вони працюють активніше, у них пробуджується бажання випробувати й власні можливості в інноваційній діяльності.

Інновація в освіті необхідна:

- для вирішення тих педагогічних проблем, які досі вирішувались по іншому;
- як «результат творчого пошуку оригінальних, нестандартних рішень різноманітних педагогічних проблем»;
- як системні новоутворення, які виникають на основі різноманітних ініціатив;
- як продукти інноваційної освітньої діяльності, які характеризуються процесами створення, розповсюдження та використання нового засобу в галузі педагогіки та наукових досліджень.

Інновація як процес означає часткову або масштабну зміну стану системи і відповідну діяльність людини. Інновація як результат передбачає процес створення нового, що має конкретну назву «новація».

Більшість дослідників проблем педагогічної інноватики намагаються співвіднести поняття «нового» у педагогіці з такими характеристиками, як «корисне», «прогресивне», «позитивне», «сучасне», «передове».

Наприклад, В. Загвязинський вважає, що нове у педагогіці – це не лише ідеї, підходи, методи, технології, які у таких поєднаннях ще не висувались або ще не використовувались, а й той комплекс елементів чи окремі елементи

педагогічного процесу, які несуть у собі прогресивне начало, що дає змогу в ході зміни умов і ситуацій ефективно розв'язувати завдання виховання та освіти [2, с.23].

Паламарчук В.Ф. новацію вважає результатом творчого пошуку особи або колективу, що відкриває нове в науці і практиці, інновацію – результатом породження, формування і втілення нових ідей. Саме втілення нових ідей є ознакою, за якою відрізняють інновації від новацій [6, с.95].

Носієм педагогічних інновацій виступають творчі енергійні люди, які фахово здатні, морально і матеріально зацікавлені щодо проведення інноваційних змін.

Інновація суттєво відрізняється від педагогічного досвіду, який характеризується сукупністю знань, умінь і навичок, здобутих у процесі практичної навчально-виховної роботи; є частиною сукупної культури педагога, що є основою, результатом і практичною педагогічною діяльністю. Інновація відображає наявні знання, вміння, навички та індивідуальні риси особистості.

Серед педагогічних інновацій значне місце займають активні форми навчання і нестандартні підходи до проблем навчального процесу. Проблема активізації навчального процесу, формування знань учнів із спеціальних дисциплін - є актуальним завданням. Щоб вирішувати ці завдання педагогі спрямовують свою діяльність на розробки і застосування таких форм, методів і засобів навчання, які б сприяли підвищенню пізнавального інтересу учнів, активності, творчості в одержанні знань і навичок та подальшого їх використання на практиці. Формування знань йде тим успішніше, чим вища активність тих, кого навчають.

Форми залучення педагогів закладів фахової перед вищої освіти до інноваційної діяльності

- Організація постійно діючого наукового семінару з найактуальніших проблем, над якими працюють педагоги;
- Стажування педагогів при науково-дослідних інститутах і вищих навчальних закладах;
- Педагогічні ради, “круглі столи”, дискусії;
- Ділові, евристичні ігри з генерування нових педагогічних ідей;
- Творча діяльність педагогів у методичних об'єднаннях;
- Участь у науково-практичних конференціях;
- Узагальнення власного досвіду і досвіду своїх колег;
- Заняття на спеціальних курсах підвищення кваліфікації;
- Самостійна дослідницька, творча робота над темою, проблемою;
- Участь у колективній експериментально-дослідницькій роботі у межах проблеми, над якою працює педагогічний колектив закладу фахової перед вищої освіти.

Інновації є суттєвим діяльним елементом розвитку освіти взагалі, реалізації конкретних завдань у навчально-виховному процесі. Виражаються в тенденціях накопичення і видозміни ініціатив і нововведень в освітньому просторі; спричиняють певні зміни у сфері освіти. Стрижнем інноваційних процесів в освіті є впровадження досягнень психолого-педагогічної науки в

практику, вивчення, узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду. Головна суперечність розвитку системи освіти – невідповідність старих методів навчання, виховання та розвитку дітей новим умовам життя; друга – суперечність між масою нових відомостей і рамками навчально-виховного процесу; третя – суперечність старого і нового (мається на увазі становлення альтернативної освіти, нових типів навчальних закладів)[7].

Для інноваційного закладу освіти принципово важливим є характер процесу його становлення. Як показує досвід, більшість навчальних закладів пішли шляхом застосування найпрогресивніших освітніх моделей, розроблених раніше. Найбільш вдалий підхід до вибору моделі і визначає рівень інноваційності навчального закладу, який зростає в умовах сформованої потреби та інтенсивного розвитку

Тому для педагогіки як науки про виховання, освіту і навчання, якій протягом довгого періоду часу було притаманним педагогічне новаторство як оновлення освітньої системи, провідним і визначальним критерієм її життєздатності, відповідності соціальним запитам і потребам, конкурентноспроможності є інноваційність.

Таким чином можна зазначити що, інновації в освіті є невід’ємною його частиною, з розвитком суспільства, та технологій ми не можемо, обійтись без нововведень, в освіті. Інновації в системі освіти, допомагають нам краще розробити систему, завдяки якій ми зможемо передавати і засвоювати якомога більше знань, яких з часом стає дедалі більше.

Інновації, будуть будувати нові системи освіти, нові методи та принципи виховання, нововведення в педагогічну майстерність. Але треба щоб ці нововведення мали певні рамки, визначені суспільством. Треба заохочувати суспільство до нових досягнень в системі освіти які б допогли зробити навчання інформаційно- повним та необтяжливим.

Список літератури:

1. Андрушко В. Освіта України в світлі суспільних проблем і суперечностей // Освіта. - 2002. - № 5. - С. 4-5
2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. - К., 2004.
3. Дубасенюк О.А. Інноваційні навчальні технології – основа модернізації університетської освіти // Освітні інноваційні технології у процесі викладання навчальних дисциплін: Зб. наук.-метод праць / За ред. О.А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. – С. 3-14.
4. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.
5. Національна стратегія розвитку освіти на 2012 – 2021 роки : схвалена Указом президента України від 25.06.2013 р. №344/2013 / Сайт верховної ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
6. Паламарчук В.Ф. Як виростити інтелектуала?: посіб. [для вчителів] / В.Ф. Паламарчук. - К.: Знання, 1989. - 112с

7. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. Збірник наукових праць. 2000р.

СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ УНІВЕРСИТЕТІВ СВІТОВОГО КЛАСУ

Гусак Людмила Євгеніївна

доктор педагогічних наук, професор
кафедри іноземних мов гуманітарних спеціальностей...

Волинського національного
університету імені Лесі Українки

Мартіросян Леся Анатоліївна

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри соціальної роботи та

педагогіки вищої школи
Волинського національного
університету імені Лесі Українки

Сучасне суспільство повною мірою усвідомлює, що у глобальній цифровій економіці вирішальне значення для прогресу має здатність до інновацій. Функцію забезпечення розвитку цієї здатності бере на себе сучасний університет. На початку 2000-х років, за даними ЮНЕСКО, у світі нараховувалось понад 11 тис. вищих навчальних закладів, у яких навчалось близько 70 млн. студентів [1, с. 45]. На сьогодні, їх кількість значно зросла, змінилась і їхня якість.

Входження України у світовий освітній простір вимагає створення вітчизняних університетів світового класу. На жаль, в глобальних рейтингах кращих університетів світу, вітчизняні університети не представлені, у той час, як університети США, Великобританії, Японії, Канади, Західної Європи, Австралії представлені у цих рейтингах у великій кількості.

Відомий дослідник сучасних стратегій розвитку вищої освіти Дж. Салмі наголошує, що не існує єдиних рецептів або правил, що дозволяють визначити оптимальну кількість необхідних університетів у тій чи іншій країні. Кожна країна визначається сама, оскільки вирішальним чинником у цьому є наявність фінансових ресурсів в умовах постійно зростаючої вартості науково-дослідницької інфраструктури та конкуренції [2].

Створенню університету світового класу передуює аналіз основних стратегій розбудови таких університетів, визначення їх основних характеристик.

Серед усього розмаїття освітніх моделей сучасних університетів світового рівня необхідно звернути увагу на дослідницькі університети. Їх характерною ознакою є поєднання навчання з науковими дослідженнями, які здійснюються в університеті та можливість конвертувати їх результати у фінанси для розвитку

університету. Це дозволяє здійснювати підготовку висококласних спеціалістів здатних не лише відтворювати та застосовувати знання, а й генерувати нові ідеї. Дослідницьким університетам світового класу притаманні і інші характеристики. На думку відомого науковця Ф. Альбаха, до таких характеристик необхідно віднести наступні: кількість відомих науковців та талановитих студентів; залученість студентів до наукових розробок; орієнтація на творчий потенціал як викладачів так і студентів; можливість отримання прибутку від результатів наукової діяльності; академічна свобода [3].

Розробник сучасних стратегій розвитку вищої освіти Дж. Салмі у своїй книзі «Створення університетів світового класу» розгортає стратегію створення і стимулювання розвитку університетів світового класу. На його думку, такі університети функціонують як організації з високою концентрацією талановитих студентів, викладачів та відомих учених. Пошук і залучення на роботу кращих викладачів університетського співтовариства, реалізація спільних проектів в галузі наукових досліджень і удосконалення теоретичної освіти – важливі ознаки університету світового класу. Інший важливий аспект, на якому наголошує Дж. Салмі – ефективне управління навчальним закладом, лідерство і стратегічне бачення розвитку університету. Він визначає три важливі ознаки університету світового класу: висока концентрація талантів як серед викладачів так і серед студентів; насиченість фінансовими ресурсами для створення сприятливих умов для навчання і реалізації випереджаючої стратегії проведення наукових пошуків; структура управління університетом на основі стратегічного бачення, яка сприятиме інноваціям, гнучкість, яка дозволяє приймати рішення і управляти ресурсами без бюрократичних перепон [4].

Розглядаючи стратегії розбудови університету світового класу необхідно звернути увагу на проблему ресурсів на рівні держави (від регіональних до національного) і можливості самих університетів щодо трансформації власної структури. Принцип невтручання держави у фінансування університетів, який раніше був однією з важливих підвалин західноєвропейської університетської автономії, під впливом об'єктивних обставин починає трансформуватись. Здійснюється ця трансформація у частині інвестування коштів в наукові дослідження, але в автономію університетів держава не втручається. Адже сьогодні створення умов для проведення фундаментальних наукових досліджень вимагає великих капіталовкладень. Б. Яценко стверджує, що зосередження організаційних зусиль, капіталу, найбільш кваліфікованих трудових ресурсів на продукуванні наукових знань та іншої інформації сприяє революційним проривам у галузях науки, технології, організації господарства, розвитку культури та освіти. У країнах, які обрали моделі розвитку економіки, що базуються на реалізації досягнень науки та інформаційних технологій, які, до того ж, поєднуються з утвердженням на чільному місці високотехнологічних виробництв, є можливість формувати господарство, що ґрунтується на використанні ключового ресурсу, який не тільки відновлюється, а й самовідтворюється [5].

Для України проблема фінансування науки, особливо на фоні скрутної економічної ситуації та кризового стану економіки є надзвичайно гострою. На

думку О. Шрамко та Е. Бахчеван, програма реформування освіти, насамперед її належного фінансування, має відбуватися з урахуванням сучасних економічних реалій в Україні та зарубіжного досвіду. Будь-які зміни в системі освіти неможливі без належного фінансового забезпечення, а вивчений досвід як командно-адміністративної, так і ринкових систем господарювання, підтверджує, що саме бюджет є їх домінуючим джерелом, наповнення якого відбуватиметься за умови відродження реального сектору економіки [6, С. 293].

Вибір стратегії реформування університетів, окрім проблеми фінансування потребує розгляду проблеми можливостей самих університетів. Дж. Салмі вважає, що світовий досвід дозволяє означити три способи створення університетів світового класу: модернізація уже існуючих університетів, об'єднання (злиття) існуючих університетів і створення нових університетів [7].

Кожен з вказаних способів має свої переваги і недоліки.

Шлях модернізації уже існуючих університетів передбачає удосконалення потенційно здатних до реформування університетів, які уже мають значні напрацювання. Цей шлях найменш затратний і його обирає багато країн, як наприклад Китай. Проте тут виникають певні утруднення, зокрема: в оновленні штату університету професорсько-викладацького складу, популяризації університету для приваблення талановитих студентів, зміні стереотипу управління, трансформації внутрішньої структури, налагодження інтенсивного діалогу між зацікавленими сторонами тощо. Шлях радикальної модернізації важко реалізувати в університетах, які уже накопичили певний досвід традицій.

Шлях об'єднання (злиття) існуючих університетів, як вважає Дж. Салмі, дозволяє отримати ефект синергізму притаманний закладу світового класу [8].

З однієї сторони цей шлях дозволяє змінити керівництво закладу та оновити професорсько-викладацький склад, відкриває потенційні можливості для підвищення правового статусу закладу; з іншої сторони, ці дії наражаються на супротив старих кадрів, відбувається значне скорочення викладацького складу, викликають труднощі в інституційних змінах, оскільки старі бренди із свідомості потенційних вступників швидко не зникають, відсутня можливість у повній мірі запровадити новий підхід в управлінні. Вагомою перевагою об'єднання університетів, як способу створення університетів світового класу, є умовно «середні» витрати. Шлях злиття при створенні університетів світового класу практикується у Франції, Данії та Китаї.

Шлях створення університетів світового класу з «нуля» має найбільше переваг і шансів для досягнення цілі. Університет має можливість залучити найкращих викладачів і науковців, а також привабити кращих вступників своєю новизною. Багатообіцяючою є можливість створення нової структури управління та стимулювання праці і навчання, а також нової інституційної культури – культури першості, переважання. Це дозволяє університету адаптуватися до соціально-економічного та культурного середовища та сформувати свій образ, імідж як унікального, у певній сфері, навчального закладу. До основних недоліків шляху створення університетів світового класу з «нуля» необхідно віднести його велику вартість.

Загальний огляд стратегій побудови університету світового класу свідчить, що не існує «поганих» чи «хороших» стратегій. Будь-яка, обрана країною стратегія, буде ефективною, сприятиме розбудові університету світового класу, якщо правильно сформоване розуміння місії і завдань університету та об'єктивно оцінені власні можливості.

Список літератури

1. Волосникова Л. М. О принципе академической автономии / Л. М. Волосникова // Университетское управление: практика и анализ: междисциплин. междунар. рецензируемый журн. / глав. ред. А. К. Ключев. – Екатеринбург, 2005. – № 5(38). – С. 44–49.
2. Салми Дж. Создание университетов мирового класса [Электронный ресурс] / Дж. Салми. – Москва : Весь Мир 2009. – 134 с. – Режим доступа: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/2600/476100PUB0REPL1Univerisites1Russian.pdf?sequence=10&isAllowed=y> (дата обращения: 28.02.2021). – Название с экрана.
3. Альтбах Ф. Г. Глобализация и университет: мифы и реалии в мире неравенства / Ф. Г. Альтбах // Alma mater. Вестник высшей школы / М-во образования и науки РФ. – М., 2004. – № 10. – С. 39–46.
4. Салми Дж. Создание университетов мирового класса [Электронный ресурс] / Дж. Салми. – Москва : Весь Мир 2009. – 134 с. – Режим доступа: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/2600/476100PUB0REPL1Univerisites1Russian.pdf?sequence=10&isAllowed=y> (дата обращения: 28.02.2021). – Название с экрана.
5. Яценко Б. П. Економіка знань: сучасний науково-виробничий комплекс Японії / Б. П. Яценко // Український географічний журнал : наук.-теорет. журн. / Нац. акад. наук України, Ін-т географії, Укр. географ. т-во. – Київ, 2014. – № 1. – С. 21–26. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/UGJ_2014_1_6.pdf (дата звернення: 28.02.2021). – Назва з екрану.
6. Шрамко О. О. Проблеми фінансування освіти на сучасному етапі / О. О. Шрамко, Е. В. Бахчеван // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. пр. / Одес. нац. екон. ун-т. – Одеса, 2014. – Вип. 2. – С. 289-293.
7. Салми Дж. Создание университетов мирового класса [Электронный ресурс] / Дж. Салми. – Москва : Весь Мир 2009. – 134 с. – Режим доступа: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/2600/476100PUB0REPL1Univerisites1Russian.pdf?sequence=10&isAllowed=y> (дата обращения: 28.02.2021). – Название с экрана.
8. Салми Дж. Создание университетов мирового класса [Электронный ресурс] / Дж. Салми. – Москва : Весь Мир 2009. – 134 с. – Режим доступа: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/2600/476100PUB0REPL1Univerisites1Russian.pdf?sequence=10&isAllowed=y> (дата обращения: 28.02.2021). – Название с экрана.

**«СПЕЦІАЛЬНА ОСВІТА (ЛОГОПЕДІЯ)» –
НАПРЯМОК НАВЧАННЯ В СУМСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ІМЕНІ А. С. МАКАРЕНКА**

Зелінська-Любченко Катерина Олександрівна

Кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри логопедії
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Кравченко Анатолій Іванович

Кандидат педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри логопедії
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Кравченко Ірина Вікторівна

Викладач кафедри логопедії
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Останніми роками в нашій країні спостерігається модернізація системи спеціальної освіти, що передбачає її вихід на принципово новий рівень функціонування. Саме тому на перший план виступає проблема підготовки фахівців, які розроблятимуть систему освіти та зможуть ефективно в ній працювати.

В Україні підготовка спеціальних педагогів, (зокрема і логопедів) повинна здійснюватися відповідно до вимог суспільства. Складність і специфіка логопедичної роботи, а також постійне зростання поширеності та ускладнення мовленнєвих порушень у дитячого контингенту населення нашої країни зумовлюють постійне зростання попиту на кваліфікованих фахівців цієї галузі.

Так, у 2006 році в Інституті фізичної культури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка було започатковано нову спеціальність «Корекційна освіта. Логопедія». Протягом в 2006 – 2007 навчального року секція працювала при кафедрі фізичної реабілітації, з вересня 2007 року секція функціонувала при кафедрі логопедії та біологічних основ фізичної культури. У 2011 році на базі Навчально-наукового інституту фізичної культури утворено самостійну випускову кафедру логопедії.

Нова спеціальність потребувала значних зусиль. Потрібно було теоретично обґрунтувати, методично забезпечити та втілити в життя задум створення логопедичного напрямку в педагогічній освіті. Та прикладені зусилля не були марними. Новий напрямок був і залишається досить актуальним.

За статистикою, майже 10% дітей у країні мають вади мовлення. Крім того, в Сумській області не вистачає вчителів-логопедів. У деяких районах нашої області ще досі немає таких фахівців, а це означає, що діти із вадами мовлення навіть не мають змоги повноцінно розвиватися.

Мовлення – це надважливий аспект функціонування людини. Повна або часткова втрата мовлення призводить до серйозних проблем у спілкуванні з оточуючими. Людина з мовленнєвими порушеннями обмежена у контактах, отриманні інформації із зовнішнього світу та передачі власного досвіду [1].

Діти із порушеннями мовлення в нашому регіоні залишаються без належної уваги спеціалістів, що не дає їм можливості повноцінно навчатися, спілкуватися та й взагалі соціалізуватися. Крім того, спеціалістів-логопедів не випускає жоден вищий педагогічний навчальний заклад Сумської області.

Необхідність створення цього напрямку навчання в Сумах визначалася ще й тим, що на сьогодні логопедія вже не розвивається як власне медичний напрямок, а є галуззю педагогічної науки, а саме спеціальної педагогіки. Мабуть, тому нова спеціальність так добре прижилася в Сумському державному педагогічному університеті.

Сьогодні кафедра логопедії, розв'язуючи завдання підготовки висококваліфікованих фахівців-логопедів, активно працює за такими напрямками діяльності: науковим, навчальним, методичним, матеріально-технічним і виховним [2].

Науковий напрям. Наукова робота на кафедрі логопедії виконується на підставі плану науково-дослідної роботи Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка в межах науково-дослідної кафедральної теми «Науково-педагогічні засади корекційного процесу серед осіб з психофізичними вадами» (№ держреєстрації 0113u004665 на 2017 – 2022 роки). Викладачі кафедри логопедії беруть участь у міжнародних, всеукраїнських, регіональних і міських науково-практичних конференціях, семінарах і симпозіумах біологічного, педагогічного, психологічного та корекційного напрямів.

Навчальний напрям. Підготовка фахівців за напрямом підготовки 016 «Спеціальна освіта (Логопедія)» здійснюється на підставі навчальних планів для освітнього рівня «бакалавр», та «магістр», розроблених випусковою кафедрою логопедії з урахуванням вимог даного стандарту, затверджених Вченою радою СумДПУ імені А. С. Макаренка в установленому порядку й уведених в дію з 1 вересня 2011 та 2015 років після відповідних акредитаційних перевірок.

Основними формами організації навчання студентів є лекції, практичні заняття, семінари, колоквиуми та лабораторні заняття, навчальна та виробнича практики у дошкільних, шкільних і спеціальних закладах освіти, соціально-реабілітаційних установах і медичних закладах, а також курсові та дипломні роботи.

Методичний напрям. Викладачі кафедри логопедії постійно працюють над удосконаленням навчально-методичного забезпечення освітнього процесу. Так, до всіх дисциплін робочого плану фахівцями випускової кафедри логопедії розроблено навчально-методичні комплекси, що містять навчальні та робочі програми, матеріали до лекційних курсів, інструктивно-методичні матеріали до практичних (лабораторних, семінарських) занять із критеріями оцінювання, перелік завдань та інструктивно-методичних матеріалів до самостійної роботи, зміст індивідуальних навчально-дослідних завдань і методичні рекомендації до

них, засоби діагностики якості вищої освіти (питання для поточного (модульного) та підсумкового контролю, пакети комплексних контрольних робіт із критеріями оцінювання та рецензії), тематику курсових робіт і методичні вказівки до їх виконання, програми практик з навчальних дисципліни, програми державних іспитів, тематику кваліфікаційних робіт і методичні вказівки до їх виконання.

Метеріально-технічний напрям. Навчання студентів відбувається у спеціально обладнаних логопедичних кабінетах. База кафедри нараховує понад 200 найменувань літературних посібників для студентів. Крім того, спеціальна література є і в читальних залах університету, що дає змогу студентам повноцінно засвоювати теоретичні знання.

У 2015 році при кафедрі логопедії було створено Науково-практичний центр (НПЦ) (протокол №5 від 25.11.2014 р.). Метою діяльності центру є координація наукових досліджень з колективної науково-дослідної теми, підготовка наукових розробок до впровадження і надання консультативної та корекційної допомоги особам з порушеннями мовленнєвого розвитку й інших складових психічного розвитку.

Основними завданнями науково-практичного центру кафедри логопедії є забезпечення належних умов для проведення практичних занять і виконання лабораторних робіт з курсів і спецкурсів; формування у студентів умінь і навичок дослідницької роботи та застосування набутих знань на практиці в процесі вивчення базових дисциплін, написання курсових, кваліфікаційних і магістерських робіт; участь у підготовці кваліфікованих фахівців у галузі корекційної педагогіки; підготовка наукової та навчально-методичної літератури з корекційної педагогіки. Одним з основних завдань центру є розробка, вивчення, реалізація та адаптація різноманітних методик діагностування і корекції мовленнєвих порушень та запобігання їх появи.

Виховний напрям. Підготовка майбутніх фахівців-логопедів здійснюється на підставі Закону України «Про освіту», урядової програми «Діти України», державної програми «Освіта – XXI століття».

Серед різноманітних форм виховної роботи переважна увага приділяється тим, які активізують самостійність мислення та сприяють розвитку загальної культури студентів. Особливу роль відіграє також процес їх самовиховання і саморозвитку.

Великого значення у підготовці майбутніх фахівців-логопедів відіграє практика. Наскрізна практика студентів за освітньо-професійною програмою «Спеціальна освіта (Логопедія)». підготовки здобувачів вищої освіти на першому (бакалаврському) рівні за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта (Логопедія)» є невід’ємною складовою частиною процесу підготовки фахівців з кваліфікацією: Бакалавр спеціальної освіти. Вчитель-дефектолог. Вихователь спеціальних та інклюзивних груп дошкільних і шкільних загальноосвітніх навчальних закладів. Асистент вчителя загальноосвітнього навчального закладу з інклюзивним та інтегрованим навчанням. Асистент вчителя-логопеда.

Навчальна практика проводиться у спеціальних та загальноосвітніх закладах дошкільної освіти (4 семестр), в закладах загальної середньої освіти (5 семестр), в загальноосвітніх спеціальних закладах та ІРЦ (6 семестр).

Виробнича практика проводиться в усіх перерахованих закладах на посадах з кваліфікації та логопеда (8 семестр).

Студенти-магістри у 3 семестрі, проходять наступні види практик: асистентська практика у ВНЗ; виробнича логопедична практика в загальноосвітніх навчальних закладах; виробнича логопедична практика у медичному закладах, що дозволяє їм оволодіти кваліфікацією: Магістр спеціальної освіти. Логопед. Викладач спеціальної педагогіки. Вчитель-логопед. Спеціальний психолог дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів.

Кожен вид практики прив'язується до певної навчальної дисципліни, що викладаються відповідно до навчального плану усіх попередніх курсів. Зміст практики безпосередньо пов'язаний із матеріалом, що викладається на лекціях, вивчається на практичних заняттях, включається в тематику курсових, дипломних робіт першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти.

Логопедична практика доповнює і збагачує теоретичну підготовку студентів, створює умови для вироблення в них умінь та навичок, необхідних для навчання та виховання дітей із мовленнєвими порушеннями, а також проведення корекційної роботи. Також студенти вдосконалюють особистий досвід та набувають відповідних професійних вмінь і навичок у роботі з дітьми-логопатами.

Отже, проходячи навчання студенти-логопеди отримують усі необхідні знання, уміння та навички, що в подальшому знадобляться їм у професійній діяльності. Про це також свідчить успішне працевлаштування випускників кафебри. Так, за статистикою близько 90% наших випускників працевлаштовуються за спеціальністю.

Список літератури

1. Шеремет М. К. Нейропсихологічні засади формування мовлення у дітей із ТПМ / М. К. Шеремет, Ю. В. Коломієць // Актуальні питання корекційної освіти. - 2012. – Вип. 3. – С. 384–393.

2. Становлення та розвиток спеціальності «Логопедія» в Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка (до 10-річчя випускової кафебри) : колективна моногр. / кер. кол. авт. і наук. ред. к.п.н., проф. А. І. Кравченко. – Суми. : ФОП Цьома С.П., 2016. – 194 с.

РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ

Котелевець Олександр Олександрович

аспірант кафедри креативної педагогіки
та інтелектуальної власності
Української інженерно – педагогічної академії,
Харків, Україна

Завдання сучасної освіти зумовлюють необхідність переглянути орієнтири виховання студентської молоді та зорієнтувати його в бік реалізації стратегії національного виховання, формування громадянської свідомості, розвитку й соціалізації молоді. Сучасний період відродження України, її економіки, освіти, культури вимагає докорінної перебудови процесу правового виховання молодого покоління.

Зміна парадигми вищої освіти полягає в переході від отримання знань, як відомостей про соціально значимий досвід, до освоєння видів діяльності та отримання власного досвіду. Тому проблеми професійного розвитку правової компетентності у майбутніх інженерів-педагогів розкриваються через вивчення змісту правової освіти у закладах вищої освіти.

Більшість вчених таких як О. Євсюкова, І. Медведєва, Т. Шамова та інші зазначають, що для майбутніх інженерів-педагогів модель випускника закладу вищої освіти повинна включати такі складові компетентності: інформаційну, комунікативні, правову та інші.

М. Горбушина [1] вважає, що в структурі правової компетентності важливими є: мотиваційний, когнітивний, діяльнісно практичний компоненти, а також професійно особистісні якості.

Серед питань, присвячених розвитку правової компетентності майбутніх інженерів-педагогів, важливе значення має положення про змістове наповнення компонентів правової компетентності: мотиваційний компонент правової компетентності повинен вирішити питання про відношення до професійної діяльності, до роботи із правового врегулювання суперечок; когнітивний компонент правової компетентності звертає увагу на знання в галузі права, аналізу правових ситуацій; уміння формувати адекватні правові відносини; діяльнісний компонент правової компетентності визначає правові вміння: дотримуватися прав і свобод людини; боротися із правопорушниками; виконувати правову діяльність на оптимальному рівні активності; адекватно орієнтуватися в правовій сфері життя; особистісний компонент правової компетентності спрямований на розвиток в себе адекватності при оцінці власних психофізичних ресурсів і формуванні особистісних якостей [1].

Головною метою формування та розвитку правової компетентності у студентів є нарощення і розкриття потенціалу правової культури, що передбачає розуміння значення захисту духовних (нематеріальних) та матеріальних цінностей, традицій, інтелектуальної спадщини та правової відповідальності в

академічній сфері згідно законодавчо-правового регулювання. При цьому аксіологічну цінність її компонентів складають право, правова свідомість, правовідносини, правопорядок, нормотворення, правозастосовна та правова діяльність.

Важливе системоутворююче значення має правова освіченість і правове виховання соціуму в цілому, доступність та поінформованість про чинне законодавство і практику правозастосування, фундаментальні дослідження з даної проблематики та формування сучасних напрямків методики – дослідження правового нігілізму, формування національної та міжнародної правової культури, навчання спеціальних правових дисциплін (за галузями законодавства і права) [2].

Багатовимірність і системність завдань навчання вимагає від студента застосування на практиці не лише вже відомих способів рішення правових завдань, але і самостійного проєктування процесів і ситуацій. Використання проєктно-процесуального підходу демонструє ефективність активних методів навчання студентів у порівнянні з традиційною лекційно-семінарською методикою викладання навчальних дисциплін програм освітньої діяльності. Проєктний підхід втілює модель навчання, що відображає систему взаємодії та інтеграції навчального змісту, практичних умінь відповідно до цілей навчання та забезпечує цілісність засвоєння знань, набуття системних умінь самостійного пошуку, розв'язання навчальних та прикладних задач.

Застосування проєктно-процесуального підходу в підготовці майбутніх інженерів-педагогів сприяє реалізації певних педагогічних завдань: інтенсифікації освітнього процесу, підвищенню його ефективності та якості результатів навчання; системній інтеграції міжпредметних завдань, формуванню правових знань та розвитку вмінь використовувати правові знання на практиці; формуванню правової культури студентів.

Список літератури

1. Горбушина М.В. Формирование правовой компетентности у будущих специалистов социальной работы в процессе профессиональной подготовки в вузе: Автореф. дисс. ...канд. пед. наук: 13.00.08 / М.В. Горбушина. – Ульяновск, 2007. – 22 с.
2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. вид. 5-те, зі змінами. Київ: Атіка, 2001. 176 с.

ОСОБЛИВОСТІ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ З АУТИСТИЧНИМ СПЕКТРОМ

Крикуненко Юлія Олександрівна

аспірант

Сумського державного педагогічного
університету імені А.С.Макаренка

Система освіти України знаходиться на етапі глобалізації та реформування, які сприяють формуванню комфортних умов для індивідуального розвитку та соціалізації кожної дитини. Модернізація цієї галузі створює, вдосконалює та підвищує якість надання освітніх послуг, але при цьому є категорії дітей, яким надаються послуги не в повному обсязі, це стосується дітей з розладами аутистичного спектру. Система освіти України все ще суттєво відстає в наданні висококваліфікованої корекційної допомоги дітям з РАС, тому саме це направлення потребує глибокої модернізації та кардинальних змін в підході надання освітніх послуг. Ці не до кінця вирішені питання потребують пильної уваги та реформування, що в подальшому буде впливати на зменшення відставання освітньої галузі та задоволення всіх потреб населення, як сімей, які виховують дитину з особливими освітніми потребами, так і самої дитини.

Ігрова діяльність є фундаментальним фактором в розвитку. Гра відіграє велике значення в формуванні як когнітивних процесів, так і мовленнєвої складової. Під час ігрової діяльності дитина активно розвиває мовлення та сприйняття, відбувається розуміння між словом, значенням та зоровим образом, що відображається на творчих здібностях особистості. Гра сприяє соціалізації, формуванню вольової регуляції та емоційної сфери дитини, що впливає на налагодження гармонійних стосунків з оточуючими [2].

Ігрова діяльність дитини з РАС – це важлива складова розвитку особистості, яка дає змогу досліджувати навколишнє середовище та комунікувати з оточуючими людьми. Гра надає такій дитині умови програвати сценарії життя, які надають змогу максимально краще соціалізуватися в межах можливостей. Предметна ігрова діяльність відрізняє дітей з аутистичним спектром від нормотипових: одноманітне маніпулювання іграшками, «застрягання» на рухах з предметам, використання ігрових аксесуарів, з метою насичення сенсорних систем. Нерідко трапляються ситуації, коли дитина з РАС відмовляється застосовувати іграшки за призначенням, бо соціальна складова використання предмету несуттєва, процес насичення сенсорними відчуттями більш привабливий. Найчастіше у особистості з РАС є невелика кількість улюблених іграшок та збіднений репертуар ігор, змінювати та використовувати нові дитина не намагається. Якщо оточуючі батьки та педагоги створюють нові умови, мета яких збільшити спектр ігрової діяльності, діти з аутистичними особливостями не йдуть охоче на контакт та намагаються уникати нові, незвичні обставини. Стереотипність ігор надають можливість відчувати захищеність, комфорт та постійність, яка їх влаштовує [3].

Розвиток ігрової діяльності нерозривно пов'язаний із мовленнєвими можливостями кожної дитини. У дошкільників з розладами спектру аутизму знижена потреба в комунікації з оточуючими, що формує потребу корекції мовленнєвих складових. Гра – процес, який надає умови розвивати соціальну взаємодію та створювати можливість для будування максимальної кількості комунікативних актів. Ігрова діяльність перешкоджає дитині усамітнюватися, що позитивно відображається на розвитку. Гра може залучати від двох до максимальної кількості учасників. На початку дорослий повинен відігравати основну роль, але з часом треба намагатися бути менш ініціативним, спонукаючи тим самим дитину.

Під час корекційних занять спеціаліст повинен приділяти максимальну увагу організації ігрового простору, що буде цікавити та залучати дитину з РАС до спільної діяльності з дорослим. Розширення ігрового репертуару позитивно впливає на формування нових навичок та умінь, засвоєнню значення певних предметів, що допоможе краще ними користуватися. Працюючи над розвитком ігрової діяльності дитини зі спектром аутизму, треба ставити за мету розвиток мовлення та взаємодії з оточуючими, що допоможе соціалізувати особистість.

Список літератури:

1. Колупаєва А.А. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навчально-методичний посібник /А.А. Колпаєва, О.М.Таранченко. Харків: Видавництво «Ранок», 2019. 304с.
2. Логопедія. Підручник, За ред. М.К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2015. – 776 с.
3. Скрипник Т.В. Феноменологія аутизму: Монографія / Т.В. Скрипник. – К.: Видавництво “Фенікс”, 2010. – 320 с
4. Тарасун В., Хворова Г. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів / За наук. ред. В.Тарасун – К. : 2004. – 103 с
5. Хворова Г. М. Комплексна психолого-педагогічна технологія корекції розвитку активності дитини з аутизмом: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / Г. М. Хворова. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова.– К., 2010. – 22 с.
6. Шульженко Д.І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей /Д.І. Шульженко. К., 2009. 385с.

ГОТОВНІСТЬ УЧИТЕЛІВ ДО ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

Людмила Володимирівна Шелестова

доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник,
відділ дидактики, Інститут педагогіки НАПН України

Реформи в системі освіти обумовили нові вимоги до якості навчального процесу, створення умов для формування компетентностей учнів, їхнього індивідуально-особистісного розвитку. Індивідуальність учнів розглядається в якості активного суб'єкта навчально-виховного процесу, а отже – побудову його на особистісно-орієнтованих засадах.

У розумінні поняття «індивідуалізація навчання» немає одностайності. Більшість науковців індивідуалізацію навчання розглядають як організацію навчального процесу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, інші розуміють як самоорганізаційну діяльність останніх. З позицій особистісно орієнтованого підходу індивідуалізація навчання є системою засобів і умов, які сприяють усвідомленню зростаючою особистістю своєї відмінності від інших, свідомого вибору власного сенсу життя, допомога в особистісному самовизначенні [1]. В основі цієї моделі навчання є індивідуальність дитини, її унікальність та неповторність; метою – становлення й розвиток індивідуальності дитини, отримання й накопичення унікального досвіду, самореалізація особистості у процесі здобуття освіти.

Для здійснення індивідуалізації необхідні: різні варіанти програм, підручників, дидактичних матеріалів, які дають змогу на єдиному базовому змісті варіювати, а отже індивідуалізувати, процес навчання; створення умов для самостійного вибору учнем способів роботи, типів завдань, видів і форм навчального матеріалу; використання різних форм занять (рольових ігор, діалогів, тренінгів тощо).

З огляду на це, змінюється і роль педагога в освітньому процесі. Він перестає бути лише транслятором знань, все більшої значущості набувають його професійні та особистісні якості, здатність до діалогічного спілкування, гуманістичне ставлення до особистості учнів, їхнього досвіду, уподобань, здібностей; здатність обирати методи й засоби, які є оптимальними для конкретного учня.

Реалізація індивідуального навчання неможлива без спеціальної підготовки вчителя, його готовності приділяти увагу розвитку кожного учня.

Під готовністю розуміємо стан або властивість готового [2]; бажання зробити щось [2]; бажання, схильність, намір, згода щось зробити [3]; усвідомлену установку на майбутню діяльність, яка зумовлена високим рівнем мотиваційних, пізнавальних, емоційних і вольових процесів особистості або колективу, яка забезпечує успіх майбутньої діяльності [4]; активно-дійовий стан особистості,

установка на певну поведінку, мобілізованість сил для виконання завдань, складниками якої є знання, уміння, навички, налаштованість і рішучість здійснювати ці дії [5]; форму установки, для якої властива спрямованість на виконання певної дії, що передбачає наявність певних знань, умінь та навичок; готовність протидіяти різним перепонам, що виникають у процесі виконання дій [6]. Тобто, готовність є установкою на певні дії, станом і результатом.

Спираючись на загальне розуміння готовності, осмислимо сутність готовності до професійної педагогічної діяльності, зокрема й до розвитку індивідуалізації навчання. Готовність педагога до педагогічної діяльності в науці розуміють як інтегративну особистісну якість педагога, її особистісний стан мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення педагогічних цілей, здатності до творчості та рефлексії [7]. Вона є основою активної суспільної і професійно-педагогічної позиції суб'єкта, яка спонукає до інноваційної діяльності та сприяє її продуктивності [7].

У структурі готовності до професійної педагогічної діяльності виділяють такі компоненти:

- мотиваційний (позитивне ставлення до професії вчителя; потреба у професійному, особистісному, творчому зростанню; прагнення до інновацій у педагогічному процесі; професійна спрямованість і міра старання у професійній діяльності)
- когнітивний (рівень розвитку пізнавальних процесів педагога (його сприймання, уваги, пам'яті, мислення, уяви); сукупність предметних та загальних (психологічних, суспільно-політичних, філософських тощо) знань, умінь та навичок для здійснення професійної діяльності;
- операційний (володіння засобами й методами професійної діяльності, уміннями й навичками, розвиненою здатністю здійснювати розумові операції (аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення тощо);
- вольовий (цілеспрямованість та наполегливість; самоконтроль, уміння керувати власними діями, відповідальність за результати педагогічної діяльності)
- оцінний (самооцінка власної професійної діяльності з позиції її оптимальності для вирішення педагогічних завдань) [8, 9, 10].

Готовність учителів до індивідуалізації навчання містить також мотиваційний, когнітивний, операційний, вольовий і оцінний компоненти.

Мотиваційний компонент готовності до індивідуалізації навчання передбачає усвідомлене ставлення педагога до необхідності її реалізації з метою розвитку індивідуальності учнів, розуміння ролі вчителя у розв'язанні цього завдання, бажання розширити власну обізнаність у цьому питанні та впровадити отримані знання у практику.

Когнітивний компонент готовності до індивідуалізації навчання передбачає наявність знань педагога про сутність індивідуального підходу та його цілі, різновиди індивідуалізації, вікові особливості становлення індивідуальності, шляхи і засоби забезпечення індивідуалізації у педагогіці, методи діагностики індивідуальних особливостей учнів.

Операційний компонент готовності до індивідуалізації навчання передбачає практичне володіння технологіями реалізації індивідуального підходу, використання їх у власній професійній діяльності, орієнтованість на власну професійну творчість, здійснення експериментальної роботи.

Вольовий компонент готовності до індивідуалізації навчання передбачає здатність керувати навчальною діяльністю учнів, нести відповідальність за її результати; здатність налагоджувати комунікацію з учнями з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей; готовність до подолання труднощів, пов'язаних з реалізацією індивідуалізації навчання.

Оцінний компонент готовності до індивідуалізації навчання передбачає здатність оцінювати власну професійну діяльність з позиції її оптимальності для становлення індивідуальності учнів.

Таким чином, посилення уваги до індивідуалізації навчання є вимогою сучасності. Реалізація індивідуального підходу передбачає зміну ролі вчителя, потребує його готовності до врахування індивідуальних особливостей учнів у процесі навчання. Дослідивши різні аспекти готовності особистості до певної діяльності, ми з'ясували структуру готовності педагога до індивідуалізації навчання. Вона містить мотиваційний, когнітивний, операційний, вольовий, оцінний компоненти, кожен із яких має специфічні прояви.

Список літератури

1. Бондаревская Е. В., Кульневич С. В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания: Учеб. пособие для студентов педвузов и слушателей ИПК. М.-Ростов н/Д, 1999.
2. Словник української мови: в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 1: Г—Ж. К.: Наукова думка, 1971. 550 с.
3. Толковый словарь русского языка: в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. М., 1996. т. 1: А—К. М.: Терра-Кн. клуб, 2007. 1565 с.
4. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Педагогический словарь: Для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2001. 176 с.
5. Психологический словарь-справочник. Учебное пособие. М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович, С. Л. Кандыбович. М.: АСТ, 2009. 455 с.
6. Кондаков И. М. Психология. Иллюстрированный словарь. СПб.: Прайм-Еврознак, 2003. 512 с.
7. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. К.: Академвидав, 2004. 352 с.
8. Банщикова Т. Н., Путеева С. В. Профессиональная готовность педагога к управлению педагогическим процессом. Сборник научных трудов Северо-Кавказского государственного технического университета. Серия «Гуманитарные науки». 2005. № 2 (14). С. 14—17.
9. Веретенникова Л. К. Подготовка будущих учителей к формированию творческого потенциала школьников : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Казань, 1997. 340 с.

10. Шелестова Л. В. Готовність учителя до розвитку творчих здібностей старшокласників в умовах профільного навчання. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2019. № 1 (72). С. 10 – 16.

НОВА ГАРМОТНІСТЬ ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОСВІТІ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Мельник Лариса Миколаївна

магістр психології,

старший викладач кафедри

Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Актуалізація. Стаття присвячена дослідженню медіаповедінки педагогів в контексті нової грамотності, учнів та молоді («Digital Generation»). Спираючись на дослідження, що проводилися протягом періоду, який розпочався із введенням карантину та переходом в онлайн- навчання, коли дистанційне навчання під час пандемії ставить перед світовою спільноту новий виклик- як не позбавити дітей світу в доступі до якісної освіти, коли цифрове суспільство має бути чутливим та інкорпорованим в освітню галузь стратегіями, що виступатимуть ресурсом для кожної держави. в сьогоденні, і в майбутньому. Одним із важливих викликів, згідно теорією обмеженої раціональності мислення Герберта Саймона, сучасній людині не вистачає інформації та знань для осмисленого вибору, тому вона, як правило, діє ірраціонально. В індивіда є дві системи прийняття рішень: автоматична-без довгих роздумів та рефлексивна. На сьогодні, на жаль, слід констатувати наявність факту, які схиляють людину (за дослідженнями Д. Канемана, Р. Тейлора) і в підтверджено нашим дослідження - діяти автоматично в прийнятті рішення, від так за певних обставин піддаючись маніпуляціям.

Дослідження свідчать, що вплинути на формування думки значно легше, ніж її пізніше змінити. Людина не дуже легко змінює свою думку, оскільки розумова діяльність вимагає великих зусиль, інтелектуальних патернів та енергетичних затрат. "Лінива" система аналізу інформаційних потоків діє як захисний механізм, і не так важливо, правильна відповідь чи ні, важливо те, що людина переконує себе в цьому, тому більшість людей мислять «готовими штампами», які отримані здебільшого з медіа або близького оточення. На думку Д.Дьюї, школа повинна миттєво реагувати на зміни в суспільстві та стати певним чином суспільством в мініатюрі, де вироблення суспільно значимих продуктів у вигляді інтелекту та суспільної відповідальності постає архітектурним проєктом в майбутнє.

Ключові поняття: Ключові слова: цифрове покоління, «Покоління Google», нова грамотність, інформаційне середовище, цифрове суспільства.

XXI століття динамічно проявилось глобалними викликами та водночас суттєвими змінами соціокультурної реальності в усіх сферах життєдіяльності, зокрема і у формуванні поведінки нового покоління, яке набуваючи навички комунікації, отримуючи знання з нової грамотності в інформаційному суспільстві остає інтелектуальним ресурсом держави. Аналіз соціальних спільностей, відповідальних за становлення особистості в історії людського суспільства, так і в індивідуальній історії дитини, учня, студента присвячені

праці Р. Бенедикт, К. Леві-Стросса, Д. Фрезера. З середини ХХ століття активно розвиваються теорії інформаційного суспільства (Н. Венер, Р. Расвелл, К. Шеннон, Р. Якобсон). До теорії еволюції та інформації нас наблизили наукові погляди Д. Белла, Ж. Бодріяра, М. Маклюєна.

Саме книга «Галактика Гутенберга» М. Маклюєна здійснила еволюційний поштовх щодо розуміння впливу на організацію когнітивних процесів в суспільстві. Маклюєн відкрито заявляв, що Інніс «став першою людиною», яка випадково відкрила процес змін, які супроводжують появу засобів масових комунікацій та іманентних змін під їх впливом (6). Етапи розвитку цивілізації за Маклюєном від первісного допису і передачі інформації заснованих на принципах колективного способу життя, сприяють кращому розумінню світу. Сучасний етап "глобального села" відроджує природу аудіовізуального багатовимірного сприйняття світу і колективність, але вже на новій електронній основі, тепер цифровій основі засобами синтезованого матеріального продукту, що породжує і створює інформаційну "нейронну сітку" в планетарному масштабуванні (9).

Джош Спір і Аарон Дігнан у 2007 році вводять нове поняття «Digital Generation» (цифрове покоління), представниками якого вони назвали індивідуумів, які народилися за часів цифрової революції. Наразі в світовій педагогіці широко використовуються кілька варіантів цього терміну – «digital natives», «digital nation», «net generation». [1, с. 7 і за класикою жанрів - виникає конфлікт поколінь, коли тим, кому за 40 зустрічають дітей, підлітків та молодь: " «Вони ж нічого не знають! Вони ж не грамотні! Їм нічого неможливо пояснити...». Саме такі стереотипи спричинили до осмислень щодо "знань", "інформації", "вмін та навичок" нової грамотності. Отже, метою нашого дослідження є спроба дослідити, у чому саме особливості таких комунікацій, в якому процес передані досвіду постає процесом трансформації і знань, і навичок, що проявляються SOFT SKILLS в 5 нових топів в 2021 році, які запропонував американський футуролог і керівник консалтингової компанії TechSavvy Global Скотт Стейнберг цінними в розвитку своїх софтскілс виступатимуть:

- футурологічне мислення, де здатність людини передбачати події, можуть вплинути на галузі і професійний розвиток. Передбачування ефективно тренується в шахах, важливо впроваджувати в початковій школі з математикою і уроки шахів. Тоді футурологічне мислення буде притаманне не лише маленькому відсотку людей, а вміння діяти за правилами та логічно мислити, розвивати тактики - виступатимуть основою футурологічного мислення більшості. Стейнберг зауважує про те, щоб бути в курсі потенційних змін необхідно практикувати нестандартне мислення, виходити за межі вже сформованих уявлень ;

- сміливе керівництво, розвивати лідерські якості до обставин, а не лише у відношенні до людей. Наші дослідження доводять, щоб володіти лідерськими якостями, їх необхідно тренувати і утримувати в полі комунікацій успішності, довіри та відкритості. а не на тоталітарному страхі. Стейнберг зазначає, що лідерські якості – не тільки про вміння управляти командою, а це вміння

виходити за межі зони комфорту, яка розширює досвід; бути чесним;

- емоційний інтелект, який з появою штучного інтелекту і цифрового навчання дозволяє розпізнати не лише свої, але емоції інших- це стає одним із найцінніших навичок. Емоційний інтелект дозволяє управляти різними переживаннями і приймати більш ефективні рішення вберігаючи ресурси та розвивати культуру комунікацій;

- міжособистісне спілкування, яке в світі, в основному відбувається на платформах на зразок Slack, Zoom, MEET окреслює розуміння того, як говорити з людьми, є ключем і в підтримці міжособистісних відносин для вирішенню викликів. Стейнберг уточнює, що мова йде не лише про те, що ми говоримо або пишемо один одному, а й про активне слухання і концентрацію на почуттях та змістах;

- когнітивна гнучкість у відповідності зі звітом Світового економічного форуму, роботодавцями покладатиметься в основу добору фахівців, який володіє когнітивною гнучкістю, відчуває прилив енергії від змін, швидко і легко адаптуючись до невідомого, здатна опрацьовувати кілька ідей одночасно.

Знання, як і економічний та культурний ресурс, стають ключовими в напрацюванні стійкості в епоху трансформацій, що потребують орієнтуватися в інформації для осмислення навколишнього світу та модерувати між задачами, що пов'язані з причино- наслідковими взаємодіями в цифровому суспільстві, інформаційно-комунікативні знання, навички разом з медійною грамотність являється важливим ресурсом розвитку. В кінці ХХ століття, як писав французський дослідник постмодерну Ж.-Ф.Лотер:"Явно чи ні, але запитання молодими людьми "чи вірно це?" уже не те, а швидше "чому то послугує?" стає актуальним. В контексті виробництва то набуває значимості - "чи це виступає ефективним?" [4, с. 124]. Засновник теорії постіндустріального суспільства соціолог Д.Белл прослідкував вплив змін економіки на соціальну та культурну сферу життєдіяльності. Отже, нова якість праці постіндустріального виробництва проявляється в зростанні взаємодії між людьми."Той факт, що люди (в суспільному виробництві) сьогодні спілкуються з іншими людьми, а не взаємодіють з машинами, виступає фундаментальною характеристикою праці"[1, с. 220]. Д. Белл відмічає появу нового класу носіїв теоретичних знань - когнітаріату(за аналогією з пролетаріату). Діяльність когнітаріату носить принципово інший характер, ніж праця індустріального працівника. Необхідність оволодівати новими знаннями, новою грамотністю, професійними навичками здійснюється в нових вимірах, що сприяють розвитку особистості. в той час як символ індустріальної праці є лише автоматизацією дії, конвеєром виробництва, де від найманого працівника необхідно лише чітко виконаної команди.

Аналітик інформаційної епохи і інформаційно- нейронного суспільства М. Кастельс підкреслює, що джерелом виробництва и влади в інформаційному суспільстві стали знання і процеси генерування, обробки і передачі інформації [3]. В постіндустріальну епоху, завдяки вдосконаленню способів комунікації, вчені засвідчують про побудову нового типу суспільства - інформаційного, особливістю якого виступає ускладнення и диверсифікація структур та видів діяльності, високий рівень впровадження новацій, поява аріативності в більш

стійких раніше економічних процесах. Все це впливає на зміну характеру праці в інформаційному суспільстві. Ці зміни, як стверджує Е. Тоффлер, роблять відносним місцєроботи, відбувається демасифікація, дестандартизація управлінськими задачами, зсув від пасивного споживання до активного "виробництва для себе" [8, с. 430-464]. Ці зміни мотивують в потребі фахівця з новою грамотністю, активного, інтелектуального працівника, який вміє приймати рішення. Зрозуміло, що культурний запит в таких працівниках зростає.

Отож, початок ХХІ століття проявляє нові потреби та запити. Аналогічно це важливо і в освіті і для освіти, на перший план виходять нові постекономічні (постматеріальні) культурні запити і очікування, коли потреба в інформації, в досягненнях вищого рівня в будь-якій справі, впливає і на зростання потреб на етичні та естетичні цінності, на вільний час. І щоб не виникало конфлікту між поколіннями у створенні спільного конкурентного продукту необхідні технології, що сприяють не лише адаптивній, соціалізуючій, комунікативній, креативній, ідейній функції, суттєвою постає задача гносеологічності як професійного так і особистісного культурного становлення, створення екологічного середовища, яке не відчужує людину - людство, а включає інтелектуальну активність в процеси культурного осмислення образу ХХІ століття.

Таким чином, окреслено розуміння глобальних викликів сучасності, що з'явилися завдяки технологічному розвитку цивілізації ХХІ століття, розуміючи і передбачаючи майбутнє людства, одним із основоположників сучасної теорії інформації М. Маклюєном в роботі "Розуміння Медіа: зовнішнє розширення людини" (5) здійснений аналіз розвитку механічних "технологій", що сприяв розширенню комунікацій в Просторі, що не обмежується кордонами технологій, а вибудовує нову планетарну комунікації між людиною і оточуючим світом. обумовлюючи нові тенденції та технології. Часткова передача своїх функцій техніці, технологіям приводить до вивільнення людського ресурсу для креативності. З'явилась можливість вселенських масштабів взаємодії "співучасті та дотику всіх з усіма" [9, с. 38].

З цього приводу Ортега-і-Гассет писав: "Ця близькість віддаленого, доступність недосяжного фантастично розширила життєві горизонти кожної людини. Імперії і цілі цивілізації, про які ми ще вчора не підозрювали, входять в нашу свідомість, як нові континенти. Екрани та медіа доносять давнину до очей пересічної людини [7, с. 33-34].

На початку ХХІ століття відбулось ще більше розширення горизонтів можливого і інформація почала захоплювати простором володіння. М. Маклюєн вважав "відчайдушною і самовбивчою самоімпутацією", коли за кордони людини виноситься і відчужується не лише тіло, а свідомість та пам'ять, робить людину залежною і слабкою істотою. І щоб не претворитися в цивілізацію на протезах електронно-екранного існування важливо, коли очі бачать образи, а глибинне осмислення не долає перешкоду щодо сприйняття, тоді ми переходимо поріг чуттєвості, в межах якої інформація, що поступає вже травмована і фрагментарна, деконструююча. При цьому виникає залежність від нових порцій

інформації, яка не якісно оброблена і не переходить в якість. Виникає новий виклик, що являється новою гармотністю, коли носіями інформаційної свідомості являються споживачі, які критично мислять, а в свої діях орієнтуються на цінності Буття. В порівнянні з тими, хто працює в медіапросторі, педагоги не в повній мірі користуються новими інформаційними технологіями, тому їх пізнавальні потреби реалізуються в особливий спосіб, адже їх комунікативні вміння та навички щодо розпізнання інформації, її ідентифікація потребують знань та вмінь не лише як пасивні знання, вони необхідні для соціальної практики. а від так до участі в суспільних змінах. Виклик набуття нової грамотности безпосередньо пов'язаний із засвоєнням педагогами нових технологій навчання- Functional Approach, коли "функціональна граматики" - розглядається не лише як про користування мовою, а й як комунікативна грамотність в типових ситуаціях свого повсякденного життя. Більше того, це підхід, при якому граматики розглядається не як набір правил, а скоріше як комунікативний ресурс, завдяки якому встановлюються успішні практики. Presentation practice prodaction - метод викладання структурами, коли добір матеріалу для аналізу, критичного опрацювання позбавлений жорсткого контролю з боку вчителя пов'язаний з більшою свободою учня. Цим методом ми ознайомлюємося із інформаційним середовищем учнів і налаштовуємо на їх на практику продукування, формування власних суджень, формулювання тверджень, що базуються на сенсових осмисленнях та напрацюваннях навичок операційного вправління, а відтак- розвитку критичного мислення. Guioled discovery - навчання з керованим відкриттям, що поєднує спрямування шляху до розуміння або вирішення проблем із відкриттям фактів, взаємозв'язків та рішень самими учнями, студентами, коли вони досліджують, маніпулюють об'єктами, обговорюють або виконують експерименти з текстами, медіапродуктом, спираючись на знання та власний досвід, що пов'язаний з процесом ідентифікації, верифікації з цінностями та оцінки якості медійного продукти, визначаючи місію, цілі та задачі "відкриття". Content - based learning, коли навчання будується на основі контенту як важливому підході в світі нової граматики, коли практика пов'язана не лише з лексичними функціями мовлення, а орієнтована забезпечити семіотичні функції понять в їх історично-еволюційному знаковому застосуванні, досліджує способи передачі інформації, властивості знаків та знакових систем в людському суспільстві. Таким чином, технології виступають інструментом осмислення потреби застосування в освітньому процесі освітніх технологій, що сприяють підтримці пізнавальної активності учнів та молоді, що мотивує їх до інтелектуального розвитку та набутті вмінь та навичок через соціальні практики, коли знання та вмінні не відчужуються, а осмислено привласнюються. По- друге, розвиток інформаційних технологій сприяє появі нових адаптивних моделей, які не дискредитують цивілізацію 4G, а сприяють створенню планетарної "нейронної сітки" для освітнього процесу, який створює рівний доступ до якісної освіти, створюючи рівні можливостям для дітей отримати якісну освіту.

Список джерел:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального

прогнозирования. М.: Academia, 1999. 956 с.

2. Education for Sustainable DevelopmentA roadmap (75 стр)

https://unesdoc.unesco.org/in/documentViewer.xhtml?v=2.1.196&id=p::usmarcdef_0000374802&file=/in/rest/annotationSVC/DownloadWatermarkedAttachment/attach_import_99ceff12-2c27-4841-b420-37d0ed2bc01d%3F_%3D374802eng.pdf&locale=ru&multi=true&ark=/ark:/48223/pf0000374802/PDF/374802eng.pdf#381_20_ED_EN_ESD_Roadmap.indd%3A.55296%3A109

3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. М.: ГУ-ВШЭ, 2000. 608 с.

4. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. 160 с.

5. Маклюэн Г. М. Понимание Медиа: внешние расширения человека. М.: Гиперборея; Кучково поле, 2007. 464 с.

6. McLuhan, Marshall. (2005) Marshall McLuhan Unbound. Corte Madera, CA : Gingko Press v. 8, p. 8. This is a reprint of McLuhan's introduction to the 1964 edition of Innis's book The Bias of Communication first published in 1951.)

7. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. М.: АСТ, 2005. 272 с.

8. Тоффлер Э. Третья волна. М.: АСТ, 1999. 781 с.

9.Тюрина И. Великое пророчество: Философская концепция Маршалла Маклюэна // Маклюэн М. Галактика Гуттенберга: Становление человека печатающего. — М. : Фонд «Мир», 2005. — С. 14.)

10. Ясперс К. Власть массы // Призрак толпы. М.: Алгоритм, 2008. 272

ЗНАЧЕННЯ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВОЇ СКЛАДОВОЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ- ДЕФЕКТОЛОГА

Мороз Людмила Василівна,

кандидат педагогічних наук, доцент
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С.Макаренка

Стахова Лариса Львівна,

кандидат педагогічних наук, доцент
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С.Макаренка

Підготовка конкурентоспроможного, кваліфікованого, компетентного фахівця завжди залишається актуальною для теорії та практики професійної освіти. В мінливих умовах сьогодення заклади вищої освіти зобов'язані вчасно реагувати на нові виклики суспільства, забезпечуючи належний рівень підготовки до фахової діяльності майбутніх працівників галузі спеціальної освіти – вчителів-дефектологів.

Сучасні кваліфікаційні характеристики вчителя дефектолога, особливості виконуваних ним професійних функцій характеризуються виразною природничо-науковою складовою, що передбачає необхідність формування відповідних компетентностей, як запоруки ефективної професійної діяльності.

Зазначимо, що сьогодні природничо-наукова підготовка є невід'ємною складовою професійної підготовки майбутнього педагога, що спрямована на формування необхідних загальних та спеціальних компетентностей та має враховувати специфіку подальшої професійної діяльності. Специфіка професійної діяльності вчителів-дефектологів полягає у вирішенні складних спеціалізованих завдань і практичних проблем у галузі спеціальної та інклюзивної освіти, включає в себе специфічні функції, що виходять із особливих освітніх потреб осіб із порушенням розвитку, опосередкованих наявними в них основними та супутніми розладами, їхніми актуальними й потенційними можливостями і спрямована на їх всебічний гармонійний розвиток та оптимальне функціонування в соціумі.

Природничо-науковий компонент ми розуміємо як систему цілеспрямованих заходів щодо застосування природничо-наукових знань, умінь і навичок, ціннісних орієнтацій та світоглядної позиції у процесі здійснення професійної діяльності. Природничо-науковий компонент виступає водночас і необхідною передумовою опанування професійними компетентностями і невід'ємною складовою частиною професійних функцій вчителя-логопеда.

Особливості професійної діяльності вчителя-дефектолога полягають у виконанні ним наступних професійних функцій:

1. Діагностичної – визначення наявності та особливостей прояву порушень у розвитку дитини [1].

2. Корекційно-розвиткової – виправлення чи зменшення прояву порушень психофізичного розвитку дитини, а також створення умов для її оптимального розвитку [3].

3. Навчально-виховної – організація та проведення навчально-виховного процесу з урахуванням психофізичних, вікових особливостей та індивідуальних освітніх потреб дітей із порушеннями розвитку [2, с. 229].

4. Консультативної – проведення інформативно-роз'яснювальної роботи серед психолого-педагогічних працівників, батьків дітей з особливими освітніми потребами щодо особливостей їх розвитку, наявних проблем, створення належних умов та необхідних заходів для оптимізації їх стану [4, с. 43].

5. Профілактичної – реалізація системи заходів щодо попередження ускладнення основного порушення, появи супутніх розладів і захворювань, організація оздоровлення дітей із психофізичними розладами [2, с.230].

Ефективна реалізація цих функцій передбачає застосування знань, умінь та навичок відповідно сучасних концепцій і теорій функціонування, обмеження життєдіяльності, розвитку, осіб з особливими освітніми потребами в контексті: анатоμο-фізіологічних та патологічних особливостей організму людини протягом онтогенезу; норм та закономірностей психомоторного розвитку дитини на різних етапах онтогенезу; особливостей будови та функціонування сенсорних систем та органів мовлення в нормі та патології; етіології і патогенезу різних порушень психофізичного розвитку та їх клінічних характеристик; відновних, оздоровчих, санітарно-гігієнічних заходів; механізмів відновних, корекційних, адаптаційних і компенсаторних процесів та їх характеристики; законів і специфіки природного довкілля, особливостей та закономірностей ознайомлення з ним дітей із психофізичними порушеннями тощо.

Таким чином, природничо-наукова складова є невід'ємною обов'язковою частиною професійної діяльності вчителя-дефектолога і визначається особливостями професійних функцій, що виконує фахівець, має враховувати специфіку професії (контингент, спеціалізацію, посадові обов'язки, заклад працевлаштування), а також відповідати актуальним запитам та рівню науково-технічного розвитку суспільства.

Список літератури

1. Колишкін, О.В. Модель діяльності сучасного вчителя-дефектолога. (Kolyshkin, O.V. Model of activity of the modern teacher-defectologist). URL: <http://repository.sspu.sumy.ua/bitstream/123456789/4017/1/Kolyshkin%20-%20%D0%9C%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D1%8C%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96.pdf>

2. Лавская, Н.С. (2012). Особенности профессиональной деятельности педагога-дефектолога. Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова, 18, 229-231. (Lavskaya, N.S. (2012). Features of the professional activity of a teacher-defectologist. Bulletin of KSU named after N.A. Nekrasov, 18, 229-231.).

3. Миронова, С. П. (2007). Підготовка вчителів до корекційної роботи в системі освіти дітей з вадами інтелекту: монографія. Кам'янецьПодільський: Абетка-НОВА (Mironova, S.P. (2007). Preparation of teachers for correctional work in the education system of children with intellectual disabilities: a monograph. Kamyanets-Podilsky: Abetka-NOVA).

4. Москаленко, Л.М., Мороз, Л.В., Стахова, Л.Л. (2020). Організація взаємодії з батьками дітей із порушенням психофізичного розвитку в інклюзивному закладі дошкільної освіти. Сучасні проблеми логопедії та реабілітації: матеріали ІХ Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції. Суми: ФОП Цьома С. П., 39-45. (Moskalenko, L.M., Moroz, L.V., Stakhova, L.L. (2020). Organization of interaction with parents of children with mental and physical disabilities in an inclusive preschool institution. Modern problems of speech therapy and rehabilitation: materials of the IX All-Ukrainian correspondence scientific-practical conference. Sumy: FOP Tsyoma SP, 39-45.).

АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ЗМАГАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАСКЕТБОЛІСТІВ 15-16 РОКІВ

Нестеренко Наталія Анатоліївна

кандидат наук з фізичного виховання та спорту

Придніпровська державна академія фізичної культури і спорту

Анотація: Багато змагальних дій юних баскетболістів різного амплуа, що виконують технічні прийоми у нападі та захисті, пов'язані переважно зі стрибками, що вимагають винятково високого рівня розвитку швидкісно-силових здібностей спортсмена. Це підкреслює, що ріст спортивної майстерності та вдосконалення основних сторін підготовки спортсмена, в першу чергу швидкісно-силової підготовки баскетболістів, варто пов'язувати зі здатністю до багаторазового виконання різноманітних змагальних стрибків, що приводить до більш ефективної ігрової діяльності.

Вступ. Баскетбол за своєю популярністю займає одне з провідних місць в світовому спорті. Зміни правил гри і зростаюча конкуренція, а також зниження результатів збірних команд України за останнє десятиліття, висувають нові вимоги до пошуку ефективних засобів і методів побудови багаторічного тренувального процесу в баскетболі.

Процес взаємозалежного вдосконалення всіх сторін підготовленості, як і цілеспрямований розвиток окремих рухових здібностей, з неминучістю спирається на системне вивчення структури змагальної діяльності. Аналіз характерних рис ігрових дій, техніко-тактичних прийомів у нападі і захисті, вивчення якісної і кількісної залежності ігрової діяльності з показниками фізичної, технічної, тактичної й інших сторін підготовленості, є важливим напрямком наукових досліджень в удосконалюванні учбово-тренувального процесу юних баскетболістів. Структуру змагальної діяльності варто розглядати як сукупність техніко-тактичних прийомів, операцій, об'єднаних у цілісну систему результативних дій. При цьому, насамперед, варто виділити елементний набір техніко-тактичних дій у грі спортсменів і уміння застосовувати їх ефективно з урахуванням ігрових ситуацій. [1, 3].

У науково-методичній літературі по баскетболу рекомендуються різні підходи до аналізу гри. Багато, яких відображено в модельних характеристиках змагальної діяльності команд, а також представлені в змаганнях окремі гравці з обліком їх ігрового амплуа [3, 6, 9]. Змагальні дії баскетболістів пов'язані з виконанням технічних прийомів нападу і захисті переважно зі стрибком, що вимагає винятково високого рівня розвитку швидкісно-силових здібностей спортсмена. З віком і підвищенням рівня кваліфікації в загальному обсязі змагальної діяльності збільшується значущість ігрових дій, структурно пов'язаних із проявом стрибків, де проявляються швидкісно-силові якості.

Мета дослідження - Визначити та проаналізувати показники техніко-тактичних дій баскетболістів 15-16 років різного ігрового амплуа.

Завдання дослідження:

1. Вивчити теоретичні аспекти компонентів підготовленості баскетболістів, що впливають на якість ігрової діяльності.
2. Визначити рівень техніко-тактичної підготовленості юних баскетболістів різного ігрового амплуа в процесі змагальної діяльності.

Для рішення цих завдань були використані такі **методи дослідження**: теоретичний аналіз і узагальнення літературних джерел, методи педагогічного контролю за змагальною діяльністю, методи математичної статистики.

Результати дослідження. Тенденції розвитку змагальної діяльності в сучасному юнацькому і дорослому баскетболі є основою для наступної розробки адекватної системи тренування. Саме перспективна модель змагальної діяльності, виступає як фактор диференційованої побудови тренувального процесу юних спортсменів на етапах заглибленого тренування і спортивного удосконалювання. Аналіз змагальної діяльності команди у баскетболі дозволить повною мірою виділити позитивні і негативні сторони спортивної підготовленості юних баскетболістів [2, 6, 8].

У нашому дослідженні встановлене, що показники змагальної діяльності захисників, нападаючих і центрових не схожі за питомою вагою ефективних технічних прийомів. Можна відзначити, що активність гравців реалізується в ігровому амплуа юних баскетболістів (табл.1).

Таблиця 1

Показники змагальної діяльності юних баскетболістів з урахуванням ігрового амплуа на ВЮБЛ серед юнаків 13-14 років (середні статистичні дані за 8 ігор)

№	Показники техніко-тактичних дій	З (n=22)	Н (n=22)	Ц (n=16)	t_3-t_H Р	t_3-t_C Р	t_H-t_C Р
1.	О	64,94 7,9	53,23 6,9	53,00 8,1	1,89 >0,05	1,90 >0,05	0,04 >0,05
2.	2в, кількість	42,77 2,9	39,91 2,3	43,91 5,5	0,64 >0,05	0,28 >0,05	0,83 >0,05
3.	2+, кількість	17,91 2,0	17,23 2,0	18,05 3,4	0,33 >0,01	0,07 >0,05	0,38 >0,05
4.	%, 2-х очкових кидків	42,29 0,02	43,92 0,01	41,32 0,02	0,66 >0,01	0,46 >0,05	1,16 >0,05
5.	3в, кількість	25,05 3,3	14,18 3,6	8,45 2,4	3,17 <0,01	5,28 <0,001	2,17 <0,05
6.	3+, кількість	6,41 1,3	3,41 1,5	2,27 0,9	2,59 <0,01	3,81 <0,001	2,83 <0,001
7.	%, 3-х очкових кидків	24,84 0,02	23,83 0,03	15,64 0,04	0,19 >0,05	2,09 <0,05	1,36 >0,05
8.	(2в) + (3в), кількість	67,82 3,4	54,09 4,8	52,36 6,2	2,57 <0,01	2,81 <0,01	0,32 >0,05
9.	(2+) + (3+), кількість	24,32 2,0	20,64 2,7	20,32 3,4	1,57 >0,05	1,74 >0,05	0,14 >0,05
10.	%, кидків з гри	35,76 0,01	38,21 0,01	42,0 0,02	1,21 >0,05	3,77 <0,001	1,94 >0,05
11.	1в, кількість	20,45 3,0	19,41 1,8	24,09 3,6	0,36 >0,05	1,12 >0,05	1,62 >0,05

12.	1+, кількість	9,91 2,3	8,55 1,2	10,09 2,3	0,95 >0,05	0,13 >0,05	1,34 >0,05
13.	%, штрафних кидків	49,25 0,03	45,18 0,02	43,43 0,03	1,38 >0,05	1,99 >0,05	0,60 >0,05
14.	AB, кількість	15,27 1,5	10,50 1,7	7,73 1,1	3,08 <0,001	4,74 <0,001	4,72 <0,001
15.	ПМ, кількість	14,09 1,3	11,82 1,3	10,32 1,1	1,73 >0,05	2,72 <0,05	1,16 >0,05
16.	БШ, кількість	2,50 0,4	6,41 0,7	13,50 1,6	4,49 <0,001	6,97 <0,001	4,15 <0,001
17.	ПС, кількість	8,23 1,1	15,27 2,1	22,91 3,1	5,01 <0,001	6,77 <0,001	3,27 <0,01
18.	ПЧ, кількість	15,59 2,4	27,82 2,3	36,05 2,9	4,36 <0,001	7,92 <0,001	2,60 <0,01
19.	ПС + ПЧ, кількість	23,82 2,8	43,09 3,7	58,95 5,0	5,44 <0,001	11,01 <0,001	3,74 <0,001
20.	ПТ, кількість	19,50 2,1	19,73 1,7	23,77 2,1	0,15 >0,05	1,80 >0,05	1,71 >0,05
21.	Ф, кількість	16,0 1,3	15,77 1,0	20,14 1,7	0,12 >0,05	1,88 >0,05	2,03 >0,05

Вже у віці 15-16 років відбувається чітке розмежування ігрових і функціональних обов'язків. Так при виконанні техніко-тактичних взаємодій у грі найбільш активними у віці 15-16 років, являються захисники.

За кількістю і результативністю кидків з гри захисники перевершують нападників і центрових. Вони виконують - 67,82 кидків з гри, результативність, якої склала 24,32), з них 2-х очкових - 42,77 (результативність 17,91), 3-х очкових - 25,05 (результативність - 6,41). Активні дії захисників у захисті характеризують універсальність ігрового амплуа баскетболістів, коли пред'являються високі вимоги до структури їхніх ігрових функцій, висуваються завдання, які треба вирішувати в різних ігрових ситуаціях, як у нападі, так і в захисті. Останнє багато в чому залежить від рівня спеціальної фізичної підготовленості, зокрема швидко-силової юних баскетболістів 15-16 років. За 8 ігор, в середньому, захисники набирають 64,94 очка. За кількістю гольових передач (15,27), перехоплень (14,09) захисники перевершують центрових і нападників, що характеризують функціональні особливості амплуа та відображають специфіку ігрових дій захисників.

За кількістю та результативністю 2-х очкових кидків найбільш активні центрові (43,91 і 18,05) в тому числі з близьких і середніх дистанцій. За кількістю і результативністю 3-х очкових кидків - захисники 25,05 і 6,41раза (достовірні відмінності з нападниками і центровими). За функціональними обов'язками нападники займають перехідне становище між захисниками і центровими, будучи як би універсальними гравцями, в необхідний момент виконують функції того чи іншого амплуа.

В середньому за 8 ігор нападники атакували кільце 54,09 рази, результативність яких склала - 20,64, з них кількість 2-х очкових кидків - 39,91 рази (результативність - 17,23), 3-х очкових - 14,18 (результативність - 3,41). Не

спостерігається достовірних відмінностей між нападниками і захисниками за кількістю перехоплень (з перевагою цих елементів у захисників).

Відмінності активних дій найбільш істотні у центрових в порівнянні з захисниками і нападаючими за кількістю підбирань на своєму і чужому щиті - захисники (8,23; 15,59), нападники (15,27; 27,82), центрові (22,91; 36,05), а також в блок-шотах, активність центрових вище - 13,50. Але центрові більше допускають технічні помилки, ніж нападники і захисники, в середньому вони допускають 23,7 рази. Внесок центрових в загальний підсумок гри склав 53,0 очка. Невелика ігрова активність підкреслюється кількістю виконуваних кидків з гри (53,36 рази) і їх результативністю (20,32 рази). Рухова активність центрових, на наш погляд, пов'язана з особливостями функціональних систем організму, зокрема станом м'язової системи. Що буде відображено в наступних наших дослідженнях та визначать особливі рекомендації в побудові програм розвитку швидкісно-силових якостей для центрових.

ВИСНОВКИ: Аналіз індивідуальних техніко-тактичних дій баскетболістів 15-16 років різного ігрового амплуа на відповідальних змаганнях ВЮБЛ свідчить, про те, що в грі для даного віку характерні: а) чітке розмежування ігрових обов'язків і функціональна визначеність за профілем змагальної діяльності (амплуа); б) значні відмінності в активності юних баскетболістів, а також в кількості і різноманітності індивідуальних дій, які виконуються гравцями різного ігрового амплуа.

Список літератури

1. Аверясова Ю.О. Готовность баскетболистов к соревновательной деятельности. Теория и практика физ. культуры. 2018. № 3. С. 73.
2. Баскетбол. Навчальна програма для ДЮСШ, СДЮШОР, ШВСМ та спеціалізованих навчальних закладів спортивного профілю / Л.Ю. Поплавський, О.В. Маслова, М.М. Безмилов, О.О. Мітова, Є.В.Мурзін, О.А.Четвертак. – Київ., 2019. – 166с.
3. Волков Л.В. Теорія і методика дитячого та юнацького спорту. Підручник /Л.В. Волков. Вид. 2-е, пер. і доп. - К.: Освіта України, 2016. – 464 с.
4. Губа В. П. Оценка уровня развития двигательных способностей юных баскетболистов / В. П. Губа, А. В. Родин, А. Д. Скрипко // Физич. культура в шк. – 2015. – № 1. – С. 57-60.
5. Ботагариев Т.А. Особенности скоростно-силовой подготовленности квалифицированных баскетболисток разных игровых амплуа: Автореф.дис...канд.пед.наук. – М., 1990. -23с.
6. Костюкевич В.М. Теоретико-методичні основи контролю у фізичному вихованні та спорті : монографія / В.М. Костюкевич, Є.П. Врублевський, Т.В. Вознюк та ін.; за ред. В.М. Костюкевича. – Вінниця: «Планер», 2017. – 191 с.
7. Кудряшов Е.В. Контроль соревновательной деятельности в спортивных играх. Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта, Научно-теоретический журнал. 2017. 4 (146) С. 105-108.
8. Линець М.М. Диференціація фізичної підготовки спортсменів: монографія / авт. кол.: Линець М.М., Чичкан О.А., Хіменес Х.Р. [та ін.]; за заг. ред. М. М. Линця. – Львів: ЛДУФК, 2017. – 304 с.

9. Лосева И.В., Аверясова Ю.О., Андрющенко О.Н., Мостовая Н.В. Специальная подготовка к соревновательной деятельности в баскетболе. В сб.: Научно-педагогические школы в сфере спорта и физического воспитания. Матер. I Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием. Российский государственный университет физической культуры, спорта, молодёжи и туризма. 2016. С. 126-129.
10. Мітова О.О., Сушко Р.О. Методи наукових досліджень у баскетболі. Дніпропетровськ.: Вид. «Інновація», 2015. 216 с.

ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В РОБОТІ З НЕМОВЛЕННЄВИМИ ДІТЬМИ З АУТИЗМОМ

Распутіна Анна Юріївна

Криворізький державний педагогічний університет

Актуальність дослідження. Зростання захворюваності дітей на аутизм – одна з актуальних проблем сучасності. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, на кожні 160 дітей – один має розлад аутистичного спектру. Загальна кількість таких дітей близько 2 мільйонів 400 тисяч осіб, а загалом кількість людей у всьому світі, що мають порушення аутистичного спектру – 67 мільйонів [1]. Статистичні дані свідчать, що в Україні з 2008 року за інформацією Міністерства охорони здоров'я України захворюваність зросла майже в 4 рази, і на сьогоднішній день кількість дітей за офіційною статистикою близько 8 000 [2]. Припускаємо, що ці дані не остаточні, адже більшість батьків не хочуть визнавати особливості дитини і не звертаються до лікарів по допомогу.

Система комплексної допомоги дітям з аутизмом в Україні тільки починає формуватися. Незважаючи на сучасний науковий доробок проблема корекції аутизму у дітей залишається проблемною і актуальною, недостатньо розроблені вітчизняні і пристосовані зарубіжні технології корекції аутизму до українських реалій.

Мета дослідження – дослідити можливості використання альтернативної комунікації PECS у формуванні мовлення з немовленнєвими дітьми в процесі розвитку комунікативного мовлення.

Обрана тема зумовила такі **завдання дослідження**:

- опрацювати психолого-педагогічні та науково-методичні джерела з досліджуваної теми;
- обґрунтувати теоретичні аспекти та виявити стан розробки наукової проблеми розвитку мовлення дітей з розладами спектру аутизму;
- виявити специфіку використання альтернативної комунікації PECS у роботі з дітьми з розладами спектру аутизму;
- експериментально перевірити систему роботи з використання альтернативної комунікації PECS для дітей з розладами спектру аутизму;
- провести аналіз і зробити висновки наукової роботи.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**:

1. Дослідження проблеми аутизму здійснюється зарубіжними і вітчизняними науковцями. Серед вітчизняних науковців не можна не зазначити І. Марцинковського, який в «Очерках детской психиатрии. Аутизм» доводить, що розвиток розладу спектру аутизму обумовлений генетикою і тому здійснює широкий негативний вплив на організм дитини. Доктор психологічних наук К. Островська досліджує предикатори мовленнєвого розвитку дітей і відзначає, що у дітей з аутизмом порушений рівень сенсорного сприйняття та обробка

отриманої інформації, що значно ускладнює розвиток їх комунікативних навичок [3]. Звертаємось до наукового доробку Г. Зайченко, яка описує особливості комунікативних дій у дітей з РСА, досліджує формування комунікативних навичок шляхом використання ігрових прийомів [4].

Ефективність використання доповненої реальності для навчання дітей з аутизмом глобальному читанню доводить в своїх працях Т. Коломоєць. До переваг технології науковець відносить сильні емоційні відгуки, інтерактивність, віртуальність занять, можливість взаємодіяти зі штучним світом [5]. Про створення комплексної психолого-педагогічної допомоги для розвитку і навчання дітей з аутизмом пише В. Тарасун і Г. Хворова [6, 7].

Авторська методика для розвитку експресивного та імпресивного мовлення дітей з розладами спектру аутизму розроблена російською вченою Л. Нурієвою. Необхідність своєчасної діагностики розвитку мовлення та грамотної підтримки дітей з аутизмом відзначали, О. Баєнська, М. Ліблінг та О. Нікольська [8].

2. Теоретичний аналіз наукового доробку вчених переконливо доводить необхідність комплексної психолого-педагогічної допомоги, приділення особливої уваги в корекційній роботі формуванню комунікативного мовлення у дітей з РСА.

Система комплексної допомоги дітям з аутизмом в Україні тільки починає формуватися. Незважаючи на сучасний науковий доробок проблема корекції аутизму у дітей залишається проблемною і актуальною, недостатньо розроблені вітчизняні і пристосовані зарубіжні технології корекції аутизму до українських реалій.

Робота з розвитку мовлення дітей з РСА має враховувати мовленнєву активність дитини, наявність мотивації у мовленні та розуміння нею того, з якою метою вона має говорити. Крім того, потрібно постійно налагоджувати контакт із дошкільниками, при цьому створюючи атмосферу довіри та доброзичливості.

3. Альтернативна комунікація PECS (Picture Exchange Communication System) – метод допоміжної комунікації дітей, які мають розлад аутистичного спектру. У дітей із цією вадою значно порушена комунікація та соціальна взаємодія, в разі чого фахівцям доводиться звертатися до різних методів, які допомагають у частковому рішенні цієї проблеми.

Суть цього методу полягає в застосуванні різного роду карток, якими мають обмінюватися діти із оточуючими для виразу свого бажання або потреби. Систему обміну карток PECS запропонували та першими почали використовувати у роботі із дітьми-аутистами американські науковці Lori Frost та Andy Bondy у 1985 році разом із педагогічними працівниками, соціальними працівниками та членами родини [9]. Вони продемонстрували її як допоміжний засіб навчання не тільки дітей, але й дорослих людей із розладами аутистичного спектру та іншими мовленнєвими труднощами. Ця методика знайшла відгук у світі, адже ще ніхто не намагався таким способом вирішити проблему комунікації.

За допомогою карток PECS починається робота із формування та засвоєння дітьми навички віддавати педагогу, або партнеру по комунікації картку із зображенням предмета, який їм потрібен, і після – отримати винагороду. Після цього етапу йде робота над автоматизацією передачі картки і засвоєння розрізнення символів та конструювання найпростіших речень (залежно від індивідуальних особливостей). Пізніше дитина вчиться давати відповіді на поставлені запитання за допомогою карток та давати власні коментарі.

4. З метою корекції соціальної комунікації нами було експериментально перевірено роботу системи альтернативної комунікації за допомогою карток PECS з метою створити сприятливі умови для спілкування з дітьми та дорослими.

Система передбачає, перш за все, допомогти дитині проявляти ініціативу та не боятися цього, адже саме на такому принципі і побудована альтернативна комунікація [10]. Основним нашим завданням було навчити вихованця обирати потрібну картку та без страху передавати її співрозмовнику, що у нас у результаті вийшло.

5. По завершенню дослідження нами було виявлено, що у дітей проявився інтерес до деяких оточуючих речей, під час ейфорії більшість із них почала використовувати звукові сигнали для виявлення свого стану. Діти почали висловлювати свої прохання за допомогою карток PECS, витримувати зоровий контакт, значно поліпшилися контакти із батьками. Деякі з дітей навчилися «читати вірші» по карткам, висловлювати свої бажання або потреби, користуючись картками. Зважаючи на такі позитивні результати формульованого експерименту ми вважали доцільним у контрольному експерименті визначити сформованість комунікативної потреби у дітей з аутизмом.

Діагностуючи рівень комунікативного розвитку дитини нами було визначено, що у дітей з розладами спектру аутизму на достатньому рівні сформовані погляд, вокалізація та сприймання й розуміння, а обстеження розвитку жестів та поведінкової компетенції показало низький рівень сформованості.

У дослідженні запропоновано огляд і результати апробації методики діагностики сформованості комунікативної потреби дітей з РСА. Нами було визначено, що методика є ефективною, якщо дотримуватися логічної послідовності викладення завдань. Ефективність експерименту засвідчили позитивні результати: діти почали довше тримати погляд, відсоток сформованості вокалізації значно виріс, діти почали трошки більше використовувати жести, поведінкова компетенція трошки зросла, а сприймання й розуміння у відсотковому відношенні значно поліпшилося. Результати експерименту показали, що правильний вибір результативних методик для діагностики, вірна організація системи роботи допомагають досягти бажаного результату.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. «Люди дощу» - хто вони? Або що ви знаєте про аутизм? Центр громадського здоров'я: веб-сайт. URL: <https://phc.org.ua/news/lyudi-doschu-khto-voni-abo-scho-vi-znaete-pro-autizm> (25.01.2021 р.).
2. Літвінова О. В. Особливості процесу діагностики дітей з аутизмом. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер: Соціально-педагогічна. 2013. № 22 (2). С. 243-249.
3. Островська К. О., Островський І. П. Предикатори мовленнєвого розвитку дітей з аутизмом. Психологічний журнал Інституту психології імені Г. С. Костюка. 2020. № 10. URL: <http://aqce.com.ua/vipusk-n9-2017/ostrovskya-kometodi-diagnostichno-korekciynoi-roboti-z-ditmi-z-autizmom.html> (дата звернення: 21.01.2021 р.).
4. Зайченко Г. Д. Формування комунікативних навичок у дітей з розладами аутичного спектра шляхом використання ігрових прийомів. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. Сер. Педагогічні науки. 2013. №4 (2). С. 122-131.
5. Tamila Kolomoiets, Darja A Kassim. Using the augmented reality to teach of global reading of preschoolers with autism spectrum disorders. Proceedings of the 1st International Workshop on Augmented Reality in Education Kryvyi Rih, Ukraine, October 2, 2018. С. 237-246.
6. Тарасун. В. Аутологія: теорія і практика: підручник. Київ: «Вадекс», 2018. 590 с.
7. Тарасун В. В., Хворова Г. М. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом: навч. посіб. для вищих навчальних закладів; Київ: Наук. світ, 2004. 100 с.
8. Нуриева Л. Г. Развитие речи у аутичных детей: метод. Изд. 2-е. – Москва: Теревинф, 2006. 112 с.
9. Куценко Т. О. Використання допоміжної альтернативної комунікації при навчанні дітей з розладами аутичного спектра. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. Сер. Педагогічні науки. 2013. № 4 (2). С. 209-218.
10. Фрост Лори, Энди Бонди. Система альтернативной коммуникации с помощью карточек (PECS): руководство для педагогов. Москва: Теревинф, 2011. 416 с.

СКЛАДОВІ СУЧАСНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тюріна Валентина Олександрівна

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології,
Харківський національний університет внутрішніх справ

Данченко Ірина Олексіївна

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін,
Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка

Підготовка майбутніх фахівців до професійної діяльності під час навчання у закладі вищої освіти – це цілеспрямований, організований, динамічний процес, інноваційний за своїм характером, адаптований до умов майбутньої професійної діяльності. Результатом підготовки є підвищення рівня готовності студентів до її самостійного виконання (засвоєння ними відповідних знань; оволодіння вміннями та навичками, необхідними у професійній діяльності; набуття досвіду їх реалізації та творчого застосування; сформованість пізнавальної і професійної мотивації, усвідомлення соціальної необхідності і цінності професії).

Процес навчання у закладі вищої освіти дозволяє сформуванню у майбутніх спеціалістів необхідні у професійній діяльності знання, уміння, навички (правові, юридичні, соціальні, педагогічні, психологічні та ін.), виховати та розвинути професійно важливі якості особистості. Освітній процес має бути побудований таким чином, щоб забезпечити взаємодію викладача і студента, розвиток пізнавальної мотивації та інтересу майбутніх фахівців як до навчання, так і до майбутньої професії; стимулювати студентів до активного засвоєння і творчого застосування знань та вмінь; виховання професійно важливих якостей особистості, що досягається шляхом відбору відповідного змісту та варіативного застосування викладачем комплексу традиційних та інноваційних методів, прийомів та організаційних форм навчання.

Підготовка майбутніх фахівців до професійної діяльності здійснюється через засвоєння студентами таких елементів змісту підготовки: 1) знання, що складають основу професійної діяльності; 2) досвід здійснення способів діяльності, на основі якого формуються уміння і навички професійної діяльності; 3) досвід творчої діяльності; 4) досвід емоційно-ціннісного ставлення до об'єктів професійної діяльності.

На основі знань у студентів формується система понять, уявлень, закономірностей з різних галузей наук, що складають наукову основу майбутньої професійної діяльності. Досвід здійснення способів діяльності забезпечує

формування у студентів умінь та навичок професійної діяльності через застосування набутих знань, сприяє формуванню готовності до виконання конкретних дій та оволодіння різними способами їх виконання. Досвід творчої діяльності забезпечує перетворення, зміну якості виконання умінь та навичок майбутньої професійної діяльності. Цей елемент змісту підготовки сприяє творчому ставленню, пошуку нестандартних підходів та рішень при виконанні навчальних та професійних завдань. Досвід емоційно-ціннісного ставлення виконує функцію оцінки людиною значення тих чи інших об'єктів професійної діяльності, формування і визначення ставлення до цих об'єктів, впливає на мотивацію, інтереси, потреби особистості, розуміння соціальної цінності професії [1].

Засвоєння студентами зазначених елементів змісту підготовки здійснюється за допомогою комплексу традиційних та інноваційних методів та організаційних форм навчання: лекції; семінарські та практичні заняття; розв'язання навчальних ситуацій професійного змісту; ділові ігри, що моделюють умови професійної діяльності; квести; тактичні та тактико-спеціальні навчання; соціально-психологічний тренінг; практика (ознайомча, навчальна, стажування на посаді). Вибір певної сукупності методів та організаційних форм підготовки до професійної діяльності здійснюється з урахуванням мети підготовки, змісту навчальної дисципліни, специфіки самої професійної діяльності та вимог до якості підготовки фахівців відповідної спеціальності.

Підготовка студентів до професійної діяльності передбачає варіативне застосування комплексу методів та форм і дозволяє організувати взаємодію викладача і студента так, щоб стимулювати й активізувати самостійну пізнавальну діяльність студента. Методи і форми організації освітнього процесу підготовки майбутніх фахівців (розв'язання професійних ситуацій, ділові та рольові ігри, тактичні навчання; тренінг), мають носити активізуючий, розвивальний характер, спрямовані на відтворення, моделювання умов майбутньої професійної діяльності; поєднання теоретичних знань з їх практичним застосуванням вже під час навчання у закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Покращити рівень підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності можна шляхом використання в освітньому процесі мультимедійних засобів навчання, які сприяють здобуттю професійних знань, вдосконаленню вмінь та навичок у майбутніх спеціалістів.

Найбільш поширеним є такий вид мультимедійних засобів як мультимедійна навчальна презентація, під якою розуміють електронну допомогу, яку розроблено засобами мультимедійних технологій для заняття з комп'ютерним супроводом, з презентаційними можливостями, що виконує роль наочного представлення матеріалу за допомогою комп'ютера. Її використання в освітньому процесі дозволяє реалізувати такі форми роботи: 1) кероване відкриття знань, де пояснення здійснюється викладачем і супроводжується показом мультимедійної навчальної презентації; 2) кероване представлення знань, яке може бути використане в проектних методах для студента або у навчальній групі, розкриває суть питання решти частини групи, що навчається; 3) самостійне

відкриття знання, що передбачає самостійну роботу у навчанні, з ознайомленням із новим навчальним змістом [2, с. 242].

Для підвищення рівня підготовки майбутніх фахівців в освітньому процесі також використовують мультимедійні навчальні програми й мультимедійні тренажери.

Мультимедійні навчальні програми використовуються для набуття студентами нових знань, практичних умінь і навичок роботи. Перед використанням мультимедійної навчальної програми відбувається вивчення теоретичного курсу; студент отримує основні знання про систему і правила роботи з нею, лише потім – безпосередня робота з мультимедійною навчальною програмою або мультимедійним тренажером під керівництвом викладача або самостійно.

Мультимедійні тренажери допомагають формувати практичні уміння і навички студента, сприяють використанню ним теоретичних знань у процесі самостійної практичної роботи, розвивають слухову, зорову і моторну пам'ять, дозволяють краще зрозуміти принцип роботи явищ, які вивчаються.

Реалізація підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності охоплює аудиторну і позааудиторну фази. Аудиторна фаза підготовки включає в себе етапи, які забезпечують ознайомлення студентів зі змістом майбутньої професійної діяльності, його засвоєння та застосування у навчальній практиці, тобто під час аудиторних занять (лекційних, семінарських та практичних). Позааудиторна фаза підготовки передбачає самостійне застосування майбутніми фахівцями засвоєного змісту підготовки у практичній діяльності під час тактичних та тактико-спеціальних занять та проходження практики (навчальної, стажування на посаді), безпосередньо виконуючи професійні обов'язки в реальних умовах професійної діяльності.

Список літератури

1. Кремень В. Г. Освіта в Україні: стан і перспективи // *Неперервна професійна освіта: теорія і практика* / за ред. Н. Г. Ничкало. Київ : Пед. думка, 2016. 448 с.
2. Меламуд В. Э. Особенности, некоторые направления и тенденции применения информационных технологий в современном образовании. *Мир психологии*. 2006. № 2 (38). С. 242–243.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Фесенко Наталія Св'ятославівна

к.держ.упр., доцент, доцент
Українська інженерно-педагогічна академія

Постановка проблеми. У світовій економіці спостерігається стійка тенденція до зміни структури ринку на користь зростання ринку інтелектуальної власності (15% ВВП). Сьогодні лідируючі позиції у світовій торгівлі і посідають країни АТЕС: США, Японія і Китай. Світовий досвід вказує на те, що нематеріальні активи стають суттєвим складником вартості бізнесу як потужних корпорацій, так і мікропідприємств. Інновації стають останнім часом одним з головних рушіїв прогресу та розвитку економічного потенціалу світу. Забезпечити стабільний економічний розвиток на основі постійного вдосконалення технологічних процесів дозволяють науково-технічні досягнення, їх надійна правова охорона й використання. Тому стає актуальною розробка технологій щодо передачі методики управління об'єктами інтелектуальної власності, які є результатом інноваційної діяльності в закладах освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній та вітчизняній літературі є цілий ряд досліджень, присвячених теорії та практиці інноваційної діяльності. Загальні питання управління інтелектуальною власністю, а також управління об'єктами права інтелектуальної власності на різних етапах їх життєвого циклу знайшли своє відображення у наукових працях Александрової В. П., Алімова О. М., Варгатюка А. П., Вачевського М. В., Геєця В. М., Дахна І. І., Доброва Г. М., Капіци Ю. М., Лахтіна Г. А., Маліцького Б. А., Павловського М. А., Перерви П. Г., Пригожина А. І., Санто Б., Фатхутдінова Р. А., Чухрай Н. І., Шкворця Ю. Ф., Шумпетера Й., Яковлева А. І. та ін.

Метою статті є визначення теоретичних засад технологічної підтримки інноваційної діяльності в закладах освіти.

Виклад основного матеріалу. Інноваційна інфраструктура в Україні є функціонально неповною, недостатньо розвинутою і не охоплює всі ланки інноваційного процесу. Не підтримується належним чином діяльність винахідників, раціоналізаторів, науковців, що мають завершені науково-технічні розробки. Водночас аналіз стану інноваційної діяльності в Україні, зокрема розробки, впровадження та використання охороноздатних науково-технічних досягнень, свідчить, що однією з найважливіших є проблема створення організаційно-економічного механізму стимулювання розробки, створення та використання нововведень на усіх рівнях господарювання.

На думку В. Мукомели-Михалець, революційні зміни в інформації та технологіях ХХІ сторіччя сприяють збільшенню частки нематеріальних активів у балансовій і ринковій вартості підприємств, особливо у розвинених країнах [1].

Так, нематеріальний складник ринкової вартості 500 компаній США, що мають найбільшу капіталізацію, відповідно до S&P 500 індексу зріс від 17% у 1975 році до 87% у 2015 році [8]. Водночас глобальне щорічне світове дослідження 57 000 компаній GIFT (Global Intangible Finance Tracker) виділяє феномен «нерозкритих нематеріальних активів», на які в 2015 році припадало близько 35% від глобальної вартості підприємств [6].

В умовах глобалізації економіки Україна також повинна вписуватися в загальну систему економіко-правових відносин у сфері інтелектуальної власності. Однак поки не вирішено ряд проблем, пов'язаних із формуванням і розвитком цивілізованого ринку інтелектуальної власності (ІВ). Відповідно до ІПА Special 301 Recommendations (301 Рекомендації Міжнародного альянсу інтелектуальної власності) в Україні протягом тривалого часу (з 1998 року) зберігаються критично не вирішеними проблеми щодо режиму інтелектуальної власності (зокрема, порушення авторських і суміжних прав, недобросовісне і непрозоре адміністрування систем зборів товариств). Тому, незважаючи на окремі позитивні тенденції, за підсумками 2018 року Україну віднесено до 12 держав світу, в яких найчастіше порушують права інтелектуальної власності [4; 7].

Уперше за багато років незалежності України позитивним кроком у галузі ІВ передбачається реформа захисту інтелектуальної власності в рамках Національної Стратегії інтелектуальної власності. Як зазначено на сайті Національного офісу інтелектуальної власності (НОІВ), Стратегія являє собою комплекс заходів, що реалізуються державою з метою стимулювання і підтримки ефективного створення, використання, впровадження і охорони об'єктів права інтелектуальної власності на національному рівні [3].

Розробка Стратегії зумовлена необхідністю кардинальних змін, спрямованих на використання інтелектуальної власності як стратегічного ресурсу в системі формування національного багатства та підвищення конкурентоспроможності економіки нашої країни, прискорення інноваційного розвитку та інтеграції України у міжнародний економічний простір. Такі документи розроблені, зокрема, у Канаді, Молдові, Грузії тощо [3].

Постійний розвиток Інтернету як найбільшої технологічної інфраструктури і зростаюча популярність широкосмугового доступу дозволяють університетам та іншим навчальним закладам користуватися Інтернетом як платформою для організації он-лайнних курсів дистанційного навчання. Якщо в минулому завдяки інтенсивному трафіку і обмежених ресурсів доступ до віддалених веб-сайтів був обмежений, зокрема, для тих, хто користувався домашнім комп'ютером, то сьогодні зростає кількість країн, в яких широкосмуговий доступ стає нормою, тому люди в найрізноманітніших цілях користуються технологією потокового відтворення звукозапису і відео. Це дозволяє «передавати» і «отримувати» лекції в он-лайнному режимі.

Освітні технології охоплюють будь-які засоби комунікації зі студентами, за винятком безпосереднього особистого контакту. Коли ми говоримо про он-лайнне навчання, ми маємо на увазі освітнє середовище, що створюється на базі Інтернету за допомогою комп'ютера. Технологія, яка дозволяє проводити

навчання дистанційно, може відкривати доступ до величезних переваг як для навчального процесу в цілому, так і для навчання праву ІВ – зокрема. Вона може використовуватися як засіб, що доповнює традиційні методики навчання, а також замінювати собою заняття в класах. Ця перспективна методика має безліч переваг в розвинених країнах, але відкриває ще більш широкі можливості в країнах з перехідною економікою.

Мета викладання будь-якого курсу має полягати в наступному: засвоєння теоретичної бази, а також придбання практичних навичок за допомогою активних методів навчання.

Дана мета реалізується шляхом вирішення наступних завдань:

- застосування активних методів навчання, спрямованих на максимальне залучення всіх слухачів у навчальний процес;
- розгляд і аналіз практичних проблемних ситуацій, пов'язаних з вирішенням професійних завдань, у процесі оволодіння і закріплення знань;
- залучення слухачів у навчально-дослідницьку роботу з метою підвищення ефективності навчання;
- організація роботи стосовно самооцінки процесу і результату власної діяльності слухача для вирішення конкретної задачі, що максимально наближена до реальних умов;
- максимальна практична спрямованість вивчення дисципліни, заснована на використанні прикладів з національної та міжнародної практики;
- здійснення безперервного контролю за рівнем сформованості знань слухачів, облік і оцінка результатів шляхом проведення заліків, іспитів, написання курсових робіт.

Наскільки би кваліфікованими не були викладачі і доповідачі, які виступають з лекціями по праву ІВ, додаткова підготовка завжди може підвищити їх компетентність за рахунок ознайомлення з передовими навичками та останніми змінами і досягненнями в сфері права ІВ по всьому світу.

26 квітня 2011 року в Женеві було проведено семінар на тему «Управління академіями інтелектуальної власності: методи і майбутнє співробітництво». Відомство інтелектуальної власності Тринідад і Тобаго запропонувало запуснути програму «Підготовка викладачів», в рамках якої викладачі Академії інтелектуальної власності (AIV) зможуть здобувати навички, необхідні для викладання права ІВ. У відповідності з рекомендаціями, складеними в ході семінару, підготовка працівників освіти повинна вестися постійно, а не у вигляді ізольованих заходів. Після декількох занять програму підготовки з дисципліни «Право ІВ» слід переглядати, на підставі чого повинно прийматися рішення про необхідність подальшої її модернізації. Безперервна освіта послужила би прекрасним засобом отримання зворотного зв'язку з питань способів оптимізації підвищення кваліфікації викладачів [9].

Без спілкування і зв'язків, які об'єднують освітян з різних країн світу, неможливо удосконалення та підвищення ефективності процесів вивчення та викладання права ІВ. У деяких країнах викладачі та дослідники часто об'єднуються в асоціацію, ставлячи мету спільної роботи на благо суспільних інтересів.

У 2019 році Академія Всесвітньої організації інтелектуальної власності продовжила проводити проекти, що висвітлюють повний спектр тем інтелектуальної власності на декількох мовах та у різних форматах, надалі розвиваючи великий досвід Академії у цій галузі та повністю використовуючи міжнародну мережу партнерств, яку вона ретельно створювала разом з національними, регіональними та міжнародними установами та інституціями.

Нерідко викладачі не шкодують свого часу і сил і демонструють справді творчий підхід при розробці технічних засобів навчання на базі цифрових технологій. Зрозуміло, що багато хто вважає, що розроблені ними матеріали є їхньою власністю. Представники педагогічного колективу можуть не відчувати особливого бажання відкривати доступ до особисто розроблених навчально-методичних матеріалів, якщо заклади, в яких вони працюють, не заохочують відкривати загалу їхні інноваційні продукти.

Порушення авторських прав у вищій школі є актуальною проблемою не тільки в Україні, але й у всьому світі. Як підкреслює О. Полоцька, з часів Р. К. Мертон до принципів, на яких має будуватися наукова та академічна діяльність, неодноразово звертались дослідники, освітяни, суспільні діячі [2]. Фахівець зазначає, що «принципи Р.К. Мертона виглядають ідеалістично, але вони досить точно відбивають провідні цінності академічної та наукової діяльності в сучасному світі, а саме: наука розуміється як одна з форм суспільної свідомості, соціальний інститут. У цьому значенні вона є системою взаємозв'язків між науковими організаціями і членами наукового співтовариства, а також включає системи наукової інформації, норм і цінностей науки» [2, с. 357]. У 2004 році за результатами міжнародної конференції було прийнято Бухарестську Декларацію з етичних цінностей та принципів вищої освіти в Європейському регіоні. Учасники конференції визначились із провідними етичними принципами, на яких має будуватись академічна діяльність, а саме: чесність, довіра, справедливість, повага, відповідальність та підзвітність [10]. О. Полоцька цитує одного з учасників проекту «Академічна чесність як основа сталого розвитку університету», який проводився за сприяння Посольства США в Україні Т. В. Фінікова, який стверджував, що «...упродовж останніх п'ятнадцяти років проблема академічної недоброчесності регулярно потрапляла у фокус суспільної уваги, однак ніколи там надовго не залишалась. Регулярні кампанії з розгортання боротьби з академічною корупцією з тією чи іншою періодичністю змінювали одна одну, зазвичай стаючи результатом викриття наступного плагіатора з числа української політичної чи наукової еліти. Стандартним результатом ставала поява низки викривальних публікацій, які здебільшого не мали узагальнюючого аналітичного характеру, обмежувалися окремими персоналіями та не справляли жодного організаційного, а, часом, навіть репутаційного наслідку» [2, с. 358].

Досліджуючи наявність академічної недоброчесності у вишах, О. Полоцька робить висновок про те, що намагання освітніх закладів та суспільства побудувати сталу модель етичної поведінки студентства в сучасних умовах в Україні перебувають на початковому етапі: проблему оголошено, окреслено напрямки роботи, але системного характеру означена діяльність досі не набула.

Авторка робить гіпотетичне припущення, що існує значна кількість об'єктивних причин того, чому учасники освітнього процесу порушують принципи наукової та академічної етики. Одну з них О. Полоцька вбачає в тому, що освітній загал не має достатньої інформації щодо концептуальної будови, компонентів та принципів академічної та наукової доброчесності, а також щодо можливого покарання за недотримання етичних норм співіснування в університетському середовищі [2, с. 358].

На думку О. Полоцької, поняття наукової доброчесності стосується наукової та науково-дослідної роботи студентів, аспірантів, викладачів та широкого кола науковців. Порушення цього типу можуть бути значно більш різноманітними та складними за своєю природою, ніж порушення принципів академічної етики [2, с. 360]. Науковець наводить приклад, коли результатом роботи форуму Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) став перелік запропонованих заходів забезпечення наукової етики та можливих варіантів наукової недоброчесності: (фабрикування та фальсифікація даних; плагіат; використання хибних методів дослідження; помилки в підрахунках; неоприлюднення важливих даних; включення до переліку авторів роботи осіб, які не внесли в її розробку значного внеску, тощо – всього 22 позиції) [5]. О. Полоцька зазначає: «Така асиметричність змістовного наповнення означених понять може бути пояснена різним рівнем відповідальності, яку несуть перед суспільством студенти та науковці. У випадку останніх вона значно вища, якщо ми беремо до уваги цінність та важливість результатів наукової діяльності в довгостроковій перспективі» [2, с. 360]. У своєму дослідженні вчена стверджує, що для досягнення кінцевої мети – розбудови такого підґрунтя, на якому спроби порушення норм етики в освіті просто ставали б психологічно, морально та технічно неможливими – сучасний університет мусить виконати першочергове завдання: експлікувати принципи академічної та наукової етики для кожного учасника науково-освітньої діяльності та провести масову роз'яснювальну кампанію щодо вмотивованості цих принципів [2, с. 361].

Висновки. Таким чином, актуальною потребою сьогодення є технологічна підтримка інноваційної діяльності в закладах освіти, професійний розвиток (підвищення кваліфікації, стажування або навчання у магістратурі) працівників закладів освіти у сфері охорони та захисту прав інтелектуальної власності. Необхідна подальша робота щодо створення моделі професійної компетентності педагогічного і науково-педагогічного працівника стосовно прав на об'єкти інтелектуальної власності. Потребують розробки алгоритми підвищення кваліфікації для різних категорій працівників освіти, технології передачі методики управління об'єктами інтелектуальної власності, які є результатом інноваційної діяльності в закладах освіти.

Список літератури.

1. Мукомела-Михалець В. О. Нематеріальні активи промислових корпорацій: проблеми нарощування і розвитку / В. О. Мукомела-Михалець // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2017. – Вип. 24. – Част. 1. – С. 126-130. – Режим доступу :

http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_24/economic_24_1.pdf

2. Полоцька О. О. Аналіз стану обізнаності студентів класичного університету з питань академічної та наукової доброчесності / О. О. Полоцька // Проблеми інженерно-педагогічної освіти : зб. наук. праць. – Х. : УІПА, 2016. – №№ 50-51. – С. 356-362.

3. Сайт Національного офісу інтелектуальної власності. – Режим доступу : <http://nipo.org.ua/activity/stvorennya-efektivnogo-navchalnogo-centru-u-sferi-intelektualnoi-vlasnosti-iv>

4. 2018 Special 301 Report, IIPA, Washington, Mode of access : <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/press-releases/2018/april/ustr-releases-2018-special-301-report> 301%20Report%20FINAL.PDF.

5. Best Practices for Ensuring Scientific Integrity and Preventing Misconduct // Organization for Economic Co-operation and Development. Global Science Forum [online]. – Mode of access : <http://www.oecd.org/sti/sci-tech/40188303.pdf>

6. Global Intangible Financial Tracker (GIFT) 2016 Mode of access : http://brandfinance.com/images/upload/gift_report_2016_for_print.pdf

7. IIPA Written Submission Regarding 2018 Special 301 Review: Identification of Countries Under Section 182 of the Trade Act of 1974, Mode of access : https://torrentfreak.com/images/IIPA_2018_Special_301_Review_Comments.pdf

8. Ocean Tomo LLC, Annual Study of Intangible Asset Market Value Ocean Tomo, LLC, 2015. Mode of access: <http://www.oceantomo.com/2015/03/04/2015-intangible-asset-market-value-study>.

9. Teaching intellectual property (IP) in countries in transition 2013 by WIPO [Electronic resours]. – Way of access : https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_transition_7.pdf

10. The Bucharest Declaration concerning Ethical Values and Principles for Higher Education in the Europe Region [online]. – Mode of access : <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03797720500083922?journalCode=chee20>

МООС «EDERA» ТА «PROMETHEUS», ОСВІТНІ СЕРІАЛИ «ДІЯ. ЦИФРОВА ОСВІТА» ЯК КРЕАТИВНІ ЕЛЕМЕНТИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Шевченко Інна Юріївна,

доктор економічних наук, доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Вища освіта сьогодні постійно трансформується, стає все більш гнучкішою, інклюзивнішою, креативнішою. Гаранти та проєктні групи освітніх програм, викладачі навчальних дисциплін знаходяться у постійному пошуку засобів унікалізації освітнього процесу. Популярним нині засобом унікалізації освітніх програм є гармонійне впровадження елементів неформальної освіти до блоку «Самостійна робота здобувачів вищої освіти» навчальних дисциплін.

Масові відкриті онлайн-курси (Massive Open Online Courses – МООС) – це Інтернет-курси з великомасштабною інтерактивною участю та відкритим доступом через Інтернет [1].

МООС як неформальна освіта широко використовуються у світі. Найбільш популярними платформами МООС є Coursera та EdX. В Україні популярністю користуються Edera та Prometheus. Зазначені онлайн-платформи містять перелік безкоштовних курсів, доступних усім бажаючим користувачам.

Наприклад, для здобувачів вищої освіти (бакалаврату / магістратури / аспірантури) за спеціальностями 051 «Економіка» та 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» у якості самостійної роботи можливо рекомендувати опанування таких МООС:

– на онлайн-платформі Edera: «Людина та держава: правила гри», «Угода про асоціацію Україна – ЄС», «Соціальне підприємництво та конкурентоспроможність», «Жіночий бізнес: шляхи розвитку та інструменти підтримки», «Місцевий економічний розвиток: виклики та інструменти», «Етика фахівця з фінансів та інвестицій», «Бюджетний процес. Основи», «Як писати про економіку без помилок?», «Smart exporter: електронні ресурси, регулювання та вимоги для експорту до ЄС», «Експорт, ринки ЄС та інтернаціоналізація бізнесу» [2];

– на онлайн-платформі Prometheus: «Філософія», «Англійська для бізнесу та підприємництва», «Бізнес-англійська», «Підприємництво. Власна справа в Україні», «Як будувати бізнес онлайн», «Як створити стартап», «Бізнес-дизайн», «Вступ до Теорії обмежень та Процеси мислення як потужний підхід до управління бізнесом», «Економіка для всіх», «Економіка на кожен день», «Як діяти далі: бізнесу про сталий розвиток», «Соціальне підприємництво», «Основи державної політики», «Децентралізація: від патерналізму до відповідального розвитку», «Децентралізація в Україні – теорія та практика», «Складання

прогнозу місцевого бюджету: теорія і практичні аспекти», «Механіка реформ», «Європейська зовнішня політика: просто про складне», «Курс на експорт», «Маркетинг: розробка та продаж пропозиції цінності», «Цілісний маркетинг», «Соціологія та соціальні дослідження: що, як, навіщо?», «Практична соціологія для професіоналів медіа», «Експрес-курс підготовки менеджера з продажу реклами в локальному медіа «з нуля»», «Інтернет-медіа», «Комунікаційні інструменти для побудови репутації», «Основи інформаційної безпеки», «Нативна реклама», «Діалог та медіація: шлях до порозуміння», «Соціальний менеджмент і залучення зацікавлених сторін», «Менеджмент», «СМС – Система Менеджменту Ситуацій», «Сучасне керівництво проектами – мистецтво порушення правил», «Логіко-структурний підхід у розробці проектної заявки», «Основи фінансів та інвестицій», «Фінансовий менеджмент», «Публічні закупівлі для бізнесу», «Етика професійного бухгалтера», «Дизайн-мислення для інновацій», «Цифрові комунікації в глобальному просторі», «Наукова комунікація в цифрову епоху» [3].

Все більше прихильників отримує онлайн-платформа «Дія. Цифрова освіта», яка містить безкоштовні освітні серіали. За результатами проходження освітнього серіалу (теоретичного матеріалу та тестування), аналогічно до МООС, слухач отримує підтверджуючий сертифікат.

Для здобувачів вищої освіти за спеціальностями 051 «Економіка» та 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» у якості самостійної роботи можливо рекомендувати проходження таких освітніх серіалів «Дія. Цифрова освіта»: «Відкриті дані для бізнесу», «Стартуй стартап», «Все про блокчейн, біткоїн та криптовалюту», «10 запитань фінансовому коучу», «Вступ: діджитал-маркетинг для школярів та студентів» тощо [4].

Результати теоретично-прикладного дослідження (виконаного на прикладі спеціальностей 051 «Економіка» та 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність») дали змогу виявити широкий перелік освітніх онлайн-курсів, наданих на повністю безкоштовній основі, загальнодоступних і в той же час сертифікованих. Такі онлайн-курси цілком відповідають усім вимогам для того, щоб бути введеними до програм навчальних дисциплін (освітніх компонент) у блоці «Самостійна робота здобувачів вищої освіти».

Список літератури:

1. Масові відкриті онлайн-курси. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Масові_відкриті_онлайн-курси
2. Онлайн-курси. URL: <https://www.ed-era.com/courses>
3. Курси. URL: <https://prometheus.org.ua/courses-catalog>
4. Освітні серіали. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/courses>

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ПОЧАТКОВІЙ ЛАНЦІ ОСВІТИ

Шиман Олександра Іванівна

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та психології,
ПУ ВНЗ «Міжнародний гуманітарно-педагогічний
інститут «БЕЙТ-ХАНА»,
м. Дніпро, Україна

Важливою й ефективною умовою прогресу суспільства є створення та розширення єдиного інтерактивного цифрового інформаційного простору. В Україні цифровізацію визнано одним із пріоритетів державної політики, про що свідчить схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки [1].

Застосування цифрових технологій в освіті – наразі одна з найбільш важливих і стійких тенденцій розвитку світового освітнього процесу. Тож, і в Україні одним із напрямів цифрового розвитку на державному рівні визнано реформування освітньої галузі, зокрема в частині її цифровізації. З урахуванням процесів цифровізації як у глобальному, так і національному масштабі, в нашій державі розпочалося реформування середньої освіти і створення Нової української школи. Цифрова трансформація сучасної повної загальної середньої освіти передбачає перехід від використання цифрових технологій лише на уроках інформатики до їх застосування кожним учителем, кожним учнем на будь-якому уроці та поза межами закладу освіти в будь-який час. Упровадження цифрової освіти має сприяти створенню умов для оновлення форм, засобів, технологій та методів викладання всіх дисциплін та розповсюдження знань; розширенню доступу до освіти всіх рівнів з урахуванням можливості побудови власної траєкторії навчання; розвитку в учнів навичок ХХІ століття. В цілому цифровізація передбачає впевнене і критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій сучасною людиною ХХІ століття у навчанні й роботі, у повсякденному житті, публічному просторі та приватному спілкуванні.

На сучасному етапі розвитку освіти, зокрема початкової, ІКТ займають важливе місце та органічно вписуються в освітній процес. У забезпеченні успіху Нової української школи застосуванню цифрових технологій приділено значну увагу, що має перейти від одноразових проєктів у системний процес, охопити всі види діяльності, сприяти різнобічному розвитку молодших школярів.

Цілісний процес модернізації початкової ланки освіти включає в себе створення систем навчання і виховання, орієнтованих на розвиток інтелектуального потенціалу учня, на формування умінь самостійно здобувати знання, здійснювати інформаційно-навчальну, експериментально-дослідницьку діяльність, різноманітні види самостійної діяльності з обробки інформації на базі сучасних цифрових засобів. Важливим питанням на шляху цифровізації освіти

постає використання сучасних цифрових технологій та електронних засобів не тільки у навчальному процесі, а й при здійсненні виховної роботи, адже виховний процес має велике значення і ні в якому разі не повинен залишитися поза увагою. Національні традиції, моральні загальнолюдські цінності сьогодні повинні стати обов'язковими складниками світогляду сучасної молоді, яка пишається своєю державою та стоїть на захисті її інтересів. Саме тому серед актуальних проблем освіти – питання духовного й морального виховання підростаючого покоління.

Процес виховання (виховний процес) у цілісному педагогічному процесі посідає важливе місце. Поняття «виховання» вживається у педагогічному значенні як цілеспрямована виховна діяльність педагогів (класних керівників) у закладі освіти з метою вирішення конкретних виховних завдань. Організація та проведення виховної роботи – це один із важливих напрямків діяльності вчителя початкової школи, адже виховання на уроках повинно гармонічно доповнюватися позаурочною виховною діяльністю. В організації позаурочної роботи зазвичай поєднуються два основні її напрямки – ідейно-виховна робота та організація практичних справ школярів. Види виховної діяльності вчителя обмежуються загальноприйнятими напрямками, що висвітлені у виховному плані кожного класовода, а саме:

1. Виховні заходи.
2. Вивчення індивідуальних особливостей учнів, формування колективу.
3. Охорона здоров'я і фізичне загартовування.
4. Робота з сім'єю-родиною (батьками дитини).
5. Індивідуальна виховна робота.

Форми виховної роботи залежать лише від фантазії самого класовода. Це – інформаційні повідомлення, виховні години, екскурсії (тематичні чи загальні), бесіди за «круглим столом», диспути, усні журнали, колективні творчі справи, конкурси, читацькі конференції, гуртки, тематичні вечори, дискотеки, ігри та забави, свята народного календаря, клуби та об'єднання за інтересами тощо. Така різнопланова робота сприяє організації міжособистісних відносин в класі, між школярами і класним керівником з метою створення учнівського колективу та органів учнівського самоврядування, розвитку загальнокультурних інтересів школярів, комплексному вирішенню завдань морального виховання.

Наразі одним з важливих напрямів в умовах реформування виховного процесу в закладах освіти є цифровізація виховної діяльності, що передбачає розробку й упровадження організаційно-педагогічних умов формування моральних цінностей школярів засобами інформаційно-комунікаційних технологій. Проблеми використання ІКТ в освіті активно розглядаються в сучасних наукових дослідженнях – значна увага у працях науковців приділяється питанню впровадження цифрових засобів навчання (А. Алексюк, Ю. Бабанський, В. Гриценко, М. Жалдак, М. Скаткін, В. Онищук), дослідженню теоретико-методологічних засад використання сучасних цифрових технологій (В. Биков, А. Гуржій), формуванню цифрової компетентності учнів та вчителів (Н. Морзе, О. Спірін). особливостям використання комп'ютерних технологій у виховній роботі (М. Вихристюк, І. Захарова, Н. Желябіна, О. Коберник,

Н. Олефіренко, Т. Отрошко, Л. Шептицька та інші). Дослідники, зокрема, виокремлюють наступні критерії ефективності використання засобів ІКТ у виховній роботі вчителя:

- *економічність* (зменшення матеріальних і часових ресурсів);
- *компактність* (накопичення інформації на цифровому носії);
- *наочність* (структурне оформлення матеріалу, що дає можливість демонструвати взаємозв'язки ключових понять);
- можливість проведення *моніторингу* (економна індивідуальна діагностика та форма вивчення особистості школяра через тести, анкети);
- можливість *творчого розвитку* особистості учнів, їх ініціативи, самореалізації і самодіяльності через самостійну індивідуальну роботу.

Актуальність і значущість переходу роботи класовода на новий рівень виховної роботи із застосуванням цифрових технологій продиктована необхідністю впровадження особистісно-орієнтованого виховання, яке передбачає співпрацю між викладачем і учнем. Сучасні електронні засоби, а також цифровізація інформаційно-методичного забезпечення виховного процесу дають змогу згенерувати такі інформаційні потоки, які можуть бути результативно застосовані для підвищення ефективності позанавчальної та позакласної діяльності молодших школярів.

Розглянемо більш детально напрямки цифровізації виховної роботи [2].

⇒ Пошук та добір інформації для проведення виховних заходів у мережі Інтернет. Це можуть бути методики різних діагностик, плани-конспекти виховних заходів, графічні та звукові файли, відеоматеріали для проведення та розробки позакласних заходів на актуальні теми. Також глобальна мережа дозволяє обмінюватися досвідом з колегами щодо питань організації виховних заходів, надає зручні можливості для спілкування з учнями та їх батьками засобами електронної пошти, сайтів, блогів, форумів, соціальних мереж Facebook, Instagram, месенджерів Viber, WhatsApp, Telegram та інших форм онлайн-взаємодії.

⇒ Використання таких прикладних програм, як MS Power Point, Adobe Photoshop, додатків для звукових і відео файлів Windows Movie Maker, Nero Wave Editor і т. п., під час підготовки та проведення класних годин та позакласних заходів дозволяють барвисто і наочно представити будь-який матеріал, а також зекономити час проведення заходу. Незаперечними є переваги естетичного оформлення заходів за допомогою якісного звуку, оригінальних заставок та тематичного відеоряду. Використання цифрової камери дозволяє готувати унікальні добірки матеріалів, що робить свята більш видовищними і яскравими. YouTube – сервіс, призначений для публікацій відеоконтенту з можливістю перегляду та обговорення цифрових відеозаписів, створення власних відео-каналів, об'єднання їх у тематичні співтовариства, останнім часом значно збільшив дитячий і підлітковий сегмент. Вдало підібрані медіа зачіпають учнів за живе, хвилюють душу. Наприклад, на класних годинах доцільно використовувати відеоматеріали виховного характеру, присвячені правилам дорожнього руху, народним символам та національним святкам України, попередженню шкідливих звичок та ін.

⇒ Спеціальні пізнавально-виховні програми, що мають національно-патріотичне підґрунтя, спрямовані на планування виховної діяльності в різноманітних комбінаціях: ініціації комунікативних ситуацій, проектування індивідуального та колективного сценарію, визначення поведінково-наслідкових моделей дій і вчинків. Дидактичні комп'ютерні ігри-тренажери поліпшують якість національно-патріотичного виховання за допомогою ігрових технологій з метою опанування організаційних алгоритмів проведення заходів на кшталт гра-похід, гра-вишкіл тощо.

⇒ Ефективними нестандартними виховними заходами для дітей можуть стати on-line подорожі, віртуальні екскурсії як засіб унаочнення та ілюстративності сприйняття реалістичності здійснення віртуальних географічних мандрівок до визначних природних та історичних місць рідного краю за допомогою інтерактивних географічних мап, відвідування музеїв і художніх виставок, пам'яток історії, культури і т. п.

⇒ Цифрові технології доцільно використовувати при створенні класного і індивідуального портфолію. Портфолію – віртуальний портфель освітніх досягнень, індивідуальна накопичувальна оцінка в певній сфері діяльності особистості чи осередку соціуму. Електронне портфолію розглядається як візитна картка класу, складається з класного куточку, відомостей про досягнення та успіхи, може містити дошку пошани, тематичні плакати, періодичні бюлетені, також фільми про життя класу, фотографії, групові та індивідуальні проекти та інші матеріали, що розповідають про цей осередок соціуму. Робота над портфолію передбачає спільну творчість класного керівника, його вихованців та, звичайно ж, батьків. При оформленні портфолію доцільно використовувати текстовий та графічний редактори, спеціальні програми, призначені для верстки електронних видань, наприклад, MS Publisher. Так, для підведення підсумків конкурсів та змагань у графічних редакторах розробляються грамоти, дипломи, сертифікати, медалі, листівки, що сприяють підвищенню значимості та індивідуальності особистості учнів.

⇒ Для планування роботи класного керівника необхідно проводити різні діагностики. Їх проведення часто вимагає виготовлення великої кількості анкет, і тут на допомогу вчителю приходять комп'ютер. Причому, щоб анкетування не було нудним і одноманітним, можна застосовувати різні форми анкет. А ще електронне анкетування заощадить час на обробку результатів опитування. Результати діагностик зручно зберігати та переглядати за допомогою баз даних. Підсумки діагностики можуть бути представлені у вигляді діаграм, що дозволяє візуалізувати єдину картину того, що відбувається в класі. За такої електронної підтримки з року в рік легко відстежити покращення чи погіршення різних показників стану колективу. Наприклад, добре простежується динаміка успішності та якості знань учнів класу, зміна рівня здоров'я, рівня їх зайнятості в позаурочний час. За результатами порівняльних діаграм можна робити висновки і згідно з ними планувати подальшу роботу класного керівника.

⇒ Цифрові технології можуть значно допомогти класному керівнику в роботі з батьками. По-перше, дуже ефективно використовувати на кожному зібранні мультимедійний проектор, інтерактивну дошку для показу презентацій,

унаочнення результатів успішності в формі діаграм. По-друге, з батьками, як і з дітьми, корисно проводити анкетування, порівнюючи при цьому думки дітей та батьків з різних питань. Електронне анкетування значно оптимізує цей процес. Для кожного з батьків після проведення батьківських зборів можна надати «Пам'ятку», де відмітити найважливіше, про що батькам потрібно знати в даний час, нагальні проблеми їхніх дітей і класу в цілому.

⇒ Ще одним найсучаснішим способом застосування цифрових технологій є використання Web-камери в класі. З її допомогою можна транслювати в реальному часі всі події на сторінці ресурсу, до якого батьки мають доступ. Так, кожен із батьків за бажанням може віртуально відвідати будь-який урок, спостерігати за поведінкою дитини під час перерв, класних годин, групи продовженого дня тощо. Найбільш цікаві та повчальні сюжети можна показувати дітям, а також їхнім батькам на батьківських зборах, публікувати в соціальних групах. Кожна дитина може подивитися на себе зі сторони та проаналізувати свої вчинки. Однак, застосування такого способу повинне супроводжуватися попередньою роботою класного керівника з дітьми та їх батьками: необхідно мати їх згоду на участь у такому виді комунікації, а вчителю слід використовувати цей спосіб дуже делікатно і продумано.

Так, шляхом оперативного обміну інформацією, знаннями, думками народжуються продуктивні механізми, що дозволяють використовувати створений спільними зусиллями контент, служби та сервіси, які збагачують виховну роботу суб'єктів початкової ланки освіти. Подібна цифровізація виховної діяльності сприяє: підтримці інтересу дитини до класних годин; ефективному управлінню увагою учнів; активізації пізнавальної діяльності; розвитку вмінь і навичок роботи з інформаційними ресурсами; формуванню навичок дослідницької роботи; формуванню цифрової компетентності як вчителів, так учнів і батьків. Головне, аби вдосконалення процесу виховання відбувалося паралельно з розвитком усіх сторін життя соціуму для того, щоб виховна робота у школі не йшла врозріз з сучасними інноваціями, а вміло з ними сполучалася. Тож, цифровізація виховної роботи – це не вплив моди, а необхідність, продиктована сьогоdnішнім рівнем розвитку освіти та обов'язкова складова підвищення якості системи освіти в цілому.

Список літератури:

1. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>.

2. Шиман О. І. Методика навчання інформатики в початковій школі : навч.-метод. посіб. : у 3 ч. Запоріжжя : «Просвіта», 2017. Ч. 3: Інтегративний напрямок. 82 с.

ИЗУЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА АДЕНБАЯ ТАЖИМУРАТОВА В АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ

Юсупов Конысбай Абылович

Канд.филолог. наук, доцент
Г.Нукус, Республики Узбекистан и Каракалпакстан

Худайназаров Мурат Кунназарович

Учитель академический лицей КГУ
Г.Нукус, Республики Узбекистан и Каракалпакстан

Аннотация: Многожанровость – вот что характерно для творчества поэта, прозаика и фольклориста Аденабая Тажимурадова. Им изданы сборники «Голубь мира», «Где сорока», «Айдынлар», «Любимые слова», «Герой из Саркопа», «Бессмертный старик». Многие его стихи отличаются музыкальностью, благодаря чему они получили широкую популярность в среде молодежи.

Ключевые слова: писатель, произведение, роман, литературовед, образ, творчество, стиль, метод, жанры, характер, поэт, прозаик и фольклорист.

XX асир қарақалпақ әдебиятын 1950-70-жыллары тематикалық, жанрлық хәм көркемлик жақтан раўажланыўына үлес қосқан талантлы жазыўшы хәм лирик шайыр Әденбай Тажимурадов болды. Шайырдың өмири туўралы қысқа мағлыўмат беретугын болсак, ол 1930-жылы Мойнақ районы Ақ дәрйя аўылында туўылған. Болажақ шайыр аўыллық мектепте айрықша баҳалар менен оқып, дослары арасында үлкен абырайға ийе болған. Хәқыйқатында оның заманласларының айтыўына қарағанда мектепте оқып жүрген ўақытларынан баслап-ақ жәмийетлик жумысларға жақсы қатнасып, шөлкемлестириў уқыбына ийе болып, сабақларынан айрықша хәм жақсы оқығанлығы айтылады. Өзини таланты, зийреклиги хәм талапшаңлығы менен бирге өскен дослары арасында айрықша өзгешеленип турған. Жас ўақытларынан баслап мийнет сүйгиш, тил алғыш, оқыўға жүдә ықласлы болған. Әсиресе газеталарға мақала, қосық хәм гүрриңлер жазыўға қызыққан. [1]

Әденбай Тажимурадов 1946-жылы Хожелидеги педагогикалық училищени айрықша баҳалар менен питкерип, мийнет жолын мектепте муғаллим, газеталарда жумыс ислеўден баслаған. Буннан кейин хәзирги «Қарақалпақстан жаслары» газетасында бөлим баслық, районлық газетада редактор, «Жеткиншек» газетасының редакторы, Жазыўшылар аўқамының баслығы, Н.Дәўқараев атындағы Тарийх, тил хәм әдебияты институтында илимий хызметкер, Қарақалпақ мәмлекетлик педагогикалық институтында оқытыўшы, Өзбекстан педагогикалық илим изертлеў институтының Қарақалпақстан филиалында директор қусаған лаўазымларда пидәкерлик пенен ўатанына ҳадал хызмет еткен.

Белгили шайыр хәм жазыўшы Әденбай Тажимурадовтың «Парахатшылық кептери» (1957), «Зарлық хәм барлық» (1967), «Хәкке қайда» (1971), «Айдынлар» (1976), «Ең қәдирли сөзлер» (1959), «Гүрриңлер» (1960),

«Саркоплы батыр» (1962), «Шешиўши кәўли» (1968), «Мақсет» (1974), «Сулыўхан» (1980) «Ақай аўылында» (1984), «Еркинлик самалы» (1992), «Айдынлар» (2020) ҳам басқада поэтикалық топламлары баспадан басылып шығып, нәтийжеде китап оқыўшыларының қызығыўшылығын өзине қаратты. Оның айырым топламлары өзбек, рус тиллерине аўдарылып, китапқумарларының санын арттырды. [2]

Әденбай Тәжимуратовтың елге, халыққа ислеген пидәкерлик мийнетлерин хүкиметимиз жоқары баҳалап, оған «Қарақалпақстан халық жазыўшысы», «Қарақалпақстан Республикасына мийнети сиңген мәденият хызметкери» мәмлекетлик атақлары берилди. Және де Өзбекстан ҳам Қарақалпақстан Республикасы Жоқары Кеңесиниң Хүрмет жарлықлары менен сыйлықланды. Ол 1960-жылдан Жазыўшылар аўқамының ағзасы болды.

Белгили жазыўшы Әденбай Тәжимуратовтың «Гүрриңлер» (1960) топламына қысқа ҳам қызықлы сюжетке қурылған «Айнахан», «Кешигип қалды», «Гүресте жеңдик» сыяқлы гүрриңлери менен бирге С.Ахмадтың «Парахордың өлими», А.Қаххардың «Әдебиятшы муғаллим» кусаған аўдармалары да киргизилген. Оның «Саркоплы батыр» повести Екинши жүзилик урыс қаҳарманы Оразбай Жуманиязовтың өмирине арналған. Дөретпеде Жуманияз, Атамурат Қошқаров, Өтеген, Жәмила, Гүлзабийра образлары сәтли шыққан. [3]/ Жазыўшының «Сулыўхан» (1980) поэтикалық топламына «Қурбы-қурдаслар», «Сулыўхан» повестилери ҳам «Қарар» киноповести киргизилген. Оның «Қурбы-қурдаслар» повестинде Дәригүл, Мансур, Зибайда, Гүлпан образлары арқалы жаслар турмысы сүўретленсе, «Сулыўхан» повестинде Сулыўхан, Базарбай, Қәлим уста, Мырзан образлары тәсирли берилген. «Қарар» киноповести еки актли дөретпе болып, онда Дәўлетмуратов (райком), Арысланбаев (баслық), Гүлзийра (секретарь), Зарлық, Бердибай (ферма баслық) образлары арқалы 1950-70-жыллардағы ўақыялар сәўлеленип, сол дәўир ҳақыйқатлығы кең түрде ашып берилген.

Жазыўшының «Ақай аўылында» топламына «Өмир», «Тамара», «Жезде», «О, муҳаббат», «Өтирик кәрамат», «Әшкараланған жин», «Буның еми жоқ» (бир актли сатира) ҳ.т. басқа дөретпелери киргизилген. «Жезде» гүрриңинде Әмет күйеў, Гүлжамал апай, Айжамал шешей образлары арқалы сол дәўирдиң турмыс шынлығы, халықтың үрп-әдетлери, миллий психологиясы ашылады. «О, муҳаббат» гүрриңинде жаслар турмысы ҳам олардың ис-хәрекеті Зәмийра, Зәрип, Зийба, Садық образлары арқалы ашылады. [4]

Ә.Тәжимуратовтың «Еркинлик самалы» романында 1920-30-жыллардағы қарақалпақ халқының турмысы, тарийхый ўақыялар кең түрде баянланған. Романда тәбият көриниси, Нағмет баба, Караматдин молла, Бийбигүл, Муратлардың образлары исенимли сүўретленген. Олар арасындағы диалоглар қызықлы ҳам шебер қурылғаны көринеди. Мәселен, – Хәй, молла, -деди бармақ шошайтып Нағмет баба.

- Сениң жарамсақ балаң ҳеш ўақытта Мураттай бола алмайды. Оның әкеси Қалман батыр тулғалы, ғайратлы қандай адам еди? Мәрт еди ғой, мәрт.

Жазыўшының «Ушырасыў» повестинде ўақыя былай басланады: «Тиришиликтиң тәшўишлери тәғдирдиң ғалма-ғалшылығы ҳешким гидирип

болмайтуғын заңлы ўақыттың өтип баратырғанын билдирмей де жибереди. Усы дәуір ишинде инсан бирин-бири қайталамайтуғын, бир-бирине усамайтуғын даңқлы өмир сүреди. Хәркимнің өз жолы, өз тәғдири хәм ушырасатуғын хәр қыйлы адамлары болады»-деп 1930-жыллардағы тарийхый ўақыяларды Дәўлетмурат, оның әкеси Халмурат, Гүлайда, Мақсет образлары арқалы береді.

Белгили жазыўшы Әденбай Тәжимуратовтың «Сулыўхан», «Ушырасыў» атлы повестлеринде хәм «Еркинлик самалы» романында хәр түрли турмыс тараўларындағы конфликтлерди сүүретлеп бериўи, онда реализмнің күшлилиги хәм сол принциплерди қахарман образларына тереңнен синдире билиўдеги поэтикалық шеберлиги, өткирлиги менен басқа жазыўшылардың дөретпелеринен өзгешеленип турады. Оны турмыс пенен салыстырып, жазыўшы сюжетке тийкар болған конфликтлерди орынлы пайдаланып, негизги ис-хәрекетлер қарама-қарсылықларында өмирде болып өткен ўақыялар арқалы шебер жуўмакластырып сәўлелендирген. Усы нәрсе жазыўшы дөретпелеринде конфликтлер хәм қахарманлар образын сәўлелендириўдиң тереңлигин келтирип шығарған. Конфликтлерди сол дәуірдиң, жәмийетлик турмыстың әхмийетли мәселелери менен жүдә тығыз байланыста сүүретлеў арқалы қахарманлардың образындағы руўхый әдеп-икрамлық сыпатларды терең хәм исенимли түрде ашады. Жазыўшының бул дөретпелердеги конфликтлерди хәм қахарманлар характерин ашыўдағы шеберлигиниң бири - негизги сюжеттеги конфликтлерди ашыў менен бирге қахарманлардың өз-ара сөйлесиўине де сюжетлик хәм конфликтлик ўазыйпа жүклейди. Конфликттиң бул барысында да жазыўшы тек ғана курғақ ўақыялар қарама-қарсылықларын тартымсыз баянламастан, ал оларды хәр қыйлы психологиялық сүүретлеў усыллары: қыймыл-қозғалыслар, тәсирли авторлық баянлаўлар көбирек диалогларды өнимли ислетиў арқалы образлардың дүньясын оқыўшылар көз алдына елеслеткен [5].

Әденбай Тәжимуратовтың «Сулыўхан», «Ушырасыў» атлы повестлеринде хәм «Еркинлик самалы» романында пейзаж хәм тәбият көринислери арқалы қахарманлардың хәрекет еткен қоршаған орталығы, шараятлары алып сүүретленеди. Ал айырым жерлерде тәбият психологиялық параллелизм усылында сүүретленип, тутас сол дөретпениң тәсирлилигин арттырып, қахарманлар образын бурынғыдан да тереңирек ашыўға хызмет етеди. Жазыўшының және бир шеберлиги сюжеттиң раўажланыў басқышларында қахарманлардың сыртқы портретлик белгилерин қысқа, тәсирли сүүретлейди. Жазыўшы дөретпелеринде олардың сыртқы портретлик сыпатларын бирден толық түрде емес, әсте ақырынлық пенен сөз бенен сызып барып, буларды кем-кем толықтыра береді. Солай етип, олар сюжет жолының айырым басқышларында оқыўшыларға бурынғыдан толығырақ сыпатта да көринеди. Бул портрет жасаў жазыўшының өзине тән усылы болса керек. Демек, жазыўшы қахарманлардың сыртқы келбетин өз эволюциясында ашып көрсетиўге хәрекет етеди. Қахарманның дәслепки белгилерин оқыўшыға еслетип, толықтырып, салыстырып көрсетеди [5].

Әденбай Тәжимуратов аўдармашы сыпатында дүнья әдебиятында орны бар сөз зергерлеринен Ш.Айтматовтың «Қызыл шалқышлы дилбарым», Р.Тагордың «Қыйралыў», өзбек жазыўшылары Абдулла Қаҳхардың «Шаппаттай

қыз», С.Ахмадтың «Көк жийек» (1979) романларын шеберлік пенен қарақалпақ тилине аударды. Мәселен, С.Ахмадтың «Көк жийек» (1979) романында Екінші жер жүзилик урыс жылларындағы аўыл халқының қыйыншылық турмысы, тылда қахарманлық мийнетлери Ферғанадағы аўыл халқының турмысы мысалынан алынған. Онда Икрамжан, Турсынбай, Нызамжан, Адалат, Зебихан образлары көркем поэтикалық тил менен баянланған. Абдулла Қаххардың «Шаппаттай қыз» повестинде Тахир Насыров, Арысланбек, Тәжихан, Хамидулла, Исмайыл Нарматовлардың образлары монолог, диалог, пейзаж, портретлер хәм көркемлеў қураллар арқалы ашылған.

Әденбай Тәжимуратов билимин және де жетилистириў мақсетинде илимий жумыслар менен шуғылланып, 1966-жылы «Қарақалпақ халық қосықлары» деген тема кандидатлық диссертациясын жақлаған. Оның филология студентлери ушын арналған «Қарақалпақ фольклоры» сабақлығы (проф.Қ.Мақсетов пенен бирге 1979), қарақалпақ фольлорының 5-томын, «Қарақалпақ халық қосықлары» (топламы), «Қарақалпақ халық педагогикасы» (1996) сыяқлы көлемли хәм бақалы илимий мийнетлери бар. Булардан басқа «Бесик жыры хәм балалар қосықлары» («Әмиўдәрья», №2, 1965), «Қарақалпақ халық қосықларының классификациясы» («Әмиўдәрья», №6, 1966), «Балалар турмысынан шығарма жазыў» («Әмиўдәрья», №8, 1960), ««Алпамыс» дәстанындағы жасларды патриотизмге тәрбиялаў идеялары» («Әмиўдәрья», №9, 1982), «Әйемги дәстүр, үрип-әдет қосықлары» («Әмиўдәрья», №3, 1992), «Қарақалпақ прозасының тағы да раўажланыўы ушын» («Әмиўдәрья», №7, 1963) сыяқлы мақалаларын өз ўақтында газета-журналлардан шығарған еди. Алымның «Қарақалпақ халық педагогикасы» (1996) деген мийнети тийкарынан кирисиў, «Адам тәрбиясының басламасы», «Жақсылық адамзат әрманы», «Дәстанлар халық педагогикасының үлкен қуралы» деген баплардан турады. Биринши бабында: «Қарақалпақ халқының тәлим-тәрбиялық дәстүри бесик жырынан басланады. Бул дәстүр пүткил Орта Азия, хәттеки дүнья халықларының бала тәрбиялаў ислеринде тийкарғы орынды ийелейди.» **(6-бет)** - деп тәрбия мәселесине өз пикирлерин билдирген. Бундай пикирлерди атақлы илимпаз Әбу-Али Ибн-Сина өзиниң «Емлеў илимлериниң нызамы» деген мийнетинде бесик жырларының әхмийетин түсиндирип: «Бөбектиң тилегин қанаатландырып раўажландырыў ушын оған еки нәрсени қолланыў керек: бириншиси баланы әсте ғана тербетиў, екиншиси уйқылаў ушын дәстүрге айланып кеткен нама ырғағы менен оған хәйиў айтыў. Сол екеўи қабыл етиў муғдарына қарап, баланың денеси менен дене тәрбияға хәм руўхы менен сазға болған уқыбын пайда етеди»-деп даналық пикирлерин билдирген. Усы көзқарастан Ә.Тәжимуратов өзиниң мийнетинде бесик жырлары, балалар қосықлары, өтирик өлеңлер, жаңылтпашлар, жумбақлар, нақыл-мақаллар, ақыл-нәсият термелер, халық қосықлар, ертеклер, хәм дәстанларды тереңнен таллап, ондағы жаслар тәрбиясы ушын әхмийетин дурыс ашып берген. Әсиресе «Алпамыс», «Қоблан», «Қырк қыз», «Мәспатша» дәстанларындағы халық педагогикасына тән болған халықлық, ўатанға сүйиўшилиқ, дослық, хадаллық, мухаббат, батырлық, әдеп-икрамлылық хәм эстетикалық тәрбияны мысаллар менен дәлиллеп көрсетеди.

Шайырдың «Айдынлар» топламына К.Каримов: «Өзинің қосықтары, гүрриңлери, көлемли илим изертлеулері менен қарақалпақ әдебиятындағы терең из қалдырған Әденбай Тәжимуратов мийнет жолын муғаллим болып ислеуден баслаған.» ((«Билим», 2020, 3-бет)- деп атап өтеди. Оның «Айдынлар», «Сен сулыұ», «Шырайлы қыз», «Ғазлар ушар», «Гүз келди», «Әй, қуяш!», «Аққуұ», «Шағала», «Мүлайым арал», «Асаұ арал», «Сен болмағанда аралым», «Аралдың толқынлары», «Жазғы самаллар», «Қарлығаш» х.т.б. хәрқыйлы тематикаға курылған.

«Айдынлар» қосығында:

Айдынларда ақ куұдайын жүзгеним, Аў-дузактан алтын балық сүзгеним, Жолларына телмиреди көзлерим, Бул жағада жалғыз күтип турыппан. (8-бет) - деп лирикалық қахарманның сүйген ярына болған ишки толғанысларын, садықлығын, пәклигин, жүрек сезимлерин поэтикалық тил менен тәрийиплеген.

«Сен сулыұ» қосығында:

Жер қайысқан бағ-бақшалы ел сулыұ, Ели ушын хызмет еткен ер сулыұ, Жас бөбекти хәйийұ айтып жубатқан, О, анажан, бәринен де сен сулыұ! (9-бет)- деп аналарымыздың меҳирбанлығын, пәклигин, перзент ушын тәрбиясын орынлы тәрийиплеген.

«Ғазлар ушар» қосығында: Ғазлар ушар айдынлардан, Жыллы жақлар мәнзилине, Қайтпақ болып тағы берман, Аралымның хәзилигине. (11-бет) –деп Арал теңизи қуслар хәм хайұанлар дүньясының жасаұ орны, тиришилик мәканы хәм халқымыздың байлығы екенлиги ашып бериледи.

Шайырдың дәретиұшилигинде «Сыңғырлаұық» поэмасы айрықша орынды ийелейди. Поэманың сюжети ертекке курылған. Негизги идеясы әсирлер даұамында ушырасып киятырған инсанлар арасындағы жақсылық хәм жаманлық, қызғаншақлық хәм мәртлик пазыйлетлерди сүүретлеп береді. Дәретпе 7 бөлимнен турады. Харбир бөлим қысқа хәм жеңил тил менен баянланған. Ыақия былай басланады: Патша аты екен Қуңқар, Ыәзирлери Жайхун, Сунқар, Тағы бири екен Жәұхар, Төртиңшиси екен Гәұхар, Бесинши Сыңғырлаұық.

2-бөлимде Сыңғырлаұықтың хийлекерлиги сүүретленеди. Бунда патшаның аң аұлаұға барыұы, кийикти Жәұхардың атып алыұы, патшаның буған ашыұланыұы, Сыңғырлаұықтың хийлекерлиги, Жәұхардың дарға асылыұы сүүретленген. **3-бөлимде** Сыңғырлаұықтың бас ұәзир болыұы, Жайхунды патшаға жаманлаұы, оның қолына пышақ бериұи, пышақ бар екенин сезип қалыұы, Жайхунның геллесиниң алыныұы баян етилген. **4-бөлимде** Сунқарды патшаға жаманлаұы, оны өлтириұге барыұы, бирақ оны өлтире алмаұы, патшаның ғәзеби тәрийипленген. **5-бөлимде** жаладан Гәұхардың дарға асылыұы, бирақ оның дардан қутылыұы, шахына Сыңғырлаұықтан абайлы болыұ кереклиги айтылады. **6-бөлимде** халықтың салық көбейип кетиұине байланысly ғәзеби, Сыңғырлаұық патшаны аң аұлаұға апарыұы, шахқа жаманлық ислеұи, патша Сыңғырлаұықты өлтириұи сүүретленген. Мәселен, Жетип келип Сыңғырлаұық, Қатты күлди шақақ урып, Шах орнынан ушып турып, Қылыш пенен мойнын шапты.

7-бөлимде : Өтти күн, ай неше ұақыт, Сунқар, Гәұхар келди қайтып,

Халыққа олар болып бахыт, Дауамлады жұмыстарын.-деп олардың бахытлы турмысын береді. Сыңғырлауықтың денесін отқа жағып, күлін көкке суырды. Күлден өсимлик көгерді, Яки оны мал жемейді, Өсимлик екен демейді, Аты оның «Сыңғырлауық» (152-бет)-деп поэма жуымақланады.

Қарақалпақ әдебиятында ұатан темасы әсирлер дауамында жазылып киятырған мәңгілік темалардың биірі. Әденбай Тәжимуратовтың поэзиясында бұл тема терең лиризм иенен тәрийіпленген. Оның «Сүйемен, сени Республикам!», «Ақдәрья», «Балалығымды сағынып», «Бизің аўылдың адамлары» лирикалық қосықтарында биріншіден, ұатан темасы шайырдың жүрек сезімлері арқалы сүйретленсе, екіншіден, бұл қосықтарында ұатан хәм дослық темалары биіктірилип жасларды ұатанға болған сүйіушілікке, дослық, адамгершілікке тәрбиялайды.

Мәселен, шайырдың «Ақдәрья» қосығында дослық, адамгершілік сезімлер арқалы ұатан темасы ашып берілгені сезіледі. Усы қосықтан үзінді:

Ата бабам Түркстаннан айдалып,
Душпанлар жәбиринен бахты байланып,
Қыя шөлде суы табалмай сандалып,
Саған шекем зорға жеткен Ақ дәрья.

Бармақ өлшемінде қосық торлаған,
Мухаммеслер ағысында хағлаған,
Әжинияз шайыр қыял шарлаған.
Жағысында шалқып турып Ақ дәрья.

Түн ишінде айна болып айдының,
Әл-хаўадан ушқан ғазды қайырдың,
Киндик қаны тамған Бердақ шайырдың,
Сениң сулыы жағаң еді Ақдәрья.

Бұл қосық қатарларында ұатанды «Ақ дәрья», «киндик қаны», «айдының» сөзлері арқалы тәрийіплеп берілген. Шайыр хәрбір сөзді орынлы қолланып, «Ақ дәрья» сөзі арқалы ұатан түсинигін беріп, ондағы туылып өскен жер, аўылдың тәбияты, Әжинияз шайыр, Бердақ шайырлар мақтанын пенен тилге алынған.

Ә.Тәжимуратовтың дәретиушілігі қарақалпақ әдебиятында салмақты орынды ийелейді. Биріншіден, шайыр қосық жазыуда оның уйқасына дыққат аударғаны көрінеді. Себебі қосық қатарлары көпшілігі 9-10 буыынлы болып, силлабикалық өлшемлерге тийкарланғанлығы сезіледі. Екіншіден, оның қосықтарында көркемлеу құралдары өнімді іслетіліп лирикалық қахарманның образын ашып беріуге жақсы хызмет еткен. Үшіншіден, шайырдың лирикасының тематикасы жүдә кең. Оның көпшілік қосықтары ұатан хәм дослық темаларына арналғанлығы көрінеді. Төртіншіден, Ә.Тәжимуратовты лирик шайыр сыпатында бағалап қоймастан талантлы жазыушы сыпатында бағаласақта болады. Оның прозалық шығармаларын тереңнен изертлеу әдебиетшілер тәрәпинен қолға алынса мақсетке мууапық болар еді. Өйткени жазыушының прозалық шығармалары қысқа сюжетке құрылып, ондағы берілген уақыялар ықшам хәм тәсірлі болып, және де қахарман образын ашып беріуде монолог, диалог, пейзаж, портрет, сүйретлеу

қуралларынан дурыс пайдалана билген. Бесиншиден, Ә.Тәжимуратовтың 90 жыллық юбилейине арнап оның көркем дәретпелери өз алдына «Таңламалы шығармалар жыйнағы» яки «Шығармаларының толық жыйнағы» деген атама менен қайта баспадан шығарылса кітап оқыўшылары шексиз қуўанышка бөленип заўықланар еди.

Улыўмаластырып айтқанда, белгили жазыўшы ҳәм шайыр, алым ҳәм аўдармашы Ә.Тәжимуратовтың дәретиўшилиги қарақалпақ әдебиятының тематикалық, идеялық, жанрлық ҳәм көркемлик жақтан раўажланыўына қосылған үлес болып табылады. Сөз зергериниң көркем дәретпелери ғәрезсизлик дәўирдеги жасларды ўатанға сүйиўшиликке, халықлар дослығына садық болыўға, улыўма инсанийлық идеяларға тәрбиялайды

Список литературы

1. Юсупов К.А. Методика преподавания каракалпакской литературы в академических лицеях. (монография). – Нукус: Каракалпакстан, 2019. -Стр. 112
2. Yusupov K.A. Scientific and theoretical foundations of teaching Karakalpak literature at academic lyceums // Journal of Critical Reviews. (ISSN 2394-5125). – Vol 7, Issue 7, 2020. – №1. – P. 349-354. ([https://www.scopus.com /sourceid / 21100920227.](https://www.scopus.com/sourceid/21100920227))
3. Konis A. Yusupov. Studying Forms of Teaching Karakalpak Poetry at Academic Lyceums // Eastern European Scientific Journal (ISSN 2199-7977). – Germany, 2018. – № 3. – P. 72-75. (13.00.00. №1)
4. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде драмалық шығармаларды интерактив технологиялар менен оқытыў // Муғаллим ҳәм ўзликсиз билимлендириў. – Нөкис, 2019. – № 6/1. – Б. 4-8. (13.00.00. №20)
5. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде Т.Қабуловтың өмири ҳәм лирикасын ўйрениў // Ilim ha'm ja'miyet. Нукус давлат педагогика институти журналы. – Нукус, 2020. – № 1. – Б. 106-110. (13.00.00. №3)
6. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде лирикалық шығармаларды таллаў // Қорақалпоқ давлат университети ахборотномаси. – Нукус, 2020. – №1. – Б. 181-184. (13.00.00. №13)
7. Yusupov K.A. Akademik litseylarda qoraqalpoq adabiyoti // Til va adabiyot ta'limi. – Тошкент, 2020. – № 6. – Б. 40-41. (13.00.00. №8)
8. Yusupov K.A. Methods of teaching literary material at academic lyceums according to the program // Academicia. An International Multidisciplinary Research Journal (India). (ISSN: 2249-7137). – Vol. 10 Issue 5, 2020. – P. 1628-1634. (Impact Factor: SJIF 2020=7,13)

ИЗУЧЕНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ПИСАТЕЛЯ В АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ

Юсупов Конысбай Абылович

Канд.филолог. наук, доцент
Г.Нукус, Республики Узбекистан и Каракалпакстан

Мырзанбетов Даулетияр Пирназарович

Учитель академический лицей КГУ
Г.Нукус, Республики Узбекистан и Каракалпакстан

Аннотация: Таким образом, путем анализа художественных произведений в сознании учащихся формируем общечеловеческие чувства и ценности, восстанавливаем истинную историю народа, воспитываем эстетическое чувство. Создаем основу формирования культуры речи и разбития языкового богатства.

Ключевые слова: творчество, метод, язык, обучение, процесс урока.

XX эсир қарақалпақ әдебиятының 50-70-жылларында өзинің поэзиясы, прозасы хәм аўдарма дәрәтпелери менен айрықша көзге түскен жазыўшылардың бири Өсербай Хожаниязов болып, өзинің заманласлары болған И.Юсупов, Т.Жумамуратов, Т.Сейтжанов, Х.Турымбетов х.т. басқалардың дәрәтиўшилиги арасында өз ҳаўазы, стили менен өзгешеленип турды. Оның өмири хәм дәрәтпелери ҳаққында тоқтап өтеуғын болсақ, Ө.Хожаниязов 1926-жылы Тахтакөпир районында туўылған. 1942-1947-жыллар аралығында мектепте муғаллим, районлық газетада жуўаплы хаткер болып ислейди. 1949-жылы муғаллимлер институтын тамамлады хәм ҳәзирги «Қарақалпақстан жаслары» газетасында бөлим баслығы болды (1950-1951), 1956-жылы Москвада М.Горький атындағы Әдебият институтын тамамлап, «Қарақалпақстан» баспасында бөлим баслығы (1956-1961), «Әмиўдәрья» журналында бөлим баслығы (1962-1964), ҳәзирги «Еркин Қарақалпақстан» газетасында хабаршы (1964-1974), «Әмиўдәрья» журналында жуўаплы хаткер (1972-1974), Жазыўшылар аўқамының жуўаплы хаткери (1974-1977) лаўазымларында ислеиди. Ол 1953-жылдан Жазыўшылар аўқамының ағзасы. Ўзбекистан хәм Қарақалпақстан Республикасы Жоқарғы Кеңеслериниң Хұрмет жарлықлары менен сыйлықланды. Оған «Қарақалпақстан Республикасына мийнети сиңген мәденият хызметкери» атағы берилди.

Өсербай Хожаниязов дәрәтиўшилигине тән өзгешелик ол дәўир талабы менен бирге жасады. Жазыўшы хәм журналист сыпатында жәмийетлик өмиримиздиң әҳмийетли мәселелери ҳаққында көркем дәрәтпелер жазды. Оның «Шын жүректен» (1952), «Бизиң комиссар» (1958), «Өмир маржанлары» (1959), «Пәрўаз» (1976) сыяқлы қосықлар топламлары жәрияланды. Жазыўшының «Бахыт босағасында» (1956), «Айдана» (1972), «Бир совхозда» (1960), «Қыс балладасы» (1970), «Жайнаған жәзийра» (1975), «Бир өмир қыссасы», «Жезтырнақ», «Жалынлы жылларда» повестьлери дәрәди. 1987-жылы «Жайлаўдағы бәхәр» роман хәм повестьлер топламы басылып шықты. Бул

көркем дөретпелер қарақалпақ әдебияты тарихынан бекем орын ийелеген шығармалар болды. Жазыушының гүрриңлери менен қосықлары өзбек, қазақ, қырғыз хәм рус тиллерине, «Айдана» повести (1962) өзбек тилине аударылып дағазаланды. Ол В.Шекспир, И.Тургенов, М.Горький, Салтыков-Щедринлердин шығармаларынан қарақалпақ тилине аудармалар жасады.

Ө.Хожаниязовтың дөретиўшилигине белгили әдебиятшылар М.Нурмухаммедов, С.Ахмедов, Қ.Мақсетов, К.Қудайбергеновлар унамлы пикирлерин билдирген [1]. Академик М.Нурмухаммедов өзиниң қарақалпақ прозасы бойынша изертлеў жумысында жазыушының гүрриңлерине терең филологиялық таллаў жасап, қахарман образын ашып бериўдеги шеберлик мәселесине дыққат аударып, ондағы жетискенлик хәм кемшиликлер ҳаққында пикирлерин билдирип өткен еди [2, 275-277]. Сондай-ақ профессор Қонысбай Камалов белгили жазыушы Ө.Хожаниязов дөретиўшилиги ҳаққында жазған мақаласында:

«XX әсирдиң 50-жылларының басы қарақалпақ әдебиятында әдебий күшлердиң жетилисип, қарақалпақ жазыушыларының шеберликке умтылып атырған дәўири болды. Усы дәўирде Ө.Хожаниязов Москваға барып М.Горький атындағы әдебият институтына киреди хәм оны табыслы тамамлайды. Ол бул институтта оқып жәхән әдебиятының тарихы хәм бай эстетикалық ғәзийнеси менен еркин танысады, студентлердиң дөретиўшилик семинарларында тәжирийбели шайыр хәм жазыушылардың алдында жаңа шығармаларды додалаўға қатнасады. Жазыушы Өсербай Хожаниязов бул институтты питкерип келгеннен кейин «Қарақалпақстан» баспасында редактор, көркем әдебиятлар бөлиминиң баслығы, ҳәзирги «Еркин Қарақалпақстан» газетасында хабаршы, «Әмиўдәрәя» журналында бөлим баслығы, жуўаплы хаткер ўазыйпаларында ислейди. Ол поэзия, проза, көркем аўдарма хәм журналистика тараўында тынымсыз қәлем тербетеди.» [3, 275-277]. - деген пикирлерин билдирди.

Өсербай Хожаниязов – белгили лирик шайыр болды. Шайырдың «Өзбекстан», «Поэзияға мирәт», «Қара теңиз», «Тырналар», «Әрман», «Туўған жер», «Ашықпан» усаған лирикалық қосықларында ўатан, халықлар дослығы, мухаббат, тәбият, адамгершилик, әдеп-икрамлылық мәселелери сўўретленеди. Сатиралық қосықларында жәмийетлик өмирде ушырасқан жағымпазлық, ағайыншилик, бала тәрбиясына надурьс қатнас усаған мәселелер поэтикалық тил менен сынға алынады. [4].

Өсербай Хожаниязов «Арал балығы» гүрриңи менен «Бир совхозда» атлы очерки көлеминиң қысқа болыўына қарамастан өзиниң шеберлиги, проблемасының актуальлығы менен өз ўақтында жергиликли әдебий-көркем сыннан жақсы баҳа алған. Жазыушының «Орынсыз өкпе», «Жас шопан», «Мийнет-даңқ иси» хәм басқада бир қатар гүрриңлеринде ўақыялар ықшам берилген. Әсиресе, жазыушының «Арал балығы», «Шын мухаббат», «Пәкене», «Бажалардың хатлары» гүрриңлеринде әдеп-икрамлылық мәселелери жақсы сўўретленген. «Мийнет-даңқ иси» гүрриңинде Алламурад пенен устахана баслығы Әзизов образлары ашылған. Оның «Хайўанлар айтысы», «Жайын», «Батыр бала», «Қымбатлы граммлар» сыяқлы балаларға арнап жазылған гүрриңлери көркемлик жақтан сәтли жазылған. Бул гүрриңлер балалардың

дыққатын ұақыялардың қызықлығы менен өзине тартады. Сондай-ақ жасларды мийнет сүйиұшылықке, адамгершілікке тәрбиялайды.

Жазыұшының «Шын мухаббат» гүрриңи қысқа хәм ықшам сюжетке қурылған. Ондағы ұақыялар жасларды хадаллыққа тәрбиялайды. Гүрринде ескиликти әшкаралап көрсетеди. Автордың «Бажалардың хатлары» гүрриңи жазылыұ стили бойынша өзіншеликке ийе. Бунда Үкибай хәм Түлкибайлардың образлары ирониялық усыл менен ашылған. Олар бир-бирине хат жазып турады. Соның ишинде барып турған жалатай, ғәззап Түлкибайдың хатлары айрықша қызығыұшылық туұдырады. Оның хатлары дәслеп менменлик руұхында, шешенлик қызық сөзлерден ибарат болып, соң ақырында жаман қайғы-муңлы қысқа сөзли, үмитсизлікке толы мәниске ийе болады. Бул қахарман тәғдириниң қайда баратырғанын көрсетип турады хәм оқыұшыда ериксиз күлки пайда етеди. Бул жерде унамлы хәм унамсыз персонажлардың бир-бирине ашып қарсы қойылғаны көзге түседі. Себеби сатира жанрында бундай усыл толық қолланылыұы мүмкин. [5].

Ө.Хожаниязов турмыстағы кемшиликлерди сатиралық усыл менен шебер көрсете биледи. Оның «Жарты мурын» гүрриңи қолына хәмел тийген ұақтында хәммеге менсинбей қарап, ал хәмелден түсип қалған ұақта жүдә әбжили шығып қалған бюрократ туұралы жазылған өткир сатира болып табылады. «Тереңде» гүрриңинде адамгершілікке жат ис-хәрекетлери әшкараланады. Онда Хилалатдинниң образы қызықлы ұақыялар менен ашылып, оның халық арасынан қуұылыұы себеплери хәм жағымсыз әдетлери ашып көрсетиледи.

Белгили жазыұшы А.П.Чеховтың гүрриңлеринен Ө.Хожаниязов дәретиұшылик жақтан терең тәсир алғанлығы сезиледи. Мәселен, жазыұшының «Пәкене» гүрриңи «Хамелеон», гүрриңиниң мазмунына жүдә жақын. Ондағы образлар шеберлик пенен жазылған. Онда автор еки жүзли, жағымсыз жалақор, езбе, ҳарамзада адамның жуұмақланған образын жасайды. Дәретпеде Палымбет образы тәсирли берилген. Ол бәрхама таза кийинип, адамлар арасында пухта, шаққан хәрекеті менен көринип жүреді. Бирақ ол кемшиликте көрсе үндемейди. Жаман ислерге жолықса көз жумып өтип кетеди. Басқа адамлар турмыста алжасыққа ушырасса күледі. Ол басшылар алдында мудама жағымпазланып жүреді. Гүрриңниң ең жақсы тәрәпи қысқа сюжетке қурылған. Автор еки жүзли өсекшиниң шебер типин жасаған, шығарманы оқып отырып, жеркенишли, хұждансыз, өз қара басының мәпи ушын хәрқандай гүнасыз адамды айыплап кетиұге таяр, сырттан қарағанда хақ болып көрингени менен, бирақ хақыйқатында барып турған хайяр, ис жақпас, ҳарамтамақ адамды ериксиз көз алдыңа келтиресең. Бул турмыс шынлығынан алынған ұақыялардан ибарат.

Ө.Хожаниязов қарақалпақ прозасын жанрлық хәм формалық жақтан раұажландырыұға әдеұир үлес қосты. Жазыұшының дәслепки повести «Айдана». Бул повесть хаққында филология илимлериниң докторы Қонысбай Камалов өзиниң қарақалпақ повестьлерин изертлеген илимий жумысында унамлы пикирлерин билдирип, дәретпениң образларына, жазылыұ шеберлигине терең таллаұ ислеген [6, 86]. Дәретпеде дийханшылық темасы кең сұұретленип, онда пахтакеш хаял Айдананың пидәкерлик ислери, кеұил сарайының тазалығы,

исти дурыс шөлкемлестире алыўшылығы әдеўир шеберлик пенен ашып көрсетилген. Айдана образы бул мыңлаған пахтакеш хаял-қызлардың типик образларының бири. Жазыўшы дәретпедә қаҳарман образын жасаўда, сюжет, конфликт қурыўда шеберлик көрсете билген. Мәселен, шығармадағы Мәлпей, Рәмет образлары сәтли жасалып, олардың Айдана менен болған хәр қыйлы тартыслары шебер берилген. Сонлықтан да жазыўшының бул повести қарақалпақ прозасының белгили шығармаларының бири сыпатында баҳаланады. «Қыс балладасы» повести шарўалар турмысынан жазылған. Повестте қой бағыўшы шопан Асқардың өз кәсибин сүйиўи, оның қыйыншылықлары, шарўалар турмысының реаль картиналары менен бирге әпиўайы шопан адамының жеке минезиндеги инсаныйлық, ўатанға сүйиўшилик сезимлер жақсы ашылады. Бул шығармалар көркемлиги жағынан китап оқыўшылардың қызығыўшылығын елегә шекем өзине тартып киятыр.

Өсербай Хожаниязовтың «Бир өмир қыссасы», «Жез тырнақ ҳикаясы» атлы повестьлери де сәтли жазылған дәретпелерден есапланып, онда бир дәўир шынлығы сүүретленген хәм екеўи сюжетлик байланысқа ийе шығармалар. «Бир өмир қыссасы» повестинде мәрт хәм ар-намысына қырағы ана Сайыпжамал менен оның баласы Оңғарбайдың образлары сүүретленсе, «Жез тырнақ ҳикаясы» повестинде Айжамал хәм оның ҳадал, ҳақ кеўилли қызы Рәўшанның образлары ашып бериледи.

Жазыўшының «Жалынлы жылларда» повестинде уллы ўатандарлық урысынан жарадар қайытқан Медеттиң образы тереңнен ашылған. Дәретпедә қызықлы ўақыялар хәм турмыс ҳақыйқатлығы көркем поэтикалық тил менен сүүретленеди. Ал жазыўшы қайтыс болғанан кейин оның «Қашқынлар» повести баспада жәрияланды. Онда ХХ әсирдиң 20-30-жылларындағы тарийхый ўақыялар сүүретленеди.

Өсербай Хожаниязовтың «Айдана», «Қыс балладасы», «Жайлаўдағы бәхәр», «Жаҳангир биринши» «От ишинде» атлы повестьлеринде хәм «Ояныў» романында хәр түрли турмыс тараўларындағы конфликтлерди сүүретлеп бериўине қарамастан, онда турмыс шынлығының күшлилиги хәм сол принциплерди қаҳарман образларына тереңнен сиңдире билиўдеги поэтикалық шеберлиги, идеялық хәм көркемлик жақтан тереңлиги менен басқа жазыўшылардың дәретпелеринен өзгешеленип турады. Оны турмыс пенен салыстырып, жазыўшы сюжетке тийкар болған конфликтлердиң орнын, негизги ис-хәрәкетлер қарама-қарсылықларында өмирде болып өткен ўақыялар арқалы шебер жуўмақтастырып сәўлелендирген. Усы нәрсе жазыўшы дәретпелеринде конфликтлер хәм қаҳарманлар образын сәўлелендириўдиң тереңлигин келтирип шығарған. Конфликтлерди сол дәўирдиң, социал жәмийетлик турмыстың оғада актуаль мәселелери менен жүдә тығыз байланыста сүүретлеў арқалы қаҳарманлардың образындағы руўхый әдеп-икрамлық сыпатларды терең хәм исенимли түрде ашады. Дәретпедәги конфликтлердиң тереңнен алынып, адамлар минез-құлқының анық хәм тарийхый шараятқа сай сүүретленгенин дурыс түсиниў керек. Усы көз қарастан оның дәреткен шығармаларындағы Үкибай, Түлкибай, Палымбет, Рәмет, Мәлпей сыяқлы образларда әдеп-икрамлық жақтан бузық адамлардың ис-хәрәкетлери ашып берилген.

Жазыушының бул дөретпелеріндегі конфликттерді хәм қахарманлар характерин ашыўдағы шеберлигиниң бири - негизги сюжеттегі конфликттерди ашыў менен бирге қахарманлардың өз-ара сөйлесиўине де сюжетлик хәм конфликтлик ўазыйпа жүклейди. Конфликттиң бул барысында да жазыўшы тек ғана курғақ ўақыялар қарама-қарсылықларын тартымсыз баянламастан, ал оларды хәр қыйлы психологиялық сўўретлеў усыллары: қыймыл-қозғалыслар, тәсирли авторлық баянлаўлар көбирек диалогларды өнимли ислетиў арқалы образлардың дўньясын оқыўшылар көз алдына елеслеткен.

Өсербай Хожаниязовтың «Айдана», «Қыс балладасы», «Жайлаўдағы бәхәр», «Жахангир биринши» «От ишинде» атлы повестьлерінде хәм «Ояныў» романында пейзаж хәм тәбият көринислери арқалы қахарманлардың хәрекет еткен қоршаған орталығы, шараятлары алып сўўретленеди. Ал айырым жерлерде тәбият психологиялық параллелизм усылында сўўретленип, тутас сол дөретпениң тәсирлилигин арттырып, қахарманлар образын бурынғыдан да тереңирек ашыўға хызмет етеди. Жазыўшының және бир шеберлиги сюжеттиң раўажланыў басқышларында қахарманлардың сыртқы портретлик белгилерин қысқа, бирақ тәсирли, анық штрихлар менен сўўретлейди. Жазыўшы дөретпелерінде олардың сыртқы портретлик сыпатларын бирден толық түрде емес, әсте ақырынлық пенен сөз бенен сызып барып, буларды кем-кем толықтыра береді. Солай етип, олар сюжет жолының айырым басқышларында оқыўшыларға бурынғыдан толығырақ сыпатта да көринеди. Бул портрет жасаў жазыўшының өзине тән усылы болса керек. Демек, жазыўшы қахарманлардың сыртқы келбетин өз эволюциясында ашып көрсетиўге хәрекет етеди. Қахарманның дәслепки белгилерин оқыўшыға еслетип, толықтырып, салыстырып көрсетеди [7].

Өсербай Хожаниязовтың прозалық шығармаларында қахарманның ишки монологларындағы хәр қыйлы сезимлер, сораў-жуўап, ойланыў, ой жуўмағын шығарыў, айрықша өзін-өзи бийкарлаў формалары шеберлик пенен сәўлелендирилген. Сондай-ақ қахарман образлары да көп орынларда ишки монологлар арқалы психологиялық жақтан дәлилленген хәм тереңлестирип сўўретленген. Бул сўўретлеў усыллары жазыўшы шеберлигин көрсетип, қарақалпақ прозасының көркемлик дәрежесин жоқарылатыўға хызмет етеди. Солай етип, жазыўшының дөретиўшилигине белгили алымларымыз М.Нурмухаммедов, С.Ахмедов, Қ.Камалов, К.Қудайбергеновлар өз ўақтында дурыс хәм әдил баға бериўи, жазыўшының дөретпелериниң көркемлик жақтан шебер хәм жоқары дәрежеде сапалы жазылғанынан болса керек. Соған қарамастан жазыўшы дөретиўшилиги бойынша елеге шекем арнаўлы изертлеў жумыслары болмады. Мәселен, оның 1987-жылы «Жайлаўдағы бәхәр» роман хәм повестьлер топламы басылып шықты [8, 372]. Бул топламға елеге шекем жетерли пикирлер айтылмады. Усы көз қарастан қарағанымызда келешекте жазыўшының дөретиўшилиги бойынша тереңнен хәм арнаўлы изертлеў жумыслар ислениўи керек екенлиги көринип тур. Әлбетте, бул машқалаларды қарақалпақ әдебиаттаныў илими менен шуғылланыўшы әдебиатшы-алымлар, магистрантлар хәм излениўшилер өзлериниң изертлеў жумысларында әмелге асырады деп ойлаймыз.

Улыўмаластырып айтқанда, бүгинги жаслар белгили жазыўшы, шайыр, журналист хәм аўдармашы Ө.Хожаниязовтың дәретиўшилигин тереңнен үйренип барады. Олар және де жазыўшының әдебий дәретпелери менен танысып, қарақалпақ әдебиятын тематикалық, жанрлық хәм көркемлик жақтан раўажландырыўға салмақлы үлес қосқанлығын тереңнен түсинип алады. Оның көркем дәретпелери ғәрезсизлик дәўирдеги жаслар ушын да үлкен тәрбиялық әҳмийетке ийе баҳалы әдебий мийраслар болып, оларды улыўма инсанийлық, әдеп-иқрамлылық, эстетикалық сезимлерге тәрбиялайды.

Список литературы:

1. Қарақалпақ әдебиятының мәселелери. 1-топтам, Нөкис, «Қарақалпақстан», 1975.
2. Нурмухамедов М.К. Шығармалары. II том, Нөкис, «Қарақалпақстан», 1985.
3. Камалов Қ. Қарақалпақ повести. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1978.
4. Юсупов Қ. «Тәрбиялық әҳмийетке ийе баҳалы әдебий мийраслар. «Қарақалпақ әдебияты» газетасы, 2016, май. №5 (65).
5. Юлдашев Қ., Юлдашева М. Бадий таҳлил асослари. – Тошкент: КАМАЛАК, 2016, - стр 461.
6. Юсупов К.А. Методика преподавания каракалпакской литературы. – Ташкент: Сано-стандарт, 2018. Стр.336.
7. Юсупов К.А Методика преподавания каракалпакской литературы в академических лицеях. (монография). – Нукус: Каракалпакстан, 2019. -Стр. 112
8. Хожаниязов Ө. Жайлаўдағы бәхәр. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1987. 372 бет.

(Мысаллар усы китаптан алынды.)

ИЗУЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА КАЛИ ЖУМАНИЯЗОВА В АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ

Юсупов Конысбай Абылович

Канд.филолог. наук, доцент
Г.Нукус, Республики Узбекистан и Каракалпакстан

Алламбергенова Минайым

Учительница академический лицей КГУ
Г.Нукус, Республики Узбекистан и Каракалпакстан

Аннотация: К.Жуманиязов – поэт, прозаик, журналист. Он один из ведущих каракалпакских прозаиков. Им изданы сборники «Первые думы», «Стремление», «Повесть Косбулака», роман «Первый шаг». Произведения писателя неоднократно переводились на русский и другие языки. Эпические произведения К.Жуманиязов монументальны не только по объему, но и по идейно-тематической значимости, масштабам характеров.

Ключевые слова: поэт, произведение, поэма, литературовед, образ, творчество, стиль, метод, жанры, язык, литература.

XX эсир каракалпак әдебиятының 60-90-жылларында өзинің поэзиясы, прозасылық дәретпелери менен айрықша көзге түскен жазыўшылардың бири Қалый Жуманиязов болып, өзинің заманласлары болған Т.Жумамуратов, И.Юсупов, Ө.Хожаниязов, Т.Сейтжанов, Х.Турымбетов ҳ.т. басқалардың дәретиўшилиги арасында өз ҳаўазы, стили менен өзгешеленип турды. [1]

XX эсирдің 60-жылларынан баслап каракалпак поэзиясына ҳәм прозасына өз стили, жолы ҳәм дәретиўшилиқ шеберлиги менен кирип келген талантлы сөз зергерлериниң бири Қалый Жуманиязовтың өмири ҳәм дәретпелери ҳаққында тоқтап өтетуғын болсақ, ол 1924-жылы 10-майда Шымбай районындағы Тазажол аўылында туўылған. Ўатанға шын ықласы менен хызмет етиў ҳәм ана ўатан топырағын душпанлардан қорғаў мақсетинде бириншилерден болып өз арзасы менен урысқа атланып, 1942-жылы 2 ҳәм 3- Украина фронты қатарында пүткил Украина, Молдавия, Румения, Венгения, Болгария ҳәм Югославияны душпанлардан азат етиўге қатнасады. Солай етип 1941-1945-жыллары екинши жәхән урысы фронтларына қатнасып ўатанды қорғаўға жан-тәни менен үлес қосып, ҳақыйқый қаҳарманлық ислери менен улыўма инсанийлық сезимлерин көрсетти. Оның бундай қаҳарманлық ислери ҳәм улыўма инсанийлық сезимлери бүгинги ғәрезсизлик дәўирдеги жаслар тәрбиясы ушын үлкен тәрбиялық әҳмийетке ийе. 1947-жылы әскерликтен қайтып келгеннен соң мектепте муғаллим болып иследи. 1950-жылы педагогикалық училищени сырттан оқып питкереди. [2]

1955-жылы Қаракалпак мәмлекетлик пединститутын иштен питкерип, «Еркин Қаракалпакстан» газетасына жумысқа келип, бул жерде дәслепп әдебий

хызметкер, соңынан бөлім баслығы, 1958-77-жылдары «Еркін Қарақалпақстан» газетасының өз хабаршысы, кейінгі жылдары «Әмиўдәрйя» журналының проза бөлімінің баслығы лауазымларында мийнет етті. Талант ийесі педагогикалық институтта оқып жүргеннен баслап-ақ республикалық газеталарға дәслепки лирикалық қосықтарын хәм гүрриңлерин шығара баслады. Сөз зергері өзинің көркемлік дүньясына бай әдебий дөретиўшилиги менен китап оқыўшыларына бирнеше поэтикалық топларын инам етті. [3]

Қалый Жуманиязов дөретиўшилигине тән өзгешелик ол дәўир талабы менен бирге жасады. Жазыўшы, шайыр хәм журналист сыпатында жәмийетлик өмиримиздің әхмийетли мәселелери ҳаққында көркем дөретпелер жазды. Жазыўшының «Талпыныў» (1960), «Дәслепки ойлар» (1961), «Қосықлар» (1972), «Жырларым мениң» (1972) «Қырғаўылдың шөжеси» (2018) атлы қосықлар хәм поэмалар топлары басылды. Талантлы жазыўшы сыпатында «Қызыл кум қоңыратлары» (1969), «Қосбулақ қыссасы» (1974), «Дәслепки адым» (1980), «Күтемен сени» (1985), «Қарама-қарсы жоллар» (1991), «Тайыншақлы еки бала» (1992), «Таңламалы шығармалары» (1994) деген прозалық топларын китап оқыўшыларына мийрас етип кетти.

Қалый Жуманиязовтың прозалық шығармалары Ю.Карасаев тәрәпинен аўдарылып, «Первые шаги» (1988), «Запах чингизия» (1984) атамасында рус тилинде китап болып басылып шықты. Жазыўшының буннан басқа да бирнеше көркем дөретпелери басқа халықлар тиллерине де аўдарылған.

Қалый Жуманиязов «Қарақалпақстан Республикасына мийнети синген мәденият хызметкери» хұрметли атағына ийе, сондай-ақ ол «Қахарманлығы ушын» медалы, Қарақалпақстан Республикасы Жоқары Қенесиниң хұрмет жарлықлары менен сыйлықланған. Ол 1961-жылдан Жазыўшылар аўқамының ағзасы.

Қалый Жуманиязовтың дөретиўшилигине байланыслы әдебиятшы-сыншылар тәрәпинен өз ўақтында жетерли пикирлер айтылмады. Сонлықтан сөз зергериниң көркем дөретпелери ҳаққында шолыў түринде пикир билдириў мақсетке муўапық болып табылады. Ҳақыйқатында да талант ийесиниң поэзия хәм проза бағдарларында теңдей қәлем тербете алыўы оның жазыўшылық шеберлигинен болса керек.

Қалый Жуманиязовтың бала турмысына арналған бирқанша көркем дөретпелери бар. Шайырдың «Қырғаўылдың шөжеси» деген поэтикалық топламына «Бахытлы балалық», «Балам», «Анама», «Еки терек», «Ақ кептер», «Тазалық», «Еркелигим еске түссе», «Парахатшылық жасасын!», «Хә қарлығаш, қарлығаш» сыяқлы бирнеше лирикалық қосықтары хәм «Мараттың ықласы», «Қырғаўылдың шөжеси» атлы поэмалары киргизилген. Бул поэтикалық топлар балалар поэзиясына арналып, онда ўатан, ана, тәбият, парахатшылық, тазалық, дослық сыяқлы темалар тереңнен жырланады.

Және де жазыўшы прозасында балалар турмысына арналған бирқанша көркем дөретпелери бар. Солардың ишинде «Тайыншақлы еки бала» атлы повести қызықлы хәм ықшам ўақыяларға қурылған. Дөретпеде портрет, пейзаж, көркемлеў қураллары орынлы ислетилип, қахарман образын ашып берий

мақсетінде қолланылған. Оңғарбай хәм Отарбай образлары тәсирли сүүретленип, барлық ўақыялар усы образлар этирапына жәмленген.

1960-жыллары қарақалпақ прозасында очерк жанры бойынша бир қанша жазыўшылар қәлем тербетти. Солардың бири Қалый Жуманиязов еди. Оның «Қызыл кумдағы қоңыраўлар» деген топламында «Қойлардың үркиўи», «Из куўғанда», «Кимдики дурыс», «Усыл хәм нәтийже», «Қоңыраўлар хәм отлар», «Мәртлик ис», «Қақпаншы», «Қыс киятыр», «Исеним» қусаған бирнеше очерклери орын алып, онда шарўашылық темасы кең сөз болып, шарўашылық пенен шуғылланып атырған адамлардың ҳадал хәм пидәкерлик мийнетлери сүүретленген. Олардың халыққа ислеп атырған хызметлери ҳаққында кең сөз болып, барлық очерклериниң мазмуны үлкен тәрбиялық сыпатқа ийе.

Қалый Жуманиязовтың «Күтемен сени» деген прозалық топламына «Өкиниш», «Жайлаў жулдызы», «Күтемен сени» сыяқлы повестьлери берилип, бул дәретпелерде қахарманлардың жаслық жыллары мийнет пенен байланыслы тереңнен ашып көрсетилген. Хәрбир дәретпесиниң сюжети қызықлы ўақыяларға қурылған. Жазыўшының «Қарама-қарсы жоллар» деген прозалық топламына «Қарама-қарсы жоллар», «Жайлаўым», «Қосбулақ қыссасы», «Атажолы» сыяқлы повестьлери хәм «Түсинбеўшилиқ», «Ықлас», «Дурыс ойлапсаң ағасы», «Бойдақ», «Есте қалған естелик» деген гүрриңлери киргизилген.

Қалый Жуманиязовтың «Таңламалы шығармалары» деген китабына «Дәслепки қәдем» романы хәм «Аўылым» повести киргизилген. Жазыўшының «Дәслепки қәдем» романының темасы хәм идеялық бағдары бириншиден, ондағы берилген ўақыялар екинши жәхән урысына қатнасыўшы Атамурат ғаррының өмирлик жолынан, турмыс тәжирийбелеринен алынып, қахарманның парахатшылық дәўирдеги, мийнет майданындағы қахарманлық хәм пидәкерлик пенен ислеген машақатлы мийнетлери, өмирлик қостары Қәнигүл кемпирдиң бес баланы тәрбиялаўдағы орны, аўыл халқының күн көриси, тиришилиги, жасаў шараятлары, аўыл адамларының психологиялық сезимлери, миллий үрп-әдетлер, той бериў, қыз айттырыў, жаслар арасындағы исеним, ата кәсибин даўам еттириўши Мақсет, Тамара, Айжан кемпир, Сасенем, Қаржаўбай, оның хаялы Гүлсәнем, Өмирбек ғарры, Шамуратлардың образлары монолог, диалог, пейзажлар арқалы ашылып барылады. Жазыўшының «Аўылым» повестинде қахарман образларын шарўашылықтағы ушырасатуғын машақатлы мийнетлер менен байланыстырып сүүретлениўи, әсиресе жаслық, мухаббат темалары кең сөз болып, онда Зайырбек, Кеңесбай, Зерхан образлары сәтли шыққан. Дәретпедеги тийкарғы сюжетлик ўақыялар Зайырбек хәм Зерхан образларына жәмленип, олар арасындағы ҳадал хәм пәк мухаббаттың сүүретлениўи, бир-бири менен сүйисип турмыс қурыўи дәретпениң ең жетискенликлериниң бири.

Қалый Жуманиязовтың «Өкиниш», «Жайлаў жулдызы», «Күтемен сени», «Аўылым» сыяқлы повестьлеринде хәм «Дәслепки қәдем» романында хәр түрли турмыс тараўларындағы конфликтлерди сүүретлеп бериўине қарамастан, онда турмыс шынлығының күшлилиги хәм сол принциплерди қахарман образларына тереңнен сиңдире билиўдеги поэтикалық шеберлиги, идеялық хәм көркемлик жақтан тереңлиги менен басқа жазыўшылардың дәретпелеринен өзгешеленип турады. Оны турмыс пенен салыстырып, жазыўшы «Дәслепки қәдем»

романының сюжетине тийкар болған Атамурат ғарры менен Шамурат, Қаржаубай менен Мақсет, Мақсет пенен Тамара арасындағы конфликтлердің орнын, негизги ис-хәрекетлер қарама-қарсылықтарында өмирде болып өткен уақыялар арқалы шебер жуўмақтастырып сәўлелендирген. Бул усыллар жазыўшының басқа прозалық шығармаларында да конфликтлер хәм қахарманлар образын сәўлелендириўдің тереңлигин келтирип шығарған. Конфликтлерди сол дәўирдің, жәмийетлик турмыстың оғада актуаль мәселелери менен тығыз байланыста сүүретлеў арқалы қахарманлардың образындағы руўхый әдеп-икрамлық сыпатларды терең хәм исенимли түрде ашады.

Қалый Жуманиязовтың прозасындағы конфликтлердің тереңнен алынып, адамлар минез-құлқының анық хәм тарийхый шараятқа сай сүүретленгенин дурыс түсиниў керек. Усы көз қарастан оның дөреткен шығармаларындағы Атамурат ғарры, Мақсет, Гүлсәнем, Өмирбек ғарры, Шамурат, Зайырбек хәм Зерхан сыяқлы образларда әдеп-икрамлық жақтан тәрбиялы хәм мәдениетли инсанлардың ис-хәрекетлери ашып берилген. Жазыўшының бул дөретпелеріндеги конфликтлерди хәм қахарманлар характерин ашыўдағы шеберлигиниң бири - негизги сюжеттеги конфликтлерди ашыў менен бирге қахарманлардың өз-ара сөйлесиўине де сюжетлик хәм конфликтлик ўазыйпа жүклейди. Конфликттиң бул барысында жазыўшы тек ғана курғақ ўақыялар менен баянламастан, ал оларды хәр қыйлы психологиялық сүүретлеў усыллары: қыймыл-қозғалыслар, тәсирли авторлық баянлаўлар көбирек диалогларды өнимли ислетиў арқалы образлардың дүньясын оқыўшылар көз алдына елеслеткен.

Қалый Жуманиязовтың «Өкиниш», «Жайлаў жулдызы», «Күтемен сени», «Аўылым» сыяқлы повестлери атлы повестлерінде хәм «Дәслепки қәдем» романында пейзаж хәм тәбият көринислери арқалы қахарманлардың хәрекет еткен қоршаған орталығы, шараятлары алып сүүретленеди. Ал айырым жерлерде тәбият психологиялық параллелизм усылында сүүретленип, тутас сол дөретпениң тәсирлилигин арттырып, қахарманлар образын бурынғыдан да тереңирек ашыўға хызмет етеди. Жазыўшының және бир шеберлиги сюжеттиң раўажланыў басқышларында қахарманлардың сыртқы портретлик белгилерин қысқа, бирақ тәсирли, анық штрихлар менен сүүретлейди. Жазыўшы дөретпелерінде олардың сыртқы портретлик сыпатларын бирден толық түрде емес, әсте ақырынлық пенен сөз бенен сызып барып, буларды кем-кем толықтыра береді. Солай етип, олар сюжет жолының айырым басқышларында оқыўшыларға бурынғыдан толығырақ сыпатта да көринеди. Бул портрет жасаў Қалый Жуманиязовтың өзине тән усылы болса керек. Демек, жазыўшы қахарманлардың сыртқы келбетин өз эволюциясында ашып көрсетиўге хәрекет етеди. Қахарманның дәслепки белгилерин оқыўшыға еслетип, толықтырып, салыстырып көрсетеди.

Қалый Жуманиязовтың прозалық шығармаларында қахарманның ишки монологларындағы хәр қыйлы сезимлер, сораў-жуўап, ойланыў, ой жуўмағын шығарыў, айрықша өзін-өзи бийкарлаў формалары шеберлик пенен сәўлелендирилген. Сондай-ақ қахарман образлары да көп орынларда ишки монологлар арқалы психологиялық жақтан дәлилленген хәм тереңлестирип

сүүретленген. Бул сүүретлеу усыллары жазыушы шеберлигин көрсетип, каракалпак прозасының көркемлик дәрежесин жоқарылатыуға хызмет етеди.

Улыумаластырып айтқанда, бүгинги жаслар белгили жазыушы хэм шайыр Қалый Жуманиязовтың дөретиушилигин тереңнен үйренип барады. Олар және де жазыушының әдебий дөретпелери менен танысып, каракалпак әдебиятын тематикалық, жанрлық хэм көркемлик жақтан рауажландырууға салмақлы үлес қосқанлығын тереңнен түсинип алады. Оның көркем дөретпелери ғарезсизлик дәуирдеги жаслар ушын да үлкен тәрбиялық әхмийетке ийе бахалы әдебий мийраслар болып, оларды улыума инсаныйлық, әдеп-икрамллылық, эстетикалық сезимлерге тәрбиялайды.

Список литературы

1. Юсупов К.А. Методика преподавания каракалпакской литературы в академических лицеях. (монография). – Нукус: Каракалпакстан, 2019. -Стр. 112
2. Yusupov K.A. Scientific and theoretical foundations of teaching Karakalpak literature at academic lyceums // Journal of Critical Reviews. (ISSN 2394-5125). – Vol 7, Issue 7, 2020. – №1. – P. 349-354. ([https://www.scopus.com /sourceid / 21100920227.](https://www.scopus.com/sourceid/21100920227))
3. Konis A. Yusupov. Studying Forms of Teaching Karakalpak Poetry at Academic Lyceums // Eastern European Scientific Journal (ISSN 2199-7977). – Germany, 2018. – № 3. – P. 72-75. (13.00.00. №1)
4. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде драмалық шығармаларды интерактив технологиялар менен оқытуу // Муғаллим хэм үзликсиз билимлендириу. – Нөкис, 2019. – № 6/1. – Б. 4-8. (13.00.00. №20)
5. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде Т.Қабуловтың өмири хэм лирикасын үйрениу // Пим ha'm ja'miyet. Нукус давлат педагогика институти журнали. – Нукус, 2020. – № 1. – Б. 106-110. (13.00.00. №3)
6. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде лирикалық шығармаларды таллау // Қорақалпоқ давлат университети ахборотномаси. – Нукус, 2020. – №1. – Б. 181-184. (13.00.00. №13)
7. Yusupov K.A. Scientific and theoretical foundations of teaching Karakalpak literature at academic lyceums // Journal of Critical Reviews. (ISSN 2394-5125). – Vol 7, Issue 7, 2020. – №1. – P. 349-354. ([https://www.scopus.com /sourceid / 21100920227.](https://www.scopus.com /sourceid / 21100920227))
8. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде Т.Қайыпбергенев дөретиушилигин оқытуу методикасы // Пим ha'm ja'miyet. – Нукус, 2020. – № 2. – Б. 100-103. (13.00.00. №3)
9. Yusupov K.A. Akademik litseylarda qoraqalpoq adabiyoti // Til va adabiyot ta'limi. – Тошкент, 2020. – № 6. – Б. 40-41. (13.00.00. №8)
10. Yusupov K.A. Methods of teaching literary material at academic lyceums according to the program // Academicia. An International Multidisciplinary Research Journal (India). (ISSN: 2249-7137). – Vol. 10 Issue 5, 2020. – P. 1628-1634. (Impact Factor: SJIF 2020=7,13)

НЕСІПБЕК АЙТҰЛЫНЫҢ АҚЫНДЫҚ ШЕБЕРЛІГІ

Рахимбаева Гаухар Кинаятовна

филология ғылымдарының кандидаты,
«Тұран-Астана» университетінің доценті, Қазақстан

Төлеу Әйгерім

«Тұран-Астана» университеті
«Аударма ісі» мамандығының 1-курс студенті, Қазақстан

Несіпбек Айтұлы – Қазақстанның белгілі еңбек сіңірген қайраткері, Алашқа танымал, ақындық еңбек жолын ерте бастаған Семейдің тумасы. Жазушы поэзиядағы бастапқы жолын белгілі бір ақынның туындыларымен емес, қазақтың қара шумақты өлең жолдарымен бастаған. Көптеген газет орталықтарында әдеби қызметкер болып қызмет атқарған. Несіпбек Айтұлы мен абайтанушы ғалым Тұрсын Жұртбай жарты ғасырға жуық дос болған, оларды әдеби шығармашылық және газеттегі қызметтері табыстырған. Несіпбек Айтұлы танымал ақын жазушы ғана емес шебер аудармашы.

Ақындық шеберлік дегеніміз – ақын бойындағы шығармашылық қасиет пен шынайы таланттың биік құдіреті, ұлттық әдебиеттегі сезім мен сырға толы тамаша өнер. Несіпбек Айтұлы Тарбағатайдың бер жағы мен арғы жағынан жауды қуған, елін жаудан қорғаған ХҮІІ-ХҮІІІ ғасырлардың батырлары жайлы жиі қалам тербеді. Оның Қабанбай, Бөгенбай, Бердіқожа, Шақантай, Кенесары, Тайжан, Наурызбай туралы жазған дастандары қазақтың ұлттық поэзиясында елеулі табысты деп бағаланды. Қазақтың ұлы батыры «Жалаңтөс Баһадүрұлы» туралы да қалам тербеді. Ақын бүкіл тәуелсіздік, әсіресе Абылай заманынан бері, сол заманның батырлары, кешегі, бүгінгі заманның тұсындағы қазақтың тағдыры туралы, жалпы тәуелсіздіктің тұтас шежіресін өлең тілімен өрнектеген ақын.

Ақын халықтың шынайы сыйына, құрметіне бөленіп, төрден орын алатын жасқа жетті. Ақын алғашқыда сезімді, кейін оқиғалы өлеңдерімен танылып, ақырында көлемді дастандар жазуға көшеді. Бұл орайда зор табыстарға жетті. Соның бір сатысы болған оқиғалы өлеңдері қазақ әдебиетінде өте жоғары бағаланды. Ел даңқында желбіреген азаттықтың туы ақынға шабыт үстіне шабыт қосады. Әрбір ақын- жазушы өз замандарында болған оқиғаны ақ қағазда терең мағыналы етіп жырлайтыны белгілі. Ақынның «Көк ала үйрек», «Құланаян Құлманбет», «Сүйінбай» атты поэмаларында ұлт мақтана білетін ұлы тұлғалардың бейнесі көркем сомдалады.

Поэзия әрқашанда адам жанының құпия дүниесінен, шабытынан ақ паракқа түсетінін білеміз. Несіпбек Айтұлы өз ойын, сезімін оқырмандарына еркін сездіре алатын көркем әдеби шығармаларымен белгілі.

Адамзат әрқашан поэзияның адам жанының құпия сырынан жаратылатынын біледі және соған сенеді. Аристотель айтып кеткендей, басқа өнер және әдеби

шығармашылық бәрі адамзат қолынан жасалса, поэзияның құдайдың құдіретінен, қасиетінен жаратылатынын мойындаймыз.

Шебер ақынның ғажап шығармашылығына жылдан-жылға ел ықыласы және жастардың шабыты ашыла түсуде. Тілі шұрайлы, ойы құнарлы, сезімі сергек, көркем образға бай, серпінді, еркін шабытты көркем өлеңдері мен көлемді әдеби дастандары арқылы жиырмасыншы ғасырдың соңындағы қазақтың өлең-жыр өнерін биік шыңына көтере алған Несіпбек Айтұлының жырларында болашақ ұрпақ сабақтастығы, уақыттың байланысы арқау етілген, аталмыш мәселелер керемет өлең-жырларымен, туған даласының және оның жыршысының көркем әдеби бейнесі арқылы өрнектеледі. «Тарбағатайға», «Секітас», «Ауылыма» атты көркем әдеби жырларында туған елінің, жерінің, даласының кереметтігі көркем жеткізіледі. Ақынның табиғат тақырыбына арналған өлеңдерін атар болсақ: «Көктем», «Ақша бұлттар», «Көктем келді тағы да», «Жабырқасаң орман жаққа жалғыз бар», «Таудағы түнгі сурет» т.б. Мысалы, «Ауылыма» өлеңін алсақ:

Көкжиектен ары қап сағым басса,
Сағым басса мүмкін бе сағынбасқа?
Тел құлындай өсірген туған ауыл,
Сен дегенде шығарда жаным басқа.
Тасаланып тауларың көк пердені,
Көз жаздым- ау көркіңнен көптен бері
Сағындым ғой тоқымдай ақ бұлттыңды,
Қазын күткен көлдердей көктемдегі.
Аңсадым мен ботакөз бұлағымды,
Ауыздықсыз, алаңсыз бұла күнді.
Кімдер менің үйреткен анау жылғы
Ат қып мініп жүр екен құнанымды?...[1, 19-б.].

Ақын бұл өлеңінде туған өлкесін, туған даласын сағынғанын шебер жеткізеді. Қанша дегенмен әр адам өмірінде өзінің туған жері киелі әрі жүрегіне жақын, жылы саналады. Несіпбек Айтұлы бұл көркем өлеңінде шын көңілімен жүрегімен туған жерінің биік жасыл тауларын, көрікті жазық даласын бейнелеп отырып сағынышын оқырманға сездіре біледі. Сылдырап аққан суын, мөлдір, таза бұлағын, өсірген құлынын суреттейді. Туған жер сөзін естігенде жан-дүниеге ыстық сезім ұялайды.

Ақынның «Ауылыма» өлеңін оқығанда кез келген оқырман туған жерін, ауылын, таза ауасын, жасыл жайлауын махаббатпен еске алып, шын көңілмен оқиды. Әрбір жанға туған жері көзіне жылы, көңіліне ыстық сезіледі. Кіндік қаны тамған жеріне әрқашан сүйіспеншілікпен қарайды. Несіпбек Айтұлы дәл сондай сезіммен, жеріне ауылына деген ерекше махаббатпен өлеңін ақ параққа түсіріп, оқырмандарына, ауылына, бірге өскен туған-туысына, жерлестеріне тарту еткен. «Ақша бұлттар» өлеңінде:

О, ақ ұлпа ақша бұлттар,
Ақша бұлттар – ақ шабыттар.

Күн тығылған көкірегінді
Алатауға ақтарып сал.
Шындар ашсын қабақтарын,
Ынтықтыра қарат бәрін.
Ақиықтар мамығыңа
Малып ұшсын қанаттарын,
Аруанадай шудаланған,
Ақша бұлттар қуған арман,
Толтыр маржан шелегіне
Арулардың суға барған.
Шаттық толсын ақ отауға,
Жадырасын Алатау да...[1, 21-б.].

Ақын бұл өлеңінде аспандағы ақ бұлттармен сырласқандай болады. Бұлттар ашылған кезде жарқырап, нұрын шашып, ақша бұлттың артына тығылған күн шығады. Күннің шығуы, жылы нұр шашуы – тірі жанға ерекше жылулық, ыстық әсер береді. Күн шыққанда табиғатқа жан бітіреді. Ақын табиғатты бейнелеуде өзіне тамаша шабыт алады. Аспаннан түскен жарық нұрдан шабыт алып, өнерге деген құлшынысын арттырады. Аспанды күңіренген ақша бұлттар жапқанда күн суытып, жайқала өскен гүлдер, жасыл жазық шөптер жылуынан, жарығынан айырылады. Күн шыққанда айналада шаттық толып, тау да, жазық дала да жадырап, жан кіре бастағандай болады.

Несіпбек Айтұлы ән, өлең, жыр дастан жазуға үлкен үлес қосқан қаламгерлердің бірі. Ақын қазіргі қазақ қоғамындағы өзекті де күрделі мәселелер, ұлтымыздың жарқын болашағы және жастардың жағдайы, тағы басқа мәселелер туралы ашық ой білдіріп, өзіндік ойларын жариялап отыратын еркін ойлы қаламгер. Несіпбек Айтұлы шығармаларында ана тілі, ата діні, баба жолы, ұлттық құндылықтар, рухани мәдениетіміз, халық өміріндегі толғағы жеткен түйткілді дүниелер назардан тыс қалған емес.

Несіпбек Айтұлының керемет көптеген аударма өлеңдері де бар. Оның түрік ақыны Жүніс Еміреденнің шығармасы «Мұхаммедке сыйыну» атты аудармасы жарық көрген. Ол өлеңде Мұхаммед Пайғамбардың қасиеті, пәнидегі қарызын өтеуі, хақ жолға өзі ғана түсіретіні жырланады. Жүніс Еміреденнің бұл ғана өлеңін емес, тағы да көптеген шығармасын аударған.

Ақын қытай ақындары Либайдан және Бо Цзюидің өлеңдерін аударып шығарған. Және олар ғана емес қырғыз, ұйғыр, орыс тілдерінен де аударып, жарыққа шығарған өлеңдері өте көп.

Жастайынан қазақтың жазушы, ақын, аудармашы қаламгерлеріне еліктеп өскен. Өзінің шығармашылығын қалыптастыруда Қадір Мырза үлгі тұтқан. Ал өлеңдерінің жарыққа шығуына себепкер болған, тікелей қамқорлық жасаған Мұхтар Мағауин болған. Жыр дастандар мен көркем шығармаларын аударуда Құрманбай Толыбаев ағасы көмек берген. Тәуелсіздік, батырлар туралы көп жырлауының себебі, жас ұрпақтың санасына тәуелсіздікке қалай жеткеніміз туралы ойды сіңіру болған.

Несіпбек Айтұлы өте ұлтжанды, халықтың мәселесін, жағдайын толғай білетін ақын. Ақынның терең мағыналы, ойлы жырларының жас ұрпаққа, оқырмандарына рух сыйлап, патриотизмге баулуда теңдессіз рөл атқарары сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Несіпбек Айтұлы. Жеті томдық шығармалары. 1-том. Астана: Фолиант, 2014.-328-бет.
- 2.<https://stan.kz/kazaktyn-kornekti-akyny-nesipbek-ayt>

МЕТОДИ АКТИВІЗАЦІЇ ПАМ'ЯТІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Тітова Ольга Борисівна

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології
Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

Однією з найважливіших здібностей, якими обдарована кожна людина від народження, є пам'ять – унікальне явище, що дозволяє записувати, зберігати та при необхідності відтворювати одержану інформацію.

Особливої актуальності проблема розвитку пам'яті набуває в той період, коли провідним видом діяльності дитини стає навчання. Численні дослідження показують, що коректна організація засвоєння школярами навчального матеріалу нерозривно пов'язана з оптимізацією їхньої пам'яті, формуванням у них мнемотехнічних прийомів.

Сьогодні стрімко збільшується обсяг інформації, необхідний для запам'ятовування. Світ змінюється набагато швидше, ніж ми здатні помітити, особливо у сфері продукування і трансляції знань. Саме цей дисонанс між інформаційним вибухом та здатністю людини обробляти й засвоювати нові знання вимагає адекватної відповіді сучасної системи освіти щодо формування в учнів раціональних способів запам'ятовування.

Скажімо, під час вивчення певної мовної теми, варто скористатися техніками ейдетики, зокрема такими, як: мнемоніка (запам'ятовування інформації шляхом підбору штучних асоціацій); ланцюжковий метод (поступове створення асоціацій, наприклад, від загального до конкретного); акровербальний метод (перетворення інформації на жартівливі тексти, фрази, вірші). За допомогою таких видів роботи відбувається не тільки активне засвоєння теоретичного матеріалу, але й розвиток творчих та креативних здібностей учнів.

Ілюстровані правила сприяють візуалізації навчального матеріалу та кращому розумінню правил орфографії та пунктуації, адже конкретне зображення простіше зрозуміти, ніж абстрактні образи чи словесні правила й визначення.

Малюнок до правила

На уроках мови доцільно застосовувати ігрові методи навчання, що залучають до пошуку, винахідливості, збуджують бажання перемоги, активізують увагу та пам'ять школярів.

Зокрема, розвивають абстрактне та логічне мислення учнів різноманітні ребуси та кросворди.

Психологічній активізації мислення сприяють метод каталогу (перенесення на об'єкт якостей інших предметів), оксюморон, метод фантастичної проблеми, метод символічної синектики, метод емпатії тощо.

Ефективними формами навчання та перевірки набутих знань є інтерактивні мультимедійні вправи, створені за допомогою вебсервісу LearningApps.org, а також тестовий контроль і вікторини на платформі Kahoot.

Список літератури

1. Мартиненко І. В. Логопсихологія: курс лекцій. Навчальний посібник. К. : ДІА. 2014. 100 с.
2. Чорненко Н. Ейдетика та мнемотехніка як засіб формування навчальних компетентностей учнів з української мови і літератури. *Інноваційні підходи*. URL: http://napryam3.blogspot.com/2016/02/blog-post_22.html.

ИЗУЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА КОНЫСБАЙ КАМАЛОВА В АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ

Юсупов Конысбай Абылович

Канд.филолог. наук, доцент

Г.Нукус, Республики Узбекистан и Каракалпакстан

Аннотация: Ведущим критиком и исследователем каракалпакской литературе является Конысбай Камалов. Большая заслуга принадлежит К.Камалов в подготовке учебных программ и учебников для средней школы по каракалпакской литературе. Он является одним из авторов учеников для 8-9-10 классов по каракалпакский литературе, программ по для средней школы и для университети. Им написано свыше триста монографий, исследований, статей и рецензий.

Ключевые слова: писатель, произведение, роман, литературовед, образ, творчество, стиль, метод, жанры, характер, психологизм.

XX эсирдин 60-80-жыллары каракалпак әдебияттануы илиминде изертлеуді талап етип турған теориялық мәселелер жүдә көп еді. Солардың ишінде жазыушылардың жеке дәретиўшилигин, әдебий жанрларды, көркем методты изертлеу әдебияттануы илиминдеги ең әҳмийетли машқалалардан есапланды. Бул машқалаларды изертлеуде белгили алымлар М.Нурмухамедов, С.Ахметов, Қ.Мақсетов, А.Пахратдинов, К.Мәмбетов, Қ.Камалов, А.Пирназаров, С.Баҳадырова ҳәм тағы басқалар өз үлеслерин қосты. Әсиресе, усы мәселелер бойынша алым ҳәм сыншы Қ.Камаловтың бир неше илимий изертлеу жумыслары, сын мақалалары ҳәм методикалық мийнетлери баспадан жарық көрди. Белгили алымның илимий дәретиўшилиги бойынша С.Ахметов, М.Нурмухамедов, Қ.Мақсетов ҳәм тағы басқа илимпазлар тәрәпинен жоқары баға берилди. Илимпаз Қ.Камалов миллий әдебиятымызды тереңнен изертлеп, повесть жанрының пайда болуы ҳәм қәлиплесиў мәселелерине байланыслы «Қарақалпак повести» (Жанрдың эволюциясы, Нөкис, 1978) атамасындағы монографиясын, әдебияттың гейпара мәселелери бойынша «Кәрўан басы» (Нөкис, 1983) деген илимий теориялық мақалалар топламын, Қарақалпак әдебиятында методлардың пайда болуы, дәрәуи ҳәм қәлиплесиўине байланыслы «Қарақалпак әдебиятында көркем методтың эволюциясы» (Нөкис, 1988) атамасындағы монографиясы, әдебий критикалық мақалалар жыйнағы бойынша «Дала бүркити» (Нөкис, 1990) деген илимий мийнетин баспада жәриялады. Усылардың ишінде қарақалпак әдебияттануы илими тарийхында салмақлы орынды ийелейтуғын илимий мийнети - бул «Қарақалпак әдебиятында көркем методтың эволюциясы» деген монографиялық жумысы болып, онда көркем методтың ишки факторы, пайда болуы ҳәм қәлиплесиўи, раўажланыў мәселелери қарақалпак әдебияты бойынша тутас изертленген. Монография композициялық жақтан шебер қурылған, бапларға ҳәм бөлимлерге дурыс бөлінген. Бул мийнеттиң баспадан шығыуы ушын профессор С.Ахметов, Қ.Мақсетов, А.Пахратдинов ҳәм С.Ниетуллаевлар сын пикирлерин билдирген.

Кирисіу бөлімінде көркем методты изертлеудің тийкарғы мақсети хәм ұазыйпалары, илимий жаңалығы, көркем метод бойынша изертленген илимий мийнетлерден силтемелер алып, теориялық пикирлерин раўажландырған. Мәселен, Н.Жапақов [1], Қ.Камалов [2] хәм С.Бахадыровалардың [3] илимий мийнетлери баспадан шықты. Бирақ бул мийнетлерде қарақалпақ фольклоры хәм революцияға шекемги қарақалпақ әдебиятында көркем метод мәселелери илимий теориялық жақтан толық изертленип шешимин таппаған. Сонлықтан Қ.Камалов көркем метод мәселесин докторлық жұмыс ретинде изертлеп, қарақалпақ әдебиятында көркем метод эволюциясын толық хәм тутас изертлеп белгили бир шешимге келген еди. Көркем метод деген не? Бул мәселе бойынша белгили илимпазлар Л.И.Тимофеев, В.Д.Сквозников, И.Султанлардың илимий мийнетлеринен силтемелер алып пикирлерин әдеуір раўажландырып, олардың көркем методқа болған көз-қараслары хәр қыйлы билдирилген. Көркем метод ҳаққында сораўға Л.И.Тимофеев «Көркем метод...- творчествоның белгили тарийхый өзгешелигине байланыслы түсиник, ол жазыўшылардың өмир кубылыс, таңлаў хәм бақлаў принциплериниң өзи дегенди анлатады» - деп жуўап берсе, И.Султан «метод-көркем өмирди дөретиўшиниң таңлаған ҳақыйқатлыққа творчестволық қатнасының улыўма творчестволық принципи яғный көркем шығармада турмыс ҳақыйқатлығын қатты сәўлелендириў принципи» - деген пикирлери келтирилген. [4]

Жұмыстың биринши бабында «Революцияға шекемги қарақалпақ фольклорында өмир шынлығының сўўретлениўи» деген мәселе бойынша пикирлер айтылған. Өз пикирлерин теориялық хәм илимий жақтан байытыўда белгили илимпазлар В.Е.Гусев, Н.Дәўқараев, Р.Бердибаев (қазақ илимпазы), В.М.Жирмунский хәм тағы басқа алымлардың фольклор хәм жазба әдебиятта изертленген мийнетлеринен орынлы силтемелер келтирип өткен. Фольклорды арнаўлы изертлеўши илимпаз В.Е.Гусев фольклордың барлық жанрлары, қосықлар, мифлер, ертеклер, аңыз сөзлер, әпсаналар, жумбақлар, бәдик, гүлапсан хәм қахарманлық дәстанлардың дәслепки формалары пайда болғанлығын атап өтсе, илимпаз бул пикирлерге өз теориялық қатнасын билдирип өтеди. Усы мәселе бойынша дәслепки пикирлерди билдирген қарақалпақ әдебияты тарийхын биринши рет тутас изертлеўши Н.Дәўқараевтың илимий көз-қарасларын басшылыққа алған. Биринши бапта профессор Қ.Камалов қарақалпақ фольклорында көркем методтың тийкарғы дереклери бар екенлигин айта келип, «Қарақалпақ фольклорында таза бир көркем метод жоқ» [5] -деген орынлы пикирди билдиреди. Сонлықтан қарақалпақ фольклорында мифологиялық, фантастикалық, романтикалық хәм реалистлик сўўретлеўлер араласып келеди. «Қарақалпақ әдебиятында көркем методтың эволюциясы» деген монографияның екинши бабы «Қарақалпақ әдебиятында реализм методының пайда болыўы хәм қәлиплесиўи» деп аталып, онда қарақалпақ әдебияттаныў илиминде 60-80-жыллары қарақалпақ жазба әдебиятының тарийхы ҳаққында жазылған илимий мийнетлерге шолыў исленип, өзиниң жазба әдебиятта реализм методының пайда болыўы ҳаққында изертлеў жұмысын алып барды. Бул мәселе ҳаққында М.Нурмухамедов [6], И.Сағыйтов [7], Ә.Насуруллаев [8], Х.Хамидов [9], К.Мәмбетов [10] хәм Н.Жапақовлардың [11]

мийнетлерине таллау жасап, XVIII-XIX ғасырлардағы қарақалпақ әдебиатында реализм методынның қалыптасуының бір белгиси сыпатында тарихый темада шығармалар дәстүрі дәстүрлерінің пайда болуы менен байланысты болғанын көрсетеді. Изерттеуші Қ.Камалов бұл мәселелерді былайынша дәлелдеп береді: 1) XVIII-XIX ғасырлардағы қарақалпақ поэзиясының үкілдері халықтың социалдық-тарихый өмірінің рауажланыуын реализм методы тийкарында көрсетуді шығармаларда қаһарманлардың типик образын дәстүрі арқалы әмелге асырды. 2) XVIII-XIX ғасырлардағы қарақалпақ поэзиясында қаһарманлар образының типиклиги, биринши гезекте шайырлардың образы арқалы көрінеді. 3) XVIII-XIX ғасырлардағы қарақалпақ жазба әдебиатында реализм методынның қалыптасуының бір белгиси сыпатында авторлардың, жеке шайырлардың реаль типик образларының пайда болуында көрінеді. 4) XVIII-XIX ғасырлардағы қарақалпақ шайырларының эпикалық шығармаларында халықтың тарихый тағдири, социал-экономикалық өміри үшін типик жағдайлар, уақыттар сүретленип, оларда типик қаһарманлардың образлары дәстүріледі. Солай етип, белгилі алым Қ.Камалов бұл мийнетінде көркем методтың қалыптасуының усындай белгилерін көрсетіп берген. Монографияның үшінши бабы «Қарақалпақ әдебиатында социалисттик реализм методынның пайда болуы хәм қалыптасуы» деп аталып, онда Қ.Әуезов, С.Мәжитов, Қ.Ерманов, Ж.Аймурзаев, Н.Дәуқараев, Ә.Өтепов, М.Дәрибаев, А.Муысаев, А.Дабылов, С.Нурымбетовлардың дәстүрішилиги бойынша илимий теориялық пикирлерін билдирген. Биз монографияның бұл бабын таллау бүгинги әдебиаттануы илиминің табыслары менен бағалайтуғын болсақ, мақсетке мууапық болмайды. Өйткени социалисттик реализм методы көркем әдебиатта 80-жыллардың ақырына шекем қолланылып, ғәрезсизлик дәуирден баслап әдебиаттануы илиминде өз күшін жойытты. Соған қарамастан алымның «Қарақалпақ әдебиатында көркем методтың эволюциясы» деген мийнети әдебиаттануы илиминде теориялық хәм илимий жақтан бағалы монографиялық жұмыс.

Солай етип, алымның қарақалпақ әдебиаттануы илиминдегі үлкен жетіскенліклерінің бири - қарақалпақ повестінің пайда болуы, қалыптасуы хәм рауажланыуы усаған мәселени арнаулы изертлеп, бириншилерден болып повесть жанрының қасиетін теориялық хәм илимий жақтан М.Дәрибаев, Ә.Шамуратов, Ж.Аймурзаев, А.Бегимов, Ө.Хожаниязов хәм тағы басқалардың повестьлері тийкарында ашып көрсетіп, кандидатлық жұмысын табысты жақлады. Екиншиден, Орта Азия хәм Қазақстан халықлар әдебиатында аз изертленип атырған проблемалардың бири - бұл көркем әдебиаттың көркем метод эволюциясы болды. Усы мәселе бойынша Қ.Камалов үлкен илимий жаңалық ашып, көркем метод эволюциясының фольклор хәм жазба әдебиаттағы белгилерін толық изертлеп өз уақтында докторлық жұмысын табысты жақлады. Булардан басқа алымның «Кәрұан басы» илимий топламы 1983-жылы «Қарақалпақстан» баспасынан жарық көрді. Бұл кітапқа илимпаздың бир неше көлемлі мақалалары, изертлеу жұмыстары киргизілген. Топламда «Сүретлеудің мифологиялық- фантастикалық элементлерінен реализм методына», «Фольклор хәм жазба әдебиат», «Тарихый темадағы

шығармалардың қәлиплесіу жоллары», «Дәуір талабы хәм әдебиятымызда тарийхый теманың сүүретлениуи», «Кәрұан басы», «Алымның жолы» (Әдебий сыпат), «Өмир ышқысында» усаған илимий мийнетлери хәм теориялық сын пикирлери киргизилген. Хәр бир илимий мақалада белгили әдебий теориялық мәселелер изертленген.

Илимпаздың «Сүүретлеудин мифологиялық-фантастикалық элементлеринен реализм методына» мақаласында XIX әсирдин ақыры XX әсирдин басындағы қарақалпақ аўыз еки халық дәретпеси менен жазба әдебиятындағы көркем метод мәселеси қалай пайда болғанлығы изертленеди. Илимпаздың анықлауынша: «Реализм методы халқымыздың жәмийетлик санасының көркем ойының жетилисиуи менен бирге мифология-фантастикалық элементлерден реалистлик сүүретлеуди ийелеуҗе, оннан реализм методына өсип өткен.» [12] -деген жуўмаққа келген еди. Илимпаздың «Фольклор хәм жазба әдебият» деген мақаласында реализмнің пайда болыуында фольклордың әхмийети үлкен екенлиги фактлер менен дәлилленип өтилген. Фольклорлық шығармалардың текстлери әўладтан әўладқа өтип, өмир шынлығын сүүретлеудин, қахарман образын жасаудың улыўма фольклорлық усылларын жетилистирсе, жазба әдебияттың ўәкиллери дәретиўшилигинде өмир шынлығын сүүретлеу, қахарман образын жасау хәм шығарманың көркем формасын белгилеудеги жеке шайырлық шеберликлерин ашып көрсетеди. Оның илимий пикирлери, теориялық ойлары бүгинги ғәрезсизлик дәуириндеги әдебияттаныў илими тарийхы ушын да әхмийетин жойытпады. Алымның илимий мақалалары теориялық жақтан салмақлы хәм терең ойда жазылған.

Бүгинги әдебияттаныў илиминде хәм педагогика тараўында айтарлықтай үлкен өзгерислер болып атыр. Хәр қандай әдебияттың баҳаланыуы бул сыншыларға байланыслы. Сыншылар жетерли баҳа айта алмаса, сол жерде әдебий процессте раўажланбайды. Усы көз-қарастан Қ.Камалов 80-90-жыллары әдебият теориясы, сыны хәм оқытыў методикасы бойынша бир неше илимий мақалаларын жазды. Жоқарыда таллап өткенимиздей еки монографиясы әдебияттаныў илимининң раўажланыуына үлкен тәсир жасаған болса, оның жазған мектеп, жоқары оқыў орынлары ушын арналған сабақлықлары да еlege шекем өзининң әхмийетин жойытпады.

Белгили методист алым Қ. Камалов улыўма билим беретугын орта мектеп ушын әдебият бағдарламаларын бир неше мәрте қайта ислеп шықты [13]. Әдебият бағдарламасы мектеплер ушын сапалы хәм методикалық талаптарға муўапық исленген. Бул бағдарламадағы айырым методикалық мәселелерди бүгинги дүзилип атырған бағдарлама ушын басшылыққа алады. Қ.Камалов, С.Ахметов, З.Айжановлардың дүзген әдебият бағдарламасы («Билим», 1991) тийкарынан түсиник хат, бағдарлама бөлимлери (5-11-классларға материаллардың бөлистирилиуи), класстан тыс оқыў ушын әдебиятлар дизими, оқыўшылардың әдебияттан алған билими хәм көнликпелерин баҳалау усаған бөлимлерге ажыратылған. «Түсиник хат» деген бөлимінде бағдарламада берилген материалларды методикалық жақтан үйрениу усыллары көрсетилген. Бағдарламаның түсиник хатында: «Әдебият жасларды өмир шынлығын терең түсиниуҗе үйрететуғын эстетикалық кураллардың бири. Оқыўшылардың ой-

өрисин өсирийде, олардың жазба хәм аўызша сөз байлығын, саўатлылығын раўажландырыўда әдебият пәниниң ўазыйпалары үлкен» [14] -деген методикалық пикирлер еlege шекем өз қәdirин, баҳасын жойытпады

Белгили әдебиятшы Қоңысбай Камаловтың «Дала бүркити» деген әдебий критикалық мақалалар жыйнағы 1990-жылы «Қарақалпақстан» баспасынан 2000 данада басылып шыққан еди. Бул топлам негизинен үш бөлимнен турады. I бөлимге «Бүгинги проза хәм унамлы қахарман проблемасы», «Бүгинги поэзия хәм дәўир талабы», «Шығарма мәңгилик болсын» деген ойлар хәм болжаўлар бағдарында жазылған теориялық мақалалары киргизилген. II бөлим «Гейпара сөз шеберлери ҳаққында» деп аталып, оған «Жүреги партияға хәм халқымызға берилген жазыўшы», «Дала бүркити», «Интернационалист алым», «Н.Дәўқараевтың көркем шығармалары», «Машақатлы излениўшилерден кейин», «Қарақалпақ әдебияттаныўшылық белгили ўәкили», «Дәўир талабы менен бирге» деген проблемалық мақалалары киргизилген. III бөлим «Рецензиялар» деп аталып, бунда «Мәргия», «Әдебияттаныў илимине қосылған жаңа үлес», «Баҳалы изертлеў», «Зәрүрли қолланба», «Тарийх-бүгин халық хызметинде», «Тиллеринен дүр шашса...», «Шийкилик кимде жоқ», «Поэзияға терең пикир хәм жаңа ойлар керек», «Көркем әдебиятты шебер оқытайық», «Көркем әдебияттың тили ҳаққында», «Кишкене соқпақтан үлкен гүзарға», «Дүнья әдебияттың данышпан ўәкили», «Ким сүйип тыңламас дуўтар намасын...», «Талантлы илимпаз, атақлы устаз», «Алатаўдың сәўир самалы есип тур», «Манас» елинде», «Дыққат хәм итибар керек», «Кимди саўатлы деймиз», «Көркем сөздиң күдиретли устасы», «Адамгершилигим-арым-намысым», «Идеал шайырлар да, қахарманларда керек», «Қарақалпақ фольклористикасының үлкен ўәкили» деген сын мақалалары орын алған. Қоңысбай Камаловтың ҳәр бир мақаласы белгили бир проблемаға қурылғанлығы менен өзгешеленип турады. Оның «Бүгинги поэзия хәм дәўир талабы» деген шолыў мақаласы 1983-жыллар поэзиясындағы жетискенлик хәм кемшиликлерине арналған. Оның «Шығарма мәңгилик болсын...» деген шолыў мақаласында 1984-жылдағы қарақалпақ прозасының жетискенликлери хәм табыслары туўралы пикирлер айтылған. XX әсирдеги қазақ әдебиятының бийик шокқысы М. Әўезовтың өмири хәм дәретиўшилигине арнап «Дала бүркити» деген портретлик мақаласын арнады. Және де илимпаздың «Машақатлы излениўшиликлерден кейин» деген мақаласында 50-жылларынан баслап драматургия тараўында үлес қосып киятырған драматурглердиң бири Пирлепес Тилегеновтың дәретиўшилигине байланыслы сын пикирлери билдирилген. Жазыўшының «Әмиў қахарманлары», «Даўылпазлар», «Көлеңке», «Инсан тәғдири» хәм тағы басқа драмаларына филологиялық таллаў ислеген. Хәр бир драмасының сюжети, образ жасаў мәселелерине үлкен дыққат аўдарып, ондағы жетискенликлерге тоқтап өткен. Солай етип, П.Тилегеновтың драматургия тараўына қосқан үлесин дурыс ашып көрсеткен.

Қарақалпақ әдебияттаныў илими тарийхында гиреўли орны бар алымлар Н.Дәўқараев, Қ.Айымбетов, Қ.Әўезов, О.Кожуров, И.Сағытовлардың қарақалпақ әдебияттаныў илими тарийхына, пән сыпатында системаластырыў ислерине, әдебиятымыздың тийкарғы мәселелерин раўажландырыўға қосқан үлеслери

ҳаққинда аҳмийетли теориялық сын пикирлер билдирип ҳам олардың илимий мийнетлерин дурыс баҳалады.

Ҳақыйқатында да, Қонысбай Камалов 1970-80-жыллары илимий мақалаларды ғанимли жазды. Оның жазған мақалалары бир-бириниң мазмунын қайталамайды. Көпшилик мақалалары рецензиядан ибарат. Белгили алым әдебиаттаныў илиминде болып атырған ҳәр бир әдебий процеске, жаңалықларға дыққат пенен қарап, ҳәр бир жаңалықты, жетискенликлерди ўақтында жеткере алды. Оның «Әдебиаттаныў илимине қосылған жаңа үлеси» деген рецензиясы Өзбекистан Илимлер академиясының «Фан» баспасы рус тилинде басып шығарған «Қарақалпақ совет әдебиятының тарийхы» атлы китаптың жетискенликлерине арналды. Илимпаз «Баҳалы изертлеў» сын мақаласында әдебиатшы Ж.Нарымбетовтың «Қарақалпақ романы» деген монографиясына сын билдирип, мийнеттиң бөлимлерине терең таллаў ислеген. Сондай-ақ ол «Қарақалпақ романы» монографиясы әдебиаттаныў илиминдеги табыслардың бири деп жоқары баҳа берген. Алымның «Зәрүрли қолланба» рецензиясында С. Ахметовтың «Әдебиаттаныў терминлериниң қысқаша сөзлиги» атлы мийнети бойынша сын пикирлер билдирилген. Сыншы Қ.Камаловтың ҳәр бир сын мақаласы ықшам ҳам түсиникли жазылған. Оның рецензияларында теориялық ҳам илимий пикирлер тығыз жәмленген. Қәлеген көркем шығарма, илимий мийнет, жазыўшы дәретиўшилиги бойынша жазылған сын пикирлери белгили теориялық жуўмаққа келип, әдебиаттаныў илиминиң тарийхында қайталанбас сыншы-әдебиатшы екенлигин көрсетип тур. Сонлықтан профессор Қ.Камаловтың жазған рецензиялары бүгинги күн талабына да толық жуўап береді. Илимпаздың «Тарийх-бүгин халық хызметинде» деген рецензиясы Өзбекистан қаҳарманы, жазыўшы Т. Қайыпбергеновтың «Қарақалпақ дәстаны» трилогиясына арнап жазылып, онда жазыўшының романындағы сюжет қурыў, образ жасаўдағы шеберликлери ашып көрсетилген. Сыншы «Қарақалпақ дәстаны» дәретпесине жоқары баҳа берип, романдағы қаҳарман образлары тарийх пенен байланыслы шебер сүүретленгенлигин айтып өтеді.

Белгили сыншы Қ.Камалов «Шийкилик кимде жоқ» рецензиясы тәсирли жазылған илимий мақалалардың бири. Бул мақалада жазыўшы О.Әбдирахмановтың «Босаға» романы әдеўир талланып, оған сын пикирлер айтылған. Алымның бул рецензиясы бүгинги әдебиаттаныў илиминде де өзиниң теориялық пикирлери менен баҳалы. Соның менен бирге 1985-жыллардағы поэзияның жетискенликлери ҳаққинда «Поэзияға терең пикир ҳам жаңа ойлар керек» мақаласы, қарақалпақ әдебиятын оқытыў мәселелерине байланыслы «Көркем әдебиатты шебер оқытайық» рецензиясы, әдебиаттаныў илиминде көркем шығарма тили бойынша жазылған мақалалары әдеўир тәсирли ҳам эстетикалық талапларға муўапық жазылған. «Көркем әдебиаттың тили ҳаққинда» жазылған сын мақаласында белгили алымлар В.В.Виноградов, Л.И.Тимофеев, З.Қабдолов, И.Султанның теориялық пикирлерин басшылыққа алып, көркем шығарманың тили ҳаққинда теориялық ойларын байытқан. Мақаланың теориялық ҳам илимий аҳмийети ғәрезсизлик дәўирдеги әдебиаттаныў илиминде елеге шекем қунын жойытпады. Булардан басқа «Дыққат ҳам итибар керек», «Көркем сөздиң күдиретли устасы», «Идеал

шайырлар да, қахарманларда керек» деген сын мақалалары әдебиеттану илиминдегі теориялық мәселелерге хәм әҳмийетли машқалаларға қаратылған. Усылайынша алымның «Дала бүркити» илимий теориялық хәм сын мақалалар топламы ғәрезсизлик дәуирде әдебиеттану илими менен шуғылланыушы жас әдебиетшылар ушын теориялық хәм методикалық жақтан үлкен әҳмийетке ийе.

Улыұмаластырып айтқанда әдебиеттану илимине салмақлы үлес қосып кеткен алымлардың бири филология илимлериниң докторы, профессор Қонысбай Камаловтың «Қарақалпақ повести», «Қарақалпақ әдебиатында көркем методтың эволюциясы», «Дала бүркити», «Кәрұан басы» усаған мийнетлери бүгинги әдебиеттану илими ушын да керекли деп есаплаймыз. Болажақ алымлар, үлкен илимий хызметкер-излениушилер, магистрантлар, студентлер ушын бул мийнетлер жүдә баҳалы. Өйткени, олар өзлериниң илимий мийнетлеринде алымның изертлеу жумысларынан силтемелер алып, теориялық билимлерин хәм пикирлерин жетилистирип барады.

ӘДЕБИЯТЛАР

1. Жапақов Н. Революцияға шекемги Қарақалпақ әдебиатында реализм мәселелеси. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1972.
- 2..Мақсетов Қ. «Қарақалпақ фольклорының көркем метод мәселесине. Қарақалпақ фольклорының эстетикасы. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1971.
3. .Бахадырова С.Жәнеде изертлениуи керек проблема. «Әмиўдәрья» журналы, 1981,№8-сан.
4. Камалов Қ. Қарақалпақ әдебиатында көркем методтың эволюциясы. Нөкис, «Қарақалпақстан»,1988.6-бет.
5. Камалов Қ. Қарақалпақ әдебиатында көркем методтың эволюциясы. Нөкис, «Қарақалпақстан»,1988.58-бет.
- 6.Нурмухамедов М.К. Қарақалпақ жазба әдебиатының дереклери ҳаққында. «Әмиўдәрья», 1968,6-сан, 106-бет.
7. Сағытов И. Әдебиат тарийхын қайсы дәуирден баслау керек? «Әмиўдәрья» 1968. 11-саны
8. Насуруллаев Ә. Халқымыздың тарийхый - әдебий мийрасы хәм байланыс мәселелери. «Әмиўдәрья» 1973. 6-сан
9. Хамидов Х. «Ески қарақалпақ тилиниң жазба естеликлери». Нөкис, «Қарақалпақстан», 1985.
10. Мамбетов К. Әйjemги қарақалпақ әдебиаты. Нөкис. «Қарақалпақстан » 1976
11. Жапақов Н.Революцияға шекемги қарақалпақ әдебиатында реализм мәселесине. Нөкис, «Қарақалпақстан»,1972.
12. Қ. Камалов Кәрұан басы. Нөкис. «Қарақалпақстан», 1983. 44-бет

ИЗУЧЕНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ МАМБЕТАЛЫ КАЙЫПОВА В АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ

Юсупов Конысбай Абылович

Канд.филолог. наук, доцент
Г.Нукус, Республики Узбекистан и Каракалпакстан

Оразбаев Заман Жумабаевич

Учитель академический лицей КГУ
Г.Нукус, Республики Узбекистан и Каракалпакстан

Аннотация: М.Қайыпов – один из ведущих каракалпакских прозаиков. Произведения писателя неоднократно переводились на русский и другие языки. Эпические произведения М.Қайыпов монументальны не только по объему, но и по идейно-тематической значимости, масштабам характеров.

Ключевые слова: писатель, произведение, роман, литературовед, образ, творчество, стиль, метод, жанры, характер, психологизм.

XX ғасырдың 60-70-жылларынан бастап каракалпак прозасында өзінің бір неше көркем дәретпелері менен танылған жазыушылардың бири Мәмбеталы Қайыповтың дәретиўшилиги бойынша Қ.Оразымбетов [1], Ж.Хошаниязов [2], З.Бекбергенова [3], К.А.Юсупов [4, 5] хәм тағы басқалардың салмақлы пикирлері билдирилген. Жазыушының «Ушырасыў» (1976), «144-бийикликте» (1977), «Теңиз күшиги» (1984) усаған повесть хәм гүрриңлер топламы, «Қара чөмөдан» (1980) атлы романы баспада жарияланды. М.Қайыпов 1944-жылы 20-апрельде Қанлы көл районында туўылған. Ол мектепти питкерип, 1963-жылы Хожелидеги муғаллимлер таярлайтуғын бир жыллық курсти тамамлап муғаллим болып ислеиди. 1967-1968-жыллары хәзирги «Қаракалпакстан жаслары» газетасында, 1968-1973-жыллары «Жеткиншек» газетасында, 1973-1976-жыллары Өзбеккинохроникада, 1976-1984-жыллары «Қаракалпакстан» баспасында дәретиўшилиқ пенен мийнет еткен.

Жазыушының «Туўрылық», «Қос жулдыз», «Хәр бәхәрде», «Шел басындағы из», «Қахарман киноға қалай түсти?» хәм басқа да гүрриңлері көркемлик жақтан тәсирли жазылды. Бул дәретпелерде әдеп-икрамлылық, тәбият, дослық, мийнет темалары поэтикалық тил менен сүүретленген. Оның «Туўрылық» гүрриңинде әдеп икрамлылық, дослық мәселелері ашып берилген. Дәретпеде Муратбай хәм Сабырбай образлары сәтли шыққан. Олардың ис-хәрәкетлері унамлы ашылған. «Хәр бәхәрде» гүрриңи тәбият темасына қурылған. Бунда жасларды тәбияттың қадир-қымбатын, тәбияттың жанлы хәм жансыз затларын көздің қарашығындай сақлаў кереклиги сүүретленеди. Сол сыяқлы ўақыя жүдә эпийўайы турмыстан алынған. Солай етип жаслардың тәбиятқа ғамхорлығы, тәбият хәм инсан арасындағы байланыс мәселеси ашып берилген. «Қос жулдыз» гүрриңинде айырым балалардың өжетлиги сүүретленген. Бул ўақыя Гәўхар образы арқалы ашып берилген. «Байкал Амур магистралы -дәўиримиздің даңқлы қурылысы»

деген очеркінде 70-жыллардағы тарихый ғұқыялар сүүретленеди. Онда Тайга, Байкал, Амур ҳаққында ғұқыялар бериледи. Жазыўшы усы арқалы тәбият көриниси, мийнет көтериңкилиги ҳәм халықлар дослығын тәсирли баянлаған. «Шел басындағы из» гүрриңи («С. ҚҚ», 10-март, 1978) қысқа ғұаыға қурылып, онда Пазыл, Шийрингүл образлары арқалы шаңарақтағы татыўлықты, ҳадаллықты, мийнет сүйгишликти тийкар етип алады. Жас алым Пазылдың илимий изертлеў жумыслары туўралы көринислер, ондағы қыйыншылықлар исенимли берилген.

М.Қайыповтың «Қахарман киноға қалай түсирилди» дәретпесинде Орынбай Абдуллаевтың Латвия жеринде ғұтан ушын қахарманларша гүрескен ғұқыялары бирнеше сюжетке жайғастырылып сүүретленген. Оның «Рәўшан» гүрриңинде урыс жылларының қыйыншылықлары, жаслардың қахарманлықлары баянланған. Дәретпедә Қаллықораз, Қарлыбай, Рәўшан ҳәм ана образлары арқалы турмыс шынлығы ашып берилген. Бундағы ғұқыялар қысқа берилип, опадарлық, шаңараққа садықлық идеясы Рәўшан образы арқалы сүүретленген.

Жазыўшының «Ушырасыў» повести идеялық ҳәм көркемлик жақтан әдеўир табыслы жазылған. Онда сюжет, композиция, қахарман образларын жасаўдағы шеберликлери көринди. Шығарманың сюжетине төмендеги ғұқыялар киргизилген. Жақсымураттың ҳаялы өлип, орнына Гүлжамиланы алмақшы болады. Бирақ ол Асқар деген жигитти унатып қалады. Соның арасында урыс басланып кетеди. Оннан бир уллы болады. Асқар урыста қаза табады. Ал Жақсымурат аман есен үйине қайтып келеди. Ол өлген ҳаялының сиңлиси Гүлжамиланы алмақшы болады. Бирақ қыз оның менен турмыс қурыўды қәлемейди. Ол Қоңыратқа экспедиция ағзалары менен бирге кетип қалады. Арадан он сегиз жыл өткеннен кейин Мақсет екеўи ушырасады. Олар әдеўир сөйлесип болған ғұқыяларды Гүлжамила айтып береді.

Белгили жазыўшы Мәмбеталы Қайыпов «Қара чемодан» романы менен қарақалпақ прозасына детектив жанрды алып келди. Оның бул романы жаслардың психологиясын, характерин, турмысқа көзқарасын, өмирге түсинигин кеңнен ашып береді. Романның сюжети кең көлемдеги ғұқыяларды сүүретлейди. Онда Гүлайым, Полат, Абат, Гүлсәўир, Әбдиқәдир, Шәўкетжан (Шура), Сәбит образлары исенимли ҳәм поэтикалық жақтан тәсирли ашылған. Романда Гүлайым образында ҳадаллық, опадарлық, ҳақыйқатлық сезимлер жәмленген. Полат образы арқалы сөзге ерме, шаңарағына итибарсыз қарайтуғын жаслар психологиясы ашып берилген болса, Әбдиқәдир ҳәм Шура образларында мәккарлық, бузықлық, жалатайлық қәсийетлер жәмленген. Булардан басқа дәретпедә Абат ҳәм Гүлсәўирдің турмыс қурыўы, Гүлсәўирдің Шура апасына ерип жаман жолларға тусип кетиўи, олар менен бирге қара чемоданларға салып орамал сатыўы, оның өлими менен питиўи, Полат ҳәм Әбдиқадирдің қамақтағы жәнжели, Полаттың аянышлы өлими тәсирли сүүретленген.

Жазыўшы қахарман образын ашып бериўде пейзаж, портрет, диалог, монолог усаған сүүретлеў усылларынан өнимли пайдалана билген. Бул романдағы ең әҳмийетли мәселелердің бири 70-жыллардағы социал жәмийетлик, руўхый әдеп-иқрамлылық конфликтлерди сәўлелендириў арқалы қахарманлардың руўхый дүньясына тереңирек кирип барыў және де күшейди. Хәр түрли турмыс

тарауларындағы конфликттерди сүүретлеп бериўине карамастан, онда реализмнің күшшилиги хәм сол принциптерди қахарман образларына тереңнен синдире билиўдеги поэтикалық шеберлиги, өткирлиги менен басқа дәретпелерден өзгешеленип турады. Биз оны турмыс пенен салыстырып, жазыўшы сюжетке тийкар болған конфликттердің орнын, негизги ис-хәрекетлер қарама-қарсылықларында өмирде болып өткен ўақыялар арқалы шебер жуўмақтастырып сәўлелендирген.. Усы нәрсе дәретпеде конфликттер хәм қахарманлар образын сәўлелендириўдің тереңлигин келтирип шығарған. Конфликттерди сол дәўирдің, социал жәмийетлик турмыстың оғада актуаль мәселелери менен жүдә тығыз байланыста сүүретлеў арқалы қахарманлардың образындағы руўхый әдеп-икрамлық сыпатларды терең хәм исенимли түрде ашады. Дәретпедеги конфликттердің тереңнен алынып, адамлар минез-құлқының анық хәм тарийхый шараятқа сай сүүретленгенин дурыс түсиниў керек. Усы көз қарастан шығармада Әбдиқәдир, Шәўкетжан (Шура), Сәбит сыяқлы әдеп-икрамлық жақтан бузық адамлардың ис-хәрекетлерин сүүретлеў көбирек орын алған. Жазыўшының бул романындағы конфликттерди хәм қахарманлар характерин ашыўдағы шеберлик тәреплериниң бири негизги сюжеттеги конфликттерди ашыў менен бирге қахарманлардың өз-ара сөйлесиўине де сюжетлик хәм конфликтлик ўазыйпа жүклейди. Конфликттиң бул барысында да жазыўшы тек ғана қурғақ ўақыялар қарама-қарсылықларын тартымсыз баянламастан, ал оларды хәр қыйлы психологиялық сүүретлеў усыллары: қыймыл-қозғалыслар, тәсирли авторлық баянлаўлар көбирек диалогларды өнимли ислетиў арқалы образлардың дүньясын оқыўшылар көз алдына елеслеткен.

Романда пейзаж хәм тәбият көринислери арқалы қахарманлардың хәрекет еткен қоршаған орталығы, шараятлары алып сүүретленеди. Ал айырым жерлерде тәбият психологиялық параллелизм усылында сүүретленип, тутас сол дәретпениң тәсирлилигин арттырып, қахарманлар образын бурынғыдан да тереңирек ашыўға хызмет етеди. Жазыўшының және бир шеберлиги сюжеттиң раўажланыў басқышларында Полат, Гүлайым, Әбдиқәдирлердің сыртқы портретлик белгилерин қысқа, бирақ тәсирли, анық штрихлар менен сүүретлейди. «Полат өзи ес-түсин билмей отырса да жаңа сойылған малдың көк етиндей қалтырай баслады.» (24-бет). Романда қәлем ийеси олардың сыртқы портретлик сыпатларын бирден толық түрде емес, әсте ақырынлық пенен сөз бенен сызып барып, буларды кем-кем толықтыра береді. Солай етип, олар сюжет жолының айырым басқышларында оқыўшыларға бурынғыдан толығырақ сыпатта да көринеди. Бул портрет жасаў М.Қайыповтың өзине тән усылы болса керек. Демек, жазыўшы қахарманлардың сыртқы келбетин өз эволюциясында ашып көрсетиўге хәрекет етеди. Қахарманның дәслепки белгилерин оқыўшыға умытқызбай, еслетип, толықтырып, салыстырып көрсетеди. Шығармада жағымсыз, унамсыз Гүлсәўир, Сәбит, Шура усаған образлардың сыртқы портретлик көринислери көркемлик пенен сызылған. Мысалы: «Расында да өтип батырған хәмме адамның нәзери усы кисиге хә демей-ақ аўдарылады. Оның қасында отырған сулыў, қуўыршақтай қызды хәмме бул кисиниң қызы шығар деп ойлап қалыўлары мүмкин.», «...бәрше қара көзлер, сүйрикттей қыздың теңи

емес бир киши менен ойнас тутып отырғанына жеркелер еди. » (169-бет). Мине, булар жүдә қысқа болса да жазыушы тәрәпинен белгили бир идеялық-эстетикалық мақсетте сызылып яғный портреттиң тек ғана зәрүрли болған сыртқы белгилери айрықшаланып көрсетилген. Автор портретти бундай орынларда саналы түрде толық сүүретлеп отырмайды, ал тек ғана олардың керекли белгилерин алады. Бул сөзсиз түрде жазыушыдағы шеберлик жолын аңлатады. Жазыушы белгили бир моментлерде образлардың сыртқы келбетин және басқа бир қахарманның ой-сезимлеринен өткере отырып сәулелендиреди. Сол арқалы әдебий қахарманның көзқарасы хәм ишки дүньясының сырларын да тереңнен ашады. Романда қахарманның ишки монологларындағы хәр қыйлы стильлик, синтаксислик конструкциялар: гә сораў, гә жуўап, гә сораў-жуўап, базда ойланыў, ой жуўмағын шығарыў, айрықша өзін-өзи бийкарлаў формалары шеберлик пенен сәулелендирилген.

Дөрәтпениң қахарманы Полаттың өзін-өзи бийкарлаў, өз-өзин қаралаў монологлары жақсы қолланылған. Дәслең ислерин ислең, қәтеге жол қойса да романда ол өз қәтесин, ишки сөйлеўлер арқалы өзи айыплайды, өзін-өзи гүналайды. Романдағы бас қахарман Гүлайымның образы да көп орынларда ишки монологлар арқалы психологиялық жақтан дәлийлленген хәм тереңлестирип сүүретленген. Бул сүүретлеў усыллары жазыушы шеберлигин көрсетип, қарақалпақ прозасының көркемлик дәрежесин жоқарылатыўға хызмет етип турғаны бақалы.

1990-жыллары қарақалпақ әдебияты майданына бир неше талантлы жаслар өз стили, өз ҳаўазы келди. Солардың бири шайыр, жазыушы хәм журналист Әбдиқадир Қайыпов болып, ол дәслең поэзия майданында лирикалық қосықлары менен таныла баслады. Оның шайыр болыўына төмендеги турмыс сабақлары себепши болса керек. Бириншиден, оның балалық жыллары Қанлықөл районында өтти. Ол мектепке оқып жүрген күнлеринен баслап көркем әдебиятты оқыўға жүдә қызықты. Әсиресе қарақалпақ фольклорын, қарақалпақ, өзбек, қазақ, рус әдебияты ўәкиллериниң көркем шығармаларын қызығып оқыды. Болажақ шайырдың ўй китапханасынан классик шайырлардың поэзиялық топламлары, Л.Н.Толстой, Абдулла Қадирий, Айбек, М.Әўезов, Т.Қайыпбергенов, И.Юсупов х.т.басқа да атақлы сөз зергерлериниң көркем дөрәтпелери орын алды. Булардың көркем дөрәтпелерин ўлкен қызығыўшылық пенен оқыды, олардан руўхый хәм әдебий тәсир алды. Екиншиден, оның әдебиятқа болған қызығыўшылығы Нөкис мәмлекетлик университети филология факультетине оқыўға кириўге баслап барды. Студентлик дәўири оған илимниң ўлкен жолын ашып берди. Белгили алымлар Е.Бердимуратов, Д.Насыров, С.Ахметов, Қ.Камалов, А.Бекбергенов х.т. басқа устазлар қарақалпақ тили хәм әдебиятын жәхән тиллери хәм әдебиятлары менен байланыстырып терең теориялық мазмунға ийе лекциялар өтти. Терең билим сырларын ийелеген Әбдиқадир Қайыпов университетти табыслы тамамлап, өзи оқыған мектепке оқытыўшы болып жумысқа кирди. Оқытыўшылық кәсип оны және де дөрәтиўшилиқ пенен шуғыланыўға мүмкиншилиқ жаратып берди. Ол мектепте өз ўстинде тынбай дөрәтиўшилиқ жумыслар менен шуғылланды. Жас әўладты тәрбиялаўда пидәкерлик мийнет жемислерин көрсетип, оқыўшыларды пән

олимпиадаларына тәрбиялап, оларды районлық хәм республикалық басышларға қарақалпақ тили хәм әдебияты пәнлеринен олимпиада жарысларына қатнастырды. Өз тәжирийбелери тийкарында методикалық мақалалар, хәзил-дәлкек қосықлары менен газета бетлеринде көрине баслады. Сондай-ақ районлық хәм республикалық көлеминде өткерилген педагогикалық оқыўларға қатнасып, үлкен жетискенликлерге еристи. Ол өзиниң мийнет сүйгишлиги, жоқары саўатлылығы, адамгершилиги хәм киши пейиллиги менен оқыўшылар, ата-аналар хәм мектеп жәмәәти арасында үлкен абырайға ийе болды. Нәтийжеде ел-халық хәм район басшылары оған үлкен исеним билдирип мектеп директор орынбасары хәм мектеп директоры етип сайлады. Бул лаўазымларда көп жыллар үлкен абырай менен мийнет етти.

Талант ийеси Әбдиқәдир Қайыпов билимин және де тереңлестириў мақсетинде 1995-2000-жыллары Қарақалпақ мәмлекетлик университети филология факультети студентлерине қарақалпақ тилинен сабақ берди хәм факультетте руўхый ислер бойынша декан орынбасары лаўазымында жумыс иследи. Соң 2002-2006-жыллары «Қарақалпақстан спорты», «қарақалпақстан аўылы» газеталарының бас редакторлары, 2006-жылдан баслап Қарақалпақстан Республикасы Ескек есиў федерациясының директоры лаўазымында үлкен абырай менен мийнет етип атыр. Биз оның дәретиўшилиқ жолына нәзер таслап қарағанымызда шайыр сыпатында «Жоражан» атлы қосықлар топламын, жазыўшы сыпатында «Дәслепки саўға» (2001) гүрриңлер хәм повесть топламын хәм «Тири жетим» атамасындағы повести (2002), журналист ретинде «Қарақалпақ бокси» (2002) хәм «Бабалар ескегине садық мектеп» (2008) атлы публицистикалық мақалалар топламын жәриялады. Хәқыйқатында да Әбдиқәдир Қайыповты республикалық көлемдеги белгили инсан етип танытқан бул оның пәк хұждан менен жазылған көркем дәретпелери еди. Сонлықтан биз талантлы сөз шебериниң дәретпелерине қысқа филологиялық таллаў жасағанды мақул көрдик. Белгили халық шайыры И.Юсупов: «Қосық –халыққа, заманға хызмет етиўдиң, заманласларының кеўил-күйин, қайғы-дәртин, арзыў-әрманларын жырлаў арқалы адамгершилиқ сезимлерди улығлаў, адамның ишки руўхый ҳалатын, тәбият гөззалығын сүүретлеў арқалы өз мақсетине ериседи.»-қосық жанрының талапларын орынлы белгилеп берген еди. Усы көзқарастан қарайтуғын болсақ Әбдиқәдир шайырдың «Жоражан» атлы қосықлар топламының мазмуны данышпан шайыр И.Юсуповтың пикирлерине жақын екенлиги сезиледи. Мәселен, оның «Жақсы адам менен сәўбет курғанда» қосығында философиялық пикирлер көркем хәм тәсирли сүүретленген. Қараңғылық жердиң жүзин жасырар,

Аспанымды булт басып турғанда,
Хәпзаматта кеўил шөли басылар,
Жақсы адам менен сәўбет курғанда.
Әлемге жан енип, жақты нур тарар,
Күлиплеп аспанда қуяш турғанда,
Көкирекке ҳасыл нийет қуйылар,
Жақсы адам менен сәўбет курғанда.-

деп өмир философиясына өз көзқарасларын поэтикалық тил менен баянлап бере алған. Ал шайырдың «Дийдарыңа ынтықтырма сен мени» қосығы түркмен қызының әдеп-икрамлылығына, сулыұлығына арналған.

Тобыққа түседі көйлек қырмызы,
Түркмен аўылының жақты жулдызы,
Ахунжанның ашық болған хұр қызы,
Дийдарыңа ынтықтырма сен мени

-деп сулыұ көркемлеу қуралларынан шебер пайдалана билген. Нәтийжеде қосық қатарлары тәсирли хәм көркем оқылып, лирик қахарман образында көркемлеп толық ашып берген. Усы топламдағы «Даўа жоқ», «Дийдарың сениң» қосықлары мухаббат темасына арналса, «Дилбар қосығына усатпа», «Бул жолда адасқан рәхәт көрмес...» қосықлары бала тәрбиясының әхмийети хаққында жырласа, «Пәнт жеп турман», «Интизар саған», «Зықна», «Қол бала», «Самопал» қосықларында ишиўшиликке берилип кеткен унамсыз ис-хәрекетлери хәзил-дәлкекке алынады. Сөз шебериниң «Жоражан» атлы қосықлар дүркини лирикалық топламға әдеуир поэтикалық хәм юморлық түс берип тур. Дүркиндеги хәр бир «Жоражан» қосығы мазмуны хәм идеясы жағынан түрли характерди жарата билген. Бул дүркинде арақхор, жалақор, жеңилтек хәм көрсе қызар, қалтаман, уры хәм дийўана образлары жаратылған. Әлбетте бундай сүүретлеу усылларын шайырдың үлкен жетискенлиги деп есаплаўға болады. Булардан басқа «Аманлығы болғай буның кейнинде», «Женгежан», «Баслық жорама», «Пахмелиңе мүтәж боп тур қонағың», «Ораза», «Сизлер билесиз бе?» қосықлары юморлық хәм сатиралық усылларда жазылып, жәмийетлик турмыста ушырасатуғын айырым адамлардың ерси қылықтарын, унамсыз образларын қатаң сынға алып сүүретлейди. Әбдиқәдир Қайыпов поэтикалық ойды жетилистирийде, өмирде ушырасатуғын жаңаша көркем детальларды табыўда тынымсыз изленеди. Бул излениўшилиқ оны жақсы дәретиўшилиқ табысларға алып келмекте. Солай етип, шайырдың юморлық хәм сатиралық қосықлары ушын теманың өткирлиги, поэтикалық тилдің жүдә ықшамлығы тән кубылыс.

Улыўмаластырып айтқанда, белгили жазыўшы Мәмбеталы Қайыпов хәм шайыр Әбдиқәдир Қайыповтың көркем дәретпелери ғәрезсизлик дәуирдеги жасларды улыўма инсаныйлық, әдеп-икрамллылық, эстетикалық сезимлерге тәрбиялайды

Список литературы

1. Оразымбетов Қ. Қарақалпақ прозасында орны бар еди. Нөкис, 2019. 6-9-бетлер
2. Хошаниязов Ж. Дәуір шынлығы сәуленген «Харламай». Нөкис, 2019. 9-13-бетлер
3. Бекбергенова З. Жазыўшы шығармаларына тил питкенде. Нөкис, 2019. 13-18-бетлер
4. Юсупов К.А. Методика преподавания каракалпакской литературы. – Ташкент: Сано-стандарт, 2018. Стр.336.
5. Юсупов К.А Методика преподавания каракалпакской литературы в академических лицеях. (монография). – Нукус: Каракалпакстан, 2019. -Стр. 112

6. Konis A. Yusupov. Studying Forms of Teaching Karakalpak Poetry at Academic Lyceums. Eastern European Scientific Journal. Germany. Ausgabe, 3-2018. 72-75.

7. Yusupov K.A. Scientific and theoretical foundations of teaching Karakalpak literature at academic lyceums // Journal of Critical Reviews. (ISSN 2394-5125). – Vol 7, Issue 7, 2020. – №1. – P.P. 349-354 ([https://www.scopus.com /sourceid / 21100920227](https://www.scopus.com/sourceid/21100920227)).

THE ROLE OF THE PRIEST IN A HUMAN LIFE: PHILOSOPHICAL AND THEOLOGICAL ASPECT

Rusko Nadiya

Doctor of Philosophy in Religious Studies, Docent
Ivano-Frankivsk National Technical
University of Oil and Gas

When a person is born into this world, the acquaintance with him begins with two things. She takes a breath and opens her eyes to see the light. These two signs characterize the birth of a healthy person. Then life begins, during which a person is given certain tasks. For most people, the main task of life is to achieve success, behind which is a banal desire to satisfy all their whims. Bible calls this way idolatry, the deprivation of life. In order for a person to live a full life, he must build a strong relationship based on love with His Creator, God. «In him was life, and the life was – with Whitley men» (John 1: 4). The word life is used more than 35 times in the Bible and the verb to live, more. This speaks to the importance of the theme of life, its strength, value and purpose.

God is the only source of life, because life is the essence of God. It is full of life, and in it is the fullness of life. In Him and in Him life does not stop and never stops. God is the author of the idea of life, the creator, without Him life is impossible, so life is intended for God – the only way to realize the idea of life. Life with the Lord is filled with Light, it is for man the so-called «accumulator» that nourishes our spirit, soul and heart. God came to earth to give us eternal life. Therefore, meeting the Lord in our lives is the most valuable gift, because it is then that our path becomes bright, and we feel his love at every step of our lives.

I have felt this Love since I was a child and I thank the Lord infinitely for the fact that He loved me so much. My priest guided me on this path. We will talk about his role in this article.

The topic is more relevant than ever. The 21st century, a time when everyone is a «teacher himself», and selfishness is the pinnacle of human relationships, self-love, and the cult of easy money, is what really interests people today. But with this article, I want to show that without love, support, advice, we cannot be called Christians. After all, we are all created for love. Using my own life, I want to show how prayer and obedience, love and charity have helped me become a successful woman and a happy Christian. And also, to show that a person in order to become a person must have certain values, and above all spiritual. The norm is to study at schools and get a profession, but to learn and develop spiritually, few people talk about it.

After all, in all years, since ancient society, the primacy was given to people who were spiritually rich.

So who is a clergyman?

The name «spiritual father», «clergyman» of monastic origin. Writers of IV - V centuries «clergymen» call experienced ascetics. Later, this term became consonant with the term «priest». After turning to the priest, Father, and he is a teacher, because this encouraged their 's consistently Kyiv Jesus Christ. «Be therefore my followers, in Judaea, and in Samaria, and to the ends of the earth».

Anyone who begins to seek salvation needs a guide on the road. No matter how and why we do not learn, we do it under the watchful guidance of a mentor, so the work of salvation is the art of art and the science of science. Here it is all the more impossible to do without a teacher.

Most people think that they do not need clergy, because no one will teach them how to live or they are not going to open their souls to anyone. It is in this that selfishness is revealed, and without Love the Kingdom of God cannot be won.

According to Metropolitan Callistus Weir, there are three gifts that are especially characteristic of a clergyman:

- Prudence
- Insight
- Love
- Change human circumstances [2, p. 25]

Leaving his life's worries, the gaze of the spiritual father comes face to face with our unique person, created in the image and likeness of God.

Ciability spiritual, not physical, is the fruit of grace, because the priest with two words and prayer can change the whole way of life.

In Bethany, Christ said all three words: «Lazarus, come out» (John 11:43), but these three words, spoken powerfully, were able to bring the dead back to life. But for the word to have power, it is necessary not only one who speaks with the authority of his own experience, but also one who listens with jealous attention. He who asks out of curiosity is unlikely to benefit much from the answer, but he who comes with ardent faith and sincere deep need can hear a word that will transform his whole being.

It is said of one of the clergy: «He had love and many came to him». He had love – that's what is needed for spiritual guidance. Boundless insight into the mystery of the human heart, if loving compassion, will be more destructive than fruitful. He who is unable to love others cannot heal them.

The ability to change human circumstances, tangible and intangible. The clergyman helps his disciples to perceive the world, and in his disciple he sees the essence of the Creator. Just as the bishop or priest who performs the Sacrament of Baptism becomes the true spiritual father of the baptized, helping him to be born into a new life, so the priest helps his spiritual child to be born into the fullness of his spiritual life.

So the relationship between the priest and the disciple is mutual. When a priest lets a disciple see himself, they discover him as a priest, and the spiritual father and his child must learn along the way.

The task of the spiritual father is not to destroy a person's freedom, but to help him see the truth about himself, not to oppress the individual, but to give him the opportunity to discover himself, reach full maturity and become who he really is. In my case, it is true.

And most importantly, the spiritual father, he gives to his disciple, is not a volume of written or oral rules, but a personal relationship. Within this relationship, he changes and grows in the same way as his disciple, because God leads them both. Many things cannot be expressed in words, but can be expressed in personal direct communication. According Silvanus of Athos, spiritual father, enlightened by grace of God, always glad for his spiritual child and cares for her more than herself [3, с . 120].

Список літератури:

- 1.Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Заповіту. – К: Видання Київської Патріархії, 2004. – 1416 с.
2. Уер Калліст Внутрішнє Царство / Уер Калліст єп. – Київ: Дух і Літера, 2003. – 256 с.
- 3.Монах Симеон Афонський Десять слов / Симеон Афонський монах. – Свята гора Афон: Пустинь Новая Фиванда Афонского монастиря. – Москва. 2010. – 320 с.

FEATURES OF MODERN EDUCATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Bocheliuk Vitalii

Dr. in Psychology, Professor
«Zaporizhzhia Polytechnic» National University

Pozdniakova Olena

Ph.D. in Pedagogy, Assistant Professor
Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational
Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council

Today, special attention should be paid to creating a comprehensive system of conditions that will contribute to the successful adaptation, rehabilitation and personal development of a child with special educational needs only through compliance with these conditions. However, despite the provisions regulated by state and international documents and aimed at the gradual introduction of inclusive education, namely preparing society and the entire educational infrastructure of the state for the integration of children with special educational needs, we have a rather ambiguous picture of educational transformation. Analysis of scientific works and observation of the state of solving these issues in Ukraine shows that in the process of working with this category of children. There are a number of priority problems that need a comprehensive solution on the ground. First, there is a certain resistance of society against the inclusion in the educational space of secondary schools of children with certain developmental disabilities. According to part of society, this will reduce the learning capacity of healthy students. In addition, the existing «social stereotypes» are very complex in our society and are based on feelings of hostility and fear as people from whom we would like to distance ourselves.

Secondly, the main problem is the unpreparedness of the general education system to fully ensure and create the necessary conditions for the organization of the educational process for children in this category. According to our research, today in most general secondary education institutions:

- There are no specially equipped rooms for unimpeded access of children with special educational needs to classrooms and basic hygiene facilities;
- There are no or unforeseen pedagogical staff who have the appropriate qualifications and are prepared to work with this category of children (teachers of rehabilitation, teachers of speech therapists, assistant educators, etc.);
- Teachers have no knowledge about the peculiarities of life and development of children with special educational needs;
- There are no properly trained pedagogical staff to teach educational material to children with different abilities (including those with psychophysical development);

- There are difficulties in the organization of the educational process, because, in addition to the above personnel issues, there are issues of software and material support of the educational process, as well as compliance with the requirements for the level of knowledge of students.

In addition, the issue of raising children with special educational needs is now quite narrow, which is no less important for their socialization and integration into society. All this in a complex creates a certain barrier for children with special needs in the process of obtaining education in a comprehensive school. In addition, even if the child was sent by an expert medical, social and pedagogical commission to a regular school, most of these children study either individually or in special educational institutions, where they are provided with training and a course of appropriate rehabilitation.

All this creates the need for alternative institutions that will provide full psychological and pedagogical support for children with special educational needs.

In these conditions, the main burden on the development and adaptation of children with special educational needs to public life rests on the social sphere, which is a set of industries, enterprises, organizations that are directly related and determine the way and standard of living, welfare and consumption. Particular importance in this matter is given to the centers of social and psychological rehabilitation of children with special educational needs.

Among the tasks to be performed are the provision of psychological, socio-pedagogical, socio-medical, legal and information services to children and their families. In accordance with the tasks set by the state for this type of institutions, they must:

- To involve parents in cooperation in the process of education, upbringing and development of children, to provide them with methodical advice;
- To organize interest clubs for children with special educational needs and their parents, to hold competitions, festivals;
- To organize events aimed at successful rehabilitation and integration into society of children and youth in it, etc.

According to the law, the centers of social and psychological rehabilitation of children with special educational needs may provide the following services:

- identifying and promoting the development of diverse interests and needs of children with special educational needs, organization of their meaningful leisure, sports, technical and artistic creativity by involving clubs, sections, clubs and other associations of interest;
- Individual consultations on mental health, education, upbringing and development of the child;
- Educational work with the family on the comprehensive and harmonious development of the child in order to increase the educational potential of the family, etc/;
- Organization of parent self-support groups and involvement of family members in socially useful activities;
- Assistance in preventing misunderstandings and conflicts between family members, improving its relationships with the surrounding social environment, etc.

Thus, in addition to medical, the issue of psychological and pedagogical support should be constantly in the field of view of pedagogical staff of socio-psychological rehabilitation of children with special educational needs, providing favorable conditions for self-knowledge, self-realization, self-development and self-improvement of each child.

Consider the basic methodological principles of the educational process in terms of socio-psychological rehabilitation of children with special educational needs.

Individual forms of organization of educational work traditionally include conversation, game, creative task, while in the centers of socio-psychological rehabilitation the most common is consultation with various specialists (teachers, psychologists, doctors, lawyers, etc.).

As for group forms (traditionally in groups of 5 to 7 people), they most often take the form of interest groups, creative workshops and groups that promote the acquisition of self-care skills (usually the most important and interesting for children are cooking classes, where they learn to cook, hold food contests and arrange «culinary parties»).

Among the collective forms of educational work are traditionally competitions, excursions, integrated theater, evenings, meetings, holidays and more.

Perhaps the most important classification of the main forms of organization of educational work in the centers of social and psychological rehabilitation of children with special educational needs is the classification by areas of educational activities – cognitive and developmental, artistic and aesthetic, sports and labor activities. Consider them briefly.

Cognitive and developmental we can include competitions, conversations, thematic evenings, correspondence trips, debates, quizzes, excursions, reading club, visiting «Parent School», intellectual tournaments and others. All these measures are aimed at broadening the horizons of children, rapid contact with strangers, namely adaptation to new conditions and gradual integration into society. For example, during the excursions, volunteers who accompany children with special educational needs assist the staff of the centers. This requires children to have basic communication skills. During intellectual tournaments, students can not only show their knowledge, but also must adhere to generally accepted norms of behavior, treat other participants with respect, follow the rules of the tournament, etc.

Among the forms of artistic and aesthetic orientation are evenings, competitions, holidays, concerts, children's performances. Rehabilitation centers use such forms of work as the organization of integrated theater, a festival of creativity and talent, charity concerts in local communities, etc.

During such events, children with special educational needs not only get acquainted with the concepts of ugly and beautiful, but also learn to reproduce, transform and rethink things according to the laws of beauty.

Reveal their creative abilities, which contributes to the subsequent formation in the minds of aesthetic feelings, tastes and ideals.

Sports include annual sports games, a mini-football championship, camps-seminars, etc. It can be noted that sports events help not only to establish contacts with others, but are an effective means of physical rehabilitation and the formation of a

desire to work on yourself, your body. It also helps to create a positive «I» image, which in most cases needs correction.

As labor areas of educational activities include labor landings, competitions of artisans, days of good deeds, taking into account the specifics of children with special educational needs and the need to adapt them to independent living, rehabilitation centers have developed and operate creative activities, groups that promote self-care skills. Involvement of children with special educational needs in work gives positive results, helps in the process of creative work to form and bring up independence, communication and cooperation skills, ability to appreciate own activity and its results. Occupational therapy, creative workshops, clubs and classes on the formation of self-care skills are the priority areas of work of teachers.

Thus, we can emphasize the importance of organizing the educational work of socio-psychological rehabilitation of children with special educational needs, as it is a powerful resource for educating them in communication skills with the world, interaction and integration into society, which allows them to successfully realize themselves in this life.

All these measures are used in combination and contribute to the realization of the main goal of humanistic education and Ukrainian education directly, which is defined in the National Doctrine of Education in Ukraine – creating conditions for personal development and creative self-realization of every citizen of Ukraine. Practical necessity and features of children of this category cause the choice and use of the specified forms of the organization of educational work of the centers of social and psychological rehabilitation of children with special educational needs. It is through such practical activities that children get the opportunity to develop their creative abilities, self-present and find a certain social niche for further self-realization, self-knowledge, self-development and self-improvement.

Today, the processes of integration of children with special educational needs into society mean significant changes for which neither schools, nor teachers, nor parents, nor employees are ready, because this process will require a lot of time for preparation and practical implementation. Yes, these are difficult tasks of both personal and professional nature. Nevertheless, at the same time, participants in educational and integration processes have new opportunities: first, teachers have the opportunity to feel that they are able to create effective educational centers for the whole community and each of its members.

Thus, thanks to the analysis of the current state of the organization of a special educational environment in the centers of social and psychological rehabilitation of children with special educational needs, we found the following. The issue of effective organization of living space and psychological and pedagogical support of children's development is constantly in the field of view of leading scientists, teachers and professionals, representatives of the executive branch, supported by state policy on the formation of a harmoniously developed, self-sufficient personality and quality legislation identify the features of comprehensive rehabilitation, which includes the pedagogical component (training, correction, education) and regulated by the state standard of special education, taking into account the individual and typological characteristics of children with special educational needs.

FEATURES OF THE SOCIAL-PSYCHOLOGICAL MANIFESTATION OF THE ALTRUISTIC-SELFISH POSITION OF THE MODERN PERSONALITY

Panov Mykyta

Dr. in Psychology, Assistant Professor
Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational
Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council

Pozdniakova-Kyrbiatieva Ellina

Dr. in Sociology, Professor
Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational
Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council

We investigated the manifestation of altruism, altruistic selfishness, selfish altruism and selfishness in males and females at different ages. The study involved representatives of three age groups: 1) early adulthood (19-23 years); 2) maturity (40-45 years); 3) hidden old age (60-65 years).

The total number of subjects was 140 people. Participants in the survey were students, working adults with higher and secondary education, retirees. The same respondents were participants in the second stage of our study.

The above-mentioned questionnaire was used as a research tool, which is presented in two versions. The first option provides a situation that is irrelevant to the identity of the respondent, the second – requires a direct assessment of themselves in the proposed situation.

Based on gender, the responses of the respondents of the first age group were distributed as follows. Psychological testing revealed significant gender differences. According to the general results of both questionnaires, the selfish orientation of female respondents is more than twice as high (29%) than the one we received from men (13%). Only 3% of men and 6% of women preferred an altruistic position of personality. Altruistic-selfish orientation prevails in 40% of men. This is almost twice as much as in the answers of female respondents (21%). We obtained the same overall result in men and women for selfish altruism (44%). If we compare the results of the answers to the questions of both questionnaires, 37% of female respondents preferred selfish position in the situation regardless of themselves, and based on the answers to the second questionnaire, 21% of women showed selfishness. In men, on the contrary: in the answers to the questions of the first questionnaire, 8% preferred selfish motivation and 19% in the second situational version of the answers.

Significant differences in the results of men's and women's responses to the selfish position in the two versions of the questionnaires can be explained by different personalities of men and women, the specifics of moral consciousness and value experiences that affect the nature of human understanding of themselves and others. In addition, emotional and communicative properties are higher than in men).

The fact that women are less selfish in the situational questionnaire can be explained by the greater demonstrativeness of women, their pronounced self-presentation. Problems of self-presentation and self-belief in psychology have long been known and well studied. Self-presentation – an act of self-expression and behavior, which aims to create a pleasant impression or impression that, would correspond to someone's ideals. The self-presentation of the subject can be aimed at creating a pleasant image of himself in the eyes of others, namely an image in which at least outwardly there are the most valuable traits for others. However, the psychological basis of self-presentation can be a person's desire to make his public «I» really meet the requirements of public consciousness, the basic value orientations.

Our study of the first age group – students (19-23 years) found that the behavior of female respondents is much more selfish than male.

Further research was conducted with representatives of the second age group, which is represented by men and women 40-45 years.

The answers of the respondents were distributed as follows: 43% of women choose the altruistic orientation of the individual, among men 32% choose it; 27% of women and 26% of men prefer altruistic selfishness; 24% of women and 32% of men proved to be selfish altruists; 6% of female respondents and 10% of male respondents expressed a selfish position.

Both mature women and men prefer an altruistic orientation. Women were more altruistic. At this stage of life, women have many social and moral obligations. Caring for children and parents is linked to gender stereotypes. In men, social motives are often reinforced by pragmatic ideas. That is why the answers of male respondents, respectively, the position of altruistic selfishness, altruism and selfish altruism do not contain significant differences.

Like female students, adults consider themselves more altruistic in the answers to the second situational version of the questionnaire – 36% of altruistic women according to the results of the first questionnaire and 48% – according to the results of the second version of the questionnaire. Men of this age group, as well as students, have 36 and 29%, respectively.

Elderly men and women (60-65 years) formed the last experimental group. The general results of the respondents' answers to the proposed situations of the two questionnaires were distributed as follows: 43% of women and 27% of men are altruistic; 30% of female respondents and 41% of male respondents prefer altruistic selfishness; 17% of women and 23% of men chose selfish altruism; 9% of women and the same percentage of men found themselves selfish.

According to the data obtained in this age group, women are much more altruistic than men (43% and 27%) are. Only 10% of male respondents agree with the theoretical definition of selfishness as a moral principle of humanity. Among the female sample, 43% of respondents agree with this definition – it is almost four times more than among the male. In men at this stage of life, the most attractive was the position of altruistic selfishness. A significant number of respondents (46%) agreed with this definition and 36% of men in life situations would act as altruistic egotists. Among women, 37% would do so, although theoretically only 14% of respondents share this position.

It is interesting that the same number of males (10% each) share a selfish and

altruistic position in the first version of the questionnaires. In the female sample, there are quite significant differences in the choice of position: 43% – altruistic and 14% – selfish.

Despite the same percentage of men and women being selfish (9%), women prove to be more altruistic (43% vs. 27% of men).

The moral principles of men and women differ, and the development of women's morality goes through the following three levels, between which there are transitional stages:

Level 1. Self-concern – or selfishness; when a woman is fully focused on satisfying her own desires and is interested in those who are able to meet her own needs and ensure her existence.

Level 2. Self-sacrifice (usually after the birth of a child) – a woman seeks to first meet the needs of others (child, husband), and only then their interests, or completely abandons their desires, behaves as other people expect, focusing on care about another person and self-denial.

In the transition phase, a woman tries to combine the needs of other people for whom she continues to feel responsible and to take into account her own needs.

Level 3. Self-esteem – at this level, a woman understands that only she is able to make a choice about her own life, if this choice does not harm people who are related to her family or social ties. A woman is increasingly taking into account her own needs, but not at the expense of others.

Thus, in the age sections – 40-45 years and 60-65 years, women show themselves to be more altruistic than respondents – men. This can be explained by gender role stereotypes of adult men and women. Thus, in men, pragmatic and social motives often mutually reinforce each other, which contributes to greater, compared to women, the instrumentality of their behavior, the desire and opportunity to change the world.

In women, on the contrary, role attitudes to stabilize relationships require the inclusion of a mechanism of self-sacrifice in moral behavior, the cultivation of higher social and pragmatic motives. This leads to the fact that the actualization of the moral motive is the cause of the weakening of the pragmatic and vice versa.

The existence of different gender role stereotypes reflects different expectations of men and women, which is based on a common pattern of their behavior.

The obtained results confirm the idea discussed in modern social psychology about different determination of behavior in males and females.

The affective-motivational component of behavior in women is more pronounced, and the study, apparently, was more relevant to female psychology than male. This suggests the need for further development and use of a set of techniques that would reflect the various aspects of ethical behavior of men and women.

FORMATION OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCE AS A KEY COMPONENT OF PSYCHOLOGICAL TRAINING OF FUTURE MATHEMATICS TEACHERS

Slobodianiuk Hanna,

PhD student, Department of Theory and Methods of Practical Psychology,
The State institution «South Ukrainian National Pedagogical
University named after K.D. Ushynsky»

The psychological training of a teacher is a necessary condition for the realization of their successful professional activity. According to its main function, pedagogical activity is quite psychologized, that is its basis is the psychological development of a student. K.D. Ushynsky considered psychology to be one of the basic sciences, which was supposed to provide a versatile knowledge of a person to improve the methods of their upbringing. He believed that psychology «in relation to its applicability to pedagogy and its necessity for a teacher takes the first place among all sciences» [5]. He was convinced that the study of human psychology will help expand the ways of managing his mental development, and will also contribute to avoiding routine in education, turn it into a rational, deliberate business.

Therefore, for effective management of educational activities, the future teacher needs to know the psychological essence of age-related tumors. They should also be conversant in modern psychological and pedagogical research and technology, be able to represent the psychological process of learning. In order to successfully build their own activities, the future teacher must have a clear idea of the professionally important qualities of the teacher, to have the skills of mature communication. The ability to develop stress resistance, openness to new experiences, psychological flexibility comes to the fore in the psychological training of future teachers.

Thus, among the above conditions of successful professional activity, we consider it appropriate to single out the mastery of psychological competence, which is the main component of the psychological training of future teachers.

According to the National Report on the International Survey on the Quality of Education PISA-2018 (National Report, 2019), the level of knowledge in mathematics among other subjects of secondary school students turned out quite low, which may indicate the inability of teachers to use appropriate strategies while working with students due to ignorance of the psychological characteristics of students, that is insufficient formation of psychological competence of the teacher, which determines *the relevance of this study*.

The concept of psychological competence is the subject matter of study by a number of national and foreign scientists and researchers. O.I. Bondarchuk, for example, determines the psychological competence of the individual through success, constructiveness of their activities on the basis of effective application of psychological knowledge and skills to solve tasks or problems facing them in the system «man - man» [4, p.13]. According to T.N. Shcherbakova, psychological competence is an integral

acmeological characteristic of a teacher, which allows to constructively solve problems of professional activity, communication and self-development (Shcherbakova, 2006).

It should be noted that A.V. Gutko (Gutko, 2011: 1376) to the components of the model of psychological competence of the teacher includes not only the traditional block of psychological knowledge (psychological literacy), but also other blocks: the formation of «self-concept» of the teacher, activity, self-regulation (skills and abilities) and professional self-awareness. Thus, there are cognitive, motivational-value and behavioral components in the psychological competence of high school teachers.

The purpose of a teacher's professional activity is to organize the education and upbringing of students during their full general education by forming their key competencies and worldview based on universal and national values, as well as the development of intellectual, creative and physical abilities that are necessary for successful self-realization and continuing education.

According to the professional standard «Teacher of general secondary education» (2020), psychological competence involves the ability to determine and take into account in the educational process age and other individual characteristics of students; ability to use strategies of work with students that promote the development of their positive self-esteem, self-identity; the ability to motivate students and organize their cognitive activity and the ability to form a community of students in which everyone feels part of it (Order №2736-20 MRETSG Ukraine, 2020).

The master of psychological competence is based on the formation of certain skills and abilities of future teachers. The above professional standard reveals a number of them, for example: the ability to apply methods of work, educational materials and tasks for development of cognitive activity of pupils and to create conditions of formation of pupil's motivation to study; the ability to create conditions for the formation of positive self-esteem of students and skills to use the basic strategies of working with students that contribute to the formation of their positive self-esteem.

To form all these and other skills and abilities which comprise psychological competence of a teacher, it is necessary, first of them, to define the indicators of psychological competence. In our research we singled out the ones specifically for the future Mathematics teachers. They are as follows:

- procedural-situational indicator;
- indicator of planning and implementation of holistic interaction;
- indicator of psychological and didactic competence.

Each of the above indicators includes specific abilities of Mathematics teacher, like the ability to self-regulate emotional states when interacting with students, colleagues and parents; ability to use psychological techniques, technologies and practices to enhance the cognitive activity of students; ability to form theoretical and creative thinking of students in mathematics lessons; the ability to assess the psychological age and gender characteristics of students, including when working with children in an inclusive group, etc.

References:

1. Bondarchuk, O.I. (2012). *Naukovo-metodychni zasady formuvannia psykholohichnoi kompetentnosti kerivnykiv osvitnikh orhanizatsii u systemi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity* [Scientific and methodological principles of formation of psychological competence of the heads of educational organizations in the system of postgraduate pedagogical education]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
2. Gutko, A.V. (2011). Psihologicheskaya kompetentnost' v strukture professional'noj podgotovki budushchego pedagoga [Psychological competence in the structure of professional training of a future teacher]. *Izvestiya Samarskogo nauchnogo centra Rossijskoj akademii nauk - Bulletin of the Samara Scientific Center of the Russian Academy of Sciences*, 13 (2-6), 1375-1377.
3. Nakaz №2736-20 MRETSH Ukrainy vid 23.12.2020 «Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu za profesiiamy «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel z pochatkovoi osvity (z diplomom molodshoho spetsialista)» [Order №2736-20 of MRETSG of Ukraine of 23.12.2020 «On approval of the professional standard for the professions «Primary school teacher of general secondary education», «Teacher of general secondary education», «Primary education teacher (with a diploma of junior specialist)»] (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> [in Ukrainian].
4. Shcherbakova, T. N. (2006). Psihologicheskaya kompetentnost' uchitelya: akmeologicheskij analiz [Psychological competence of a teacher: acmeological analysis]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Rostov-on-Don [in Russian].
5. Ushynsky, K. D. (2000). *O polze pedagogicheskoy literatury* [On the usefulness of pedagogic literature]. Moscow [in Russian].

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Пономарьова Валентина Леонідівна

викладач

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Захарченко Вікторія В'ячеславівна

студентка

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

У статті описуються результати дослідження факторів, що впливають на психологічне благополуччя молодших школярів, дітей групи ризику та дітей, що не входять в цю категорію. До факторів психологічного благополуччя дітей групи ризику відносяться страх самовираження, висока тривожність, страх в міжособистісних відносинах, присутність психосоматичних розладів, адекватна самооцінка. Для дітей, які не входять до групи ризику, характерні впевненість в собі і своїх можливостях, підвищений рівень тривожності і психосоматики, значимість міжособистісних зв'язків. Встановлено, що представники досліджуваних груп також мають відмінності по індивідуально-особистісних особливостей.

Постійні зміни в житті суспільства визначають необхідність дослідження причин, які забезпечують внутрішню рівновагу особистості як дорослої людини, так і дитини. Проблема психологічного благополуччя особистості почала займати одне з важливих місць не тільки в психології, але і в близьких їй науках (соціології, філософії), в яких звертаються до дослідження інших проблемних аспектів особистості, таких як соціальна адаптація, самореалізація, індивідуально-психологічні особливості особистості і психосоматичний стан людини.

Поняттям психологічного благополуччя дослідники стали займатися ще на початку ХХ ст. Значний внесок у розвиток даного феномена Бредбёрн Н. Він розкрив психологічне благополуччя з точки зору відчуття суб'єктивного щастя або нещастя -загальна задоволеності життям [1, с 13].

Якщо говорити про актуальність дослідження, то вона включає в себе опрацювання факторів, що впливають на благополуччя дитячої психіки. Якщо раніше діти групи ризику були з неблагополучних сімей, то сьогодні цей показник вже не є головним для віднесення дітей в дану категорію. Фактори впливу можуть бути наступними: особистісні особливості дитини, особливості сприйняття дітьми навколишнього середовища. Дитина, яка перебуває в матеріально забезпеченій сім'ї, може відчувати почуття самотності, за браком батьківської уваги або труднощів у прийнятті або неприйнятті його однолітками через батьків і ряду інших причин. Виявлення цих факторів допоможе в роботі

по усуненню несприятливих умов і дозволить знизити кількість дітей, що входять до групи ризику.

На мою думку, існує недостатньо прикладних досліджень з профілактики та корекції порушень психологічного благополуччя і психологічного здоров'я школярів [3, с 135].

Практична значимість даного дослідження може визначатися як допомогу в збільшенні методологічних і методичних можливостей психологів в рамках шкільної діяльності з профілактики та корекції порушення психологічного благополуччя молодших школярів.

Мета роботи - вивчити особливості психологічного благополуччя молодших школярів: дітей групи ризику та дітей, що не входять в цю категорію.

Об'єктом дослідження виступають 100 молодших школярів у віці від 8 до 10 років: 50 дітей, що входять до групи ризику, і 50 дітей, що мають нормальний рівень психологічного благополуччя.

Гіпотеза: діти групи ризику і діти, що не входять в дану категорію, мають відмінності по компонентах психологічного благополуччя.

У роботі були використані наступні методики: «Соціометрія» Дж. Морено; особистісний опитувальник Кеттелла, методика діагностики шкільної тривожності Філліпса; методика Новикова В.В «Інтегральна самооцінка особистості " Хто я є в цьому світі "»; методика на виявлення нервово-психічної адаптації.

Було розглянуто психологічне благополуччя в концепції Рівневої моделі Вороніної А.В.[2, с 143]. На думку автора, поняття «психічне здоров'я» та «психологічне здоров'я» є рівнями, що відображають внутрішню цілісність людини, його згоду з самим собою, і виступають системними якостями людини, які знаходяться їм в процесі життєдіяльності. В її концепції про просторі буття людини розглядається біологічне простір, де людина виступає як природна істота. Формуванню біологічного простору служить збереження біологічних систем організму, що є бар'єром психічної адаптації. Рівень психологічного благополуччя вимірюється в даному випадку психічним здоров'ям, яке відображає процес взаємозв'язку психологічної і соматичної сфер.

В роботі феномен «психологічне благополуччя» розглядається в наступному контексті. У психологічне благополуччя входять психосоматичне здоров'я, соціальна адаптація та психологічне здоров'я, яке також має певні критерії: активність, адекватне сприйняття навколишнього середовища, встановлення близьких контактів і адекватне ставлення до себе. Спираючись на цю концепцію, можна виділити наступні компоненти психологічного благополуччя: соціальна адаптація - рівень активності в міжособистісних відносинах; психосоматичне здоров'я - рівень тривожності і психосоматики. Психологічне здоров'я вивчається за допомогою рівня самооцінки та особистісних особливостей молодших школярів.

Молодший шкільний вік характеризується формуванням міжособистісних відносин - здобуттям навичок стратегій поведінки в суспільстві, манерою спілкування і т. д. Вікові межі молодшого шкільного віку - від 6-7 до 9-11 років. Надходження дитини в перший клас характеризується зміною соціальної

ситуації його розвитку, що веде до освоєння нової діяльності - навчальної [4, с 303]. Тим часом емоційна сфера молодших школярів характеризується високою вразливістю, проте дитина вже вміє до певної міри стримувати свої різкі висловлювання емоцій. Протягом молодшого шкільного віку складається новий тип взаємин дитини з оточуючими людьми - більш активне спілкування зі своїми однолітками [5, с 336].

Психологічне благополуччя дітей молодшого шкільного віку багато в чому пов'язане зі стилями виховання і спілкування, використовуваними при стосунках з ним дорослими (батьки, вчителі) та однолітками (однокласники). У педагогічному спілкуванні так само, як і в родині, існують стилі виховання - від авторитарного до ліберального.

Взаємини з однолітками у молодших школярів складаються за принципом статевої ідентифікації. Спілкування між ними зберігає ігровий характер: з одного боку - суперництво, з іншого - встановлення позитивного контакту. До кінця молодшого шкільного віку значення авторитету дорослого знижується, велику роль для дитини починають грати однолітки.

Психологічне благополуччя молодших школярів в цілому виражається у взаєминах з однолітками і дорослими, в рівні самооцінки, психосоматичного і психологічного здоров'я, які впливають з сприятливості даних взаємин.

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє виявити причини потрапляння дітей під категорію групи ризику. Це асоціальна поведінка одного або обох батьків, жорстоке поводження з дітьми в сім'ї, матеріальне неблагополуччя батьків і т. д.

В роботі розглядаються діти групи ризику молодшого шкільного віку. Інформація про дітей, які належать до даної категорії, була представлена соціальним педагогом і шкільним психологом освітнього закладу для виявлення індивідуально-психологічних особливостей дітей даної категорії і поліпшення психологічної корекційної роботи.

У роботі акцентується увага на вивченні психологічного благополуччя у дітей, що входять до групи ризику, в порівнянні з дітьми, які не входять в дану категорію. Для вивчення поняття «діти групи ризику» також було проаналізовано ряд літературних джерел. Зроблено висновок, що до цієї групи входять діти, які підпадають під вплив постійних негативних факторів, що позначаються на загальному психологічному тлі дитини. До цих факторів можна віднести асоціальна поведінка батьків дитини, неповноцінні або члени багатодітних сімей, сім'ї з дітьми-інвалідами. Також в цю групу можна віднести дітей, які відстають у психічному, фізіологічному і розумовому розвитку від своєї вікової групи.

В ході дослідження вирішувалися такі завдання:

- 1) вивчити складові психологічного благополуччя;
- 2) провести порівняльний аналіз груп по компонентах психологічного благополуччя;
- 3) опрацювати і проінтерпретувати результати.

Проаналізувавши отримані результати, було виявлено, що обидві досліджувані групи розрізняються за складовими психологічного

благополуччя. За рівнем психосоматичного здоров'я: у дітей групи ризику частіше зустрічається підвищений рівень психосоматики, ніж у дітей з нормальним рівнем психологічного благополуччя. Це підтверджує математичний аналіз за допомогою і критерію Манна – Уїтні.

У дітей першої групи немає показників за шкалами «здоров'я» і «оптимальна адаптація» (0%). Невеликий відсоток за даними шкалами присутній у дітей другої групи: «здоров'я» -11,6%, «оптимальна адаптація» - 10%. Непатологічного психічна дезадаптація частіше зустрічається у дітей другої групи (78,3%), ніж першої (8,3%). Дітей першої групи характеризують такі шкали, як «патологічна дезадаптація» (41,6%) і «ймовірно хворобливі стани» (50%).

Високий рівень самооцінки і високі показники соціометричного статусу частіше зустрічаються у дітей другої групи. Результат також підтверджується за допомогою критерію Манна - Уїтні, де асимптотическое значення менше 0,05.

Рівень тривожності однаково високий у двох досліджуваних груп, але все ж є відмінності за шкалами «страх перевірки знань», «низька опірність стресу» і «страх перед учителем», де у дітей групи ризику рівень тривожності вище, ніж в іншій досліджуваній групі. За шкалами «загальна тривожність у школі», «переживання соціального стресу», «страх самовираження» у двох досліджуваних груп високі показники рівня тривожності. Аналіз проводився за допомогою критерію Манна - Уїтні.

Також виявлено, що діти першої групи демонструють низький рівень впевненості в собі. Збудливість і схильність до ризику вище у дітей першої групи. Більш відповідальні діти другої групи. Особистісна тривожність і нервову напругу вище у дітей першої групи.

Фактори, по яких не знайшлося відмінностей між групами, - це схильність до самоствердження, соціальна сміливість, чутливість і самоконтроль. Дані фактори показують контроль дитини над своєю поведінкою і почуттями в міжособистісних стосунках. Обидві групи мають однакові показники. Найчастіше значення за даними факторам високі, що може говорити про те, що діти мають виражену схильність до самоствердження, лідерства, сміливі в спілкуванні і легко вступають в розмову з дорослим, мають багату уяву і високою чутливістю, що в цілому характерно для молодшого шкільного віку.

Факторний аналіз дозволив виявити у кожній групі по 5 можливих причин психологічного благополуччя. У дітей першої групи до них відносяться страх самовираження, висока тривожність, страх в міжособистісних відносинах, присутність психосоматичних розладів, адекватна самооцінка. Для дітей другої групи характерні впевненість в собі і своїх можливостях, підвищений рівень тривожності, значимість міжособистісних зв'язків, підвищений рівень психосоматики, страх невідповідності очікуванням оточуючих.

Отже, розглянувши виділені чинники двох досліджуваних груп, можна зробити висновок, що компоненти психологічного благополуччя повторюються в факторах, але все ж видно явні відмінності в рівні тривожності, психосоматики, самооцінки і соціального страху. Отже, можна говорити про відмінності структури психологічного благополуччя у представників досліджуваних груп.

Психологічне благополуччя розглядається як системне якість, придбане людиною в процесі життєвого шляху на основі збереження психофізіологічних функцій, що відображає специфіку профілактичної та корекційної роботи психологів сфери освіти. Дослідження показало, що обидві досліджувані групи - діти, що входять до групи ризику, і діти, які не входять в дану категорію, мають відмінності по індивідуально-особистісних особливостей.

Список літератури

1. Бредб'єрн Н. Структура психологічного благополуччя. Харків, 2005. 13 с.
2. Вороніна А.В. Проблема психологічного здоров'я і благополуччя людини: огляд концепцій і досвід структурно-рівневого аналізу // психологічний журнал. 2005. № 21. С. 142-145.
3. Єлісеєва О.А. Суб'єктивне благополуччя підлітків і психологічна безпека освітнього середовища [Електронний ресурс] // Психологічна наука і освіта. 2011. № 3. С. 131-140.
4. Коломінський Я.Л. Психологія дитячого колективу. Система особистих взаємовідносин. 2-е изд., Перераб. і доп. Житомир, 1984. 303 с.
5. Кон І.С. Дитина і суспільство: навч. посібник для студентів вузів., 2003. 336 с. (Вища професійна освіта).

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ВИВЧЕННЯ ДЕПРИВАЦІЇ ТА ПСИХІЧНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ В ЧЕТВЕРТИЙ – ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ПЕРІОД

Терлецька Юліана Миронівна

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та інноваційної освіти
Національний університет «Львівська політехніка»

У розвиткові теорій і концепцій депривації та психічної депривації Й. Лангмейер і З. Матейчек у своїй фундаментальній праці виокремлюють чотири періоди, прийнятих і визнаних спільнотою вчених: перший – емпіричний – з другої половини ХІХ ст. до 30-х років ХХ ст.; другий – мобілізуючий – протягом 30-х – 40-х років ХХ ст.; третій – критичний, який охоплює 50-ті роки ХХ ст.; четвертий – експериментально-теоретичний, який почався з 60-х років ХХ ст. і триває до наших днів [1, с. 11-16].

Розглянемо результати вивчення депривації та психічної депривації в четвертий – експериментально-теоретичний період і його значення для психологічної науки.

Четвертий період дослідження проблеми депривації та психічної депривації є неоднозначним і суперечливим. Загалом він характеризується детальним вивченням поведінки дитини в добре контрольованих деприваційних ситуаціях з пошуком зв'язків між індивідуальними (психічними) особливостями дитини і окремими типами деприваційних наслідків; розробленням багаторівневої та середовищної ускладнюючо-рівневої (“взаємодії”) теорій психічної депривації.

На початку 60-х років ХХ ст. головне значення психічної депривації багатьма дослідниками, у тому числі Й. Лангмейером, розглядалося в контексті практичних наслідків для життя окремих дітей [5-11], а на початку 80-х років ХХ ст. – акцент перемістився на розроблення її теоретичних основ [1].

Також цей період вирізняється від попередніх більш глибоким вивченням взаємодії між організмом і соціальним середовищем в умовах депривації. Зроблено висновок, що соціальне середовище впливає на людину не безпосередньо, а заломлюється через призму закономірностей її розвитку [1, с. 15].

Експериментальний підхід до вивчення депривації відрізняється, звичайно, більш глибоким корінням. Після 1950 року розвивалися експериментально-психологічні дослідження з нейрофізіологічною орієнтацією. Подальший поштовх отримало експериментально-психологічне вивчення наслідків психічної депривації при значному обмеженні впливу подразників на органи чуття і за умови соціальної ізоляції. Ці досліді проводилися вперше в лабораторіях канадського психолога Д. Хебба [4], а звідти були перенесені в інші психологічні та психіатричні установи. Їх значення для теоретичного з'ясування механізму дії психічної депривації важливе, хоча співвідношення з клінічної проблематикою дітей, які переживають нестачу,

залишається поки що нез'ясованим.

У цей період здійснено цілу низку продуманих досліджень з доброю технікою спостереження, які зібрані в чотирьох томах «Determinants of Infant Behavior» [3].

У цілому, в четвертому періоді дослідники відходять від простої непридатної моделі депривації як хвороби або синдрому, прямуючи до більш відповідної психологічної концепції, яка виходить з останніх досліджень психології. Так, у цей період Й. Лангмейєр і З. Матейчек запропонували статично-психоперманентну концепцію психічної депривації, провідною ідеєю якої є те, що психічна депривація являє собою психічний стан. Вони пишуть: «Психічна депривація є психічним станом, що виник у результаті таких життєвих ситуацій, в яких суб'єкту не надається можливості для задоволення деяких його основних (життєвих) психічних потреб достатньою мірою і протягом досить тривалого часу» [1, с. 19].

Підкреслюємо, що у випадку психічної депривації мова йде виключно про недостатнє задоволення «основних (життєвих) психічних потреб достатньою мірою і протягом досить тривалого часу». Обстоюючи таку позицію, Й. Лангмейєр і З. Матейчек такими основними (життєвими) психічними потребами вважають:

1) потреби в певній кількості, мінливості та вигляді (модальності) стимулів; 2) потреби в основних умовах для дієвого учіння; 3) потреби в первинних суспільних зв'язках (особливо з матір'ю), що забезпечують можливість дієвої основної інтеграції особистості; 4) потреби в суспільній самореалізації, котра надає можливість оволодіння роздільними суспільними ролями й ціннісними цілями [1, с. 20].

На цьому підґрунті вони виокремлюють: 1) *стимульну (сенсорну) депривацію*, яка являє собою знижену кількість сенсорних стимулів або їхню обмежену мінливість і модальність; 2) *депривацію значень* (когнітивну), як занадто мінливу, хаотичну структуру зовнішнього світу без чіткого впорядкування й змісту, котра не дає можливості розуміти, передбачати та регулювати те, що відбувається зовні; 3) *депривацію емоційного ставлення* (емоційну), котру розуміють як недостатню можливість для встановлення сталого емоційного зв'язку до якоїсь особи або його розрив, якщо такий вже був створений; 4) *депривацію ідентичності* (соціальну), котра указує на обмежену можливість для засвоєння дитиною автономної соціальної ролі [1, с. 251].

Далі автори пояснюють: «Психічна депривація, як ми її розуміємо, відображаючи особливу, індивідуальну переробку стимульного об'єднання, якого досягла дитина в деприваційній ситуації, є психічним станом. Зовні даний психічний стан проявляється в поведінці, котра відрізняється деякими характерними ознаками, що – в контексті наявного розвитку дитячої особистості – надає можливість розпізнати депривацію. Тут ми говоримо про “наслідки депривації”, “деприваційні ураження” і под. Навмисно ми уникаємо терміну “деприваційний синдром”, який створює уявлення, що мова йде про певну, чітко обмежену групу патологічних ознак і що можна, таким чином, діагностувати депривацію подібно іншим соматичним або психічним захворюванням <...> Іноді говорять про “деприваційний досвід” дитини. Як правило, останнє не

висловлює нічого іншого, ніж того, що дитина вже раніше була в деприваційній ситуації і що в кожную подібну ситуацію вона буде вступати з дещо видозміненою, більш чутливою, або, навпаки, більш «загартованою» психічною структурою» [1, с. 22].

Таким чином, у четвертому періоді теоретико-методологічне підґрунтя вивчення депривації та психічної депривації отримало свій подальший розвиток. У цей час розроблений новий, у порівнянні з попередніми більш прогресивний методологічний підхід – статично-перманентний, стрижнем якого є положення про те, що психічна депривація являє собою психічний стан, який виник у результаті таких життєвих ситуацій, в котрих суб'єкту не надається можливості для задоволення деяких його основних (життєвих) психічних потреб достатньою мірою і протягом досить тривалого часу. На цьому теоретико-методологічному підґрунті вивчалася поведінка дитини в добре контрольованих деприваційних ситуаціях, було встановлено зв'язки між індивідуальними (психічними) особливостями дитини і окремими типами деприваційних наслідків, вивчена взаємодія в умовах депривації між людиною (дитиною та дорослим) і соціальним середовищем, а головне – зроблено важливий висновок про те, що соціальне середовище впливає на людину не безпосередньо, а опосередковано, заломлюючись через призму закономірностей розвитку її психіки.

Проте, результати досліджень психічної депривації і в цьому періоді не дали відповідь на багато питань. На це звернули увагу ще в 1984 році Й. Лангмейєр і З. Матейчек, які міркують: «<...> Якщо картина депривації після порушень не є єдиною, то від чого тоді вона залежить? Яким чином вона пов'язана з внутрішніми і зовнішніми умовами організму? Якщо можливе усунення порушень, то коли, за яких обставин і чому <...>»? Далі вони пишуть: «Пошук відповідей на ці питання буде, на нашу думку, головним завданням майбутнього» [191, с. 15].

І дійсно, розуміючи під психічною депривацією психічний стан, дослідники акцентують увагу на причинах (ситуаціях) її виникнення, а також на наслідках, до яких вона призводить, упускаючи найважливішу ланку – це її перебіг у самій психіці. Зовсім не пояснюється як і чим вона означена у психіці людини, яким чином спричиняє ті чи інші порушення у різних її сферах, як впливає на її функціонування? Залишається також достеменно невідомим, яким чином деприваційні умови трансформуються у психіку людини? Як і посередництвом чого спричиняють у ній різні зміни і под.? Одним словом, на основі результатів аналізу виявлено відсутність теоретико-методологічних ланок, без яких неможливо завершити розроблення повноцінної психологічної теорії психічної депривації, тому розроблення цих аспектів є важливими для теорії та практики.

Список літератури:

1. Лангмейєр И., Матейчек З. Психическая депривация в детском возрасте. Прага: ЧССР : Авиценум. Медицинское издательство, 1984. 334 с.
2. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности : основные положения, исследования и применение. Санкт-Петербург : Питер-Пресс, 1997. 608 с.
3. Foss B. M. (fed.). Determinants of Infant Behaviour. London, Methuen, I. 1961,

II. 1963, III. 1965, IV. 1969.

4. Hebb D. A neuropsychological theory. *Psychology: A Study of a Science*. V. 1. N. Y., 1959.

5. Langmeier J. Otazka psychicke deprivace a vyvoj vychovnych názorů u nás. *Cs. Pediat.*, 1962. № 17. P.646-652.

6. Langmeier J. Psychická deprivace u dětí. *In: Pokroky v pediatrii*. Praha, SZdN, 1968. P.303-331.

7. Langmeier J. Psychická deprivace v anamnezách schizofreniků. *Prakt. Lek.*, 1965. № 45. P.890-893.

8. Langmeier J. Spánek malých dětí v rodinách a v nemocnicích. *Cs. Pediat.*, 1959. № 14.

9. Langmeier J., Langmeierová D. Význam časné deprivace pro psychopatologický vývoj osobnosti. *In: K problemům psychologie osobnosti*. Praha, Academia, 1967.

10. Langmeier J., Lhoták J. Smyslová a emocionální deprivace v dětství. II. *Celostátní psychiat. sjezd*, Praha, 1960.

11. Langmeier J., Matejcek Z. Mental development of children in families and in infants' homes. *Soc. Sci. Med.*, 1970. № 4.

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

Тлустенко Алла Петрівна

магістрантка, 1-й рік навчання,
спеціальність 053 «Психологія»,

Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро

Уява - це вільне, своєрідне, творче відображення дійсності, її розвиток вимагає нагромадження відповідного досвіду і вироблення вміння подумки сполучати образи в нові поєднання і комбінації, вміння уявляти можливі зміни дійсності. Такі вміння утворюються поступово і проходять у своєму формуванні кілька етапів. Психологія почала з припущення, що дитина дошкільного віку володіє бурхливою, нічим не стриманою уявою, і завершила констатацією того факту, що уява дитини раннього віку обмежена можливостями безпосередньої пам'яті. Уява має "відтворювальний" характер, тому істинна творча уява виникає на досить пізньому етапі розвитку. Вона починає формуватися у дитини дуже рано, хоча ми спершу й не помічаємо її прихованої роботи. Перші прояви уяви спостерігаються в дитини наприкінці другого - на початку третього року життя. Дитина набуває власного досвіду, засвоює мову свого оточення, у неї з'являються нові потреби. У цей час уява тісно пов'язана зі сприйманням, тому маленькі діти із задоволенням слухають розповіді про знайомі об'єкти і неуважно - про незнайомі. У грі уява дитини 2-3-річного віку обмежена, сприймання скуте, дитина не оперує предметами-замінниками, її уява має відтворювальний і мимовільний характер. Образи уяви швидко змінюються під впливом зовнішніх умов. Упродовж стислого часу діти переходять від однієї гри до іншої. Нестійкий характер уяви виявляється в будь-якій діяльності дитини.

На особливому значенні періоду дошкільного дитинства для розвитку творчої уяви як властивості творчої особистості наголошується у фундаментальних дослідженнях класиків зарубіжної та вітчизняної психології: Л.С. Виготського, В.В. Давидова, Д.Б. Ельконіна, Г.С. Костюка, 2 В.Т. Кудрявцева, О.М. Леонтьєва, В.О. Моляко, Д.Ф. Ніколенка, Ф.І. Фрадкіна та ін. Ними встановлено, що творча уява дітей має величезний потенціал для реалізації резервів комплексного підходу в навчанні і вихованні, обґрунтовано й досліджено різноманітні теоретико-методологічні та прикладні проблеми творчої уяви як психологічного феномену та особливості її формування і розвитку на різних вікових етапах. Однак, поза увагою науковців залишилася проблема психологічних умов розвитку творчої уяви дітей раннього віку, тоді як їх виявлення відкриває шлях до розробки комплексної науково-обґрунтованої і психологічно доцільної системи розвитку творчої уяви на даному віковому етапі. Отже, суспільна значущість проблеми та її недостатнє вивчення зумовили вибір теми роботи: "Психологічні умови розвитку творчої уяви дітей раннього віку". Такі західні вчені, як Д. Боулбі, А. Валлон, М. Ейнсворт, Ж. Обрі-Рудінеско, Р. Спітц

займались вивченням особливостей впливу творчої уяви на розвиток дитини. С. Гринспейн, Н. Гриспен та А. Срауф запропонували узагальнені варіанти процесу емоційного розвитку у ранньому дитинстві, у відповідності до теорії прив'язаності, автором якої вважається Д. Боулбі. Н. Айзенберг, Т. Райк, М. Хофман тощо в своїх дослідженнях дуже багато уваги приділяли вивченню емпатії, проводили багато досліджень з метою з'ясування її природи та етапів розвитку. Великий внесок у цій галузі належить вітчизняним вченим Г.М. Бреславу, Л.С. Виготському, О.В. Запорожцю, А.І. Захарову, Н.Л. Кряжевій, М.І. Лісіной, Я.З. Неверовичу тощо, які вивчаючи особливості розвитку особистості, багато уваги приділяли саме ранньому віку і, підкреслюючи його ефективність, займались дослідженнями впливу оточуючого середовища та процесу спілкування на розвиток емоційної сфери особистості, в тому числі розвиток уяви, у ранньому віці.

Було підмічено, що є така традиція, приступаючи до вивчення будь-якої проблеми в психології, в тому числі до проблеми психологічних умов розвитку творчої уяви дітей раннього віку, зазначати про її недостатню вивченість та розробку в психології і, разом з тим, має безперечно важливе теоретичне та практичне значення. Чому так буває і що все ж таки зумовлює розвиток творчої уяви дітей раннього віку? В чому саме полягають особливості творчої уяви дитини раннього віку, які впливають на подальший розвиток особистості? На мою думку ці питання до теперішнього часу залишаються до кінця не визначеними.

Емоційність дитини раннього віку відіграє одну із ключових ролей у розвитку творчої уяви. Звертаючись до експериментальних даних, які стосуються онтогенезу емоційної сфери, можна зазначити, що піонером в цій області став засновник біхевіоризму Д. Уотсон. Він розглядав емоцію як успадковану стереотипну реакцію організму, яку в чистому вигляді можна спостерігати лише на ранніх стадіях онтогенезу. Д. Уотсон виділяє в якості базальних біологічних реакцій страх, лютість та любов, які можна повністю висловити в термінах ситуації та реакції на неї. Одним з головних досягнень біхевіористів у цій області можна вважати експерименти Д. Уотсона по формуванню емоцій. Він експериментально довів, що можна сформувати реакцію страху на нейтральний стимул, і таким чином довів, що наші емоції є результатом наших звичок і можуть кардинально змінитися в залежності від обставин [1, С.66-67].

Інтерес у цій галузі представляють і дослідження асоціальної (агресивної) та просоціальної поведінки проведені психологами цього напрямку. Так, Доном Доллардом була розроблена "теорія фрустрації", яка стверджує, що слабкі прояви агресивності (які стали результатом минулих фрустрацій) можуть скластись і створити дуже сильну агресію. Але, ця теорія викликає дуже багато суперечностей. Так, С. Фаул підрахував, що щоденно кожна дитина дошкільного віку переживає близько 90 фрустраційних ситуацій в сім'ї і дитячому садку, але лише невелика кількість цих фрустрацій може привести до агресивної поведінки [2].

Дослідження соціалізації дітей привели біхевіористів до відкриття таких важливих феноменів, як конформізм та негативізм, аналізу умов, які сприяють виникненню соціально бажаної поведінки. Визнаючи великий внесок прибічників біхевіоризму у дослідження емоційної сфери дитини раннього віку, ми все ж таки вважаємо помилковим твердження Д. Уотсона та його послідовників щодо вродженості чи спадковості (на початку ХХ ст. ці поняття не розрізнялись) первинних емоцій, якими він вважав страх, лютість та любов, інші емоції він розумів як похідні від них. Але подальші дослідження інших вчених це спростували. Вже в 1927 р. М. Шерман показав, що майже всі реакції новонародженого неупорядковані і не піддаються класифікації. Розрізнити емоції немовляти майже неможливо не знаючи їх похідної. У подальшому К. Бريدжес представив онтогенез розвитку емоцій як їх поступову диференціацію на підставі первинного стану загального збудження. [1, С.67]

Класичні дослідження К. Бюлера і В. Штерна з'ясували специфічну динаміку емоційної сфери в ранньому віці. Були виділені три основні властивості емоційного процесу на самих ранніх етапах розвитку дитини:

- 1) сила, пов'язана з негайним та безпосереднім реагуванням організму на незадоволення (або задоволення) вітальних потреб;
- 2) короткочасні реакції;
- 3) парадоксальний та невизначений характер емоційного реагування, тобто своєрідність "емоційної неоднозначності" [1, С.66-69].

Дуже цінними на наш погляд є роботи представника гуманістичної школи Карла Роджерса, який в своїй теорії особистості, центральною ідеєю виносить цінність та унікальність кожної людської особистості та в своїх дослідженнях доводить фундаментальну роль самооцінки людини на формування емоційної та особистісної сфери. Роджерс вважав, щоб уникнути виникнення агресії та негативізму, які у подальшому можуть стати причинами неврозів та інших психічних розладів, "потрібно допомогти дитині впоратися з щоденними вимогами, допомогти їй зрозуміти, що вона не безпорадна жертва, вона має вибір і вона повинна бути відповідальною і уважною навіть тоді, коли не здатна змінити ситуацію" [2].

У вітчизняній психології накопичені данні, які дозволяють розглядати розвиток творчої уяви дітей раннього віку в контексті процесу формування особистості. Від робіт А.Ф. Лазурського і Г.Я. Трошина до робіт сучасних дослідників ми можемо дослідити достатньо глибокі взаємозв'язки між проявом особистісних новоутворень та особливостями розвитку творчої уяви [1, С.85-86].

У фундаментальному дослідженні Г.Я. Трошина "Порівняльна психологія нормальних та ненормальних дітей" 1915 р., в перший (і нажаль в останній) раз була проведена періодизація розвитку емоційної сфери як в нормальному, так і в аномальному варіанті. Досить сучасно виглядає запропонована Г.Я. Трошиним загальна схема класифікації почуттів:

- 1) фізичні (голод, статеві почуття, егоїстичні почуття та ін);
- 2) соціальні (емпатія, материнське почуття, совість та ін);
- 3) духовні (інтелектуальні, естетичні та ін) [1, С.85-87].

В розвитку кожного виду почуттів Г.Я. Трошин розрізняв відповідні періоди, але побудувати вікову періодизацію емоційної сфери в нормальному та відхиленому варіантах йому не вдалося. Але саме у нього ми вперше знаходимо уявлення про генезис емоційної сфери не лише и не стільки як про збільшення кількості емоцій, скільки як про якісне перетворення, їх збагачення. Саме Г.Я. Трошин показав, і гармонічний зв'язок між онтогенезом емоційної сфери, розвитку уяви та особистості в цілому, а також місце почуттів в структурі особистості [1, С.85-87].

Набуття Г.Я. Трошина були дуже високо оцінені Л.С. Виготським, будучи керівником єдиної в свій час школи-клініки, Г.Я. Трошин не тільки зібрав цінніший матеріал з психічного розвитку в нормі та патології, але й достатньо обґрунтовано зумів цей матеріал узагальнити та проаналізувати [1, с.66-69].

Обґрунтовуючи експериментами К. Левіна та його учнів, Л.С. Виготський пише, що "дитина в цьому віці не може говорити не про що інше, окрім того, що знаходиться у неї перед очима, або про те, що вона чує в вухах" [3 С.342].

Усвідомлювати взагалі для дитини раннього віку - ще не значить сприймати та переробляти те, що сприймається за допомогою уваги, пам'яті, мислення. Всі ці функції ще не диференційовані, вони діють у свідомості цілісно, підкоряючись сприйманню постільки, оскільки вони залучені до процесу сприймання. Говорячи про особливості емоційної сфери дитини раннього віку Л.С. Виготський, підкреслював важливість новоутворень цього віку, тобто зміна провідної діяльності на предметно-маніпулятивну, розвиток мовлення, формування самостійності та самоусвідомлення, які обумовлені головним принципом соціальної опосередкованості.

Ранній вік Л.І. Божович, Л.С. Виготський, Р. Заззо, О.В. Запорожець, О.М. Леонтьєв, тощо розглядають як особливо відповідальний період розвитку дитини, коли закладаються основні особистісні механізми, виникає перша модель світу - система уявлень про навколишню дійсність [1, С.53 - 59], [3, С.340-367], [4, С. 255],[5 С.111-134.].

Уява є вищою психічною функцією і відбиває дійсність. Проте за допомогою уяви здійснюється уявний відхід за межі безпосередньо сприйманого. Основне його завдання — представлення очікуваного результату до його здійснення. За допомогою уяви у нас формується образ що ніколи не існувало або не існуючого в даний момент об'єкту, ситуації, умов. Уява п'ятирічної дитини дозволяє йому сприйняти, як реальні, найфантастичніші, казковіші образи і ситуації.

В процесі сприйняття дитина постійно збагачується враженнями про предметах, явищах і зв'язках між ними. Але оскільки життєвий «багаж» дитини дуже малий і можливість оцінки «Що я бачу»? обмежена, в його психіці

відбувається постійне перекомбінування вражень. Виникає безліч поєднань, що народжують нові зв'язки між явищами і предметами. Фантазія, як і інші психічні функції, зазнає зміни з віком дитини. Молодший дошкільник, у якого тільки починає розвиватися уява, відрізняється пасивною формою. Він з великим інтересом слухає казки і потім представляє їх образи як реально існуючі явища. Тобто уява некритично компенсує недолік життєвого досвіду і практичного мислення імплантацією описаних казкових образів в реальне життя дитини. Саме тому він легко вірить в те, що наряджений актор — це справжній Дід Мороз або Баба Яга, боїться злого чарівника або вовка на екрані телевізора, плаче від жалості до Дюймовочці, слухаючи казку. Таким чином, значення функції уяви в психічному розвитку велике. Проте фантазія, як і будь-яка форма психічного віддзеркалення, повинна мати позитивний напрям розвитку. Вона повинна сприяти кращому пізнанню навколишнього світу, саморозкриття і самовдосконаленню особи, а не переростати в пасивну мрійливість, заміну реальної життя мареннями. Для виконання цього завдання вихователям і батькам необхідно допомагати дитині використовувати свої можливості уяви в напрямі прогресивного саморозвитку. Уява — один із важливих психічних процесів, що безпосередньо входить у будь-який творчий процес людини на різних етапах її життя та забезпечує засвоєння різних форм людської культури в онтогенезі. Уява виникає і розвивається у спілкуванні дитини з дорослими і дітьми в різних видах діяльності насамперед у грі. Дії дитини з іграшками стають істинно грою тільки за наявності «уявної ситуації», яка робить можливим специфічно ігрове відображення набутого у дитини соціального досвіду/Дитяча художня діяльність відіграє специфічну роль у розвитку уяви. Вона прямо ставить перед дитиною творче завдання: придумати, створити, виготовити що-небудь самостійно. Таке завдання сприяє як актуалізації уяви дитини, так і її розвитку. У дітей виділено два рівні розвитку уяви, відзначено два переломні моменти в її розвитку. Перший — у дітей молодшої групи, у цьому віці діти починають сприймати завдання на спрямовану (керовану, довільну) уяву, підпорядковують її певному завданню і при цьому проявляють певну індивідуальність у продуктивній діяльності. Пояснюється це малою практикою спілкування дітей, браком сюжетних ігор, певній несоціалізованості дітей, коли вони ще не очікують оцінки за свою роботу з боку дорослих і яка їх ще не так сковує, а дає простір для дій. Уяву визначають як центральне вікове новоутворення, яке задає для дитини соціальну ситуацію розвитку, що визначає цілком і повністю ті форми й шляхи, ідучи якими дитина виробляє в собі нові й нові якості особистості, набуваючи їх із соціальної дійсності як із визначального джерела розвитку, той шлях, на якому соціальне стає індивідуальним. Розкриття смислу власної поведінки засобом емоційного передбачення (О.Запорожець) відіграє провідну роль у духовному зростанні дитини, у формування в неї моральних почуттів та про соціальних форм поведінки (уміння прийти на допомогу, узгодити свої дії з діями товариша, поступитися тощо). Без емоційної уяви не може розвинути емпатія (співчуття), без неї не можна виховувати у дитини доброту, співпереживання. Дослідженнями психологів встановлено також, що творча уява тісно пов'язана з регуляцією самопочуття дитини раннього віку. Вона виконує функцію психологічного

захисту особистості від травмувальних і гнітючих впливів, пригноблюючи (в уяві) такі ситуації, які компенсують невдачі, знімають фрустрацію. Так дитина раннього віку може позбутися психотравмувального життєвого впливу через багаторазове варіювання ситуації і гри, доки не позбавиться своїх «кривдників». Якщо життєвий конфлікт набуває глибокого або стійкого характеру, діти вдаються до фантазування, створюють сюжет, в якому «кривдник» шкодує про свій вчинок або сам потрапляє в біду.

Недостатній розвиток уяви призводить до стійких негативних переживань, нав'язливих страхів, тривожності: у дитини знижується самооцінка, порушуються контакти з довкіллям, виникає почуття самотності, зневіри.

Узагальнивши роль уяви в особистісному зростанню малюка, можна виділити такі її функції:

- гностичну: дозволяє уяві знаходити і виражати в образах найбільш суттєві, значущі сторони діяльності;
- прогностичну: продукт уяви є метою, до якої спрямована діяльність;
- комунікативну: створення продукту творчої уяви передбачає спілкування (або в процесі створення, або при оцінці кінцевого результату, позаяк будь-яка творча діяльність спрямована на людей);
- захисну: дозволяє регулювати емоційні стани (задовольняти якоюсь мірою потреби, знімати напругу).

Отже, розвиток творчої уяви в ранньому віці тісно пов'язаний як із формуванням пізнавальних здібностей дитини, її загальним інтелектуальним розвитком, так і зі становленням її особистості, її морального самопочуття.

Список літератури.

1. Бреслав Г.М. Проблема эмоциональной регуляции у дошкольников // Вопросы психологии - 1984. - № 3.
2. Марциновская Т.Д. История детской психологии: Учебник для студ. пед вузов. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998
3. Выготский Л.С. Учение об эмоциях // Собрание сочинений т.4 - М., 1984
4. Детская практическая психология: Учебник /Под ред. проф. Т.Д. Марциновской. - М.: Гардарики, 2000.
5. Заззо Р. Психическое развитие ребенка и влияние среды // Вопросы психологии. - 1967. - № 2

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Алмашій Альона Олександрівна

Аспірантка

Кафедра політології та державного управління ДВНЗ Ужгородського національного університету

Будь-яка держава та суспільство в цілому зацікавлене в правильній та успішній соціалізації всіх індивідів соціуму, а особливо студентської молоді, яка є динамічною та прогресивною ланкою розвитку держави. Особливе місце в соціалізації студента відіграє вища школа, яка повинна навчити грамотному підходу до розв'язання політичних, економічних та соціальних проблем.

Соціалізація особистості — це процес засвоєння та відтворення певних правил поведінки, норм та цінностей індивіда в соціумі. Тобто, в процесі соціалізації студентська молодь формує власні погляди та орієнтири в житті, вчиться співіснувати з іншими суб'єктами суспільства та формує в процесі навчання у вищій школі професійну спрямованість.

Також, суспільство вимагає від індивіда засвоєння та відтворення певних соціальних норм та поведінки, які відповідають історичним особливостям культури соціуму.

Вища освіта є престижним моментом сучасної молоді та надзвичайно важливим кроком в перспективне майбутнє кожної людини.

Кожен індивід на певному етапі соціалізації проходить різні рівні адаптації до ситуацій та моментів, що виникають.

Багато науковців та дослідників даного питання сходяться на думці, що адаптація - це процес накопичення та засвоєння певних навичок. Є цікаві та суперечливі теорії серед науковців розуміння адаптації людини.

Наприклад, З. Фрейд розглядав людину як біологічну істоту, яка лише пристосовується до умов існування в суспільстві. А соціалізація зводиться до узгодження внутрішніх потреб людини та задоволення її інстинктів [1].

Т. Шибутані розглядає соціалізацію як безперервну адаптацію живого організму до оточення, як формування здатності передбачити реакції інших людей і пристосовуватися до них [2].

Головною основою соціалізації є адаптація людини. А.В. Петровський розглядав адаптацію як найважливіший етап соціалізації. Він вважає, що на кожному етапі розвитку людина входить у певну соціальну групу, пристосовуючись і опановуючи її норми [3].

В цілому, адаптація — це передумова активної діяльності та необхідна умова її ефективності. Процес соціальної адаптації залежить як від рівня адаптивності індивіда так і від адаптивного потенціалу середовища. Виділяють активну і

пасивну форму адаптації. Активна форма - це коли особистість своїми діями чи вчинками намагається вплинути на середовище, а пасивна - це коли людина залишається в ролі спостерігача і намагається пристосуватися до тієї ситуації, яка виникає навколо неї.

Також, можна виділити чотири рівні адаптивності особистості до середовища: початкова стадія, стадія терпимості, акомодация та асиміляція. Початкова стадія характеризується тим, що індивід знає як себе поводити в навколишньому середовищі, але не визнає його цінностей. Другій стадії, терпимості, характерне взаємотерпимість індивіда та соціуму до систем цінностей. Третій стадії (акомодация) притаманні визнання та сприйняття людиною основних систем цінностей середовища, а середовище визнає цінності індивіда. Рівень асиміляції - це повне співпадіння систем цінностей індивіда та середовища [4]. Із цими стадіями співвідносні такі види адаптації, як добровільна та вимушена. Добровільно людина адаптується тоді, коли соціальної дії не суперечать її цінностям та життєвим орієнтирам, а вимушена адаптація проявляється в тому випадку, коли людина вимушена чинить опір діям соціуму.

Цікавим фактом є те, що сучасні вузи України мають перелік навчально-виховних заходів з адаптації студентів в умовах навчання для того, щоб полегшити морально-психологічні моменти адаптації до «нового» етапу життя студента. Так як в процесі навчання студент стикається з кризовими моментами, які є природні для процесу соціалізації молоді і важливим є, щоб ці кризові моменти проходили як найменш «травматично» для особистості.

Кризові моменти виникають в процесі нової системи навчальних дій та спілкування з новим колом людей. Тому, важливо, щоб адаптація до навчального процесу у вищому навчальному закладі проходила «м'яко» та переборення труднощів та протиріч проходило з мінімальним травмуванням психіки студентської молоді.

Важливим моментом в адаптації є психологічний стан суб'єкта, так як саме психологічна адаптація є провідним фактором і необхідною умовою соціалізації студентської молоді. Взагалі будь-яка адаптація – це нова система взаємин, попередньо не знайома студенту, що змінює певний світогляд та життєві орієнтири.

В процесі навчання у вищій школі майже у кожного студента виникають якісь певні труднощі: вибір професії, не готовність до самостійного життя, відхід від батьківської опіки, нове оточення, нові правила поведінки в соціумі і т.д.

Також, адаптацію можна поділити на зовнішню та внутрішню. Основними складовими адаптації є: професійна, соціальна, біологічна та психологічна адаптація.

Важливим моментом в адаптації студента в нових умовах навчання є педагогічної підтримки, яка повинна бути спрямована на вирішення проблеми адаптації студентської молоді. Тобто, серед основних функціями педагога є:

- формування позитивної мотивації студентів до змісту професійно-педагогічної підготовки;
- методично обґрунтована організація навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі;

- організація позаурочної діяльності студентів з метою оптимізації їх міжособистісного спілкування, створення умов для виявлення їх здібностей, обдарованості, індивідуального самовираження, самоутвердження, активного залучення до громадського життя групи та факультету;
- активізація роботи викладачів та кураторів груп у напрямку виявлення та подолання труднощів адаптації;
- формування ціннісного ставлення у викладачів вищого навчального закладу до особистості студента, врахування індивідуальних характеристик та надання допомоги студентам у виробленні їх індивідуальної життєсміслової програми [5].

Адаптацію студентів можна поділити на професійну та соціально-психологічну. Професійна адаптація - це пристосування до змісту, характеру та умов в навчальному процесі, набуття певних навик в індивідуальному та самостійному навчальному процесі. Соціально-психологічна адаптація - це пристосування до своїх одногрупників, налагодження взаємовідносин з ними та формування власного стилю поведінки [6].

Соціалізація та адаптація взаємопов'язані процеси, які доповнюють один одного. В цілому, адаптація є посередником між соціумом та особистістю.

Отже, соціальна адаптація – це історично зумовлена діяльність людини, що включає пристосування індивіда до тих умов, форм та способів життя, яке постало перед нею в процесі соціалізації. Суб'єктом адаптації виступає індивід чи соціальна група, які в процесі соціалізації набуває здатності орієнтуватися в ситуаціях, вміють взаємодіяти між собою та задовольняти свої потреби чи інтереси.

Список літератури

1. Фрейд З. Вступ до психоаналізу / Зигмунд Фрейд; [пер. з нім.]. – К.: Основи, 1998. – 709 с.
2. Шибутани Т. Социальная психология / ТамотсуШибутани. - Ростов н/Д.: Феникс, 1998. - 544 с.
3. Соціальна адаптація в контексті проблем соціалізації особистості. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.inforum.in.ua/conferences/15/24/159#:~:text=%D0%9F%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20%D1%88%D0%B8%D1%80%D1%88%D0%B5%20%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97,%D1%94%20%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%8E%20%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%8E%20%D0%B9%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.&text=%D0%92%D1%96%D0%BD%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4%D0%B0%D1%94%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83%20%D0%B7.%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%>

81%D0%BE%D0%B2%D1%83%D1%8E%D1%87%D0%B8%D1%81%D1%8C%20%D1%96%20%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%83%D1%8E%D1%87%D0%B8%20%D1%97%D1%97%20%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B8.

4. Технології соціальної адаптації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://naurok.com.ua/tehnologi-socialno-adaptaci-198246.html>

5. Особливості адаптації студентів вищих навчальних закладів до змінених умов життєдіяльності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/12323/1/1.pdf>

6. Соціальнл-психологічні особливості адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v9/i9/16.pdf>

ЗАГАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЯВИЩА ІМІГРАЦІЇ: СТИСЛИЙ ОГЛЯД

Пікуль Ганна Олександрівна

аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції та
управління національною безпекою Національної академії
державного управління при Президентові України

В умовах глобалізації великого значення та інтенсивності набули міжнародні міграції населення. На даному етапі жодне суспільство не може розглядати своє майбутнє без урахування переміщень людей. Понад те, більшість країн водночас і приймають, і «віддають» населення, а також слугують транзитними шляхами для швидшого переміщення людей. Тому, оскільки поняття міграція є більш широким, розглянемо імміграцію як один з її напрямів.

Отже, «імміграція» в перекладі з латинської мови *immigro* – «вселяюся», «в'їжджаю» – в'їзд громадян інших держав у країну на довгострокове перебування або постійне проживання, яке зумовлене економічними або політичними причинами, рідше релігійними чи родинними міркуваннями [4].

Подібне визначення терміну «імміграція» надає Багатомовний юридичний словник-довідник, укладений науковцями Національного університету імені Тараса Шевченка – це прибуття в державу (наприклад, в Україну) чи залишення в державі (наприклад, в Україні) у встановленому законом порядку іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання або на довгострокове перебування [1].

За Новим тлумачним словником української мови поняття «імміграція» – це перетин адміністративного кордону, добровільний або примусовий в'їзд осіб чи груп осіб на місце (чи в країну) призначення (або нове місце проживання) на законних або незаконних підставах, на певний період часу або назавжди [6].

Значний внесок у розвиток теоретичних аспектів дослідження детермінації поняття «імміграція» здійснили науковці Національної академії державного управління при Президентові України. Так Н. Ярош у «Енциклопедичному словнику з державного управління» визначає «імміграцію як в'їзд у країну з-за кордону іноземних громадян або осіб без громадянства на постійне проживання [3].

Імміграція характеризується такими ознаками:

- перетин кордонів певних територій;
- постійна або тимчасова зміна місця проживання та (або) роботи;
- постійне або тимчасове перебування на новому місці знаходження;
- відсутність на попередньому місці перебування;
- зміна правового статусу мігранта;
- правове регулювання приймаючої території [2].

Основні причини імміграції населення:

1) економічні (пошук кращих умов життя, виїзд з метою працевлаштування, освоєння нових земель та наукової діяльності);

2) політичні (пов'язані з війнами, зміною державних кордонів, з дискримінацією певних соціальних груп населення);

3) стихійні (викликані природними катастрофами, стихійними лихами [5].

Необхідно відмітити, що більшість іноземців, які планують іммігрувати в ту чи іншу країну ставлять перед собою мету, тобто мотивацію, яку планують реалізувати під час проживання в приймаючій країні. Також виділено кілька видів мотивації, які визнані у світовій практиці:

- повернення на історичну батьківщину (репатріація);
- возз'єднання з родиною;
- пошук притулку й інші гуманітарні причини;
- зростання професійної придатності, ведення бізнесу;
- належність до певної релігії [3].

Перейдемо до почергового визначення плюсів та мінусів функцій імміграції:

Таблиця 1.
Функції імміграції:

Демографічна	+компенсація спаду природного приросту населення; +компенсація старіння населення
Економічна	+виконання робіт, що є непопулярними серед місцевого населення; -несплата податків у місцевий бюджет при нелегальному працевлаштуванні; -збільшення нелегального ринку виробництва і послуг
Політична	+країни імміграції вимушені дотримуватись міжнародних норм, договорів про статус та права іммігрантів; +створення іммігрантами профспілок для захисту своїх прав; -труднощі у формуванні державної ідентичності країн імміграції; -створення іммігрантського політичного лобіювання
Соціальна	+можливість розвитку толерантного ставлення до іммігрантів; -проблеми із соціальним статусом та захистом іммігрантів; -соціальні проблеми адаптації іммігрантів; -збільшення конфліктів іммігрантів та місцевого населення;
Етнокультурна	-збільшення прояву ситуацій з приводу расизму та ксенофобії; -культурна та мовленнєва дезінтеграція всередині суспільства; -психологічний тиск та неможливість повної асиміляції іммігрантів у приймаюче суспільство

Отже, стисло розглянувши всі функції імміграції можемо сказати, що нажаль, на даному етапі існує більше мінусів, аніж плюсів щодо прийняття Україною іммігрантів та їх комфортного та безпечного перебування на території країни [7].

Підсумовуючи вищевикладене можемо констатувати, що на даному етапі імміграція це не тільки просторове переміщення населення з певних причин, це глобальний тренд, який набуває швидкого розвитку завдяки стрімкій глобалізації світових процесів сучасності.

Список літератури:

1. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2012. – 543 с, с. 178.
2. Безуглий П. Г., Донецький національний університет імені Василя Стуса. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. *Політичні інститути та процеси*. 2018. Вип. 1. С. 5–13.
3. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с., С. 271.
4. Імміграція. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення 25.11.2020).
5. Міграція населення. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 690 с.
6. Новий тлумачний словник української мови: У трьох томах. 42 000 слів.— К.: Аконіт, 2001. – Т. 1: А–К. – 928 с.
7. Ровенчак О. Значення, функції та роль міжнародної міграції. *Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики*. 2007. Вип.33(34) С. 94–122.

ПРОБЛЕМИ ДЕЗАДАПТИВНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Чубіна Тетяна Дмитрівна

доктор історичних наук, професор

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Коротяєва Леся Миколаївна

Управління ДСНС України в Черкаській області

Соціалізація людини відбувається в соціальних групах, організаціях. Впливи цих угруповань не лише доповнюють, але певною мірою суперечать один одному. Процес соціалізації є інтеграцією особистості в групу і часто пов'язаний із соціальними, соціально-психологічними та психічними ускладненнями, які сприяють виникненню суперечливих тенденцій між процесами адаптації і соціалізації індивіда. Провідними протиріччями виступають:

- різні стартові соціальні можливості (освіта, культурний розвиток, професійна підготовка тощо);
- комунікативна некомпетентність, невміння вирішувати спірні питання, долати психологічні та соціально-психологічні бар'єри;
- індивідуальні властивості: пасивність, завищена чи занижена самооцінка, деіндивідуалізація тощо.

Стабільність/нестабільність розвитку суспільства та індивідуальні особливості людей можуть привести до різноманітності ліній соціальної поведінки і варіантів життєвого шляху індивідів. Класифікація цих варіантів – справа надзвичайно складна. Можна виділити чотири основні варіанти соціалізації:

- соціалізація особи, що знаходиться у стадії активності, творчості, в стабільні періоди розвитку суспільства;
- соціалізація особи, що знаходиться у стадії кризи, в стабільні періоди розвитку суспільства;
- соціалізація особи, що знаходиться у стадії активності, творчості, в нестабільні періоди розвитку суспільства;
- соціалізація особи, що знаходиться у стадії кризи, в нестабільні періоди розвитку суспільства.

Поєднання стабільності суспільного розвитку з індивідуальним піднесенням особи (перший варіант) дає в більшості випадків, позитивну – соціально-активну, зважену позицію; професійне зростання; досягнення високих показників; збереження існуючих соціальних відносин і контактів; груповий рівень ідентичності; взаєморозуміння у спілкуванні, спроби вирішувати проблеми шляхом обговорення, аналізу, вивчення, діалогу; рефлексивність, активність особи; негативні – постійну експлуатацію потенційних можливостей, втому; на тлі експлуатації потенцій виникають психоневротичні зриви, падає активність; формується звичка до «соціального затишку» гальмується здатність адаптуватися до змін.

Поєднання стабільності розвитку суспільства з індивідуальною кризою (другий варіант) може дати такі зразки соціальної поведінки особи як-от: позитивні – «м'яке» проходження кризового періоду розвитку людини за рахунок соціального захисту; запобігання проявам індивідуальних неладів; негативні – поглиблення апатії; відмова від прояву індивідуальності; особовий застій, стагнація.

Основним елементом будь-якої соціальної системи є люди. Їх розвиток, і буття в суспільстві реалізуються у соціальних групах, соціальних організаціях, які транслують прийняті в суспільстві стосунки, норми, цінності, традиції, культурну спадщину.

Таким чином, людина стає водночас і суб'єктом і об'єктом процесу соціалізації. Формується той чи інший рівень соціалізованості, який можна вимірити балансом адаптованості (*адаптованість – рівень фактичного пристосування людини, рівень її соціального статусу, який суб'єктивно відображається як відчуття задоволеності або невдоволеності собою і своїм життям*) й уособлення в суспільстві, засвоєнням соціальних норм, залученням до культурної спадщини, ступенем розвитку індивідуальних здібностей. Р. Робертсон вважає, що наявність антагоністичної взаємодії між вимогами процесів адаптації і соціалізації дає змогу виділити соціалізацію адаптивну та дезадаптивну.

Адаптивна соціалізація – це процес соціалізації, в наслідок якого формуються нормативні форми поведінки.

Про міру адаптованості людини в суспільстві свідчить ряд ознак:

- відповідність ролевим очікуванням, притаманним суспільній практиці в різних сферах життєдіяльності (сімейній, професійній, соціальній та інших), а також певна сума знань, умінь, установок, необхідних для їхньої реалізації;
- наявність і міра оформленості реалістичних у даному суспільстві життєвих цілей та уявлень про соціально-прийнятні шляхи і способи їх досягнення, тобто міра узгодженості самооцінок і домагань людини з її можливостями та реаліями соціального середовища;
- необхідний рівень освіти.

Дезадаптивна соціалізація – це процес, який провокує розвиток асоціальних і антисоціальних форм поведінки та сприяє формуванню певної категорії людей – жертв несприятливих умов соціалізації.

Надбані людиною фізичні, соціально-психологічні характеристики, які перетворили або можуть перетворити її на жертву несприятливих умов соціалізації називаються віктимністю або віктимогенністю. Процес формування віктимності отримав назву віктимізації.

Сьогодні вже окреслилися певні напрями психології віктимності:

- віктимологія залежної та девіантної поведінки;
- віктимологія осіб, залучених до деструктивних культів;
- віктимологія жертв травмувальних і катастрофічних подій;
- кримінальна віктимологія.

В умовах сучасного розвитку суспільства особлива увага до психології віктимності пояснюється:

- зростанням питомої ваги насильницьких злочинів;
- асоціальними і антисоціальними тенденціями у середовищі неповнолітніх;
- поширенням організованої злочинності і корупції.

Найбільш поширеними чинниками віктимізації є:

- природно-кліматичні умови, екологічні чинники, які сприяють утворенню геопатогенних зон, де зростає чисельність випадків психосоматичних захворювань, депресивних станів, підвищується рівень агресивності;
- умови соціалізації і життя незахищених верств населення;
- специфічні особливості конкретних мікросоціумів, як-от: економічні умови життя, виробнича, рекреативна інфраструктури, соціально-професійна і демографічна структура населення (так, якщо серед мешканців більше 30 % безробітних, то зростає кількість маргіналів, правопорушників, віктимів);
- культурний рівень, соціально-психологічний клімат соціальної групи (низький культурний рівень сприяє алкоголізації, проявам аморальної і протиправної поведінки);
- асоціальні або антисоціальні групи однолітків (не лише підліткові і юнацькі, але й групи сусідів або товаришів по службі, групи пенсіонерів, що сприяють, наприклад, алкоголізації);
- соціальне середовище, яке зумовлює відхилення (девіації) поведінки індивіда від норм суспільства; в таких умовах віктимність є наслідком специфічної соціалізації, «продуктом соціального навчання»;
- неблагополучні сім'ї, де може сформуватися певний тип жертви (так, в неповних сім'ях може утворитися певний психічний стереотип поведінки, який позбавить дітей можливості створити благополучні сім'ї).

Окрім перерахованих чинників на процес віктимізації впливають вікові характеристики людини. Існують певні періоди розвитку і спаду людської агресивності. У підручнику «Кримінологія» Е. Сатерленд вказує, що найбільша вірогідність стати жертвою вбивства зафіксована у осіб у віці 25-30 років, незалежно від статі та раси.

В історії різних суспільств періодично спостерігаються катастрофи, війни, стихійні лиха; дискримінація соціальних і етнічних груп, внаслідок чого віктимізація охоплює широкі верстви населення. Заручниками цих явищ стають як особи, безпосередньо ними охоплені, так і декілька поколінь нащадків – «продуктів соціального навчання», які засвоюють батьківський набір віктимних поведінкових реакцій. Ці процеси сприяють втраті соціальної й особистої ідентичності, сенсу життя і перспектив, формуванню комплексу провини (наприклад, у німців після війни), комплексу жертви (наприклад, у вірмен після геноциду на початку XX в.).

Завершуючи характеристику об'єктивних чинників віктимізації, слід нагадати, що в останній час в науковому співтоваристві сформувався концепт так званого андеркласу, якому притаманний високий відсоток жертв несприятливих

умов соціалізації, зростання чисельності цього прошарку збігається із світовою тенденцією до зростання процесів віктимізації.

Під андеркласом розуміють прошарок населення, економічні умови життя якого значно гірше ніж у більшості членів суспільства. Кен Аулетта вважає, що в андерклас входять «індивіди, яким не вистачає досвіду й умінь, які або тривалий час звідують безробіття, або не входять до складу робочої сили; індивіди, що беруть участь у кримінальній діяльності, а також ті, чия поведінка відхиляється від норми у будь-якій іншій формі». В андерклас включають такі прошарки населення:

- пасивні (люди, які упродовж тривалого часу отримують державну допомогу, наприклад, матери-одиначки);
- агресивні (люди, які існують за рахунок дрібних крадіжок чи шахрайства);
- активні, зайняті в тіньовій економіці й, в окремих випадках, у злочинній діяльності.

Існування андеркласу обумовлено:

- програмами соціального захисту незаможних осіб;
- просторовою сконцентрованістю у неблагополучних кварталах або районах;
- формуванням різних видів девіантної і залежної поведінки;
- волоцюги, психічні хворі особи.

Список літератури:

1. Авдєєва І. Михайлюк Л. Освітній простір як умова соціалізації / І. Авдєєва, Л. Михайлюк // Нова пед. думка . – 2008. – № 2. – С. 3-5. – Бібліогр.: 5 назв. – укр.
2. Вакуліч Т. Психологічна підготовка педагогічних працівників до запобігання формуванню віктимності у процесі соціалізації особистості / Т. Вакуліч // Післядиплом. освіта в Україні . – 2009. – № 1. – С. 17-20. – Бібліогр.: 10 назв. – укр.
3. Кравченко Т. Феномен соціалізації та форми його прояву / Т. Кравченко // Нова пед. думка . – 2008. – № 2. – С. 53-56. – Бібліогр.: 8 назв. – укр.
4. Мельник Ю. М. Пізнавальні та ціннісні аспекти у соціалізації особистості: автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03 / Ю. М. Мельник ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — О., 2011. — 15 с. — укр.
5. Парунова Ю. Д. Соціалізація особистості в умовах трансформаційних процесів сучасного суспільства: Автореф. дис... канд. філософ. наук / Ю. Д. Парунова; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімф., 2006. – 20 с. – укр.
6. Соціалізація особистості / ред.: А. Й. Капська; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К. : Логос, 2001. – 255 с.– (Пед. науки: Зб. наук. пр; Вип. 13). – укр.
7. Чубіна Т. Д. Соціологія. Курс лекцій / Т. Д. Чубіна. – Черкаси: АПБ ім. Героїв Чорнобиля, 2012. – 324 с. — укр.

THE FILTER ON THE BASIS OF THE EJECTOR OF THE HEAT EXCHANGER FOR PURIFICATION OF HARMFUL SUBSTANCES FROM FLUE GASES USING HEAT EXCHANGER AS COMBUSTION GAS FILTER

Bushmanov V.
graduate student

Kohut V.
Associate Professor

Khmelnjuk M.
professor
Odessa National Academy of Food Technologies

The content of nitrogen, and carbon oxides produced by the combustion of solid or liquid fuels in the source flue gases is a serious environmental threat. For example, chemical compounds such as SO_2 and SO_3 , nitrogen oxides NO , carbon monoxide, when combined with water vapor, form acids H_2SO_3 , H_2SO_4 , HNO_3 , HNO_2 , H_2CO_3 which cause harmful effects on human health. , lead to the destruction of forests and fruit trees, reducing crop yields. Flue gas cleaning is still an urgent problem that still needs a solution. Because of our development, we can offer a flue gas-cleaning device for sulfur, nitrogen and carbon oxides.

Fig. 1 Device for the purification of flue gases from sulfur, nitrogen and carbon oxides

The claimed device improves the quality of flue gas purification from pollutants and reduces energy costs. Our device can be used not only for cleaning of oxides.

At start-up and transition modes, the amount of emissions and the amount of harmful substances in the composition of flue gases increases by 90%. This is because the starting mode does not reach the correct temperature range and the oxidizer (air or oxygen) may not be properly distributed in the fuel. In addition to pollutants such as nitric oxide, sulfur, and carbon, carcinogens are formed in the combustion products. Several hundred substances known carcinogens, but only a few dozen have been studied in detail. Upon contact of a flue gas stream containing pollutant oxides, such as SO₃, CO₂, NO₂, with finely dispersed water, a reaction occurs to form acids, the molecules of which condense on the micro particles of dust, forming nuclei. The design of this filter has the following components: a fan for pumping gases, which creates on the one hand excess pressure, and on the other, its disadvantage, which leads to the movement of gas masses, straight pipe sections in front of the filter are needed to stabilize the flow, the filter is structurally a Laval nozzle, and has a tapered pipe, a straight section called a mixing chamber, an expanding pipe. In the mixing chamber there is a nozzle of liquid injection which sprays a coolant into the gas stream. A device for separating the liquid droplets from the gas stream follows the filter. It is a housing with a plug device to allow the droplets of fluid to settle on the walls of the device, and under gravitational action rolled down. The temperature of the onset of the hydration reaction (the release of pollutants from the flue gas) is 400... 500 ° C. Typically, the flue gas intake temperature is 600 to 700 ° C, that is, significantly higher. Therefore, the claimed device provides for the cooling of the flue gas before cleaning at the pre-cooling unit. The flow rate of the liquid refrigerant required to reduce the flue gas temperature from initial to required, depending on the initial temperature and flue gas flow rate, can be determined by the equation:

$$t_{cm} = \frac{Gd * Cpd * td + Gn * Cpn * tn}{Gd * Cpd + Gn * Cpn}$$

t_{cm} - temperature of the mixture "flue gases - liquid coolant", ° C;

Gn - flow rate of liquid coolant, m³ / s;

Cpn is the heat capacity of the liquid coolant, W / (kg • ° C);

tn is the temperature of the liquid coolant, ° C;

Gd - flue gas consumption, m³ / s;

Cpd - flue gas heat capacity, W / (kg • ° C);

td - flue gas temperature, ° C.

This greatly simplifies the setup of the device and increases its energy efficiency.

Using a heat exchanger filter we have created, it is possible to clear flue gases from almost all polluting factors. In the initial boiler operating modes, when the highest amount of carcinogens is released, the filter can be used to condense them.

When the boiler enters the basic operating mode and the carcinogens decompose from high temperature into simple, non-harmful components, oxides become the main problem in the flue gas. Which can also be cleaned with our ejector filter.

DEVICE FOR CLEANING FLUE GASES OF SHIP POWER PLANTS

Bushmanov V.
graduate student

Kohut V.
Associate Professor

Zhykhareva N.
Associate Professor
Odessa National Academy of Food Technologies, Odessa

Introduction

This text is devoted to the problem of discharging emissions of ship propulsion systems into the environment. The MARPOL Convention sets emission levels for ships built at a certain time. In order to reduce the cost of purchasing fuel with a high degree of purification and at the same time not to pollute the environment, it is possible to use a method of gas purification that will be implemented in a compact and reliable device, which can be offered by us.

Main part

We propose to solve this problem by installing a supercharger connected to a shell-and-tube heat exchanger, which acts as a pre-cooling gas, connected to a mixing chamber connected to the confuser of the first ejector heat exchanger (TOE), and through the exhaust pipe from the power plant on ships. (gases leaving after combustion in the power plant) - with the environment. The first TOE comprises a series-connected confuser, inside which at the outlet is a first nozzle connected to a container for refrigerant, and a diffuser. The output of the diffuser of the first TOE is connected to the confuser of the second TOE. The second TOE contains a series-connected confuser, inside which is the outlet of the second nozzle, combined with a water tank, a mixing chamber and a diffuser. The output of the mixing chamber of the second TOE is connected to a suitable diffuser connected to the liquid separator. Figure 1 shows a diagram of our device

Fig.1 Scheme of the flue gas purifier

The flow of flue gases, after passing the standard filters, enters the shell-and-tube heat exchanger through which the fuel of the power plant passes. What is needed to reduce the density of the fuel before injecting it into the installation where it is mixed with air is blown by a fan from the environment and sent to the first ejector heat exchanger, in which water is injected for further cooling in the form of fine droplets. The stream is cooled and saturated with water vapor, in some cases the chemical compounds of sulfur react with water. Then the flow enters the second ejector heat exchanger, which is injected with refrigerant (liquid nitrogen or carbon dioxide). The stream cools instantly. Water vapor first condenses and then freezes, turning into fine ice crystals, which are the centers of crystallization for sulfur chemicals.

Fig. 2 Scheme of flue gas heat use for fuel heating

The shell-and-tube heat exchanger which pre-cools the flue gases has the fuel of the power plant as a heat carrier. Since the fuel has a number of properties that change with temperature, the fuel undergoes special training before submission to the installation. By removing heat from the flue gas, the utilization of secondary heat sources is realized. The scheme of this process is shown in Fig. 2.

Conclusions

The maritime transport sector is very relevant today, and work on emission treatment is an important area. Our proposed device has the ability to provide a high degree of purification, some utilization of secondary energy sources, and reliable operation. Patent applications are being prepared for this device.

HIGHLY STABLE MICROWAVE GENERATOR FOR TELECOMMUNICATIONS SYSTEMS

Olkhovskiy Ivan,

Lecturer,

Kharkiv Professional College of Information Technologies
of the State University of Telecommunications

Fursov Anatoliy,

Lecturer,

Kharkiv Patent Computer College

Recently, the microwave range of radio waves for telecommunications is widely used. As a result, the frequency stability of generators in this range is subject to increased requirements.

Frequency stabilization in the microwave range can be done by several methods: by multiplying the frequency of quartz low-frequency generators, using automatic tuning systems (AFC, PLL), parametric stabilization. Quartz resonator stabilization and automatic tuning are associated with significant hardware complexity, and the desired results are not always achieved. This is due to the fact that the filter circuits have time constants much longer than the period of the original electrical oscillations, and therefore do not have time to respond to rapid changes in frequency. In addition, the spectrum of the waveguide resonator used in such generators has a low quality factor, which significantly degrades the spectrum of the output signal.

Quasi-optical resonance systems (open or quasi-optical resonators) have a high quality factor [1]. Generators based on such resonators have a simple design and high spectral characteristics. A fairly complete review of work [2] on the creation of quasi-optical resonant systems of the millimeter wavelength range indicates the prospects for the use of quasi-optics in the construction of frequency-stable generators.

A significant disadvantage of quasi-optical generators is the significant dependence of the lasing frequency on temperature, as the resonant frequency of the open resonator depends on its geometric dimensions. Get rid of this shortcoming possible or thermal stabilization of the resonator [3], which requires significant energy consumption, or thermal compensation.

This paper proposes the design of an autogenerator stabilized by an open resonator, the passive (reflecting) mirror of which is connected to the resonator housing through a compensating insert, the material of which has a coefficient of thermal expansion greater than the coefficient of thermal expansion of the housing material (Fig. 1).

Figure 1 - Design of thermocompensated generator

Due to the fact that the expansion of the length of the resonator and the mounting material of the mirror are opposite, it is possible to achieve almost complete stabilization of the distance between the active (with the generating element) and passive mirrors. Unlike other designs where the maximum thermal insulation is required, in the offered design on the contrary the maximum heat transfer is required.

The only thing that is necessary is a certain ratio between the length of the structural elements of the resonator ($L_{res.}$), their coefficient of thermal expansion ($k_{t.res.}$) on the one hand and the thickness of the material of the compensating insert ($l_{ins.}$) and its coefficient of thermal expansion ($k_{t.ins.}$).

References:

1. Л.А. Вайнштейн. Открытые резонаторы и открытые волноводы, Советское радио, Москва, 475 (1966).
2. А.И. Фисун, О.И. Белоус. Зарубежная электроника. Успехи современной радиоэлектроники, 4, 41 (1999).
3. Ольховский, И. П. Твердотельный генератор КВЧ диапазона с повышенной долговременной стабильностью частоты / И. П. Ольховский, А. И. Фисун, А. М. Фурсов // Вестник НТУ «ХПИ», Серия: Новые решения в современных технологиях. – Харьков: НТУ «ХПИ». – 2019. – № 2. – С. 43-48. – doi:10.20998/2413-4295.2019.02.06.

MODEL OF THE RISK OF FAILURE OF AXLE BOXES OF FREIGHT CARS

Pitsenko I.

Magister

Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after
Academician V. Lazaryan

Muradian L.

Ph.D., Associate Professor

Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after
Academician V. Lazaryan

Analyzing the failures of the axle boxes of freight cars, it can be established that almost all of them are associated with poor-quality repairs and technical maintenance, the process of which is influenced by non-compliance with the production technology, incl. and the human factor [1, 2]. To reduce the risks admitted during the repair and maintenance of freight cars, it is necessary to use diagnostic methods for axle boxes and subsequent calculation of risks to assess traffic safety in railway transport [3, 4].

Using the probability of successful completion of the task for the maintenance and repair of axle boxes of freight cars, which can be used to assess the quality of their implementation; it is possible to write down the dependence for the specified probability parameter in general form:

$$P_x = \sum_{i=1}^n P_{xi}(1 - P_{hi})/n, \quad (1)$$

P_{xi} - the probability of performing the corresponding i-th operation for the maintenance and repair of the axle box unit of freight cars;

P_{hi} - the probability of an error made when performing the corresponding i-th operation for the maintenance and repair of the axle box unit of freight cars;

n - the number of operations for the maintenance and repair of the axle box unit of freight cars.

If the assigned task for the maintenance and repair of the axle box unit of freight cars is completed without making mistakes by the operating personnel, then expression (1) will have the value:

$$P_x = 1.$$

When carrying out technical control after performing maintenance and repair of the axle box unit of freight cars, as occurs in car depots, the risk of failure of the axle box unit at this stage is equal to:

$$R_x = 1 - P_x = 0.$$

In general, the risk of failure of the axle box of freight cars during technical control after maintenance and repairs should be determined by the following expression:

$$R_x = (1 - P_x)P_{hk}, \quad (2)$$

P_{hk} - the probability of an error made when performing technical control when accepting the axle box of freight cars from repair.

Having certain data, the risk of failure of axle boxes of freight cars, which led to transport accidents, can be calculated:

$$R_{xta} = \frac{K_{tc}}{\sum K_i}, \quad (3)$$

K_{tc} - the number of failures of axle boxes of freight cars during operation, which led to traffic accidents;

$\sum K_i$ - the sum of all failures of freight cars during operation, which led to traffic accidents.

Based on expression (3), we have the following value of the risk of failure of axle boxes of freight cars during operation, which led to transport accidents:

$$R_{xta} = \frac{37}{105} = 0,352.$$

It turns out that other systems and units of a freight car have a risk equal to:

$$R_{xta}^{other} = 1 - 0,352 = 0,648,$$

Also, having the data, it is possible to calculate the risk of failure of axle boxes of freight cars during technical control after repairs, detected by wheel set monitoring devices:

$$R_{xmd} = \left(\sum_{i=1}^n K_{imd} - K_e \right) / \sum_{i=1}^n K_{imd}, \quad (4)$$

K_e - the number of failures of axle boxes of freight cars due to non-compliance with the requirements of operation or physical wear and tear, identified by wheel set monitoring devices

K_{imd} - i -th failure of axle boxes of freight cars during operation, detected by wheel set monitoring devices.

According to the available data on the failure of axle boxes of freight cars during operation, detected by wheel set monitoring devices, we have the following risk value:

$$R_{xmd} = \frac{1164 - 316}{1164} = 0,728.$$

We obtained a high value of the risk of failure of axle boxes of freight cars during operation. This value falls on the fault of the personnel when performing technical control and carrying out maintenance or repairs. The remainder of the risk is caused by the reasons for non-compliance with the requirements of operation or physical wear and tear and amounts to 0,272, respectively.

If no malfunctions of axle boxes of freight cars were detected during operation by wheel set monitoring devices, this would lead to failures, which passed into the category of transport accidents. This confirms that the use of technical means and

devices, as well as the absence of the influence of the human factor, makes it possible to reduce the risks of failure of axle boxes of freight cars during their operation.

To reduce the significance of the influence of the human factor, both during maintenance and repair, and during technical control, it is necessary to use a method and equipment for diagnostics of axle boxes of freight cars by vibration characteristics. This will reduce the risk of axle box failure during operation of freight cars.

References:

1. Lingaitis L.P., Mjamlin S, Baranovsky D, Jastremskas V. (2012) Prediction methodology of durability of locomotives diesel engines. *Eksploatacja i Niezawodnosc – Maintenance and Reliability*; 14 (2): 154–159.
2. Lingaitis L.P., Mjamlin S, Baranovsky D, Jastremskas V. (2012) Experimental Investigations on Operational Reliability of Diesel Locomotives Engines. *Eksploatacja i Niezawodnosc – Maintenance and Reliability*; 14(1): 5-10.
3. Myamlin S.V., Baranovskiy D.M. The modeling of economic efficiency of products carriage-building plant in conditions of dynamic pricing // *Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету ім. ак. В. Лазаряна «Проблеми економіки транспорту»*. – 2014. – № 7. – С. 61-66.
4. Мямлін, С. В. Проблема визначення терміну «надійність». Методологія побудови та визначення надійності вантажних вагонів / С. В. Мямлін, Л. А. Мурадян, Д. М. Барановський // *Наука та прогрес транспорту*. – 2015. – № 6 (60). – С. 110–117. doi: 10.15802/stp2015/57034.

SELECTION OF OPTIMAL PARAMETERS OF ION-PLASMA COATING ON THE SURFACE OF MOTOR GRADER BLADES

Shchukin Oleksandr

Ph.D., Associate Professor

Kharkiv National Automobile and Highway University

To determine the optimal parameters of the ion-plasma coating applied to the surface of the working body of the earth-moving machine and ensuring their minimum wear, we used the theory of experiment planning [1].

As an example of optimization, a motor grader was chosen, the working body of which (knife) is made of 65G steel.

Proceeding from the essence of the theory of mathematical planning of the experiment [2, 3], the thickness of the coating and the roughness were taken as the variable factor, which were designated, respectively, X_1 and X_2 . In this case, the response function was wear, which was designated by us as Y . It is important to note that two laboratory experiments were carried out, as a result of which the wear of the grader knives, previously weighed on an analytical balance, was determined. In this case, each row of plans was taken into account as the value of Y average values. Thus, based on the above considerations, we assumed that the boundaries of the existence (change) of factors would be $X_{1\min}=3$; $X_{2\max}=7$; $X_{2\min}=0,16$; $X_{2\max}=0,48$.

First of all, a first-order factorial experiment was carried out. The purpose of this experiment was to find a mathematical model of the dependence of Y on X_1 , X_2 , which would be represented as a linear polynomial.

Next, the first order regression equation was calculated:

$$\hat{Y} = b_0 + b_1 X_1 + b_2 X_2. \quad (1)$$

The results of calculating its coefficients are presented in table 1.

Table 1.
The value of the regression coefficients

Hardness value	b_0	b_1	b_2
40	0,230	0,045	0,468
45	0,107	0,052	0,531
50	0,170	0,041	0,455
55	0,114	0,048	0,543

As a result of checking the adequacy of the equations obtained by Fisher's criterion, it was decided to continue the experiments. In this case, the resulting 2n plans were supplemented to the central compositional plans of the second order.

Next, the second order regression equation was calculated:

$$Y = b_0 + b_1 X_1 + b_2 X_2 + b_{11} X_1^2 + b_{12} X_1 X_2 + b_{22} X_2^2. \quad (2)$$

The results of calculating the regression coefficients are shown in table. 2.

Table 2.
Values of the coefficients of the linear regression equation

Hardness value	The value of the regression coefficients					
	b_0	b_1	b_2	b_{11}	b_{12}	b_{22}
40	0,806	-0,169	-1,493	0,032	-0,264	4,917
45	0,108	-0,155	2,715	-0,033	-0,333	-0,779
50	0,868	-0,202	-2,068	0,037	-0,320	6,137
55	0,172	-0,170	2,239	0,035	-0,352	0,116

Next, we determined the smallest value of the function Y in the region

$$\begin{cases} 3 \leq X_1 \leq 7 \\ 0,16 \leq X_2 \leq 0,48 \end{cases} \quad (3)$$

As is known from [3], this value can be taken either at the boundary of the region or at a stationary point. The coordinates (X_1^0, X_2^0) of the stationary point were determined by solving the system of equations

$$\begin{cases} \frac{\partial Y}{\partial X_1} = 0 \\ \frac{\partial Y}{\partial X_2} = 0 \end{cases}, \quad (4)$$

which in this case has the form:

$$\begin{cases} b_1 + b_{12} X_2 + 2b_{11} X_1 = 0 \\ b_2 + b_{12} X_1 + 2b_{22} X_2 = 0 \end{cases} \quad (5)$$

Further, solving the system of equations for X_1 and X_2 , we obtain:

$$\begin{aligned} X_1^0 &= \frac{-2b_{22}b_1 + b_2b_{12}}{4b_{11}b_{22} - b_{12}^2}, \\ X_2^0 &= \frac{-2b_{11}b_2 + b_{12}b_1}{4b_{11}b_{22} - b_{12}^2}, \end{aligned} \quad (6)$$

As a result of solving equations (5), it was obtained that only in two cases (at hardness $T = 40$ and $T = 45$) stationary points $(X_1^0 = 3,69; X_2^0 = 0,25$ и $X_1^0 = 3,95; X_2^0 = 0,27)$ belong to the domain of factors determination. In other cases, the smallest value of the function Y is observed at the boundary (3). Having solved the regression equation (2), we determined the smallest value of the function in each case. At the same time, the lowest wear value is predicted at a hardness equal to 50 HRC, a coating

thickness of 4 μm and a roughness of 0.27 μm . However, since the nearest roughness values are possible only 0.16 and 0.32 μm , two additional experiments were carried out. As a result, the lowest wear value was obtained at a hardness equal to 50 HRC, a coating thickness of 4 μm and a roughness of 0.32 μm .

Thus, the results of the experiment carried out on the wear of motor grader blades with an ion-plasma coating at different values of the hardness of the substrate material, surface roughness and coating thickness confirm the reliability of the calculations obtained using the theory of experiment planning.

References:

1. Hiks C. Osnovnye principy planirovaniya eksperimenta, M.: Mir, 1997.
2. Ye. Ventsel, D. Glushkova, O. Orel, O. Shchukin, N. Saienko, Increasing Tribo Unit Wear Resistance with the Ion-Plasma Coating, Tribology in Industry, Vol. 41, No. 1, pp. 43-49, 2019, DOI: 10.24874/ti.2019.41.01.05
3. Y. Evdokimov, V. Kolesnikov, A. Teterin. M. Planirovanie i analiz eksperimentov pri reshenii zadach treniya i iznosa, Nauka, 1999.

УДОСКОНАЛЕННЯ КОМПЕНСАТОРА ПОХИБОК СИСТЕМИ «ПРЕС-ШТАМП»

Мірзак Володимир Якович,

кандидат технічних наук, старший викладач

Центральноукраїнський національний технічний університет, Україна

Сіса Олег Федорович

кандидат технічних наук, доцент

Центральноукраїнський національний технічний університет, Україна

Пух Єгор Володимирович

Студент I курсу

Центральноукраїнський національний технічний університет, Україна

Якість штампованих виробів та стійкість штампового інструменту залежить від достатньо великої кількості факторів. Відомо, що майже 60 % похибок, які впливають на втрату якості та стійкості, утворюються в системі «прес-штамп», як результат силової взаємодії заготовки, інструмента та обладнання [1]. З метою зменшення впливу цих похибок застосовують різні способи та пристрої. Найбільш поширеними серед них є різноманітні конструкції плаваючих хвостовиків, які використовують для з'єднання верхньої плити штамп з повзуном преса [2]. Основним недоліком їх застосування є недостатня ефективність по усуненню похибок пресового обладнання та відсутність універсалізації. Більш ефективними і перспективними є пристрої, які встановлюються на стіл преса замість підштампової плити і отримали назву компенсаторів похибок системи «прес-штамп». Встановлено позитивний вплив механічних компенсаторів на напружено-деформований стан штампового оснащення та на якість тонколистового розділового штампування [3]. Проте компенсатори, в плані ефективності роботи, теж не є ідеальними пристроями і потребують певної модернізації і вдосконалення.

При виконанні модернізації існуючої конструкції компенсатора для преса КД2126Е було звернуто увагу на те, що товщина опорної частини нижньої плити компенсатора, яка опирається на стіл преса з великим фігурним отвором є, більш ніж вдвічі, менша в порівнянні з підштамповою плитою преса. Було прийнято рішення перевірити її напружено-деформований стан в розрахунковому модулі Simulation САПР SolidWorks з використанням метода кінцевих елементів (МСЕ) [4].

Перед проведенням аналізу МСЕ була виконана попередня підготовка, яка полягала у наступному:

– були створені тривимірні твердотільні параметричні моделі деталей стола, підштампової плити, нижньої плити компенсатора та підп'ятника, (рис. 1);

Рисунок 1. Тривимірні твердотільні моделі деталей: а – стіл преса; б – нижня плита компенсатора; в – підп'ятник; г – підштампова плита

– з отриманих моделей деталей, для порівняльного аналізу, збирались три комплекти тривимірних твердотільних параметричних моделей збірок (рис. 2) з призначенням їм властивостей матеріалів з бібліотеки матеріалів та з деякими спрощеннями конструкції, а саме: були вилучені елементи, які не впливають на жорсткість деталей.

Рисунок 2. Тривимірні моделі комплектів збірок: а – стіл преса-нижня плита компенсатора; б – стіл преса-нижня плита компенсатора-підп'ятник; в – стіл преса-підштампова плита з кільцем для імітації навантаження від преса

– був обраний статичний вид досліджень. Статичні дослідження дозволяють уникнути руйнування, викликаного високою напругою. При статичних дослідженнях обчислюються переміщення, сили реакції, навантаження, напруги і розподіл запасу міцності. Обчислення запасу міцності базується на критеріях руйнування. Програма пропонує 4 критерії руйнування. Коефіцієнт запасу міцності менше одиниці означає руйнування матеріалу. Великі коефіцієнти міцності в деякій області вказують на низькі навантаження і на те, що можна, можливо, вилучити певну частину матеріалу з цієї області. Тіло, коли до нього застосовуються навантаження, деформується і вплив навантажень передається через все тіло. Зовнішні навантаження включають в себе внутрішні сили і реакції, які компенсують цей вплив і повертають тіло в стан рівноваги. Лінійний статичний аналіз розраховує переміщення, напруження і реакції при впливі прикладених навантажень.

– для проведення статичного аналізу були прийняті наступні припущення: всі навантаження додаються повільно і поступово, поки не досягнуть своїх повних величин, після чого залишаються постійними (незмінними за часом). Таке припущення дозволяє знехтувати внутрішніми силами і силами демпфірування через малі прискорення і швидкості. Взаємини між навантаженнями і

викликаними реакціями передбачаються лінійними, якщо: всі матеріали в моделі підкоряються закону Гука, відповідно до якого напруга прямо пропорційно деформації; викликані переміщення досить малі, щоб можна було знехтувати змінами в жорсткості, викликаними навантаженням; граничні умови не змінюються під час прикладання навантажень. Навантаження повинні бути постійними за величиною, напрямком і розподілом. Вони не повинні змінюватися під час деформування моделі.

Надалі вибирались умови кріплення стола (фіксація нижньої поверхні стола преса), до дна вибірки в нижній плиті компенсатора прикладалось зовнішнє навантаження (вертикальне зусилля 0,4МН) та створювалась сітка кінцевих елементів (рис. 3). При створенні сітки для моделі, програмне забезпечення генерує поєднання твердого тіла, оболонки, пружини і дотичні елементи на основі створеної геометрії. Програма створює сітку на твердому тілі з тетраедральними 3D твердотільними елементами для кожного твердого тіла та автоматично застосовує комбіновану сітку, коли в моделі присутні різні геометричні форми. Методом підбору визначалися оптимальні параметри нанесення сітки скінчених елементів з врахуванням обчислювальних ресурсів персонального комп'ютера

Рисунок 3. Підготовка до запуску аналізу в Simulation: а – фіксація нижньої поверхні стола преса; б – прикладання зовнішнього навантаження; в – створення сітки

Після створення сітки відбувався запуск обчислювального процесу з наступним формуванням результатів.

Для даного статичного дослідження доцільним було формування трьох результатів: епюри напружень, епюри переміщень та епюри коефіцієнта запасу міцності (розраховується на основі максимальних напружень по Мізесу).

Крім отримання візуальної картини розподілу напружень, переміщень та коефіцієнту запасу міцності виконувалося зондування вирубного штампу в найбільш проблемних місцях. Зондування дозволяє отримати числове значення поля в певному місці розташування. За допомогою зонда можна переглянути числове значення поля в найближчому вузлі або центрі елемента від точки натискання. Результати можна відобразити на графіку або зберегти їх у файлі.

Епюри деформацій, переміщень та коефіцієнта запасу міцності для нижньої плити компенсатора наведені на рис. 4.

Рисунок 4. Візуалізація напружено-деформованого стану нижньої плити компенсатора під дією номінального зусилля пресу (0,4 МН): а – епюра напруження; б – епюра переміщень (вид зверху); в – епюра переміщень (вид знизу); г – епюра розподілу коефіцієнта запасу міцності

Так само були проведені дослідження для варіантів збірок «стіл-нижня плита компенсатора-підп'ятник» та «стіл-підштампова плита».

Після аналізу отриманих результатів, з порівняльної таблиці 1 видно, що прогин та напруження нижньої плити компенсатора, у порівнянні з підштамповою плитою, при номінальному зусиллі навантаження преса (0,4 МН) в 5,51 та 3,61 рази більше відповідно. Наявність підп'ятника зменшує ці показники на 3,8% та на 29,7%. Хоча значення коефіцієнту запасу міцності (більше одиниці) говорить про те, що руйнування матеріалу не відбудеться. Проте такі деформації можуть приводити до більш глибокого занурення пуансона в матеріал, при різкому спаді навантаження під час виконання розділових операцій, що приводить до більш інтенсивного зносу робочих деталей штампу та високочастотному коливальному процесу. Тому було запропоновано застосувати в зоні інтенсивних деформацій протитиск, який дорівнює половині номінального зусилля преса. Подальше моделювання, по наведеній вище схемі, показало, що напруження та переміщення нижньої плити компенсатора знизилися до рівня підштампової плити.

Таблиця 1

Результати аналізу напружено-деформованого стану нижньої плити компенсатора в САПР SolidWorks

На основі отриманих результатів досліджень можна зробити наступні висновки:

1. Нижня плита компенсатора похибок системи «прес-штамп» під технологічним навантаженням має значну деформацію у порівнянні з

Параметри, які реєструвались	Варіанти комбінацій елементів збірок			
	Стіл преса - нижня плита компенсатора	Стіл преса - нижня плита компенсатора - підп'ятник	Стіл преса - підштампова плита	Стіл преса - нижня плита компенсатора- підп'ятник з протитиском
1	2	3	4	5
Максимальні напруження по Мізесу, МПа	97,3	93,6	25,9	30,8
Максимальні переміщення нижньої плити, мм	0,118	0,083	0,0115	0,025
Коефіцієнт запасу міцності	1,87	2,07	6,42	5,50

підштамповою плитою, що впливає на її експлуатаційні характеристики і, як наслідок, потребує удосконалення;

2. Для зменшення деформації нижньої плити компенсатора під навантаженням для пресу КД2126Е потрібно в зоні максимальних деформацій прикладати протитиск, якій повинен дорівнювати половині номінального зусилля преса при максимальних навантаженнях і пропорційно зменшуватись при менших технологічних зусиллях.

Список літератури

1. Мірзак В. Я. Підвищення якості розділового тонколистового штампування / В. Я. Мірзак, В. М. Боков // Вісник національного технічного університету «ХПІ» : збір. наук. праць. Серія : Інноваційні технології та обладнання обробки матеріалів у машинобудуванні та металургії. Вип. № 43. – Харків : НТУ «ХПІ», 2014. – С. 89–97

2. Григорьев Л.Л. Холодная штамповка : Справочник / Л. Л. Григорьев, К. М. Иванов, Э. Ю. Юргенсон; Под ред. Л. Л. Григорьева. СПб. : Политехника, 2011. – 665 с. ISBN 978-5-7325-0989-2

3. Мірзак В. Я. Вплив механічного компенсатора похибок на якість тонколистового розділового штампування / В. Я. Мірзак, В. М. Боков // Восточно-европейский журнал передовых технологий. – 2015. – № 6/7 (78). – С. 10–15. DOI: 10.15587/1729-4061.2015.54276

4. Алямовский А. А. Инженерные расчеты в SolidWorks Simulation / А. А. Алямовский – М.: ДМК Пресс, 2010. – 464 с., ил. (Серия «Проектирование») ISBN 978-5-94074-586-0

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ В УКРАЇНІ

Владислав Дорожко,

студент факультету готельно-ресторанного
та туристичного бізнесу КНТЕУ ХТЕІ

Альона Чуб,

студентка факультету готельно-ресторанного
та туристичного бізнесу КНТЕУ ХТЕІ

Єлизавета Пшенична,

студентка факультету готельно-ресторанного
та туристичного бізнесу КНТЕУ ХТЕІ

Індустрія гостинності досить розвинена в сучасному світі. Підприємства готельного господарства розвиваються та інтегруються у світовий простір завдяки діджиталізації. До національної економіки багатьох країн і економіки України, сфера гостинності вносить вагомий внесок завдяки зв'язкам зі сферою туризму, дозвілля та розваг. Індустрія гостинності - це не просто сфера бізнесу та економіки. Ця концепція включає туристичний та ресторанный бізнес, сферу послуг та розваг, музейну та екскурсійну діяльність тощо.

Сьогодні індустрія гостинності у світі налічує понад 300 тисяч готелів у 142 країнах. Згідно зі статистичними даними, близько 95% охоплено індустрією гостинності у Європі, Північній та Південній Америці, Південно-Східній Азії. Такі країни, як Китай, Гонконг, Таїланд та Південна Корея, набувають все більшої популярності серед туристів, оскільки подорожі до цих країн та проживання є доступними для туристів середнього класу [1].

У світовій індустрії гостинності основну позицію займає європейський континент. Ця частка ринку становить близько 45% світового ринку індустрії гостинності. Франція посідає перше місце в Європі за розміщенням туристів [1].

На сьогодні індустрія гостинності швидко зростає і в Україні. Зараз ця індустрія перебуває на стадії формування як окремий сектор. Ми бачимо, що інтерес іноземних туристів до відвідування України зростає. Відповідно, останнім часом, кількість українських готелів зросла. Особливістю українського готельного бізнесу є його орієнтація на європейські стандарти обслуговування та їх активне впровадження.

Загалом в Україні налічується 1218 готельних закладів, а загальна кількість готелів, санаторіїв, закладів відпочинку тощо - понад 3200 [2].

На сьогоднішній день у Києві працює близько 117 готелів різної форми власності. Серед них 23 великі готелі та хостели [2].

Як було сказано, індустрія гостинності в Україні добре розвинена, але рівень її обслуговування відрізняється від європейських готелів. Необхідно розвивати український готельний бізнес за допомогою наступних заходів[3]:

- забезпечити комфорт та зберегти умови для туристів під час їх прибуття та перебування в Україні;
- проводити ефективну політику розвитку масового туризму;
- поліпшити стан місцевих визначних пам'яток;
- модернізувати законодавство щодо використання земель;
- модернізувати правила та норми щодо видачі дозволів організаціям суміжних секторів з метою залучення інвестицій у нові об'єкти масового туризму.

На даний момент найбільш актуальними викликами української індустрії гостинності є:

1. Брак кваліфікованих речей

Середня зарплата у сфері гостинності в Україні традиційно нижча за зарплату в інших секторах, таких як обробна промисловість, нафтогазова промисловість тощо. Робота часто передбачає роботу у святкові та нічні години. Можливість кар'єрного розвитку також обмежена.

2. Відсутність бюджетних готелів та готелів середнього класу.

Туристи середнього класу представляють величезну ринкову нішу, яку ще не охоплює українська індустрія гостинності.

3. Зростання чистої вартості будівництва.

Вартість будівельних матеріалів, будівельних робіт, меблів та обладнання для готелів зростає з кожним роком. Цю проблему можна вирішити шляхом модернізації законодавства щодо використання земель.

4. Складна демографічна ситуація.

Демографічні зміни, що відбуваються у всьому світі, мають значний вплив на туристичний потік та загальну ситуацію в бізнесі гостинності. Бізнес-стратегії повинні бути орієнтовані на задоволення потреб людей різної вікової категорії.

5. Зменшення прибутку від готельного бізнесу.

Компаніям стає все важче економити темпи зростання та прибутковість інвестицій через збільшення операційних витрат, витрат на послуги, необхідність підвищення зарплати працівникам, зростання ціни на енергію та низьку конкуренцію на внутрішньому ринку. Через відсутність вільних коштів та високі податкові ставки даний сегмент ринку має перепони у досягненні економічної стабільності. Важливо - максимізувати дохід та підвищити конкурентоспроможність.

Характеристику кількісних та якісних показників, які характеризують якість готельних послуг наведено у таблиці 1 [3].

Таблиця 1

Показники	Вияв
Лояльність у споживанні послуг	Рівень якості послуг сприяє найвищому рівню задоволення споживачів. Лояльність у споживанні послуг - основа для отримання вищих прибутків і стабільного зростання
Економічний сектор, ринкові відносини	Зростання частки підприємства готельного підприємства на ринку здійснюється з урахуванням вимог економічного сектору та лояльності у споживанні послуг. Велика роль приділяється рекламі та піар-технологіям.
Інвестиційна складова, дивіденди	Дослідження свідчать, що підприємства готельного господарства, для яких характерний високий рівень якості послуг, є прибутковими, тому спостерігаються тенденції вкладення фінансових засобів в акції успішних підприємств.
Лояльність працівників	Стратегія, місія, корпоративна культура складові потужної компанії. Лояльність працівників визначає продуктивність виробничих відносин.
Витрати, їх рівень	Рівень витрат на задоволення потреб споживачів дозволяє уникнути помилок і повернення коштів у разі незадоволених вимог споживача послуг. Стратегії менеджменту сприяють уникненню помилок.
Цінова політика, конкурентні переваги	Підприємства готельного господарства намагаються запропонувати високий рівень комфорту.

Таким чином, індустрія гостинності в Україні має потужний потенціал у своєму розвитку. Спостерігається зростання ділової активності в Україні, що стимулює діловий туризм. Україна стає все більш привабливою для європейців. Збільшення доходів домогосподарств дозволило українцям більше подорожувати. Як результат, підвищений попит на проживання та якісні готельні послуги.

Список літератури

1. Артемова О.М., Козлова В.А. Основи гостинності та туризму. Навчальний посібник. - Орел: Орел ГТУ, 2005. - 104 с.
2. Давидова О.Ю., Писаревський І.М. Збірник наукових праць ХДУХТ "Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг". 2008. Випуск 2(8), частина 2. С.215-219.
3. Бойко М.Г., Гопкало Л.М. Організація готельного господарства: Підручник. - К.: Київ, Київський Національний Торговельно-Економічний Університет, 2006. - 448 с.

ОРГАНОЛЕПТИЧНІ, ФІЗИЧНІ ТА БІОХІМІЧНІ ПОКАЗНИКИ СЕЧІ ЗА БАБЕЗІОЗУ СОБАК

Грищенко Вікторія,
Доктор ветеринарних наук, професор

Білокур Діана,
Магістр
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Бабезіоз собак є клінічно значущим захворюванням, спричиненим паразитами роду *Babesia*, що передаються іксодовими кліщами. Важкість захворювання залежить від багатьох факторів, таких як вид *Babesia*, вік та імунний статус господаря [1, 2].

У гострих випадках першим проявом захворювання є гарячковий стан. Температура тіла сягає до 42 °С. Поступово розвиваються гемолітична анемія і жовтяниця, тромбоцитопенія. Важка форма захворювання характеризується кислотно-лужними аномаліями із вторинною поліорганною недостатністю та такими ускладненнями, як гостра ниркова недостатність, гепатопатія та церебральна патологія [3–6].

Нефропатія у хворих тварин проявляється раптовим порушенням фільтраційної, екскреторної та секреторної функцій нирок [2, 3]. Тому, загальний аналіз сечі за цієї патології є не лише стандартним підходом у визначенні функціонального стану організму, але й ступеня ушкодження нирок у хворих тварин. Проблема нефропатій за бабезіозної інвазії собак залишається актуальною і нині, що спонукає до подальшого вивчення патогенезу хвороби та пошуку нових інформативних методів оцінки функціонального стану нирок.

Метою нашого дослідження було визначення найхарактерніших змін органолептичних, фізичних та біохімічних показників сечі собак за бабезіозної інвазії.

У роботі узагальнено результати аналізу семи зразків сечі, відібраних за допомогою методу цистоцентезу від собак, хворих на бабезіоз, на початкових стадіях розвитку захворювання. Зразки сечі відбирали у тварин породи лабрадор, віком від 3 до 5 років. У всіх собак підтверджено діагноз мікроскопічно за наявності в еритроцитах мазків крові *B. canis*. Дослідження органолептичних, фізичних та біохімічних показників сечі проводили за схемою: визначення її кольору, прозорості та відносної густини; вимірювання величини рН, наявності та вмісту глюкози, білка, креатиніну та кетонів. Після центрифугування зразків сечі при 2000–2500 тис.об/хв протягом 5 хв, проводили мікроскопію осаду. Біохімічний аналіз показників сечі здійснювали на аналізаторах StatFax 4500 (США) та Rayto RT-9600 (Китай). У роботі використовувалися реактиви фірми «Global Scientific» (США).

Аналіз зразків сечі, отриманих від хворих тварин, свідчить про наявність змін параметрів усіх досліджуваних показників. Зокрема сеча в окремих хворих тварин відрізнялася коричневим кольором та каламутністю. Її відносна густина, яка є морфофункціональною характеристикою клітин ниркових каналців та відображає стан гідратації організму, в середньому складала 1,038. При мікроскопії нативного мазка у більшості випадків відмічали наявність еритроцитів, лейкоцитів, епітеліальних клітин. Білок у зразках сечі в середньому становив 118 мг/дл, що вказує на підвищення проникності стінки капілярів клубочків для високомолекулярних сполук. Вміст креатиніну відповідав в середньому значенню 5840,4 ммоль/л. Відношення між зазначеними показниками в середньому складало 0,030 одн. за норми 0–0,03 одн.

Отже, у хворих на бабезіоз собак відзначаються зміни органолептичних, фізичних та біохімічних показників сечі. Зокрема, це виражений бурокоричневий колір та її каламутність, еритроцитурія, гемоглобінурія, лейкоцитурія, протеїнурія. Отримані результати свідчать про розвиток нефропатії у хворих на бабезіоз собак та необхідність врахування цього факту при призначенні терапевтичних схем, у тому числі, спрямованих на відновлення функціонального стану нирок.

References:

1. Liebenberg, C., Goddard, A., & Wiinberg, B. (2013). Hemostatic abnormalities in uncomplicated babesiosis (*Babesia rossi*) in dogs. *Journal of Veterinary Internal Medicine*, 27(1):150-156. DOI: 10.1111/jvim.12016
2. Defauw, P., Schoeman, J.P., & Smets, P. (2012) Assessment of renal dysfunction using urinary markers in canine babesiosis caused by *Babesia rossi*. *Veterinary Parasitology*, 190(3-4):326-32. DOI: 10.1016/j.vetpar.2012.07.023
3. Горальська, І.Ю., & Пінський О.В. (2016). Функціональний стан нирок у собак за бабезіозу. *Вісник ЖНАЕУ*, т. 1, 2(56):201–204.
4. Gryshchenko, V. (2017). Biohimichnyj profil' plazmy krovi shhuriv za eksperymental'nogo gepatytu na tli vvedennja natriju dyklofenaku [Biochemical properties of the plasma of rats with the experimentally induced hepatitis after oral administration of sodium diclofenac]. *Regulatory Mechanisms in Biosystems*, 8(2), 191–6. (in Ukrainian). DOI: 10.1007/978-3-030-14918-5_67
5. Gryshchenko, V. A. (2017). Gematologichnyj profil' u shhuriv pry eksperymental'nomu dyklofenak-indukovanomu gepatyti [Hematological profile of rats in experimental diclofenac-induced hepatitis]. *Ukrainian Journal of Ecology*, 7(3), 78–83. (in Ukrainian). DOI: 10.15421/2017073.
6. Hryshenko, V.A., Tomchuk, V.A., Lytvynenko, O.N., Chernyshenko, V.O., Gryshuk, V.I., & Platonova, T.M. (2011). An estimate of protein synthesis in liver under induced hepatitis. *The Ukrainian Biochemical Journal*, 83(1):63–8.

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN SCIENCE AND EDUCATION

Scientific publications

Materials of the IX – the International Science Conference «Innovative technologies in science and education», Jerusalem, Israel. 332 p. (March 04 – 06, 2021)

UDC 01.1

ISBN – 978-1-63732-147-8

DOI - 10.46299/ISG.2021.I. IX

Text Copyright © 2021 by the International Science Group(isg-konf.com).

Illustrations © 2021 by the International Science Group.

Cover design: International Science Group(isg-konf.com)©

Cover art: International Science Group(isg-konf.com)©

All rights reserved. Printed in the United States of America.

No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher.

The content and reliability of the articles are the responsibility of the authors. When using and borrowing materials reference to the publication is required. Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine, Russia and from neighboring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

The recommended citation for this publication is: Liubych V.,

Baking properties of spelt wheat // Innovative technologies in science and education. Abstracts of IX International Scientific and Practical Conference. Jerusalem, Israel 2021. Pp. 12-14.

URL: <https://isg-konf.com>.